

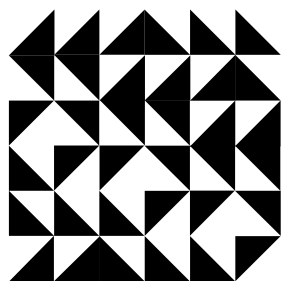
Jelentés és Nyelvhasználat

A Pragmatika Centrum és az SZTE Általános Nyelvészeti Tanszék folyóirata

Tartalom

KÉST NEM VETT MAGÁHOZ? A NEM TAGADÓSZÓT TARTALMAZÓ ELDÖNTENDŐ KÉRDŐ MONDATOK SZEREPE A MAGYAR BÜNTETŐPERES BÍRÓSÁGI TANÚKIHALLGATÁSOKBAN <i>Varga Marianna</i>	1–13
„AKI TUD MEGKÖSZÖNNÉM” MAGYAR KÖZVETETT KÉRÉSEK VIZSGÁLATA KORPUSZPRAGMATIKAI MEGKÖZELÍTÉSBE <i>Nagy C. Katalin</i>	15–42
HÁTHOGY ESETLEG NETALÁNTÁN AZT GONDOLNÁTOK RÓLAM... A SZÓVAL ÉS A HÁT DISKURZUSJELŐLŐVEL ÁLLÓ HOGY KÖTŐSZÓS MELLÉKMONDATOKRÓL <i>Dér Csilla Ilona</i>	43–57
ESETTANULMÁNY A VIZUÁLIS MODALITÁSÚ NEM VERBÁLIS VISELKEDÉS MULTIMODÁLIS KOMMUNIKÁCIÓBAN BETÖLTÖTT SZEREPÉRŐL <i>Németh T. Enikő – Szabó Éva – Császár Dorina – Gera Renáta – Béres Tamara</i>	59–87
AZ -E KÉRDŐ PARTIKULA HASZNÁLATÁRÓL MÚLT IDEJŰ FELTÉTELES MÓDÚ IGEALAKOT TARTALMÁZÓ BEÁGYAZOTT MELLÉKMONDATOKBAN <i>Virovec Viktória – Sándor Lilla Kamilla</i>	89–132
„ÁLKALMAS IDEIG GYÖTÖRTE” PRAGMATIKAI MARKEREK FUNKCIÓINAK ALAKULÁSÁRÓL 16–18. SZÁZADI REGISZTEREKBE <i>Varga Mónika</i>	133–153
MEGSZEMÉLYESÍTŐ KONCEPTUALIZÁCIÓK A LÁTÁS, HALLÁS ÉS SZAGLÁS FOGALMI TARTOMÁNYÁBAN. EGY KONTRASZTÍV EMPIRIKUS VIZSGÁLAT EREDMÉNYEI <i>Galac Ádám</i>	155–183
A DISZJUNKCIÓ MINT POZITÍV POLARITÁSÚ ELEM. A PROZÓDIA HATÁSA A MAGYAR DISZJUNKTÍV TAGADÓ MONDATOK ÉRTELMEZÉSÉRE <i>Surányi Balázs – Gulás Máté</i>	185–212

Jelentés és Nyelvhasználat

A Pragmatika Centrum és az SZTE Általános Nyelvészeti Tanszék folyóirata
9. évfolyam 1. szám (2022)

Szerkesztők

Ivaskó Livia
Németh T. Enikő
Németh Zsuzsanna
Szécsényi Tibor

Szerkesztőbizottság

Andor József
Bibok Károly
Csatár Péter
Dér Csilla
Gyuris Beáta
Kiefer Ferenc
Maleczki Márta
Nemesi Attila László
Tolcsvai Nagy Gábor
Tóth Enikő
Tátrai Szilárd

Olvasószerkesztő

Németh Zsuzsanna

Technikai szerkesztők

Szécsényi Tibor
Virág Nándor

A folyóirat megjelenését a Nemzeti Kulturális Alap támogatja.

A *Jelentés és Nyelvhasználat* c. folyóirat az elfogadott tanulmányokat az internetről letölthető formában, késedelem nélkül teszi közzé. A publikált írásokat egy évfolyamon belül folyamatos lapszámozással látjuk el, így azok az évszám, az évfolyam és a lapszám alapján hivatkozhatók.

Cikkek benyújtása

A *Jelentés és Nyelvhasználat* folyamatosan várja leendő szerzőitől a megjelentetni kívánt tanulmányokat. A benyújtott tanulmányokat a jeny.journal@gmail.com címre várjuk.

Lektorálás

A benyújtott névtelen tanulmányok mindegyikét két-két anonim szakember bírálja el, a szerkesztők az ő véleményük alapján döntenek a megjelenésről.

A cikkek hol vannak nyilvántartva

A folyóirat megjelent évfolyamait a következő repozitóriumokban archiváljuk:
SZTE Contenta; Elektronikus Periodika Archivum és Adatbázis (EPA)

A *Jelentés és Nyelvhasználat* c. folyóiratot és a benne megjelenő tanulmányokat a következő gyűjtemények indexelik: Directory of Open Access Journals (DOAJ); Google Scholar; European Reference Index for the Humanities (ERIH)

Open Access

A *Jelentés és Nyelvhasználat* c. folyóiratban megjelenő tanulmányok a Creative Commons Nevezd meg! - Ne add el! - Ne változtasd! 4.0 Nemzetközi Licenc feltételeinek megfelelően felhasználhatóak.

<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.hu>

ISSN 2064-9940

Kiadó

Szegedi Tudományegyetem
6720-Szeged, Dugonics tér 13.
Felelős kiadó: Dr. Rovó László rektor

Szerkesztőség

SZTE BTK Általános Nyelvészeti Tanszék
6722-Szeged, Egyetem u. 2.
tel: +36 62 544 128
fax: +36 62 544 687

Felelős szerkesztő: Szécsényi Tibor

www.jeny.szte.hu

Tartalom

KÉST NEM VETT MAGÁHOZ? A NEM TAGADÓSZÓT TARTALMAZÓ ELDÖNTENDŐ KÉRDŐ MONDATOK SZEREPE A MAGYAR BÜNTETŐPERES BÍRÓSÁGI TANÚKIHALLGATÁSOKBAN <i>Varga Marianna</i>	1–13
„AKI TUD MEGKÖSZÖNNÉM” MAGYAR KÖZVETETT KÉRÉSEK VIZSGÁLATA KORPUSZPRAGMATIKAI MEGKÖZELÍTÉSBEN <i>Nagy C. Katalin</i>	15–42
HÁTHOGY ESETLEG NETALÁNTÁN AZT GONDOLNÁTK RÓLAM... A SZÓVAL ÉS A HÁT DISKURZUSJELÖLŐVEL ÁLLÓ HOGY KÖTŐSZÓS MELLÉKMONDATOKRÓL <i>Dér Csilla Ilona</i>	43–57
ESETTANULMÁNY A VIZUÁLIS MODALITÁSÚ NEM VERBÁLIS VISELKEDÉS MULTIMODÁLIS KOMMUNIKÁCIÓBAN BETÖLTÖTT SZEREPÉRŐL <i>Németh T. Enikő – Szabó Éva – Császár Dorina – Gera Renáta – Béres Tamara</i>	59–87
AZ -E KÉRDŐ PARTIKULA HASZNÁLATÁRÓL MÚLT IDEJŰ FELTÉTELES MÓDÚ IGEALAKOT TARTALMAZÓ BEÁGYAZOTT MELLÉKMONDATOKBAN <i>Virovec Viktória – Sándor Lilla Kamilla</i>	89–132
„ALKALMAS IDEIG GYÖTÖRTE” PRAGMATIKAI MARKEREK FUNKCIÓINAK ALAKULÁSÁRÓL 16–18. SZÁZADI REGISZTEREKBE <i>Varga Mónika</i>	133–153
MEGSZEMÉLYESÍTŐ KONCEPTUALIZÁCIÓK A LÁTÁS, HALLÁS ÉS SZAGLÁS FOGALMI TARTOMÁNYÁBAN. EGY KONTRASZTÍV EMPIRIKUS VIZSGÁLAT EREDMÉNYEI <i>Galac Ádám</i>	155–183
A DISZJUNKCIÓ MINT POZITÍV POLARITÁSÚ ELEM. A PROZÓDIA HATÁSA A MAGYAR DISZJUNKTÍV TAGADÓ MONDATOK ÉRTELMEZÉSÉRE <i>Surányi Balázs – Gulás Máté</i>	185–212

Kést nem vett magához?

A *nem* tagadószt tartalmazó eldöntendő kérdő mondatok szerepe a magyar büntetőperes bírósági tanúkihallgatásokban

Varga Marianna

Nyelvtudományi Kutatóközpont

Összefoglaló

A tanulmányban a *Kést nem vett magához?* típusú negatív eldöntendő kérdő mondatok bírósági kihallgatásokban betöltött funkcióját vizsgálom. Bemutatom azt, hogy a nemzetközi szakirodalomban milyen szerepet tulajdonítanak ennek a kérdéstípusnak a bírósági tárgyalásokban, majd a szemantikai és pragmatikai jellemzők áttekintésével rámutatok az eldöntendő kérdő mondatok negatív és pozitív változatai közötti hasonlóságokra és különbségekre. Az elméleti megfontolásokat követően magyar büntetőperes tanúkihallgatási részletek elemzésével érvelek amellett, hogy eltérően a pozitív formától, a negatív változat fő funkciója nem a megerősítés kérése, hanem a kihallgatásokban megjelenő ellentmondás feloldása.

Kulcsszavak: bírósági kihallgatás, eldöntendő kérdés, tagadószó, külső tagadás, belső tagadás, ellentmondás feloldása

1. Bevezetés

Vajon van-e lényeges különbség abban, hogy egy életveszélyt okozó testi sértés büntette miatt indult eljárásban a tanács elnöke úgy teszi fel a kérdését, hogy a vádlott *Kést nem vett magához?* vagy *Kést vett magához?* A tanulmány célja ennek a kérdésnek a megválaszolása az eldöntendő kérdő mondatok szemantikai és pragmatikai jellemzőinek vizsgálata által.

A tanulmány második pontjában elsőként azt mutatom be, hogy a bírósági nyelvhasználatra irányuló nemzetközi kutatásokban miként kezelik a tagadószt tartalmazó (ún. negatív) és a tagadószó nélküli (ún. pozitív) eldöntendő kérdő mondatokat: tesznek-e különbséget ezen formák között, illetve ha megkülönböztetésre kerülnek, úgy milyen funkcióbeli eltérés figyelhető meg közöttük a bírósági kihallgatásokban?¹ Ezt követően a különböző formájú eldöntendő kérdő mondatok közötti

¹ A magyar nyelvben a főmondati szerepű pozitív eldöntendő kérdő mondatoknak két alaptípusát különböztetjük meg: (1) a mondatípust az emelkedő-eső dallam jelzi (*Kést vett magához?*) (2) a mondatípus jelölője az -e kérdő partikula, amely alapesetben a ragozott igehez kapcsolódik, és a mondat végének a dallama eső (*Kést vett-e magához?*). Mindkét típusban megjelenhet a *nem* tagadószó, ezek a negatív változatok (*Kést nem vett magához?*, *Kést nem vett-e magához?*) (Kenesei-Vago-Fenyvesi 1998; Gyuris 2016). A jelen tanulmányban részletesen csak a prozódiailag jelölt, emelkedő-eső dallamú eldöntendő kérdő mondatok vizsgálatával foglalkozom. A morfológiailag jelölt, -e kérdő partikulával ellátott formák kihallgatásokban betöltött szerepéről l. Varga (2020).

hasonlóságokat és különbségeket veszem sorra azok szemantikai és pragmatikai jellemzői alapján. A fejezet lezárásaként ismertetem a kutatás alapját képező korpuszt, valamint a kvantitatív kutatási eredményeket. A harmadik pontban térek ki a negatív eldöntendő kérdő mondatoknak a magyar bírósági kihallgatásokban betöltött funkcióinak a vizsgálatára. Az utolsó fejezetben összegzem a kutatás eredményeit, és megválaszolom a bevezetőben ismertetett kutatási kérdést.

2. Elméleti háttér

2.1. Az eldöntendő kérdő mondatok szerepe a bírósági tanúkihallgatásokban

A bírósági nyelvhasználatra irányuló vizsgálatokban a kutatók véleménye megoszlik a tekintetben, hogy a negatív és a pozitív eldöntendő kérdéseket külön kategóriaként kezelik-e, és tesznek-e közöttük különbséget a funkciójuk alapján, vagy egységesen tekintenek a két formára, azonos funkcióval.

Az angol-amerikai keresztkérdézéses eljárással kapcsolatban a kutatók az eldöntendő kérdő mondatoknak jellemzően az irányító tulajdonságát és a megerősítést kérő funkcióját hangsúlyozzák, mivel a kérdező jelentős mértékben képes általuk szabályozni az információáramlást.² Egy eldöntendő kérdés feltevésekor ugyanis, függetlenül a polaritástól, a kérdező mindössze kétféle választási lehetőséget ad a kihallgatottnak: a tanú megerősítheti vagy cáfolhatja a kérdés által kifejezett proposíció igazságtartalmát. Ez lehetőséget biztosít arra, hogy az ügyvédek eldöntendő kérdő mondat formájában kifejezésre juttassák az ügygel kapcsolatos tudásukat és vélekedéseiket, bízva abban, hogy a tanú megerősíti az elhangzottakat. Ennek következtében az ügyvéd által elmondottak a tanúvallomás részévé válnak, illetve ráirányítják az esküdtszék figyelmét az általuk lényegesnek tartott információkra (Woodbury 1984; Hale 2004: 32; Andrade-Lintao 2018: 193, 199).³

Az eldöntendő kérdések egy kategóriaként való kezelését az is indokolja, hogy a negatív forma csak ritkán fordul elő a vizsgált korpuszokban. Mortensen (2020: 250) kifejezetten megjegyzi, hogy az elméleti megfontolások ellenére azért nem kezeli külön kategóriaként az eldöntendő kérdő mondatok két formáját, mert az általa elemzett, egy amerikai és három dán tárgyalást tartalmazó korpuszban a negatív változat egyáltalán nem fordult elő. Haijuan (2019) a kínai tárgyalások kérdő mondatainak funkcióit kutatva nem tér ki a megkülönböztetés lehetőségére, de az általa bemutatott kihallgatási részletek nem is tartalmaznak negatív eldöntendő kérdő mondatot. Bednarek (2014: 69) lengyel és amerikai tárgyalások vizsgálata során szintén nem tesz funkcióbeli különbséget, pusztán a két forma közötti stratégiai szempontú választási lehetőséget említi meg. Ez alapján az ügyvédeknek módjukban áll a pozitív vagy negatív forma közötti választással kifejezésre juttatni, hogy

---

² Az angol-amerikai típusú keresztkérdézéses eljárásban az idézett személyt elsőként a tanút állító fél kérdezi ki (egyenes kihallgatás), majd az ellenérdekű fél intézhet hozzá kérdéseket (keresztkérdés) (Farkas-Róth 2004; Fedor 2014: 451).

³ Az eldöntendő kérdő mondatok bírósági kihallgatásban betöltött funkcióival kapcsolatban szükségesnek tartom megemlíteni az információkérő (Bednarek 2014; Andrade-Lintao 2018; Varga 2020), valamint a megértést ellenőrző szerepüket (Haijuan 2019; Varga 2020).

melyik az általuk preferált válasz, amellyel hatást gyakorolhatnak az esküdtszék döntésére.⁴

Ugyanakkor Woodbury (1984) amerikai, valamint Andrade és Lintao (2018) Fülöp-szigeteki bírósági tárgyalások vizsgálata alapján amellet érvelnek, hogy a negatív eldöntendő kérdő mondatokat indokolt külön kategóriaként kezelni.⁵ A keresztkérdézéses eljárásban betöltött fő funkciója alapján a kérdező a negatív forma választása által képes rávilágítani azokra az ellentmondásokra, amelyek a tanú által adott válaszokban fellelhetők. A negatív eldöntendő kérdő mondatokkal a beszélő megkérdőjelez egy korábban ismertnek, adottnak vélt tudást, mert a tanú közvetlenül a kérdés elhangzása előtt olyan információt vagy választ szolgáltatott, amely ellentétben áll a beszélő korábbi ismeretével (Woodbury 1984: 200; Andrade–Lintao 2018). A kérdező ezzel a kérdéstípussal tulajdonképpen értékeli a tanú által újonnan elmondottakat, hiszen kifejezi, hogy az szemben áll a korábbi ismereteivel, ezért gyakran meglepődő, hitetlenkedő hangvétel is társul hozzá (Woodbury 1984: 200, 204; Andrade–Lintao 2018: 199, 211). A szerzők azt javasolják, hogy az egyes kihallgatás során az ügyvédek kerüljék ezt a kérdéstípust, mert nem szerencsés a bíró előtt felfedni azt a gyanújukat, hogy az általuk állított tanú nem volt hozzájuk őszinte (Woodbury 1984: 214; Andrade–Lintao 2018: 227). A keresztkérdézéses eljárásban tehát a pozitív és a negatív eldöntendő kérdések lényeges funkciója a megerősítés kérése, azonban a negatív változattal hatékonyan fel lehet tární a tanú válaszaiban megjelenő ellentmondásokat is.

A tanulmányban azt vizsgálom, hogy a magyar büntetőperes kihallgatásokban milyen funkciója lehet a negatív eldöntendő kérdő mondatoknak. Azt feltételezem, hogy az elsődleges funkciójuk nem a megerősítés kérése, hanem az ellentmondások feloldása, hiszen a kihallgatást nem az ellenérdekű felek végzik.⁶ A magyar büntetőper ún. elnöki per, ahol a keresztkérdézéses eljárással szemben a tanács elnökének aktív szerepe van a kihallgatásban:⁷ a bíró feladata a tanúk pártatlan, elfogulatlan és befolyásmentes kihallgatása. A funkciók feltárása előtt azonban elsőként ismertetem a vizsgálat elméleti hátterét és az elemzett korpuszt.

---

⁴ Azt lényeges hangsúlyozni a tanulmánynak ezen a pontján is, hogy a pozitív és negatív forma közötti választás a beszélő preferenciája mellett a kontextusbeli evidenciáktól is függ. Erről a 2.2. pontban lesz szó részletesebben.

⁵ Mindkét kutatás az angol-amerikai típusú keresztkérdézéses eljárás vizsgálatán alapul. Az eljárás nyelve mindkét esetben az angol, ugyanakkor a Fülöp-szigeteki tárgyalások számos résztvevőjének tagalog az anyanyelve, így tolmácsolásra is szükség volt.

⁶ A magyar kihallgatások vonatkozásában a jogi szakirodalomban Kengyel (2005: 336) tesz említést arról, hogy a polgári perben az általa ellentétes kérdéseknek nevezett kérdésekkel a bírák a lehetséges vagy feltételezett válasz teljesen valószínűtlen ellentétére kérdeznek rá azért, hogy az esetleges ellentmondások tisztázódjanak, illetve a tanúk összefüggő előadásai kiegészítésre kerüljenek. Kifejezetten ritka az a használat, amikor a bírák a tanúk szavahihetőségét vagy az emlékezőképességüket kívánják ellenőrizni ezekkel a kérdésekkel. Habár az ellentétes kérdések formái jellemzői nem kerültek ismertetésre, megítádom szerint ez a funkció a negatív eldöntendő kérdésekkel állhat összefüggésben.

⁷ A lengyel (Bednarek 2014) és a kínai (Haijuan 2019) eljárásokban szintén a bíró végzi a kihallgatást.

2.2. Az eldöntendő kérdő mondatok szemantikája és pragmatikája

Amennyiben a pozitív és negatív eldöntendő kérdő mondatok szemantikáját vizsgáljuk, az a megállapítás tehető, hogy a *nem* tagadószót tartalmazó eldöntendő kérdő mondat és a tagadószó nélküli változat szemantikai értéke azonos. A szakirodalomban az egyik domináns nézet szerint a kérdő mondatok egy propozícióhalmazt denotálnak, a halmaz elemei a kérdésekre adható teljes mondatos (kongruens) válaszok jelentéstartalmának feleltethetők meg (Hamblin 1973; Groenendijk–Stokhof 1997; Maleczki 2007; Gyuris 2016). Az eldöntendő kérdő mondatok szemantikai értéke az igenlő és a tagadó válasznak megfelelő propozíciókat tartalmazó halmaz, így ez alapján nem lehet különbséget tenni a pozitív és a negatív forma között. Ugyanakkor pragmatikai szempontból eltérnek egymástól, mivel a két típus nem cserélhető fel egymással minden kontextusban. Ennek oka az, hogy a kérdő mondatok használatára a szemantikai jelentés mellett más tényezők is kihatnak. Ilyen tényező többek között a beszélő válasszal kapcsolatos előzetes tudása, vélekedése és hiedelmei, valamint az is, hogy a beszélő miként ítéli meg a kérdésre adható lehetséges válaszok és a kontextusbeli evidenciák lehetséges viszonyát. Mindezek azt is jelentik, hogy ezek a kérdő mondatok egyszerre kétféle elfogultságot is ki tudnak fejezni: az előbbi az előzetes episztemikus elfogultságot, míg az utóbbi a kontextuális evidencián alapuló elfogultságot (Sudo 2013; Gyuris 2016). Ezen elfogultságok vonatkozásában tehát mutatkoznak meg különbségek a negatív és a pozitív eldöntendő kérdő mondatok használatában. A pozitív és negatív forma közötti választás ezért egyaránt függ a beszélő preferenciájától és attól, hogy kerül-e a kontextusba közvetlenül a párbeszédet megelőzően olyan evidencia, amely önmagában meghatározza azt, hogy specifikusan melyik válasz igaz a két lehetőség közül (Ladd 1981; Buring–Gunlogson 2000; Sudo 2013; Gyuris 2016; 2017; 2019). Mielőtt azonban ezekre a különbségekre kitérnék, a részletesebb elemzés érdekében a negatív kérdések kétféle olvasatáról is említést kell tenni.

A tagadószót tartalmazó eldöntendő kérdő mondatok kétértelműek, mert a tagadás a kérdezett propozícióban „belső” és „külső” is elhelyezkedhet. Ezek az ún. belső és külső tagadást kifejező olvasatok, amelyeket elsőként Ladd (1981) különböztetett meg egymástól az angol nyelv negatív eldöntendő kérdő mondataival kapcsolatban. A kétféle olvasat relevanciáját Sudo (2013) a japán nyelvre, Gyuris (2016; 2017; 2019) pedig a magyar nyelvre vonatkozó kutatási eredményeivel támasztotta alá. Mindezek alapján elmondható, hogy a *Kést nem vett magához?* kérdés többértelmű: (1) a külső tagadást tartalmazó olvasat szerint a kérdező megerősítést kér az általa igaznak tartott *p* propozícióval ('Volt nála kés.') kapcsolatban, míg (2) a belső tagadást kifejező olvasatban a kérdező a $\sim p$ propozíció ('Nem volt nála kés.') igazságával kapcsolatos azon új következtetését ellenőrzi, amely szemben áll a beszélő korábbi, *p* propozíció igazságát alátámasztó feltevésével (Ladd 1981; Gyuris 2017). Ezek az elméleti megfontolások összeegyeztethetők azokkal az empirikus kísérletekkel, amelyek arra mutatnak rá, hogy a kérdező a negatív forma választásával általában azt juttatja kifejezésre, hogy előzetes tudása, vélekedései, hiedelmei alapján a pozitív választ várja (l. pl. Gyuris–Molnár–Mády 2018).⁸

⁸ A *p* propozíció igazságával kapcsolatos várakozás nem minden esetben csak önmagára a beszélő korábbi vélekedéseire vezethető vissza. A külső tagadás esetében előfordulhat, hogy

A negatív forma a jelölt változat, amely alkalmas a beszélő episztemikus elfogultságának a kifejezésére, bármelyik olvasatról legyen is szó.⁹ A *nem* tagadószó tehát a beszélő egyéni, előzetes preferenciáját vezeti be a pozitív válasszal kapcsolatban, így a negatív forma akkor használatos a magyar nyelvben, ha a kérdező azt akarja kifejezni, hogy p igazságát várja (Gyuris 2017: 45).¹⁰ Az empirikus kutatások arra is rávilágítottak, hogy ha a beszélő a pozitív formát választja, akkor (1) vagy szintén a pozitív választ várja, de nincs a kontextusban ennek ellentmondó evidencia, vagy (2) nincs a kérdezőnek a válasszal kapcsolatos előzetes elvárása, mivel azonban szükséges választani a két forma között, a kevésbé jelölt pozitív formát választja (Gyuris 2017; Gyuris–Molnár–Mády 2018).¹¹

A beszélő előzetes vélekedései mellett attól is függ egy kérdés adott kontextusban való elfogadhatósága, hogy a párbeszédet közvetlenül megelőzően került-e a kontextusba olyan, a résztvevők számára kölcsönösen elérhető evidencia, amelyből önmagában következik az eldöntendő kérdésre adható válaszok valamelyikének igazsága (Büiring–Gunlogson 2000: 7).¹² A pozitív formájú eldöntendő kérdésről az mondható el, hogy akkor kompatibilis egy kontextussal, ha az újonnan bekerült evidenciákból önmagukból nem következik a tagadást tartalmazó válasz igazsága.

az előzetes p proposíció iránti elfogultság inkább a normákból és szabályokból (deontikus) vagy a beszélő vágyaiból (buletikus) fakad, nem pedig abból, hogy mit tekint igaznak a beszélő. A belső tagadás ugyanakkor mindig episztemikus elfogultságon alapul (Sudo 2013: 282; Gyuris 2017: 22).

⁹ A jelöltség nyelvészeti fogalomként a prágai iskolához kötődik, amely Trubetzkoy (1931) és Jakobson (2002 [1931]) munkájában jelent meg elsőként. A jelöltségi elmélet (Markedness Theory) alapján a gyakrabban előforduló nyelvi elemek jelöletlennek tekinthetők, míg a kevésbé gyakoriak a jelölt változatok. A jelölt–jelöletlen fogalom pár széleskörűen használt a nyelvészeti szakirodalomban, és többféle típusa különböztethető meg: formális jelöltség, disztribúciós jelöltség, szemantikai jelöltség. A fogalmak részletesebb ismertetését l. pl. Zhang és Tian (2015) munkájában.

¹⁰ Az episztemikus elfogultsággal kapcsolatos megállapítások nyelvspecifikusak. Az angol nyelvben például csak az ún. 'high negation' fejez ki episztemikus elfogultságot a pozitív válasszal kapcsolatban (pl. *Don't you eat sweets?*), míg a 'low negation' nem fejezi ki a beszélő válasszal kapcsolatos várakozását (pl. *Do you not eat sweets?*) (Sudo 2013: 283; Gyuris 2017: 31; Silk 2020: 54).

¹¹ A magyar nyelvben az -e partikula képes blokkolni a részrehajlást, mert azt az előfeltevést vezeti be, hogy nincs a kontextusban olyan evidencia, amelyből önmagából következne a pozitív vagy a negatív válasz (Gyuris 2017). Feltehetően erre vezethető vissza az, hogy a bírák a kihallgatások során törekednek a pozitív és a negatív formák közötti választás elkerülésére oly módon, hogy a ragozott igéhez -e kérdő partikulát kapcsolnak, és ezáltal kifejezik a válasszal kapcsolatos részrehajlás hiányát. Erről részletesen l. Varga (2020).

¹² Fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy az evidencia (evidence) kifejezés az ismertetett nyelvészeti elméletben azokra az információkra vonatkozik, amelyeknek a beszélő **közvetlenül a kérdés feltevése előtt** jutott a birtokába. Például közvetlenül a beszédelőzményben hangzott el egy kijelentés, vagy az adott szituációban, közvetlenül a kérdés feltevése előtt látott olyat a kérdező, amelyből önmagában következik valamelyik válasz igazsága. Ugyanakkor jogi szempontból a bizonyítási eszközökből nyert mindazon tény bizonyítéknak (evidence) számít, amely által a hatóság megállapítja a bizonyítás tárgyát (pl. bűncselekményt, más releváns körülményt). A kijelentések vonatkozásában tehát a tanúvallomásban elhangzó minden olyan kijelentés bizonyítéknak számít, amely az adott ügyvel kapcsolatos releváns tényekre vonatkozik (Fantoly–Budaházi 2019: 102).

Ezzel szemben egy külső tagadást tartalmazó (megerősítést kérő) kérdő mondat olyan kontextussal kompatibilis, (1) amelyből önmagából nem következik a p pozíciónak megfelelő válasz igazsága, vagy (2) amelyben szerepel ~p-t alátámasztó evidencia a kontextusban. A belső tagadást tartalmazó (új következtetést ellenőrző) kérdő mondat pedig csak ~p-t alátámasztó evidenciát tartalmazó kontextussal kompatibilis.¹³

Az eddigi elméleti megfontolások alapján tehát az mondható el, hogy a negatív eldöntendő kérdő mondatoknak két funkciója különböztethető meg: a megerősítés kérése és az új következtetés ellenőrzése. Az pedig, hogy a beszélő az eldöntendő kérdő mondatot pozitív vagy negatív formában fogalmazza meg, egyaránt függ a beszélő előzetes vélekedéseitől és a kontextusba újonnan bekerülő evidenciáktól.

2.3. A kutatás korpusza

A kutatásban öt elsőfokú büntetőperes tárgyalást elemzek, amelyek összesen kilenc tanúvallomást tartalmaznak. A tanúvallomások mindegyike 2017-ben zajlott, a kihallgatásokat két tanácselnök (hivatásos bírő) végezte: az egyik bírő az élet, a testi épség és az egészség elleni bűncselekményeket, a másik bírő pénzmosást és a költségvetést károsító bűncselekményeket tárgyalta. A kihallgatások során a kutatási engedélynek megfelelően készítettem hangfelvételeket, amelyeket a konverzációelemzés átírási konvenciói segítségével rögzítettem.¹⁴ A tanúvallomások részleteit anonimizált formában közlöm, tehát valós személyes adatok nem szerepelnek benne, a személyneveket, helyneveket, cégneveket, dátumokat minden esetben megváltoztattam.

A kilenc tanú kihallgatása során összesen 15 alkalommal hangzott el negatív eldöntendő kérdés.

B	B1 Élet, testi épség, egészség elleni bűncselekmények					B2 Költségvetést károsító bűncselekmények, pénzmosás			
T	T1	T2	T3	T4	T5	T6	T7	T8	T9
NK	3	6	1	0	1	2	0	1	1
Ö	15								

1. táblázat A negatív eldöntendő kérdések száma a vizsgálat korpuszában

A kutatás kvantitatív eredményeit összegző 1. ábrán jól látható, hogy mindkét bírő tett fel negatív formájú eldöntendő kérdést, amelyek az egyes kihallgatásokban alapvetően elszórta jelennek meg, csupán egy tanú (T2) esetében fordult elő, hogy egymást követően több negatív eldöntendő kérdés is elhangzott. Ennek a magyarázata a következő fejezetben, a kihallgatási részletek elemzésénél térek ki.

¹³ A negatív eldöntendő kérdő mondatok tehát többértelműek a külső és belső tagadást tartalmazó olvasataik alapján. Vannak azonban olyan nyelvi elemek, amelyek alkalmasak az olvasatok elkülönítésére. Ha egy negatív eldöntendő kérdő mondat ún. *vala*-indefinitet (pl. *valaki*, *valami*) tartalmaz, akkor a mondat külső tagadást tartalmazó olvasatban értelmezendő (Gyuris 2016).

¹⁴ A tanulmányban alkalmazott jelöléseket (Jefferson 1984) a Függelékben ismertetem.

3. A negatív eldöntendő kérdések funkciója a magyar büntetőperekben

A negatív eldöntendő kérdő mondatok elemzése során, a funkciók meghatározásánál egyaránt figyelembe vettem a kérdező célját, a beszédelőzményt, a háttértudást, a kontextusbeli evidenciákat, a hallgatókban kiváltott hatást, valamint a kérdésre adott választ.

Az első kihallgatási részletben életveszélyt okozó testi sértés elkövetésével vádolja az ügyészség Papp Márkot, amiért egy utcai dulakodás során lapocka tájékon szúrta a sértettet. A bíró az ügy egyetlen szemtanúját hallgatja ki. A tanú a nyomozás során tett vallomásában, valamint a bírósági kihallgatásának a beszédelőzményében is beszélt a késről.

- (1) Bíró: Vett-e magához valamit a Papp Márk?
 Tanú: Nem.
 Bíró: Kést?
 Tanú: Nem.
 Bíró: **Kést nem vett magához?**
 Tanú: Nem.
 Bíró: Amit ké[sőbb] =
 Tanú: [Nem.]
 Bíró: = vitathatatlanul használt?
 Tanú: Benne volt már a zsebébe.
 Bíró: Benne volt a zsebébe.
 Tanú: Igen.

A bíró ismeri a kihallgatott korábban tett vallomását, amelyben azt állította, hogy Márk felment az ő lakására, ahol a sértett telefonhívását követően a férfi a zsebébe tette a kését, majd együtt útnak indultak, hogy találkozzanak a sértettel. A bíró előzetes tudása tehát azt a választ támasztja alá, hogy a vádlott vett magához kést az indulás előtt (episztemikus elfogultság). Azonban a kérdését nem pozitív formában fogalmazza meg (*Vett magához valamit a Papp Márk?*), hanem az ígéhez csatolt *-e* kérdő partikulával blokkolja a pozitív válasz iránti elfogultságát (*Vett-e magához valamit a Papp Márk?*). A tanú tagadó válaszát követően a bíró egyértelműen rákérdez a késre, majd az újbóli határozott tagadás idézi elő a *Kést nem vett magához?* negatív eldöntendő kérdést. A *nem* tagadószó által a bíró azt fejezi ki, hogy az előzetes tudása alapján a pozitív választ várta: azt, hogy a vádlott vett magához kést. Mivel nincs olyan nyelvi elem a kérdő mondatban, amely segítene az olvasatok közötti döntésben, így a következő két lehetőség állhat fenn: (1) a külső tagadás olvasatban a bíró a p propozíció megerősítését kéri, mintha azt kérdezné, hogy *Nem inkább az a helyzet, hogy vett magához kést?* (2) a belső tagadás olvasatban az újonnan a kontextusba kerülő evidencia (a tanú tagadása) általi következtetést, azaz ~p igazságát ellenőrzi, mintha azt kérdezné, hogy *Valóban az a helyzet, hogy nem vett magához kést?*

Maga a negatív eldöntendő kérdés megformálása tehát nem ad elég információt azzal kapcsolatban, hogy a két lehetséges funkció közül melyik valósul meg. A válaszok alapján az mondható el, hogy a bíró nem fogadja el az első két alkalommal

adott pusztá tagadó választ, tehát addig kérdezi a tanút, amíg az nem ad magyarázatot arra, hogy miért állít olyat, amely nemcsak a korábbi vallomásával ellentétes, de ellentmondani látszik annak a nyilvánvaló ténynek, hogy a vádlott vett magához kést. Amikor azonban a tanú magyarázatot ad, amely szerint volt Márknál kés, de nem az elindulás előtt vette magához, a bíró elfogadja a negatív választ, bár a kihallgatás végén még egyszer visszatér a helyzet tisztázására. Ebben a példában tehát nem egyszerűen a p proposíció megerősítésének kérése vagy a $\sim p$ igazságának ellenőrzése történt, hanem a kihallgatás szituációjában megjelenő **ellentmondás feloldása**.

A második ügyben a tanú a nyomozás során tett vallomásában részletesen elmondta, hogy miként ismerkedtek meg, és milyen közös tevékenységeket folytattak Bokros Bertolddal együtt. A bírósági kihallgatáson azonban a tanú már azt állítja, hogy nem ismeri azt a személyt, akitől átvette a céget.

- (2) Bíró: Hogyan került sor arra, milyen körülmények között, hogy ön átvette ezt a céget?
 Tanú: Ő ügyvéd, ügyvéd előtt.
 Bíró: Aha.
 Tanú: Csináltunk egy ilyen adásvételit.
 Bíró: Kitől vette meg?
 Tanú: Hú, én már nem is emlékszem az akkori ügyvezetőre.
 Bíró: Ilyen név, hogy Bokros Bertold ismerős?
 Tanú: **Nem.**
 Bíró: **Ő nem volt önnek a cégtársa?**
 Tanú: **Nem.**
 Bíró: **Aha.**
 Tanú: **Vagyis nem tudok róla.**
 Bíró: Aha. Jó. Bankszámlát nyitottak-e a cég számára?

A bíró elsőként kiegészítendő kérdéssel érdeklődik afelől, hogy kitől vette meg a céget, azonban amikor a tanúnak nem jut eszébe az illető neve, a bíró pozitív eldöntendő kérdéssel konkrétan rákérdez a korábbi ügyvezető nevére. A tanú azt vallja, hogy nem ismerős számára a név, a bíró ekkor teszi fel az *Ő nem volt önnek a cégtársa?* negatív eldöntendő kérdést. A kérdés a következő módokon értelmezhető: (1) a külső tagadást tartalmazó olvasatban a bíró megerősítést kér azzal kapcsolatban, hogy mégiscsak cégtársa volt neki Bokros Bertold (hiszen a korábbi vallomásában is ez szerepelt), a kérdés úgy is hangozhatna, hogy *Nem az a helyzet, hogy Bokros Bertold a cégtársa volt?* (2) a belső tagadást kifejező olvasatban a nemleges válasz alapján azt az új következtetést ellenőrzi a bíró, hogy Bokros Bertold nem volt a tanú cégtársa, a kérdés úgy is hangozhatna, hogy *Valóban az a helyzet, hogy Bokros Bertold nem volt a cégtársa?* Ebben az esetben tehát szintén nem lehet döntenie a megfogalmazás alapján a kérdés két funkciója között, azonban az látszik, hogy a bíró elfogadja a tagadó választ, vagyis azt, hogy a tanú nem ismeri Bokros Bertoldot. A kihallgatás szituációjában nincs olyan nyilvánvalóan ellentmondó információ, mint az első kihallgatási részletben, az ellentét a tanú korábban tett vallomása és a bíróságon tett vallomása között jelenik meg. A bíró így ideiglenesen elfogadja a tagadó választ, és magyarázat kérése nélkül folytatja a kihallgatást. Az ellentmondásra a tanú vallomásának végén tér vissza oly módon, hogy felolvassa a korábbi vallomását, és ekkor kéri az ellentmondás feloldását.

A (3) alatti részletben kihallgatott tanú a nyomozás során tett vallomásaiban elmondta, hogy voltak közös megbeszélések Kardos Lajossal, a bíróságon pedig azt állítja, hogy nem ismerős számára Kardos Lajos neve.

- (3) Bíró: ( ) Ha azt mondom önnek, hogy Z Kft. (2.0) Illetőleg Kardos Lajos, az mond-e önnek bármit is?
 Tanú: **Nem.** Illetve annyit, hogy ha jól emlékszem, amikor én beléptem ebbe a cégbe, az M-be, akkor
 Bíró: Ez 2006-ban volt.
 Tanú: Igen, akkor egy cégcsoportról beszéltek, nem tudom számszerűen mennyi, de sok különböző cégnek az irányítása, vezetése alatt voltak ezek az urak. De hogy ki, hova, meg milyen beosztásban voltak.
 Bíró: **Az itt a tárgyalóteremben helyet foglaló Kardos Lajos úr nem ismerős önnek?**
 Tanú: De, természetesen találkoztunk annak idején, amikor beléptem az X-be, az elején néhány alkalommal.
 Bíró: És a hölgy ismerős-e?
 Tanú: Nem, nem emlékszem rá legalábbis.

A negatív eldöntendő kérdésnek ebben az esetben is két olvasata lehet: (1) a külső tagadás szerint a bíró előzetes tudása alapján azt feltételezi, hogy a tanú valójában ismeri Kardos Lajost, így a p propozíció megerősítését kéri, a kérdés úgy is megfogalmazható lenne, hogy *Nem az a helyzet, hogy ismerős önnek a tárgyalóteremben helyet foglaló Kardos Lajos?* (2) míg a belső tagadást tartalmazó olvasatban az új, ~p-vel kapcsolatos következtetését ellenőrzi a bíró, a kérdés úgy is feltehető lenne, hogy *Valóban az a helyzet, hogy nem ismerős önnek a tárgyalóteremben helyet foglaló Kardos Lajos?*

A tanú tehát elsőként tagadja, hogy ismernék Kardos Lajossal egymást, amely ellentétben áll a korábban tett vallomásával, ráadásul az illető a tárgyalóteremben van, így az ellentmondás könnyen feloldható. A negatív eldöntendő kérdés feltevését követően a tanú feloldja azzal az ellentmondást, hogy természetesen találkoztak néhányszor (ami nem egyenlő az ismeretiséggel, amit többféleképpen is lehet érteni).

Az utolsó kihallgatási részletben azt a kivételes esetet mutatom be, amikor egy másikat követően több negatív eldöntendő kérdés is elhangzott a kihallgatás során. A tanú a korábbi vallomásaiban elmondta, hogy ő adott Nagy Bendegúznak papírtörölt a vérző sebe miatt. Nem kérdezte tőle, hogy mi történt, ennek ellenére Bendegúz maga mondta el, hogy Ilona el akarta vágni a torkát, ő azonban elkapta a kést, így lett szétvágva a keze. A tanú azt is hozzátette, hogy Bendegúz balhész személy, ez az oka annak, hogy nem kérdezgette őt az eseményekről.

- (4) Bíró: Ha ivott, milyen volt a Nagy Bendegúz?
 Tanú: (2.0) Háát (2.0) normális.
 Bíró: Normális volt? **Nem volt vele gond?**
 Tanú: Ő neem.
 Bíró: **Nem volt agresszív,**
 (0.5)
 Tanú: Nem.

- Bíró: vagy ilyesmi?
 Tanú: Nem.
 Bíró: Vita, veszekedés?
 Tanú: Ő nem.
 Bíró: **Nem látott olyat hogy esetleg, délután kérdezem, hogy esetleg vérzett a Nagy Bendegúz?** Ment volna telefonálni?
 Tanú: Ő de. Igen, ott a szökökútnál már véres volt.
 Bíró: Hogy mitől vérzett, miije vérzett
 Tanú: Azt nem.
 Bíró: **Azt nem tudja?** Mi történt kettejük között?
 Tanú: Azt nem.
 Bíró: **Nem is mondott (.) valamit?** Másodrendű vádlott? Nem volt olyan, hogy bement volna?
 Tanú: Nem emlékszem.
 Bíró: Nem emlékszik rá, hogy bement volna az X-be, és mondott valamit.
 Tanú: Nem.

A (4) alatt szereplő negatív formájú eldöntendő kérdések egyetlen kivétellel két-értelműek. A bírósági kihallgatásban a tanú a saját korábbi vallomásának mond sorozatosan ellent: Bendegúz normális volt, nem volt vele gond, nem volt agresszív, nem látta, hogy vérzett volna a keze, és azt sem tudja, hogy mi történt a két vádlott között. Egyedül az utolsó negatív eldöntendő kérdő mondatnál (*Nem is mondott (.) valamit?*) egyértelmű a külső tagadást kifejező olvasat a *valamit* kifejezés miatt. A bíró tehát ebben az esetben azt szeretné, ha megerősítené a tanú, hogy Bendegúz mondott valamit, és kifejtene annak tartalmát. Olyan, mintha azt kérdezné: *Nem az a helyzet, hogy Bendegúz mondott valamit?* A bíró ideiglenesen elfogadja a tagadó válaszokat, azonban a kihallgatás végén ismerteti a tanú korábban tett vallomását, és feloldja a két vallomás között feltárt ellentmondásokat.

A tanulmányban ismertetett kihallgatási részletek alapján tehát az a megállapítás tehető, hogy akkor hangzik el negatív formában az eldöntendő kérdés, ha valamilyen ellentmondás van a kontextusban. Amennyiben az ellentmondás nyilvánvaló, úgy ideiglenesen sem fogadható el a pusztá tagadó vagy cáfoló válasz, a tanúnak fel kell oldania az ellentmondást magyarázat nyújtása által.

4. Összefoglalás

A tanulmányban elsőként azt mutattam be, hogy a bírósági kihallgatások vizsgálóra irányuló nemzetközi kutatások milyen szerepet tulajdonítanak a negatív eldöntendő kérdő mondatoknak. Számos kutató egy kategóriaként kezeli a pozitív eldöntendő kérdő mondatokkal, és jellemzően a megerősítést kérő funkciójukat hangsúlyozzák. Ugyanakkor vannak olyan kutatások, amelyek rámutatnak arra, hogy a keresztkérdézéses eljárásban az ügyvédek a negatív változattal képesek megingatni az ellenérdekű fél által állított tanú szavahihetőségét, mivel hatékonyan rá lehet velük világítani az ellentmondásokra. Ezt követően áttekintettem az eldöntendő kérdő mondatok pozitív és negatív változatai közötti különbségeket és azonosságokat a szemantikai és pragmatikai jellemzőik alapján. Kiemeltem azt, hogy ezen

formák szemantikai értéke azonos, így e tekintetben nincs közöttük különbség, azonban nem cserélhetők fel egymással minden kontextusban, hiszen használatuk függ a kérdező válasszal kapcsolatos előzetes vélekedéseitől, valamint attól is, hogy a beszélő miként ítéli meg a kérdésre adható lehetséges válaszok és a kontextusbeli evidenciák lehetséges viszonyát. A harmadik fejezetben bemutatott elemzés alapján az mondható el, hogy a bírák a korpuszban szereplő magyar büntetőperes kihallgatások során kizárólag abban az esetben tettek fel negatív eldöntendő kérdő mondatot, amikor ~p igazságát alátámasztó evidencia került a kihallgatás kontextusába úgy, hogy a tanú előzetes vallomása, vagy a kontextusban szereplő valamilyen nyilvánvaló tény, ismeret, körülmény (pl. kés, Kardos Lajos jelenléte) a p propozíció igazságát támasztotta alá. Ez azt jelenti, hogy kizárólag akkor hangzott el a negatív változat, amikor valamilyen ellentmondás jelent meg a kontextusban. Nyilvánvaló ellentmondás esetén a bírák nem fogadták el a pusztá megerősítő vagy cáfoló választ, hanem magyarázatot is kértek a kihallgatottól. Abban az esetben pedig, amikor az ellentmondás nem volt nyilvánvaló, elfogadták magyarázat nélkül a válaszadást, és csak a vallomás végén tértek vissza az ellentmondás tisztázására. Ezek az adatok pedig azt mutatják, hogy a vizsgált magyar büntetőperekben a bíró általi kihallgatásban nem a megerősítés kérése, és nem is a következtetés ellenőrzése a fő funkciója a negatív formának, hanem **az ellentmondás feloldása**. Ez a megállapítás mutat némi párhuzamot Woodbury (1984), valamint Andrade és Lintao (2018) megállapításaival, ugyanakkor lényeges különbség van közöttük. A szerzők mellett érvelnek, hogy a negatív formájú eldöntendő kérdésekkel hatékonyan rá lehet világítani a tanúvallomásokban megjelenő ellentmondásokra. Ugyanakkor az ügyvédek jellemzően akkor élnek ezzel az eszközzel, amikor az ellenérdekű fél által állított tanút hallgatják ki. A céljuk nem az ellentmondások tisztázása, hanem az, hogy azt mutassák, a tanú hazudik, az esküdszék ne higgye el, amit mond. Ezzel szemben az elemzett bírói kihallgatásokban a bírák az ellentmondások tisztázása érdekében alkalmazzák ezt a formát, egyébként kérdésfeltevéseikben a részrehajlás elkerülésére törekednek.

A bevezetőben feltett kérdést mindezeket követően úgy lehet megválaszolni, hogy lényeges különbség van a két forma között, hiszen a negatív eldöntendő kérdő mondatok fő funkciója a korpuszban szereplő magyar bírósági kihallgatások alapján az ellentmondás feloldása, nem pedig a megerősítés kérése. A kutatás eredményei mellett, hogy rámutattak a negatív kérdő mondatok ezen lényeges funkciójára, specifikus adatokkal támasztják alá a külső és belső tagadást kifejező olvasatok megkülönböztetésének relevanciáját.

Függelék

Konverzációelemzési átírási konvenciók

(Jefferson 1984)

- (.) mikropauza; nagyon rövid szünet, körülbelül egy szótagnyi hosszúságú
- (2.0) megmért szünet (másodperc.tizedmásodperc)
- ( ) az üres zárójel érthetetlen közlést jelöl (a tanulmányban továbbá azokat a részeket is jelöli, amelyet titoktartási kötelezettségből kellett kihagyni)

- [a bal oldali zárójel az átfedés kezdetét jelzi
 ] a jobb oldali zárójel az átfedés végét jelzi
 = egyenlőségjel kapcsolja össze ugyanazon beszélő folyamatos megnyilatkozásának részeit, ha azokat a másik beszélő közbeszólása miatt az átírásban el kell szakítani egymástól
- igen? a kérdőjel emelkedő intonációt jelent, nem feltétlenül esik egybe a megnyilatkozás végével
- igen, a vessző folytatólagos intonációt jelez
- igen. a pont a szó végén eső intonációt jelez, amely nem minden esetben esik egybe a megnyilatkozás végével

Hivatkozások

- Andrade, Sophia Maye T. – Rachele B. Lintao 2018. Imposing control through yes/no questions in a Philippine drug trial. *International Journal for the Rule of Law, Courtroom Procedures, Judicial Linguistics & Legal English* 2/1:190–230.
- Bednarek, Grażyna Anna 2014. *Polish vs. American Courtroom Discourse. Inquisitorial and Adversarial Procedures of Witness Examination in Criminal Trials*. New York: Palgrave Macmillan.
- Büring, Daniel – Christine Gunlogson 2000. *Aren't Positive and Negative Polar Questions the Same?* Kézirat. UCLA, UCSC.
https://semanticsarchive.net/Archive/mYwOGNhO/polar_questions.pdf
 (2019. 10. 9.).
- Fantoly Zsanett – Budaházi Árpád 2019. *Büntető eljárásjogi ismeretek I. Statikus rész*. Budapest: Dialóg Campus.
- Farkas Ákos – Róth Erika 2004. *A büntetőeljárás*. Budapest: Complex Kiadó.
- Fedor Anett 2014. Bizonyítás a kiemelt jelentőségű büntetőügyekben. *Magyar Jog* 2014/7–8:444–454.
- Groenendijk, Jeroen – Martin Stokhof 1997. Questions. In Johan van Benthem – Alice ter Meulen (szerk.) *Handbook of Logic and Language*. London: Elsevier. 1055–1124.
- Gyuris Beáta 2016. A magyar nyelv tagadószós eldöntendő kérdő mondatainak jelentéséhez. *Jelentés és Nyelvhasználat* 3:169–190.
 doi:10.14232/JENY.2016.1.8.
- Gyuris, Beáta 2017. New perspectives on bias in polar questions: A study of Hungarian -e. *International Review of Pragmatics* 9/1:1–50.
 doi:10.1163/18773109-00000003.
- Gyuris Beáta 2019. Két magyar kérdő konstrukció interpretációjához. *Jelentés és Nyelvhasználat* 6/2:73–84. doi:10.14232/JENY.2019.2.6.
- Gyuris Beáta – Molnár Cecília Sarolta – Mády Katalin 2018. A magyar eldöntendő kérdő mondatok használatának tanulmányozása kísérletes módszerekkel. In Bánréti Zoltán (szerk.) *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXIX. Kísérletes nyelvészet*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 53–75.
- Haijuan, Hu 2019. Courtroom questioning adapted to legal procedures. *English Language Teaching* 12/1:7–17. doi:10.5539/elt.v12n1p7.
- Hale, Sandra 2004. *The Discourse of Court Interpreting*. (Benjamins Translation Library 52) Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.

- Hamblin, Charles L. 1973. Questions in Montague English. *Foundations of Language* 10/1:41–53.
- Jakobson, Roman 2002 [1931]. Principes de phonologie historique. In Roman Jakobson *Selected Writings I. Phonological Studies*. Hague: De Gruyter Mouton. 202–220. doi:10.1515/9783110892499.202.
- Jefferson, Gail 1984. On the organization of laughter in talk about troubles. In J. Maxwell Atkinson – John Heritage (szerk.) *Structures of Social Action. Studies in Conversation Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press. 346–369.
- Kenesei, István – Robert Michael Vago – Anna Fenyvesi 1998. *Hungarian*. London: Routledge.
- Kengyel Miklós (szerk.) 2005. *A polgári perbeli bizonyítás gyakorlati kézikönyve*. Budapest: CompLex Kiadó.
- Ladd, D. Robert 1981. A first look at the semantics and pragmatics of negative questions and tag questions. In Roberta A. Hendrick – Carrie S. Masek – Mary Frances Miller (szerk.) *Papers from the 17th Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society*. Chicago: Chicago Linguistic Society. 164–171.
- Maleczki Márta 2007. Szemantika: Szerkezetek jelentése. In Alberti Gábor – Fóris Ágota (szerk.) *A mai magyar formális nyelvtudomány műhelyei*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 124–138.
- Mortensen, Sune Sønderberg 2020. A question of control? Forms and functions of courtroom questioning in two different adversarial trial systems. *Scandinavian Studies in Language* 11/1:239–278. doi:10.7146/sss.v11i1.121370.
- Silk, Alex 2020. Expectation biases and context management with negative polar questions. *Journal of Philosophical Logic* 49/1:51–92. doi:10.1007/s10992-019-09512-0.
- Sudo, Yasutada 2013. Biased polar questions in English and Japanese. In Daniel Gutzmann – Hans-Martin Gärtner (szerk.) *Beyond Expressives: Explorations in Use-Conditional Meaning*. Leiden: Brill. 277–297.
- Trubetzkoy, Nikolai S. 1931. Die phonologischen Systeme. *Réunion Phonologique Internationale tenue à Prague: 18-21/XII 1930*. (Travaux du Cercle linguistique de Prague 4) Praha: Jednota Československých Matematiků a Fysiků. 96–116.
- Varga Marianna 2020. *Magyar büntetőperes bírósági kihallgatások komplex nyelvészeti elemzése*. Doktori értekezés. Szeged: SZTE Nyelvtudományi Doktori Iskola.
- Woodbury, Hanni 1984. The strategic use of questions in court. *Semiotica* 48/3–4:197–228. doi:10.1515/semi.1984.48.3-4.197.
- Zhang, Yan-qiu – Feng-yuan Tian 2015. Study on markedness in linguistics. *Sino-US English Teaching* 12/9:667–671. doi:10.17265/1539-8072/2015.09.004.

A szerzőről

Varga Marianna a Nyelvtudományi Kutatóközpont tudományos munkatársa. Legfőbb kutatási területe a pragmatika, érdeklődésének fókuszában a jog és nyelv kapcsolata, a bírósági kommunikáció, a kihallgatási stratégiák, a kérdések pragmatikája és szemantikája, az implicit és explicit jelentésképzés, valamint a szóbeli befolyásolás jelensége áll.

Elérhetősége: varga.marianna@nytud.hu

[EMPTY]

„Aki tud megköszöném” Magyar közvetett kérések vizsgálata korpuszpragmatikai megközelítésben

Nagy C. Katalin

ELKH, MTA-DE-SZTE Elméleti Nyelvészeti Kutatócsoport

Összefoglaló

Az utóbbi évtizedekben a korpuszadatokra való támaszkodás a nyelvhasználat kutatásának alapelvevé vált, ami a korpuszpragmatika megszületéséhez vezetett (Jucker 2013; Aijmer–Rühlemann 2015; Rühlemann–Aijmer 2015). Bár a hagyományos pragmatikai kutatási módszerek továbbra is nélkülözhetetlenek az implicit nyelvhasználati jelenségek vizsgálatában, korpuszmódszerrel való kombinálásuk gyümölcsözőnek bizonyulhat. Jelen tanulmány korpuszpragmatikai megközelítésben, a Magyar Nemzeti Szövegtár előfordulásaiban vizsgálja a magyar közvetett kérések *tud* igét tartalmazó módozatait, ugyanakkor számos módszertani kérdést is körüljár. A más adatforrások segítségével nem kinyerhető spontán nyelvhasználati példák alapján eddig nem vizsgált stratégiákat is feltár. A korábbi kutatások a képességre utalással végrehajtott kérések közül csak a kérdő, infinitívuszos szerkezetekkel foglalkoztak, melyek közül a feltételes igealakat tartalmazó pozitív eldöntendő kérdések bizonyultak a tipikus formának. Jelen tanulmány a MNSZ2 mint adatforrás bevonásával számos ettől eltérő, nem kérdő és nem főnévi igeneves szerkezetet is bemutat, rávilágítva a korpuszadatok figyelembevételének hasznosságára.

Kulcsszavak: korpuszpragmatika, korpuszadat, magyar közvetett kérések

1. Bevezetés*

A pragmatika és a korpusznyelvészet metszéspontján kialakult korpuszpragmatika létrejötte óta vizsgálja a korpuszmódszer lehetőségeit a nyelvhasználat kutatásában (l. Aijmer–Rühlemann 2015; Taavitsainen–Jucker 2015; Aijmer 2018; Jucker 2018; O’Keeffe 2018). Az írott vagy beszélt nyelvi korpuszok felhasználása immár alapvető módszertani elvárássá vált a pragmatikában, amely azonban az implicit pragmatikai jelenségek vizsgálatakor számos nehézségbe ütközik (l. Németh T. et al. 2020). A pragmatikai jelenségek közül azok, amelyek bizonyos mértékig nyelvi formákhoz köthetőek, könnyebben közelíthetőek meg korpuszra támaszkodva, és a korpuszadatok bevonása az utóbbi évek tapasztalatai alapján a pragmatikai kutatások számos színterén gyümölcsözőnek bizonyult a pragmatikai kutatás hagyományos módszereivel kombinálva. Jelen tanulmány korpuszpragmatikai megközelítésben vizsgálja a magyar közvetett kérések azon módozatait, amelyek a hallgatónak a kért cselekvés végrehajtására való képességét érintik és a *tud* igét tartalmazzák. Az eddig leginkább intuíció, (gondolat)kísérletek és diskurzuskiegészítő tesztek

* Jelen tanulmány az MTA-DE-SZTE Elméleti Nyelvészeti Kutatócsoport, Eötvös Loránd Kutatási Hálózat (ELKH) támogatásával jött létre.

segítségével vizsgált indirekt kérések a korpuszokban explicit módon megjelenő nyelvi elemek vizsgálata alapján is kutathatóak, és az új adatforrás bevonása használatuk alaposabb feltárására nyújt lehetőséget. Az itt bemutatott kutatás a *tud* igét tartalmazó közvetett kérések Magyar Nemzeti Szövegtárból származó előfordulásainak elemzésével részben alátámasztja, részben kiegészíti eddigi ismereteinket ezen nyelvhasználati stratégiákról.

A tanulmány a következőképpen épül fel. A bevezetés után a 2. pont a közvetett direktívumok kutatását tárgyalja a beszédaktusok szakirodalmában és a korpuszpragmatikában, majd a 3. pont a magyar indirekt kérések azon módozatait mutatja be, amelyek a *tud* igét tartalmazzák. A 4. fejezet a korpuszon alapuló kutatás módszertani kérdéseire tér ki, különös tekintettel az illokúciós erő megállapításának nehézségeire. A következő, 5. pont a jelen kutatás korpuszát és módszereit ismerteti. A 6. fejezet foglalkozik az új eredmények bemutatásával, külön tárgyalva a korábbi szakirodalomból már ismert kérdő, valamint az eddig nem kutatott kijelentő szerkezeteket. A tanulmányt a 7., összefoglaló fejezet zárja.

2. Közvetett direktívumok a beszédaktusok szakirodalmában és a korpuszpragmatikában

A beszédaktus-elmélet klasszikusai intuíció és gondolatkísérletek segítségével vizsgálták a beszédaktusokat (vö. Austin 1962; Searle 1969; Searle 1975; Grice 1975). Searle (1975) intuícióból származó adatok alapján állapította meg, hogy egyes nyelvi formák konvencionálisan használatosak közvetett beszédaktusok végrehajtására, és közismert tanulmányában a közvetett direktívumok végrehajtására konvencionálisan használatos mondatok különböző csoportjait különítette el az angol nyelvben. Köztük szerepelnek olyanok, amelyek a hallgatónak a kívánt cselekvés végrehajtására való képességét érintik (Searle 1975). E konvencionálizálódott formák a világ számos más nyelvében is ismertek (l. Blum-Kulka–House–Kasper 1989), a magyarban ide sorolhatóak többek között a *tud* igét tartalmazó egyes megnyilatkozások, amelyek Szili Katalinnak a kérés beszédaktusáról adott részletes leírásában is szerepelnek (Szili 2002).

A klasszikus beszédaktus-elmélet megközelítéséhez képest a CCSARP kultúra-közi pragmatikai kutatás (Blum-Kulka–Olshtain 1984; Blum-Kulka–House–Kasper 1989) jelentett módszertani fordulópontot, hiszen kutatói hangsúlyozták, hogy a beszédaktusok intuitív adatok alapján való, elméleti tanulmányozását empirikus kutatásokkal kell kiegészíteni. Ezért adataikat több nyelvből, diskurzuskiegészítő tesztekkel gyűjtötték, így nagy mennyiségben vizsgáltak anyanyelvi beszélők által meghatározott szituációkban létrehozott beszédaktusokat, ami lehetővé tette a kultúrák közötti összehasonlítást is. A CCSARP kutatói (Blum-Kulka–Olshtain 1984; Blum-Kulka–House–Kasper 1989) felhívták arra a figyelmet, hogy a kérdőíven alapuló módszer csupán sztereotipikus válaszokat hív elő, és így a különböző, spontán használatban előforduló variánsok közül a prototípusok megfigyelésére nyújt lehetőséget, bár ők ezt előnyként interpretálták. Az utóbbi évtizedekben azonban a korpuszpragmatika kialakulásával egyre inkább felmerült az igény, hogy a nyelvhasználati jelenségeket korpuszbeli előfordulások vizsgálatára támaszkodva is kutassuk (l. Aijmer–Rühlemann 2015; Aijmer 2018; Jucker 2018; O’Keeffe 2018; Németh T.–Nagy C.–Németh 2020).

A beszédaktusok vizsgálata már a kezdetektől központi helyet foglalt el a korpuszpragmatikai kutatásokban. A korpusznyelvészet korpuszalapú (korpuszinformált) és korpuszvezérelt¹ megközelítései közül a korpuszpragmatika jellemzően az előbbit használja (vö. Tognini-Bonelli 2001; Sass 2007; O’Keeffe 2018; Simon 2018). A korpuszalapú kutatás egy nyelvi formát alapul véve haladhat a formától a funkcióig, vagy amennyiben egy specifikus pragmatikai funkcióból indul ki, ellentétes irányba, a funkciótól a formáig (vö. Jucker 1994; Jacobs–Jucker 1995). E két megközelítés elkülönítése a pragmatikai kutatásokban nem egyszerű, a gyakorlatban rendszerint összefonódnak. O’Keeffe (2018) és Aijmer (2018) a korpuszpragmatikai kutatások e két nagy irányát bemutató tanulmányaikban érdekes módon nem említik a konvencionálisan közvetett beszédaktusok vizsgálatát. O’Keeffe (2018), aki a funkciótól a formáig tartó kutatásokat összegzi, megállapítja ugyan, hogy a beszédaktusokat ebben a megközelítésben vizsgálják, a konvencionálisan közvetett beszédaktusok kutatásáról nem számol be. O’Keeffe (2018) az angol nyelvre vonatkozóan végzett kutatásokról ad részletesen számot. Schauer és Adolphs (2006) a hála kifejezéseire fókuszáltak, először diskurzuskiegészítő tesztekre alapozva, majd az ezekben felmerült nyelvi formákra korpuszban való rákereséssel. Deutschmann (2003) az explicit bocsánatkéréseket kutatta a hozzájuk kapcsolódó IFID²-ek alapján, a következő kifejezések variánsaira koncentráva: *afraid, apologise, apology, excuse, forgive, pardon, regret* és *sorry*. A bocsánatkéréshez kapcsolódó, expliciten megjelenő kifejezések beazonosítása után az előfordulásokat az eredeti kontextusukban vizsgálta. Lutzky és Kehoe (2017) hasonlóképpen IFID-ek alapján (pl. *pardon/pardons/pardoned/pardoning*) tanulmányozták a bocsánatkérést, és a ténylegesen bocsánatkérésre használt előfordulásokat csak kutatásuk későbbi szakaszában különítették el az egyéb példáktól. Láthatjuk tehát, hogy ezek a tanulmányok valójában egy-egy nyelvi formából indulnak ki, bár leírásuk a funkciótól-a-formáig megközelítést összegző munkában szerepel. Ezért érdemesnek tartom hangsúlyozni, hogy az esetek többségében a formától-a-funkcióig vs. funkciótól-a-formáig megközelítés megkülönböztetése nem módszertani alapú, hanem valójában a kutatási kérdésre, a kutatás fókuszára vonatkozik. A korpuszalapú módszerek ugyanis szükségképpen valamilyen formából indulnak ki, amint a fenti tanulmányok metodológiai eljárásai is mutatják. A funkcióra koncentrált kutatások szintén egy-egy formára keresnek rá a korpuszban, majd kézi elemzéssel különítik el a számukra releváns előfordulásokat, ahogyan a jelen kutatásban magam is eljártam. Valódi funkciótól a formáig tartó kutatás csak pragmatikailag annotált korpuszokban lehetséges (vö. Meyer 2002), amelyek jelenleg csak korlátozott mértékben állnak rendelkezésre. A fentiek fényében a jelen tanulmányban bemutatott kutatás a funkciótól-a-formáig megközelítéshez sorolható, mivel arra a kérdésre keresi a választ, hogy a címzett képességére való utalással végrehajtott direktívumok módozatai közül a *tud* ígét tartalmazó megnyilatkozások milyen grammatikai szerkezetekben jelenhetnek meg a magyar nyelvhasználatban.

¹ A megfelelő angol terminusok: *corpus-based (corpus-informed)*, illetve *corpus-driven method*.

² IFID: illokúciós erőt jelölő eszköz

3. A *tud*-os közvetett kérések a magyarban

A CCSARP kutatói (Blum-Kulka–Olshtain 1984; Blum-Kulka–House–Kasper 1989) a kérés megvalósító szekvenciákat a következő három fő szerkezeti részre tagolják: (i) megszólító vagy figyelemfelkeltő kifejezés (*address term, alerter*), (ii) fő cselekmény (*head act*) és (iii) kötőelemek vagy támogató lépések (*adjuncts, supportive moves*).³ A fő cselekmény, azaz a kérési szekvenciának az a része, amely önmagában is alkalmas a kérés végrehajtására, a direktség különböző fokozatait mutató kérésstratégiák által valósulhat meg. Nyelvi megformálásában gyakran megfigyelhető ún. szintaktikai és/vagy lexikai enyhítők (*syntactic / lexical and phrasal downgraders*) használata, amelyek udvariasabbá teszik a kérést. A szerzők kilenc alapvető kérésstratégiát mutatnak be, ezek között szerepel a konvencionális indirektség szintjéhez tartozó ún. előkészítő (*preparatory*) stratégia, amely egyes konvencionálissá rögzült formák használatát foglalja magában, és megvalósulhat a címzett képességére való utalásként is. A magyar nyelvhasználatban az előkészítő stratégia egyik gyakori megnyilvánulása a címzett képességére való utalás a *tud* igével.

Szili Katalin (2002) a CCSARP módszerét adaptálva végzett kutatást a magyar nyelvben a kérés beszédaktusáról szituációt kiegészítő feladatlapokkal nyert adatokon. Megállapította, hogy az előkészítő (*preparatory*) stratégia a magyarok kérés-tevékenységében meghatározó szerepet játszik, és ezen stratégián belül számottevő a képességre vonatkozó kérdések használata, különösen a fiatalabb korosztály esetében. Szili a *tud* modális ige feltételes, ritkábban kijelentő módú alakjából és a főnévi igenévből álló szerkezet (*tudna adni?*; *tudsz adni?*)⁴ használatának magas arányát erős arcvédő erejével magyarázta, és a két szerkezet közül az első, azaz a feltételes módú változat nagyobb gyakoriságára mutatott rá.

A képességre vonatkozó kérdés használatát Krékits József is megemlíti, amikor eltérő adatforrásra alapozva, gazdag szépirodalmi példaanyaggal mutatja be a felszólító performatív beszédaktusok használatát a magyar nyelvben (Krékits 2006).⁵ Krékits (2006: 62) szerint implicit performatív kérés a magyarban eldöntendő kérdés formájában, feltételes módú igealak segítségével is megvalósulhat. A szerző a feltételes módnak azt a szerepet tulajdonítja, hogy „enyhíti a kérés illokúciós hatását: fokozottabb udvariasságra utal.” Ennek a stratégiának az alkategóriájaként említi a hallgató képességét tudakoló kérdéseket, melyre csupán egyetlen, negatív eldöntendő kérdést mutat példaként, mégpedig a *Nem tudná megmondani hány óra?* megnyilatkozást Szakonyi Károly *Váróterem* című művéből (Krékits 2006: 62). Tehát míg Szili (2002) kétféle pozitív eldöntendő kérdésről tesz említést aszerint, hogy a *tud* ige feltételes, illetve kijelentő módban áll-e (*tudna adni?* és *tudsz adni?*), Krékits (2006) kizárólag a negatív eldöntendő kérdést veszi figyelembe, amelyben az ige feltételes módban áll (*nem tudna?*). Mivel a vizsgált stratégiát az

³ A CCSARP terminusainak magyar megfelelőit Szili (2002) fordítása alapján adom meg és használom a továbbiakban.

⁴ Szili (2002) táblázataiban e példák az igemód különbségét szemléltetik, meg kell azonban jegyezni, hogy a tegezés vs. magázás tekintetében is szemben állnak egymással.

⁵ Krékits (2006) a szépirodalmi példákat illusztratív céllal használja, szisztematikus korpuszvizsgálatot nem végzett.

eldöntendő kérdés formájában, feltételes módú igealak segítségével végrehajtott direktívumok alkategóriájaként említi, a kijelentő módú igealakot tartalmazó kérdésekről nem ad számot. Egyetlen szépirodalmi példája alapján nem eldönthető, hogy a pozitív eldöntendő kérdésekről hogyan vélekedik.

E szakirodalmi leírásokkal összhangban a *tud* igét tartalmazó szerkezetek a magyarban eldöntendő kérdés formájában használhatóak kérések közvetett végrehajtására. A *tud* ige feltételes módú alakja szerepelhet pozitív vagy negatív eldöntendő kérdésben, ahogyan (1) és (2) mutatja (vö. Szili 2002; Krékits 2006). Szili (2002) eredményei alapján a *tud* ige kijelentő módú alakja is szerepelhet pozitív eldöntendő kérdésben ilyen funkcióval, ahogyan (3) példázza.

- (1) **Ide tudnád adni** a sót?
- (2) **Nem tudnád ideadni** a sót?
- (3) **Ide tudod adni** a sót?
- (4) **Nem tudod ideadni** a sót?

A (4)-ben látható példához hasonló kérés, mely (3) negatív párja lenne, egyik leírásban sem szerepel expliciten, intuicióm szerint azonban szintén használható a vizsgált funkcióban.

A feltételes mód használata és a címzett képességére való utalás egymástól függetlenül is indirekt direktívumok végrehajtására használatos stratégiák, és Blum-Kulka et al. (1989) ezeket külön kategóriaként kezelik. A magyarra nézve is elmondható, hogy kérő funkcióban egy egyszerű feltételes módú igealak is használható:

- (5) **Ideadnád** a sót?

Szili (2002)-es tanulmányában Blum-Kulka et al. (1989) kategorizációjára alapozva a feltételes módú igék használatát az előkészítő (*preparatory*) stratégia egyik megnyilvánulásaként említi, mellyel a beszélő a címzett hajlandóságát teszteli a kért cselekvés végrehajtására. Krékits (2006) azonban független stratégiaként utal rá, és ennek alkategóriájaként sorolja be a feltételes módú *tud* igét tartalmazó szerkezetet. Mivel a magyarban pusztán feltételes módú igével (vö. 5) és a *tud* igét kijelentő módban tartalmazó megnyilatkozással (vö. (3)–(4)) is végrehajtható direktívum, az (1) és a (2) megnyilatkozást e két stratégia kombinációjaként értelmezem, amely felismerhetőbbé teszi a megnyilatkozás funkcióját, és a feltételes módú igealak által kifejezett bizonytalanság révén udvariasabbá a végrehajtását. Az így megformált direktívumok nemcsak felismerhetőbbek, de feltehetően udvariasabbnak is érzékeljük őket, ami megnöveli annak az esélyét, hogy a címzett végrehajtsa a kért cselekvést. Ez talán magyarázhatja e formák nagyobb gyakoriságát is, ez a feltételezés azonban további kutatást igényel. Érdemes azt is hozzátenni, hogy mivel a magyarban a feltételes mód opcionális a *tud*-os kérdések esetében, a CCSARP módszertani keretében a szintaktikai enyhítők közé lenne besorolható az (1) és (2) megnyilatkozásokban, csakúgy, mint a tagadás a (2) és (4) megnyilatkozásokban (vö. Blum-Kulka–House–Kasper 1989: 282).

Korábbi, korpuszon alapuló kutatásaim (Németh T.–Nagy C.–Németh 2020; Nagy C. kézirat) arra utaltak, hogy a magyar *tud*-os direktívumoknak ennél a négy típusnál jóval változatosabb a használata. A vizsgálat a Magyar Nemzeti Szövegtár új verziójának (MNSZ2, <http://clara.nytud.hu/mnsz2-dev/>, Váradi 2002; Oravec–

Váradi–Sass 2014) előfordulásaira épült. Bár a személyes–fórum, illetve személyes–közösségi regiszter az MNSZ2 szövegeinek mindössze 22,1%-át teszi ki, mégis innen származott a releváns előfordulások 86,26%-a (l. Nagy C. kézirat), ugyanis az internetes fórumok kiemelkedően nagy számban tartalmaztak információkérő direktívumokat. Jelen tanulmányban ezért kizárólag ezeket a szövegeket vetem alá alaposabb vizsgálatnak.

4. Az illokúciós erő megállapításának nehézségei

Az itt bemutatott kutatás egy korábbi vizsgálat folytatása, amelyet az MNSZ2 segítségével hajtottam végre (Németh T.–Nagy C.–Németh 2020; Nagy C. kézirat). A magyar konvencionálisan közvetett direktívumoknak a *tud* igét tartalmazó módozatát vizsgáltam abban a reményben, hogy olyan információkat sikerül feltárni használatáról, amelyeket az intuíción alapuló, a diskurzuskiegészítő tesztekkel gyűjtött vagy a szépirodalomból vett előfordulásokon alapuló kutatás nem mutat meg. Célom volt az is, hogy az implicit pragmatikai jelenségek korpuszban való tanulmányozásának lehetőségeit megvizsgáljam. Mivel a konvencionálisan indirekt beszédaktusok köthetők bizonyos nyelvi formákhoz, amelyekre rákereshetünk a korpuszban, kutatásuk egyszerűbbnek tűnhet, mint egyéb implicit pragmatikai jelenségeké. A nehézség abban áll, hogy vajon az így megtalált előfordulásokat értelmezhetjük-e indirekt beszédaktusként, vagy csupán szó szerint értendők. A releváns előfordulások elkülönítése a többi példától egy olyan folyamat, amelyben a kutató szükségképp nyelvhasználati intuíciójára támaszkodik. Már maga az előfordulások keresése is úgy valósul meg, hogy alapul veszi a korábbi szakirodalom megállapításait, valamint a kutatói intuíciót. Ezek alapján a korpuszban a *tud* ige kijelentő és feltételes módú alakjaira egyaránt rákerestem. Így a korpusz mint adatforrás mindvégig az intuícióval mint adatforrással egészül ki, ami kihatással van a korpuszadatok elméleti státusára is (vö. Kertész–Rákosi 2012; Nagy C. 2013; Nagy C.–Németh–Németh T. 2019; Németh T.–Nagy C.–Németh 2020).

A képességre utalással végrehajtott direktívumokról írva Szili (2002) megállapítja: „Első olvasatukban ugyanis a kérő valójában az iránt érdeklődik, partnere képes-e kérése teljesítésére, bír-e azokkal a feltételekkel, amik ahhoz szükségeltetnek. Az elutasító válasz ennek megfelelően felfogható a készséges hallgató akadályoztatásának megjelenítéseként is: *Sajnos nem tudom, mert...* Magas előfordulásának magyarázata tehát erős arcvédő erejében rejlik: megmenti a kérőt az arcát erősen sértő direkt elutasítástól, de kettős jelentéséből adódóan megkönnyíti a hallgató szerepét is, nem kényszeríti, hogy egyértelműen nemet mondjon.” A stratégiának azonban éppen ez a tulajdonsága nehezíti meg a konkrét példák értelmezését, ahogyan azt a következő példával illusztráljuk. Tekintsük a következő képzelt diskurzusokat:

- (6) – **Tudna** egy példát **mondani** erre?
– Persze. Tudok.
- (7) – **Tudna** egy példát **mondani** erre?
– Nem, nem tudok.

A hallgató mindkét fenti diskurzusban a kérdés szó szerinti tartalmára (is) ad választ, mégis nehéz őket egyszerű, a címzett képességére vonatkozó információcsereként értelmezni. Mivel az ilyesféle kérdést a szerkezet konvencionalizálódott voltánál fogva automatikusan egyfajta feltételes kérésként interpretáljuk, az első diskurzust további kiegészítés hiányában nem érezzük együttműködőnek. A címzett képességéről való tudásunk az egyes szituációkban azonban változó lehet. Sok olyan helyzet van, amikor a hallgató képességének megléte a kérdező számára is egyértelmű, míg másokban nem. Ez utóbbiakban tényleges információkérésként is értelmezhetők a fentiekhez hasonló példák, ugyanakkor a kérdés jelentés itt is megmarad.

A jelen kutatásban vizsgált előfordulások egy részét az MNSZ2 személyes alkorpuszában olyan kontextusaiban találtam, ahol a nyelvhasználó nem ismeri a potenciális címzett(ek)et, így (azok) képességét sem, jöllehet sok esetben maga a képesség megléte az, ami egyáltalán kijelöli a címzettek körét az ismeretlen résztvevők közül. De még ezekben az esetekben is „ha, akkor” értjük a megnyilatkozást a használat konvencionalizálódott jellegének köszönhetően: ha fennáll a képesség, akkor B egyúttal a kérést is végrehajtja, így a pusztán „igen” nem elegendő együttműködő válaszként, amennyiben információkérő kérésről van szó.⁶ Bár egymás számára ismeretlen fórumozók egyes megnyilatkozásaiban a képesség megléte jelölheti ki a kérdés címzettjeinek körét, megfigyelhető egy érdekes különbség ahhoz képest, amikor egy konkrét, ismert személynek teszünk fel kérdést a képességre való rákérdezéssel. Míg ez utóbbi esetben a képesség hiánya esetén elvárható, hogy a címzett valamilyen formában, akár a képesség hiányának kimondásával, visszautasítsa a kérést (*Sajnos nem tudok*), az előbbi esetben ez nem elvárt. Furcsa lenne, ha egy fórumbeszélgetésnél valaki csak azért válaszolna, hogy jelezze, hogy ő nem tud segíteni. Ilyen módon a kutatás egyes eredményei, a különféle kérés típusok aránya a vizsgált korpusz jellegének is betudható.

Annak eldöntésében, hogy a címzett képességére való rákérdezés szó szerint értendő-e vagy pedig indirekt kérésként interpretálandó, nagy szerepet játszik a megnyilatkozás egészének jelentése (sőt esetenként a környező megnyilatkozásoké is), valamint a benne szereplő főnévi igenév jelentése is, a nyelvhasználók enciklopédikus ismereteket is figyelembe vesznek az illokúciós erő megállapításához. Vessük össze a következő két példát.

- (8) **Ide tudnád adni** a sót?
 (9) **Meg tudnád írni** ötösrre az idei matek érettségit?

Bár megfelelő kontextusba helyezve mindkét fenti példa értelmezhető akár szó szerint, akár indirekt kérésként, kontextus nélkül a teljes kérdés jelentése alapján egyik, illetve másik értelmezést tarthatjuk tipikusabbnak. Míg a (8) diskurzust inkább kérdésnek „halljuk”, addig a (9)-ben szereplőt a címzett képességére való rákérdezésnek. Specifikus kontextusba helyezve természetesen a másik interpretáció is lehetséges.

A korpuszon alapuló kutatás számára az is problémát jelent, hogy a beszédaktusok jelensége nem mindig vizsgálható egymondatnyi egységekben. Amint már

⁶ Amennyiben a kérő fél nem információt kér, hanem valamilyen cselekvésre kéri a címzettet (pl.: – *El tudsz jönni velem ma az orvoshoz?* – *Igen, el tudok.*), a képesség pusztán deklarálását ígéretként fogja értelmezni.

van Dijk 1977-es tanulmányában felhívta rá a figyelmet (van Dijk 1977), a beszédaktus és az illokúciós erő fogalmai sok esetben nem egyetlen mondatra, hanem mondatok szekvenciáira, nagyobb diskurzusegységekre vonatkozathatóak. Az MNSZ2-ben talált előfordulások esetében is gyakran tapasztalható, hogy a kérés aktusa több mondatot ölel fel, melyek együttes figyelembevételére van szükség az illokúciós erőnek és a kérés tartalmának a megállapításához. A korpuszmódszer alkalmazása tehát a pragmatikában ki kell hogy egészüljön az egyes példák kézi, kvalitatív elemzésével azok tágabb kontextusában.

Összefoglalásképpen elmondhatjuk, hogy míg a diskurzuskiegészítő tesztek esetében a kutató tudja, hogy kérés a beszélő szándéka, hiszen úgy alkotja meg a kontextust, a korpuszban lelt előfordulások esetén ez nem mindig egyértelmű. Az adott kontextusban valószínű interpretáció megállapítása minden esetben szükségképpen a kutató intuícióján is alapul, így az mint kiegészítő adatforrás mindvégig szerepet fog játszani a korpuszon alapuló kutatásban (vö. Nagy C. 2013; Nagy C.–Németh–Németh T. 2019; Németh T.–Nagy C.–Németh 2020). Szemben a diskurzuskiegészítő tesztekben előhívott rövidebb válaszokkal, a korpuszokban gyakran találunk tágabb diskurzusegységekben megvalósuló kéréseket, ahol a nyelvhasználó több kérési stratégiát kombinálva, számos nyelvi eszköz együttes használatával igyekszik felismerhetőbbé tenni a beszédaktus illokúciós erejét és udvariasabbá a kérését.

5. A kutatás korpusza és módszerei

Céljaim megvalósításához a Magyar Nemzeti Szövegtár újabb verzióját (MNSZ2, <http://clara.nytud.hu/mnsz2-dev/>, Váradi 2002; Oravec–Váradi–Sass 2014) használtam adatforrásként. Az MNSZ2 hat stílusrétegből tartalmaz szövegeket, melyek közül a személyes alkorpusz két részre oszlik: a személyes–fórum alkorpusz becslült mérete 57,9 millió szó, a személyes–közösségi alkorpuszé pedig 243,2 millió szó. Az öt regionális nyelvváltozat közül a korpusz legnagyobb részét kitevő, több mint 1,01 milliárd szót tartalmazó magyarországi alkorpuszon kezdtem meg a jelenlegi kutatás tárgyát is képező szerkezetek vizsgálatát (l. Németh T.–Nagy C.–Németh 2020; Nagy C. kézirat). A jelen tanulmányban bemutatott vizsgálatot a személyes alkorpusz magyarországi alkorpuszhoz tartozó részén végeztem, amely 300,3 millió szót tartalmaz. A Magyar Nemzeti Szövegtár személyes alkorpusza az új verzióban lett kettéválasztva a közösségi média anyagait tartalmazó személyes–közösségi és az egyéb szövegeket tartalmazó személyes–fórum alkorpuszra. Nyelvezete a spontán nyelvi kommunikáció sajátosságait is mutatja, vitafórumok szövegeit és Facebook-ról származó anyagokat egyaránt tartalmaz. A közösségi média színtereit gyakran használjuk segítségkérésre, információgyűjtésre, így a személyes alkorpusz a kérések tanulmányozására különlegesen alkalmas nyelvi anyagot szolgáltat. Az a tény azonban, hogy egymást nem ismerő személyek kommunikációja is lehetővé válik, kihathat a kéréstípusok arányaira és nyelvi megformálására.

A funkciótól-a-formáig megközelítésben dolgozva (l. fentebb, a 2. pontban) a *tud* ígét abban a funkciójában vizsgáltam, amikor a kérés beszédaktusának végrehajtásakor szerepel, és arra voltam kíváncsi, hogy a releváns megnyilatkozások milyen grammatikai formákat ölthetnek. Mivel az MNSZ2 pragmatikailag nem annotált korpusz, így az Ádel és Reppen (2008: 2–3) által felsorolt korpusznyelvészeti

módszerek közül az egy az egyhez keresés nem volt alkalmazható. Ezért első körben a *tud* ige releváns nyelvtani formáira kerestem rá, figyelmen kívül hagyva azon alakjait, amelyek kutatói és anyanyelvi intuícióm alapján nem szerepelhetnek indirekt kérdésben (pl. első személyű alakok, múlt idejű formák, felszólító módú, főnévi igenévi alakok stb.). Mivel a szóba jöhető formák gyakorisága eltérő volt, a különböző morfológiai alakok előfordulásaiból 2000 előfordulást tartalmazó véletlen mintákat vettem (*sampling*, l. Ådel-Reppen 2008: 2–3), majd kézi elemzéssel kerestem ki közülük azokat, amelyek kérdés végrehajtásakor bukkantak fel (*sifting*, l. Ådel-Reppen 2008: 2–3). Másként fogalmazva, jelen kutatás a korpusznyelvészet vertikális és horizontális módszereit kombinálja (l. Rühlemann–Aijmer 2015: 4–9), amikor egy szóalak (jelen esetben a *tud* alakjai) előfordulásait nyerjük ki kis kontextussal konkordanciákba rendezve, majd a kézi elemzés során vesszük figyelembe a tágabb kontextust és szűrjük ki a kutatási kérdés vonatkozásában nem releváns előfordulásokat. Végül a *tud*-os közvetett kérdések különböző formai variánsait vettem számba.

Az egyszerű véletlen minták vételekor az előfordulások között számos ismétlődő példa jelent meg, amelyek a korpusz jellegéből adódóan csak kézzel voltak kiszűrhetőek. Ezért, hogy realisabb képet nyerjek, a 2000 elemszámú véletlen mintából törléssel, kézilleg állítottam elő olyan 700 elemszámú mintát, amely már nem tartalmazott ismétlődő példákat. Erre egyedül a *tudnátok* tárgyias alak esetében nem volt lehetőség, melyből a korpusz összesen 359 előfordulást tartalmazott, így ott 350 elemszámú mintával dolgoztam, majd a kapott számadatokat megkettőzttem. A vizsgált 15 db 700-as és egy 350-es minta összesen 10 850, a *tud* igét tartalmazó megnyilatkozást jelent, melyek mintegy 21,4%-a bizonyult direktívumnak vagy direktívum végrehajtásával kapcsolatba hozhatónak. Az előfordulási arányokat az egyes mintákban az 1. táblázat foglalja össze.

TUD (2455 db)	E/2	E/3	T/2	T/3
kijelentő mód alanyi ragozás	<i>tudsz</i> 89 (~13%)	<i>tud</i> 94 (~13%)	<i>tudtok</i> 376 (~54%)	<i>tudnak</i> 1 (~0,1%)
kijelentő mód tárgyas ragozás	<i>tudod</i> 6 (~1%)	<i>tudja</i> 39 (~6%)	<i>tudjátok</i> 42 (6%)	<i>tudják</i> 1 (~0,1%)
feltételes mód alanyi ragozás	<i>tudnál</i> 368 (~53%)	<i>tudna</i> 245 (35%)	<i>tudnátok</i> 606 (~87%)	<i>tudnának</i> 18 (~3%)
feltételes mód tárgyas ragozás	<i>tudnád</i> 165 (~24%)	<i>tudná</i> 139 (~20%)	<i>tudnátok</i> ⁷ 258 (~37%)	<i>tudnák</i> 8 (~1%)
összesen	628 (~22%)	517 (~18%)	1282 (~46%)	28 (1%)

1. táblázat

Direktívumnak ítélt megnyilatkozások száma / 700 előfordulás

A személyes alkorporusz vizsgált kontextusai kiváltképp alkalmasak arra, hogy a nyelvhasználó valamely információ megadását kérje a potenciális címzettektől.

⁷ Ezen alak 129 esetben szerepelt direktívumnak ítélt megnyilatkozásban a 350-es mintában. Az összehasonlíthatóság kedvéért a továbbiakban a 700-as mintákról szóló táblázatokban mindig a kettőzött értéket szerepeltetem.

A címzettek személye egyes esetekben ismeretlen, hiszen a fórumozó nem mindig tudhatja, hogy fog-e valaki válaszolni a kér(d)ésére, és ha igen, ki. Így az esetleges címzettek képességét sem ismeri a kért cselekvés végrehajtására, ezért különösen gyakori az erre való rákérdezés. Mivel azonban ez a formula konvencionalizálódott kérések indirekt végrehajtására, ezek a megnyilatkozások gyakran már magának a kérés beszédaktusának a végrehajtásaként értelmeződnek. Az esetek többségében a nyelvhasználó valamely információra kíváncsi, ennek megadását kéri a címzett(ek)től. Ez az arány a vizsgált alkorpusz jellegéből adódik, és nem vetíthető ki a nyelvhasználat egyéb színtereire. Ennek köszönhetően a *tud* ige nemcsak infinitívuszos szerkezetben jelenik meg, hanem a releváns korpuszbeli előfordulások alapvetően két nagy csoportra oszthatóak: a (i) *tud* + főnévi igenév és a (ii) *tud* vmit / vmiről szerkezet példaira, melyek közül a korábbi szakirodalom csak az elsőről tesz említést indirekt kérések végrehajtása kapcsán (l. 2. táblázat).

TUD	E/2	E/3	T/2	T/3
kijelentő mód alanyi ragozás	<i>tudsz</i> 48+41	<i>tud</i> 46+48	<i>tudtok</i> 162+208 (+6)	<i>tudnak</i> 1+0
kijelentő mód tárgyas ragozás	<i>tudod</i> 3+3	<i>tudja</i> 6+32 (+1)	<i>tudjátok</i> 7+34 (+1)	<i>tudják</i> 1+0
feltételes mód alanyi ragozás	<i>tudnál</i> 354+14	<i>tudna</i> 230+15	<i>tudnátok</i> 574+32	<i>tudnának</i> 17+1
feltételes mód tárgyas ragozás	<i>tudnád</i> 165+0	<i>tudná</i> 138+1	<i>tudnátok</i> 256+2	<i>tudnák</i> 8+0

2. táblázat

Direktívumok száma / 700 előfordulás:

„*tud* + főnévi igenév” + „*tud* vmit/vmiről” (+ kétértelmű esetek száma)

Összesen 8 előfordulás esetében nem lehetett eldönteni, hogy melyik szerkezetről van szó, mint például a következő megnyilatkozásban.

(10) Mit tegyek????????? Adjak javaslatokat ha tudtok. Kösz! Üdv! Luciferkó
(doc#974)

A fenti esetben a megnyilatkozás kétféleképpen érthető, akár főnévi igenévvel, akár főnévi csoporttal kiegészíthető: 'Adjak javaslatokat ha tudtok [javaslatokat]' vagy 'Adjak javaslatokat ha tudtok [adni]'. A kétértelmű példákat a továbbiakban figyelmen kívül hagytam.

A vizsgált kontextusokban mindkét szerkezet használható valamely információ kérésére szolgáló megnyilatkozásban, így a *tud* + főnévi igenév szerkezetet és a *tud* 'ismer' igét tartalmazó előfordulások funkciójuk szerint nem különülnek el élesen a vizsgált alkorpuszban. A *tud* igét 'ismer' értelemben tartalmazó előfordulások is gyakran funkcionálnak közvetett kérésként a releváns kontextusokban, bár arányuk jóval kisebb, mint a *tud* + főnévi igenév szerkezeté (vö. 2. táblázat). A funkcionális ekvivalencia mind a kijelentő (11a–b), mind a feltételes módú alakok (12a–b) esetében fennáll, ahogyan a következő előfordulások szemléltetik.

- (11) a. Vagy esetleg **tudtok ajánlani** jobbat? (doc#2920)
 b. Vagy **tudtok** jobbat/olcsóbbat? (doc#2663)
- (12) a. Odinhoz **tudnátok** működő linket **adni**? (doc#2885)
 b. **Tudnátok** egy linket, ahol nézhetem a meccset? (doc#2923)⁸

A főnévi igeneves szerkezet esetében a beszélő a hallgatónak valamely cselekvés végrehajtására való képességére kérdez rá (vö. (11a) és (12a)), míg a *tud* 'ismer' igét tartalmazó példák esetében a címzett valamely ismeretére (vö. (11b) és (12b)). A címzett ismeretére történő utalás egyúttal arra vonatkozó kérésként is értelmeződik, hogy ossza meg ezen ismeretét, azaz kérésként is funkcionál. E két szerkezet funkcionális rokonságára a korpuszon alapuló vizsgálat világított rá, a korábbi szakirodalom nem írta le.

A nyelvhasználók az egyes beszédaktusokat szituációtól függően formálják meg (l. Blum-Kulka et al. (1989); a direktívumok különféle, szituációtól függően megjelenő altípusairól l. Garcia McAllister (2015)). A fórumok is egy ilyen specifikus közeget testesítenek meg, amelyben az információkérő direktívumok túlsúlya figyelhető meg. Így nem meglepő, hogy a nyelvhasználók a vizsgált kontextusokban tipikus nyelvi fordulatokat alkalmaztak, így egyes főnévi igenevek igen magas arányban fordultak elő. A legtipikusabb variáns, a *tud* + főnévi igenév szerkezetet tartalmazó kérdés esetében a három leggyakoribb kombináció ((*nem tud* + *segíteni/adni segítséget*) (285, ~19,5%), (*nem tud* + *ajánlani*) (253, ~17%) és (*nem tud* + (*el/meg*)*mondani*) (225, ~15%)) összesítve az előfordulások több mint felét teszi ki (51,5%). Ezek a megnyilatkozások a vizsgált kontextusokban valamely információ kérésére szolgáltak. Összességében a leggyakoribb főnévi igenév csoportok a pozitív és negatív kérdésekben a következők voltak:⁹ *segíteni / adni segítséget / helpet* (266+19, ~19,5%), *ajánlani* (244+9, ~17%), (*el/meg*)*mondani* (214+11, ~15%), *adni / szolgáltatni / irni / közölni / mutatni / szolgálni vele (infót / információt, felvilágosítást, vagy pl. tanácsot, tipp(ek)et, támpontot, leírást, ötleteket, utalást, útmutatást, árat)* (68+7, ~5,1%), *adni / dobni / betenni / küldeni linket, (be)linkelni* (67+3, ~4,8%), (*le/meg*)*írni* (69, ~4,7%), *küldeni, átdobni / (át/el)küldeni / emlezeni* (53+6, ~4%), (*fel*)*dobni / feltölteni / felrakni / feltenni (appot, linket, videót, szavazatot)* (22+4, ~1,8%). A főnévi igenevek tekintetében elmondható, hogy az 1464 kérdő, főnévi igeneves előfordulásból összesen 1079 esetben kérte a nyelvhasználó a címzettet valamilyen információ megadására, leírására (vö. (11a), (11b)), 200 esetben valamilyen számítógépen végrehajtható cselekvésre (vö. (12a), (12b)). Ez utóbbiak azonban szintén értelmezhetőek információkérésnek. Csak a maradék 185 esetben volt szó valamilyen egyéb cselekvés végrehajtásáról. Az információkérés

⁸ A kézirat egyik anonim lektora felvetette a kérdést, hogy vajon a (12b) típusú kérdések grammatikai szerkezeté elliptikusnak tekintendő-e. Mivel ez a szerkezet olyan esetekben használatos, amikor információra kérdezzük rá, a benne szereplő feltételes módú igét a *tud* 'ismer' ige alakjának értelmezem. Erre utal a *Tudna valaki egy orvost? vs. ?? Tudna valaki egy almát?* példapár, ahol utóbbi nehezen értelmezhető kontextus nélkül, azaz semmiképp sem tekinthető az információkérés konvencionizálódott formájának. Természetesen specifikus kontextusban, ahol már ismeretes a kért cselekvés, tekinthető elliptikus szerkezetű, cselekvést kérő kérdésnek (pl. *rajzolni* értelemben, egy rajzszaakköri beszélgetésben).

⁹ A zárójelben a pozitív, illetve a negatív eldöntendő kérdésekre vonatkozó előfordulási számot + jellel elválasztva adom meg.

vs. cselekvéskérés distinkciónak esetünkben az a jelentősége, hogy előbbi a *tud* 'ismer' igét tartalmazó szerkezettel is végrehajtható, míg utóbbi csak az infinitívus szerkezettel. Mivel az általam vizsgált korpuszban elsősorban információkérő kérések fordultak elő, a *tud* + főnévi igenév szerkezetet és a *tud* 'ismer' igét tartalmazó előfordulások funkciójuk szerint nem különültek el élesen (vö. (11a) vs. (11b), ill. (12a) vs. (12b) példapárok). Az információkérő kérések túlsúlya a vizsgált alkorpusz jellegéből adódik, ezért nem vetíthető ki a nyelvhasználat egyéb színtereire.

Végül érdemes megemlíteni, hogy a korpuszon alapuló módszernek (is) megvannak a határai. Jelen dolgozat célja, hogy feltárja, hogy a képességre való utalás milyen módozatai jelennek meg kérések végrehajtásakor, ezen belül a *tud* igét tartalmazó mondatokra koncentrál. A kérés tartalma azonban gyakran csak a bővebb szövegkörnyezetből, több megnyilatkozás figyelembevételével derül ki. A *tud* igét tartalmazó megnyilatkozást számos másik előzheti meg vagy követheti, amelyben a beszélő kifejti, hogy pontosan mit is kér. Így felmerül a kérdés, hogy a *tud*-os megnyilatkozások önmagukban tekinthetők-e kérésnek, vagy inkább egy kérő szekvencia részének, a fentebb bemutatott értelemben (van Dijk 1977). A korpuszvizsgálat rávilágít, hogy egy-egy direktív stratégia ritkán jár egyedül, a nyelvhasználók általában több stratégiát kombinálnak az udvariasság és a hatékonyság érdekében, amelyeket teljes gazdagságukban csupán a kvalitatív vizsgálat tárhat fel. Tekintsük a főnévi igeneves kérdő előfordulások majdnem 20%-át kitevő (*nem*) *tud* + *segíteni* szerkezetet példaként, ahol gyakran a kérdést megelőző és/vagy követő megnyilatkozások értelmezése is szükséges annak megértéséhez, hogy miben is kér pontosan segítséget a nyelvhasználó.

- (13) Én már kérdezni szerettem volna csak nem találtam megfelelő embert hozzá de akkor most megkérdézem, miért tarlóhántást csinálnak ilyenkor és miért nem gyomírtózást? A tarlóhántásnál a gépi erő miatt elfogy hektáronként annyi üzemanyag amiből már a totális gyomírtót is meg lehet venni? **Tudnál** nekem ebben **segíteni**, vagy bárki? 2013-07-29 (doc#2685)

A fenti kontextusban kérdéses, hogy a *Tudnál nekem ebben segíteni, vagy bárki?* rész tekinthető-e önmagában kérésnek, ugyanis elhagyható, a kérés a megelőző megnyilatkozásokkal is végrehajtható lenne. És vajon hány kérést hajt végre a nyelvhasználó? Hiszen végrehajtja a címzett felé, majd a *vagy bárki* hozzátoldással más potenciális címzettek felé is. A mindennapi nyelvhasználatra jellemző ez az abundancia. Az alábbi szövegrész esetében is nehéz megállapítani, hogy pontosan melyik megnyilatkozás/ok hordozza/ák a kérés illokúciós erejét:

- (14) Tisztelt népek! Elnézést a zavarásért! Ha valaki **tudna** nekem **segíteni**..... Szükségem lenne a **raibowsix** magyar patch.re.... Léccí help nekem! Köszönettel: Jens icq 27508884 vagy jens01@freemail.c3.hu Csodaszarvas 06/30/99 23:56:37 (doc#997)

A kérés végrehajtásához szűken véve a következő megnyilatkozások is elegendőek lennének:

- (14') Szükségem lenne a **raibowsix** magyar patch.re.... (Köszönettel:) Jens icq 27508884 vagy jens01@freemail.c3.hu.

A kérés itt lényegében arra vonatkozik, hogy a kért programot valaki küldje el a megadott elérhetőségre. Az elérhetőség azonban csak az aláírásban jelenik meg, így anélkül a kérés teljes tartalma nem állapítható meg. A (14)-beli szekvencia a CCSARP elemzési útmutatója szerint (Blum-Kulka–House–Kasper 1989) úgy lenne elemezhető, mint ami a megszólító kifejezésen és a kötőelemeken kívül több fő cselekményt tartalmaz (vö. *multiple-headed requests*, Blum-Kulka–House–Kasper 1989: 276), amelyekben számos belső enyhítő eszköz is felfedezhető (pl. a feltételes tagmondat és a feltételes mód szintaktikai, valamint a *lécci* lexikai enyhítő). Nehéz lenne azonban megállapítani, hogy (14) mely megnyilatkozásai tekinthetők fő cselekménynek és melyek támogató lépésnek, hiszen más-más egységek fejezik ki a kérés illokúciós erejét és propozíciós tartalmát. Ez és a hasonló szövegrészek a gyakorlatban nehezen, akár többféleképpen szegmentálhatók és interpretálhatók, mindenesetre egy kérési szekvenciáról beszélhetünk, melyben számos, direktívumok végrehajtásához konvencionálisan kötődő nyelvi eszköz együtt jelenik meg (pl. *ha valaki tudna, szükségem lenne, lécci*), és együttesen teszik felismerhetővé a beszédaktus illokúciós erejét, a kérés pontos tartalmának megértése pedig nem egyetlen megnyilatkozás interpretációján alapul. A direktívumok gyakorlati megvalósulásának ezen árnyalatai csak kvalitatív kézi elemzéssel tárhatóak fel. A korpuszon alapuló pragmatikai kutatások azonban bizonyos lexémák előfordulásaiból indulhatnak ki, és a figyelembe vett/vehető kontextus nagysága határt szab a lehetséges eredményeknek is. A nyelvhasználatban megfigyelhető abundancia azonban hasznunkra is válhat. Lutzky és Kehoe (2017) a korpuszpragmatikai kutatások új irányát jelölik ki, amikor a korpuszon való keresésben a kollokációs elemzés különféle eljárásait alkalmazzák, ezáltal az előfordulások közül nagyobb hatékonysággal képesek gépi kereséssel kiszűrni azokat, amelyek a keresett beszédaktus példái. Bár ők is egyes IFID-ekből indulnak ki, azonban ezek kollokációs profilját is meghatározzák, majd megvizsgálják mind a közös, mind a csupán egyes IFID-ekre jellemző kollokációkat. Egy ilyesfajta megközelítés a magyar indirekt direktívumok korpuszpragmatikai kutatása esetében is gyümölcsöző lehet a jövőben.

Összefoglalóan elmondható, hogy az MNSZ2 mint új adatforrás bevonása a korábbi szakirodalom egyes megállapításait megerősítette, ugyanakkor érdekes új eredményeket is szolgáltatott a magyar *tud*-os közvetett kérések használatáról. A megoszlások elemzése alapján Szili (2002) kérdőíves kutatásaival összhangban van a korpuszadatokon való vizsgálat azon eredménye, miszerint a feltételes módú alakok kiemelkedően gyakran jelennek meg kérés végrehajtásakor a magyar nyelvhasználatban (vö. 1. és 2. táblázat). Így a korpuszon alapuló kutatás szerint – és a korábbi szakirodalom szerint is – a legtipikusabb magyar közvetett kérés a *tud*-dal a feltételes módú, főnévi igeneves szerkezetet tartalmazó pozitív eldöntendő kérdés:

(15) **Tudnátok nekem segíteni?** (doc#973)

Ez az eredmény azt a megfigyelést is alátámasztja, miszerint a situációt kiegészítő feladatlapokkal a legtipikusabb alakok csalogathatóak elő. A korpuszadatok bevonása azonban számos új felismerést is hozott, hiszen a korábbi szakirodalom alapján körvonalazódó használatokon kívül a *tud* ige sokkal változatosabb használatára derült fény indirekt kérések végrehajtásakor a magyar nyelvhasználatban, amelyet a következő pontban tekintünk át.

6. Az új eredmények bemutatása

A korábbi szakirodalomban leírt típusok mellett a korpuszbeli előfordulások vizsgálata a hallgató képességére utaló kérő megnyilatkozások számos egyéb formáját is feltárta. Az alábbi, 3. táblázat nagy vonalakban foglalja össze a talált típusokat, amelyek közül a korábbi leírások csak a *tud* + főnévi igenév szerkezet kérdő előfordulásait vették számba (vö. a 3. táblázat első sora), azok közül sem mindegyiket, hiszen a kijelentő módú ígét tartalmazó negatív eldöntendő kérdések nem szerepeltek bennük.

		kijelentő mód	feltételes mód	összesen
<i>tud</i> + főnévi igenév	kérdő	134	1441	1575 (~64,4%)
	kijelentő	140	301	441 (~18%)
<i>tud</i> 'ismer'	kérdő	270	44	314 (~12,8%)
	kijelentő	96	21	117 (~4,8%)
összesen		640 (~26,2%)	1807 (~73,8%)	2447 (100%)

3. táblázat
Direktívumok képességre utalással

A korpuszbeli előfordulások elemzése megerősíti Szili (2002) kutatási eredményeit, miszerint a képességre rákérdező közvetett kérdés prototipikus használatának a feltételes módú igealakot tartalmazó eldöntendő kérdés tekinthető. Érdekes azonban, hogy kijelentő módú igealak esetén nem a főnévi igeneves szerkezet használata a domináns a vizsgált kontextusokban, a *tud* 'ismer' szerkezet esetében pedig nem a feltételes mód.¹⁰ A továbbiakban sorra vesszük a talált típusokat, kezdve a korábbi szakirodalomban is leírt, tipikus formákkal, azaz a kérdő szerkezetekkel.

6.1. A kérdő szerkezetek: pozitív és negatív eldöntendő kérdések

A korpuszbeli előfordulások elemzése arra utal, hogy a kérdő alakok a leggyakoribbak a vizsgált kérő funkcióban, ezek közül is a feltételes módú igealakot tartalmazó formák, amelyek így a képességre rákérdező közvetett kérdés prototipikus változatának tekinthetőek, összhangban Szili (2002) kutatásaival (vö. (1)–(2) példa). A kérdő, főnévi igeneves szerkezetek pozitív és negatív formái közül Szili (2002) leírásában csak az előbbieket, Krékits (2006) leírásában pedig csak az utóbbit találjuk meg. Kijelentő módú igealak nemcsak pozitív kérdésben szerepelhet, ahogy a korábbi leírásban is megjelent (vö. (3) példa), hanem negatív kérdésben is (vö. (4) példa). A MNSZ2 vizsgált kontextusaiban mindkét variánsra található számos előfordulás, bár a leggyakoribb verzió a pozitív eldöntendő kérdés volt. A pozitív és negatív eldöntendő kérdések egyes kontextusokban felcserélhetőnek tűnnek mind feltételes (16a–b), mind kijelentő módú alakok (17a–b) esetén:

- (16) a. esetleg **tudnál adni** egy linket amin le van írva?! (doc#2835)
b. linket **nem tudnál adni** a hivatkozott cikkhez? (doc#997)

¹⁰ Azaz a nem infinitívuszos szerkezet sokkal tipikusabban jelenik meg kijelentő móddal, ahogyan alább megfigyelhetjük pl. a (19), (20), (23) és (24) előfordulásokban.

- (17) a. **Tudtok-e ajánlani** olyan szakikat, akik értik a dolgukat (homokfúvás, csíkhúzás, felni szinter, krómozás, satöbbi), és képesek korához méltóan, korabeli technikákkal, időtállóan felújítani a gépet. (doc#2685)
 b. **Nem tudtok ajánlani** valakit aki felújít kuplungtarcsát/szerkezetet? (doc#991)

Az eldöntendő kérdéseken kívül szórványosan megtalálhatóak a „*miért nem tudsz...*” szerkezet előfordulásai is, mely feltehetőleg külön konstrukciót alkot. Esetükben nem mindig eldönthető, hogy közvetett kérések-e (direktívumok) vagy szemrehányások, esetleg költői kérdések (expresszívumok).

- (18) Hát?..... a legtöbb főleg elvált férfi csakis siratni tudja a múltat! **Miért nem tudtok** rajta **túllépni** ?????? (doc#2857)

Ezek az előfordulások gyakran nem előzmény nélküliek, hanem egy helyzetre adott reakciók. A fenti (18) megnyilatkozás kontextusa inkább az expresszívumként való értelmezést erősíti, azaz a nyilatkozó pusztán a véleményét fejt ki, kifejezi elvárásait, valamint rosszsallását az annak nem megfelelő viselkedéssel szemben. Nem zárható azonban ki az az értelmezés sem, miszerint a beszélő az általa elvárt viselkedésre szólítja fel a diskurzus egyes résztvevőit, vagy legalábbis tanáccsal látja el őket, így a megnyilatkozás egyúttal közvetett direktívumként is funkcionálhat.¹¹

A nem főnévi igeneves szerkezet előfordulásai szintén az ún. előkészítő (*preparatory*) stratégiát testesítik meg. Információkérő direktívumok esetén az előkészítő feltételek közé tartozik, hogy a címzett fél rendelkezzen a kért ismerettel.¹² A vizsgált kontextusokban a fentebb, az 5. pontban bemutatott leggyakoribb főnévi igeneveket tartalmazó kérdések is csakúgy a címzett ismeretére kérdeznek rá, mint azok a nem infinitívusos előfordulások, melyekben a *tud* ige 'ismer vmit' (l. (19) és (21) példa), illetve 'ismerettel rendelkezik vmiről' (l. (20) és (22) példa) értelemben áll. Hasonlóan az infinitívusos szerkezetekhez, a *tud* ige itt is állhat kijelentő vagy feltételes módban (vö. (19)–(20) vs. (21)–(22) példák), de szemben az infinitívusos példákkal, a *tud* 'ismer' igét tartalmazó előfordulások között a kijelentő módú igés verzió a gyakoribb (vö. 3. táblázat).

- (19) Valaki **tud** vmi jó bulit, programot ma Estére?: D (doc#2825)
 (20) Wolfram Alpha szintű számolómasináról **tud** valaki? (doc#2777)
 (21) Valakinek esetleg lenne? Vagy valami linket **tudnátok** hozzá? Nagyon szépen köszönöm!!!:) (doc#2679)
 (22) Esetleg a részletekről is **tudnál**? Csak kíváncsiságból. 2013-11-10 Juli (doc#2860)

Egy másik eltérés, hogy nagyobb arányban szerepelnek a negatív kérdések, mint az infinitívusos verzió esetén.

¹¹ Érdemes azt is figyelembe venni, hogy a *Miért nem...?* formula a javaslattevés egyik szokásos formája.

¹² Ugyanolyan értelemben állíthatjuk ezt, ahogyan Searle (1975: 71) a direktívumok előkészületi feltételének tekinti, hogy a hallgató képes a kért cselekvés végrehajtására.

- (23) Tényleg, **nem tudsz** valakit aki eladná? (doc#974)
 (24) Sziasztok Búvarok. Elso-masodik lepcsot szeretnek venni, valamint
 computert. **Nem tudtok** valami akcirol valahol? (doc#1000)
 (25) Robzon: Wállam, nyakam lazítására **nem tudnál** valami yo kis gyakorlatot?
 (doc#980)

A negatív kérdések közt is szép számban fordulnak elő a határozatlan alanyú (*valaki*) szerkezet példái, mind kijelentő, mind feltételes módban.

- (26) Halló halló!!!!:)) Valaki **nem tudja**, h lesz e vmi program vhol a
 környéken??? (doc#2720)
 (27) Valaki **nem tudna** vmi jó horror filmet ami nem olyan gyenge mint a "
 Sinister "?: O:) (doc#2709)

A következő, *hogy* kötőszó nélküli szerkezet az információkérő kérések egyfajta jelölőjeként konvencionálizálódott (vö. (28)), tagadás nélkül azonban ebben a funkcióban nem lenne elfogadható (vö. (28')):

- (28) **Nem tudod**, lehet rendelni Püskinél az Interneten? (doc#1017)
 (28') ??**Tudod**, lehet rendelni Püskinél az Interneten?¹³

A továbbiakban áttérünk a *tud* lexémát tartalmazó, de nem kérdésként megformált direktívumok bemutatására.

6.2. A kijelentő szerkezetek

Bár a *tud* igét tartalmazó indirekt direktívumok tipikus formája az eldöntendő kérdés, az MNSZ2 előfordulásainak vizsgálata alapján elmondható, hogy a címzett képességére utaló *tud* igével nem csak kérdő alakban hajtható végre közvetett kérdés: hasonló funkcióval egyes kijelentő formák is bírhatnak. A kijelentő szerkezetek bevonása a leírásba a jelen korpuszon alapuló kutatás hozadéka. A hallgató képességére vonatkozó kijelentő formájú megnyilatkozások előfordulása jóval kisebb arányú volt a vizsgált alkorpuszban, mint a kérdő formájúaké: a nem kérdő előfordulások az összes példának csupán mintegy 23%-át teszik ki (vö. 3. táblázat). Azonban a kijelentő módú igealakot tartalmazó előfordulások között számuk meghaladta a kérdő formák számát. Számos variáns fedezhető fel, amelyeket a továbbiakban sorban áttekintünk.

Azok a nem kérdő megnyilatkozások, amelyek tartalmazzák a *tud* igét és kérdés végrehajtásával hozhatóak kapcsolatba, alapvetően két nagy csoportra oszthatóak. Az első esetben a címzett képességére való utalás pusztán kötőelemként, más szóval támogató lépésként jelenik meg (vö. a kérő szekvencia fentebb, a 3. pontban bemutatott tagolását Blum-Kulka-House-Kasper (1989) alapján), a kérdés illokúciós erejét más nyelvi eszköz hordozza. Amikor a *tud* ige használata direkt kéréshez csatlakozik, feltehetően az arcfenyegetés mértékét hivatott enyhíteni, amelyet a direktívum közvetlen végrehajtása hordoz, és udvariassági megfontolásból szerepel kötőelemként. A másik esetben azonban a kérést közvetetten, valamilyen *tud*-os szerkezetet használva hajtja végre a nyelvhasználó, ilyenkor a képességére utalás a

¹³ Feltehetően azért, mert a *tudod* diskurzusjelölővel információközlést szoktunk bevezetni (vö. *Tudod Püskinél lehet rendelni az interneten*).

fő cselekmény részeként értelmezhető, amely ezen kívül szintaktikai és/vagy lexikai enyhítőket is tartalmazhat. E két nagy csoportot a (29) és a (30) előfordulás példázza.

- (29) Légy^{szi}, ha **tudsz**, segíts! (doc#2318)
 (30) Ennyit nem ér a dolog. De, ha **tudnál** segíteni... Üdv Big Gumipók (doc#998)

Az első esetben (l. (29) megnyilatkozás) a *tud* ige feltételes tagmondatban csatlakozik egy direkt kéréshez, így enyhítve az arcfenyegetés mértékét, amelyet a közvetlen felszólítás hordoz. Ez esetben a hallgató lényegében a felszólító formával hajtja végre a kérést (*Légy^{szi}, segíts!*), és a *tud* igét tartalmazó tagmondatot csupán kötőelemként teszi hozzá, feltehetően udvariassági megfontolásból, akár elhagyható is lenne. Ezzel szemben a (30) példában a *tud*-os megnyilatkozás maga a fő cselekmény, a nyelvhasználó a kérést éppen az által hajtja végre, így ez és a hasonló példák párhuzamba állíthatóak a kérdő előfordulásokkal. Az, hogy feltételes tagmondatként van megformálva, szintaktikai enyhítőként értelmezhető (l. Blum-Kulka-House-Kasper 1989). A továbbiakban e két fő típusnak a különféle variánsait tekintjük át.

6.2.1. Képességre való utalás kötőelemként kijelentő szerkezetekben

Amikor a képességre való utalás kötőelemként szerepel, általában, bár nem minden esetben, a felszólító mód használatával, azaz a Blum-Kulka és munkatársai (1989) által származtatott módként (*mood derivable*) leírt stratégiát megtestesítő fő cselekménnyel kombinálódik. Ez a legdirektebb kérésstratégia, így nem meglepő, hogy gyakran jelenik meg különféle enyhítő eszközökkel. Az ilyen esetek közel felében a képességre való utalást tartalmazó tagmondatot feltehetően két okból fűzi hozzá a beszélő a megnyilatkozáshoz: udvariassági megfontolásból, vagy a kérés releváns címzettjeinek kijelölése okán. Mivel a közösségi média eszközei egymást nem ismerő nyelvhasználók közötti kommunikációra is lehetőséget nyújtanak, így gyakori a releváns címzettek kijelölése az ismeretlen tömegeből a képességre való utalással, ilyenkor a grammatikai megformálástól függ, hogy elhagyható-e a képességre való utalás.

- (31) **Valaki aki tud** segítsen már nekem. (doc#2874)
 (32) **ha valaki tudna** javasolni bármit kérem hogy segítsen. (doc#2881)
 (33) aki **tudna segíteni** kérem tegye meg. (doc#2720)
 (34) Kérem ha **tudna** ilyet **mondani**, ne tartsa vissza magát. (doc#987)

Míg a (31) megnyilatkozásból az *aki tud* tagmondat kimaradhat, a kérés anélkül is végrehajtható (ti. *Valaki segítsen már nekem*), a (32) megnyilatkozás esetében a képességre utaló tagmondat már csak azért sem hagyható el, mert ebben fogalmazódik meg pontosabban, hogy mi is az a segítség, amelyet a beszélő elvár. Esetenként (vö. (33) és (34)) a felszólító módú igealak egy eltérő lexémával utal erre vissza, az esetek többségében a *megtesz* igével.

Sok esetben a *tud*-os tagmondat megnevezi a kért cselekvést, míg a felszólító módú igealak arra szólít fel, hogy a címzett jelezze a kérés végrehajtására való hajlandóságát, jelentkezzen, írjon stb.

- (35) Nagyon tápláló, kiadós és fincsi volt. Ha **tudtok** róla, hol szerezhető be, azonnal szóljatok! (doc#986)
- (36) Apropos, aki **tudna** részleteket **mondani** az Amazon.com-on való vásárlásról, esetleg hajlandó nekem is rendelni egyet, az dobjon már egy mailt... (doc#1002)

Mivel ezekben a kontextusokban legtöbbször információkérő kérésekről van szó, implicite elvártnak tűnik, hogy a címzett, amennyiben jelentkezik, ír stb., adja is meg a kért információt, ahogyan a fenti (35)–(36) példák esetében is. A kérés tartalma általában nem az, vagy nemcsak az, ami a felszólító módú igealakban kifejeződik, kikövetkeztetéséhez a *tud*-os tagmondat tartalmára is szükség van. Nemcsak információkérő kérések tartozhatnak ide, hanem egyéb kérések is:

- (37) Ha valaki esetleg **ki tudna vinni** vasárnap svájcba azt kérem irjon rám priviben. (doc#2670)

A fenti megnyilatkozásokban közös, hogy több kérést is végrehajt általuk a nyelvhasználó: először is a *tud*-os tagmondatban kifejezett cselekvés végrehajtását kéri, majd pedig azt, hogy aki arra hajlandó, az jelezze ezt a kért módon. Ezért a *tud*-os tagmondat nem hagyható el, és csak a második kérés van közvetlen módon végrehajtva. Így ezek a megnyilatkozások közvetlenség szempontjából is hibrid eseteknek tekinthetők. A fenti (37) megnyilatkozás valójában két kérést hajt végre: közvetetten arra kér a beszélő, hogy valaki vigye el Svájcba, közvetlenül pedig arra, hogy aki ezt a kérést teljesítené, az jelezze. Ez és a hasonló előfordulások rámutatnak, hogy bár ezek a megnyilatkozások szó szerint a címzett képességére utalnak, valójában a hajlandóságáról van szó. A fenti példában a *kérem irjon rám priviben* direkt kérés címzettjei nem a képességgel rendelkező személyek, hanem azok, akik hajlandóak lennének teljesíteni az indirekt módon végrehajtott kérést.

A továbbiakban azokat az eseteket tekintjük át, amikor a képességre való utalás nem csupán kötélemként szerepel, hanem a fő cselekményt adja. Ezek a kérések az előkészítő (*preparatory*) kérési stratégiát példázzák. Kérdő formájú megvalósulásaitak fentebb, a 3. pontban mutattuk be, a következő részben rátérünk a kijelentő szerkezetekre.

6.2.2. *Képességre utalás kijelentő szerkezetekben a fő cselekményben*

A közismert kérdő formákkal (vö. (1)–(4) példák) leginkább párhuzamba állítható esetek azok, amikor a nyelvhasználó a címzett képességére való egyszerű utalás által hajtja végre a direktívumot, csak most nem kérdő szerkezetben. Sokkal gyakoribb azonban az, amikor a képességre való utalás más stratégiákkal való kombinációban jelenik meg, amelyek a közvetett direktívumok searle-i (1975) leírásának különböző csoportjaihoz illeszkednek.

A kijelentő előfordulások közül azok, amelyekben a beszélő a címzett képességére való utalás által hajtja végre a kérést, csakúgy megfigyelhetőek a *tud* + főnévi igenév szerkezettel, mint a *tud* 'ismer' szerkezettel. Ezeket a stratégiákat itt most csak egy mondatnyi egységen belül vizsgáljuk, de sok esetben több mondatnyi diskurzust ölel fel a kérő szekvencia. Funkcionálisan egyenértékűek a *Ha tudnál linket adni, megköszönném*, illetve *Tudnál linket adni? Megköszönném* diskurzusrészletek (vö. Van Dijk 1977-es tanulmányának *macro-speech-act* fogalmával).

Ha nagyobb egységeket vizsgálnánk, még nagyobb változatosságban találhatnánk meg a különböző grammatikai variációkat ezekre a stratégiákra.

Searle (1975: 64–67) a közvetett direktívumok jellemzésekor mondatok különféle csoportjait különítette el, amelyek az angolban konvencionálisan használatosak direktívumok végrehajtására. Ezen stratégiák a magyarban is megfigyelhetők, és szinte mindegyikük kombinálódhat a hallgató képességére való utalással. Ezekben az esetekben közvetettségéről beszélhetünk, hiszen a nyelvhasználó nem egyenesen a cselekvésre magára utal, amelynek a végrehajtását a címzettől várja, hanem csupán a címzett képességére, hogy megtegye azt. A továbbiakban a searle-i csoportok mentén ismertetek példákat mindezen típusokra, mind a főnévi igeneves, mind a nem infinitívuszos szerkezetek köréből.

Az első csoportba maga a címzett képességére való utalás tartozik:

- (i) „azok a mondatok, amelyek H-nak A végrehajtására való képességét érintik” (Searle 1991 [1975]: 58)¹⁴

Ebbe a típusba tartoznak a fentebb bemutatott pozitív és negatív eldöntendő kérdések is (l. (1)–(4) példák). A nem kérdő szerkezetek a gyakorlatban változatosan nyilvánulnak meg. A legegyszerűbb esetekben a beszélő egyszerűen utalást tesz arra, hogy a címzett képes vagy képes lenne végrehajtani a kért cselekvést. Ez megnyilvánulhat egyszerű kijelentés formájában (38) vagy pedig egy önállóan megjelenő feltételes tagmonddal (39)–(40).

- (38) Ebben **tudnátok segíteni**, illetve **tanácsokat adni** még. (doc#2932)
 (39) Elnézést a zavarásért! **Ha** valaki **tudna** nekem **segíteni**..... (doc#997)
 (40) Még mindig érvényes: **ha tudtok** korrekt, tágasabb férőhelyet... Köszö
 (doc#999)

Az összetettebb esetekben a nyelvhasználó azt latolgatja, mekkora eséllyel van meg a címzett képessége a kért cselekvés végrehajtására, kifejezi, hogy ezt mennyire tartja valószínűnek, leggyakrabban az *esetleg / talán, biztos(an) / bizonyára / hátha* kifejezések használatával. További szerkezetek: *úgy hiszem / nem hiszem, hogy ne, már / egyszer / csak, gondoltam + tud*.

- (41) Ha **esetleg** idézni tudnál... (doc#1004)
 (42) Azért én bízom Önben. **Csak** tud valamilyen véleményt alkotni. (doc#984)
 (43) **Gondoltam** tudnátok segíteni. Valaki **biztos!** (doc#2721)
 (44) Ti **biztosan** jobbakat tudtok. (doc#999)
 (45) **hátha** tudtok jobbat ezeknél.. (doc#2878)

A searle-i (1975) leírásban a közvetett direktívumok egy másik csoportját alkotják azok a mondatok, amelyek nem a hallgató képességére vonatkoznak, hanem a beszélőnek a kért cselekvés végrehajtására vonatkozó kívánságára:

- (ii) „azok a mondatok, amelyek S-nek arra vonatkozó vágyát vagy kívánságát érintik, hogy H tegye meg A-t.” (Searle 1991 [1975]: 59)¹⁵

¹⁴ „Sentences concerning H's ability to perform A” (Searle 1975: 65), az idézett részekben S a beszélőt, H a hallgatót, A pedig a kért cselekvést jelöli.

A jelenlegi vizsgálat korpuszában a hallgató képességére való utalás sok esetben kombinálódott ezen csoport tagjaival a *tud* lexéma feltételes tagmondatban való használata esetén. Ez gyakran összerosódik a releváns címzettek kijelölésével (*keresek/várom + tud*), de ezek is indirekt beszédaktusoknak tekinthetők, ugyanis a nyelvhasználó a képességre való utalás által hajtja végre a kérést. További példái: (*nagyon / jobban*) *örülne/nék / örömet szereznel, ha; szívesen venném, ha; boldog lennék, ha; remélem / reménykedem; szeretném, ha.*

- (46) **Örülnek, ha** pontosabb bibliográfiai forrásmegjelüléssel¹⁶ tudnál szolgálni. (doc#1018)
- (47) **naggggyon jó néven venném, ha** valaki tudna válaszolni a következő kérdéseimre (doc#987)
- (48) **Remélem**, tudtok valami megoldást. Üdvözlettel, Gyula (doc#2754)

Ezeknek a megnyilatkozásoknak az az érdekessége, hogy illokúciós erőt jelölő eszközként funkcionál, gyakran konvencionizálódott főmondatok (pl. *örülnek, ha; szeretném, ha*) jelennek meg, az alárendelt tagmondatban azonban nem maga a cselekvés fogalmazódik meg, hanem csupán a végrehajtás képessége, így a megnyilatkozás nem szó szerint interpretálandó. A (46), illetve a (47) megnyilatkozás esetében a beszélő nyilván nem annak örülne, illetve azt venné jó néven, ha a címzett tudna szolgálni a kért információval, hanem ha meg is adná azt. A másik típust a (48) megnyilatkozás képviseli, amely által B abbéli reményét fejezi ki, hogy a kért cselekvés végrehajtására való képesség fennáll, és ezáltal közvetetten hajtja végre a kérést.

A leggyakoribb stratégia az, amikor a beszélő köszönetnyilvánítást ígér, illetve előlegez meg (*hálás lennék / meghálálnám*, illetve *ha..., (meg)köszönöm/köszönném, köszí, ha*). Ezek az előfordulások átmenetet képeznek a következő csoport példái felé. Egyrészt kinyilvánítják S-nek a kért cselekvés végrehajtására vonatkozó vágyát, amikor kifejezik, hogy a cselekvés S érdekét szolgálja, ez azonban másrészt A megtételének indokaként is értelmezhető. Bár az alábbi (49)–(50) példákban a beszélő nem tudhatja biztosan, hogy a címzett képes-e a kért cselekvés végrehajtására, a köszönetnyilvánítás nyilvánvalóan a kérés teljesítésének az esetére vonatkozik, így a megnyilatkozás által a nyelvhasználó végre is hajtja a kérést.

- (49) **Nagyon szépen megköszönném ha** tényleg tudnál nekem ilyen címet adni. (doc#980)
- (50) Ha tudsz erre valamit, **köszí**. (doc#2800)

A nyelvhasználat azon színterein, ahol a lehetséges címzettek széles körével számolhat a kommunikátor, gyakran előfordul, hogy a *tud* lexémát tartalmazó tagmondat a címzettek egy lehetséges körét jelöli ki. Egyes esetekben azonban e kijelölés által a beszélő egyúttal végre is hajtja a kérést a képességgel rendelkező személyek felé. Ezen előfordulások esetében is közvetettségről van szó, ahogyan már fentebb, a (37) példában is láthattuk. A következő megnyilatkozásokban a köszönetnyilvánítás azoknak szól, akik nemcsak tudnak, de hajlandók is segíteni, azaz a képességre való utalás által a beszélő már végre is hajtja a kérést.

¹⁵ „Sentences concerning S’s wish or want that H will do A.” (Searle 1975: 65)

¹⁶ elütés az eredetiben

- (51) **Előre is kösz ha** valaki segíteni tudna, hogy ez működik-e a 210-esnél...
(doc#2742)
- (52) Egy szobás albérletet keresek sürgösen! Aki tud **megköszöném!**
(doc#2832)

Végül, a címzett képességére való utalás kapcsolódhat olyan főmondathoz, amely A megtételének indokait érinti, azaz a searle-i csoportosításban:

(iii) „A megtételének indokait érintő mondatok” (Searle 1991 [1975]: 59)¹⁷

Példái a vizsgált alkorpuszban: *szükség(em) lenne / fontos lenne; jó / jobb / legjobb / csúcs / klassz lenne, ha; segítené / segítség lenne*. Ide tartoznak azok a megnyilatkozások is, amikor a beszélő a címzett képességére való utalást olyan tagmondatdal kombinálja, amelyben ígér valamit a kért cselekvés végrehajtásának esetére, vagy pedig a kért cselekvés indokát fejt ki, kifejezve, hogy az miért lenne előnyös.

- (53) Sziasztok, **nagyon fontos lenne**, ha erre tudnátok nyomni egy RT-t, és egy fb share-t. Kösz! (doc#2866)
- (54) Ha tudnátok valami jó gyógymódot (a hazautazáson kívül), **az nagyon jó lenne**. (doc#992)
- (55) Internetes világunkban csak van vhol valamilyen elektronikus könyv e-könyv, ha tudna valaki, **akkor nem keresgelnek...** kösz! (doc#2675)

Mindezen példákról elmondható, hogy a többi csoporthoz hasonlóan, a főmondat tartalma a kért cselekvés tényleges végrehajtásának esetére vonatkozik, az alárendelt tagmondat szó szerint azonban csupán a végrehajtás képességére utal. Így közvetettségről beszélhetünk, méghozzá a direktívum több stratégiát kombináló közvetett végrehajtásáról, amelyek egyike a címzett képességére való utalás.

A 4. táblázat (a következő oldalon) összefoglalja a kérő funkcióban használatos, a *tud* igét tartalmazó nem kérdő szerkezetek típusainak megoszlását.

A fenti típusok természetesen leírhatóak a Szili (2002) által is alkalmazott CCSARP-féle leírási keretben is. A nem kérdő előfordulások egy részéről elmondható, hogy a nyelvhasználó felszólító móddal hajtja végre a kérést (*mood derivable* stratégia), a *tud* igét tartalmazó tagmondat ilyenkor kötőelemként/támogató lépésként elemezhető, amely gyakran lényegi szerepet tölt be a kérés teljes tartalmának közvetítésében. Az előfordulások többségében azonban a *tud* ige a fő cselekményben jelenik meg, azaz a nyelvhasználó a kérést a címzett képességére való utalás által, közvetetten hajtja végre. Mivel a Searle által leírt stratégiatípusok szinte mindegyike kombinálódhat a címzett képességére való utalással, nehéz eldönteni, hogy ezeket az eseteket a CCSARP rendszerében melyik stratégiához sorolhatnánk be. Többszörös főcselekményű kérésekként nem elemezhetjük őket (vö. *multiple-headed requests*, Blum-Kulka et al. 1989: 276), hiszen a különféle stratégiák a főcselekményen belül kombinálódnak. Így azt mondhatnánk, hogy maga a kérés stratégia a konvencionális indirektség szintjét képviseli, azon belül az előkészítő (*preparatory*) stratégiát, a searle-i csoportok mentén bemutatott stratégiák nyelvi kifejezései pedig támogató lépésként értelmezhetőek. A *tud* igét tartalmazó fő cselekményen belül pedig többféle szintaktikai enyhítőt (pl. feltételes tagmondat,

¹⁷ „Sentences concerning reasons for doing A.” (Searle 1975: 66)

feltételes mód, tagadó forma) és számos lexikai enyhítőt (pl. *kösz, köszi, esetleg, hátha, valami, valamilyen*) lehetne megemlíteni. Mivel jelen tanulmány a *tud* igét tartalmazó kérések különböző formáira koncentrálnak, a többi nyelvi eszköz részletes elemzése és bemutatása túlmutat a lehetőségein. Az elsődleges cél annak megmutatása, hogy a spontán nyelvhasználatban a kérések megformálása általában a nyelvi udvariasság számos nyelvi eszközeinek kombinációjával történik, amelyek gazdag változatosságot mutathatnak, és hogy a címzett képességére való utalás ezeknek a kombinációknak milyen gyakran részét képezi.

		<i>tud</i> + FI	<i>tud</i> 'ismer'	össz.
<i>tud</i> + felszólító mód	<i>tud</i> (kért cselekvés) + felszólító mód	72	–	231
	<i>tud</i> (kért cselekvés) + uaz a cselekvés más lexemával felszólító módban	11	–	
	<i>tud</i> (kért cselekvés) + felszólítás jelentkezésre	51	90	
	egyéb	6	1	
(i) azok a mondatok, amelyek H-nak A végrehajtására való képességét érintik	kijelentés vagy tagmondat önmagában	27	3	85
	<i>esetleg / talán</i>	17	1	
	<i>hátha</i>	16	4	
	<i>biztos(an) / bizonyára</i>	9	1	
	egyéb	7	0	
(ii) azok a mondatok, amelyek S-nek arra vonatkozó vágyát vagy kívánságát érintik, hogy H tegye meg A-t	köszönetnyilvánítás: <i>ha...</i> , <i>megköszönöm/ném; köszi, ha...</i>	76	7	156
	<i>hálás lennék / meghálálnám</i>	21	0	
	<i>(nagyon / jobban) örülne/nék / örömet szerezne, ha</i>	18	0	
	<i>remélem / reménykedem</i>	13	1	
	<i>szeretném, ha</i>	8	0	
	<i>keresek / várom</i>	6	0	
	egyéb	4	2	
(iii) A megtételének indokait érintő mondatok	<i>jó / jobb / legjobb / csúcs / klassz lenne, ha</i>	30	4	66
	<i>ha tud + egyéb tagmondat (a kért cselekvés megtételének indoka)</i>	14	1	
	<i>segítene / segítség lenne</i>	6	0	
	<i>ha tud + tagmondat (a beszélő ígérete a kért cselekvés végrehajtásának esetére)</i>	5	1	
	<i>szükség(em) lenne / fontos lenne</i>	4	1	
egyéb		3	0	3
összesen		424	117	541

4. táblázat
A *tud*-os kérések nem kérdő típusai

6.3. Az új eredmények számszerű összegzése

A hallgató képességére való utalással végrehajtott direktívumok, amelyek a *tud* igét tartalmazzák, jelentős szerepet töltenek be a magyarok kéréstevékenységében. A vizsgált előfordulások többségében a címzett képességére való utalás a fő cselekményben jelenik meg. A feltételes módú igealakot tartalmazó pozitív és negatív eldöntendő kérdések, valamint a kijelentő módú igealakot tartalmazó pozitív eldöntendő kérdések főnévi igeneves verziói a korábbi leírásokban is szerepeltek mint a képességre utaló közvetett kérés tipikus stratégiái. Ezeknek a típusoknak a jelenlegi kutatás összesen 1561 előfordulását vizsgálta (vö. 5. táblázat aláhúzással kiemelt sorai). A többi módozat leírása azonban, amely 656 előfordulást tesz ki, a korpuszpragmatikai kutatás hozadéka. Ezenkívül további 230 előfordulást vizsgáltam, amelyben a címzett képességére való utalás a *tud* igével a fő cselekményen kívül, kötélemként szerepelt. A kérés teljes tartalmának kikövetkeztetéséhez azonban gyakran ezekben az esetekben is szükség volt a *tud* igét tartalmazó tagmondat tartalmának figyelembevételére. A talált típusokat az 5. táblázat foglalja össze.

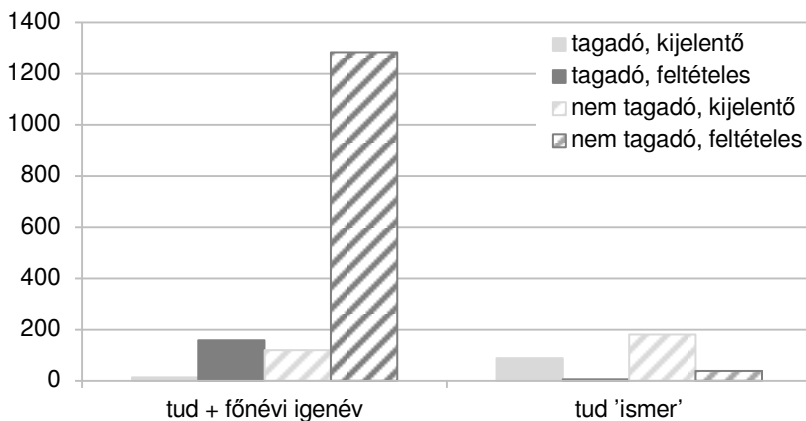
			kijelentő mód	feltételes mód	összesen
<i>tud</i> + főn. igenév	kérdő	tagadó	14	158	1575 (~64,4%)
		nem tagadó	120	1283	
	kérdő	kötőelemként	85	55	441 (~18%)
		fő cselekményben	55	246	
<i>tud</i> + főnévi igenév összesen			274	1742	2016 (~82,4%)
<i>tud</i> 'ismer'	kérdő	tagadó	89	6	314 (~12,8%)
		nem tagadó	181	38	
	kérdő	kötőelemként	81	9	117 (~4,8%)
		fő cselekményben	15	12	
<i>tud</i> 'ismer' összesen			366	65	431 (~17,6%)
összesen			640	1807	2447 (100%)

5. táblázat

A címzett képességére a *tud* igével való utalást tartalmazó direktívumok típusai az MNSZ2 személyes alkorpuszából vett mintákban

Az összesítő, 5. táblázatról leolvasható, hogy a címzett képességére történő utalással végrehajtott direktívumok legtipikusabb, leggyakoribb formájának a korpuszon alapuló kutatás alapján is a feltételes módú igealakot tartalmazó, pozitív kérdés tekinthető, összhangban Szili (2002) szituáció-kiegészítő feladatlapokon alapuló kutatásának eredményeivel. Jelen kutatás korpusza 1283 előfordulást tartalmazott ebből a típusból, ami az összes vizsgált példa több mint felét teszi ki. Jól látszik, hogy míg a feltételes módú formák között az infinitívuszos, kérdő szerkezet a leggyakoribb, a kijelentő mód használata csaknem azonos mértékben kötődik a főnévi igeneves alakzathoz, mint a nem főnévi igeneves konstrukcióhoz.

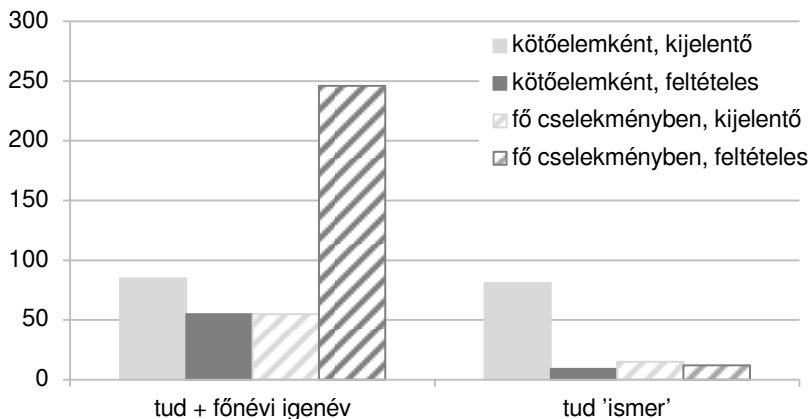
A kérdő megnyilatkozások minden esetben a kérési szekvencia fő cselekményeként elemezhetőek, az altípusok megoszlása az 1. ábrán látható.

1. ábra
A kérdő szerkezet típusainak megoszlása

Míg az infinitívusos szerkezet esetében a feltételes módú igealakot tartalmazó, pozitív kérdés dominál, a nem infinitívusos formák kérdésekben inkább kijelentő móddal használatosak. Ez a különbség az igemódban a negatív kérdések esetében is megfigyelhető, amelyek azonban összességében kevésbé gyakoriak, mint a pozitív kérdések.

A direktívum végrehajtásával kapcsolatba hozható nem kérdő mondatok 558 előfordulását tartalmazta a vizsgálat korpusza, ezek a példák az infinitívusos szerkezeteknek közel 22%-át, a nem infinitívusos szerkezeteknek pedig több mint 27%-át tartalmazzák. A különféle altípusok megoszlását a 2. ábra mutatja.

2. ábra
A nem kérdő szerkezet típusainak megoszlása

A nem kérdő szerkezetek előfordulhatnak a fő cselekményben vagy kötőelemként. Kötőelemként elsősorban a nem infinitívusos változat esetében jellemző az előfordulásuk, különösen amikor a *tud* ige kijelentő módban áll. Az infinitívusos variáns esetében a nem kérdő szerkezetek általában a fő cselekményhez köthetők, bár itt is szép számban fordulnak elő kötőelemként. Míg fő cselekményben megjelenve a feltételes mód dominál, kötőelemként való előfordulás esetén a kijelentő mód gyakoribb, mint a feltételes mód, hasonlóan a nem infinitívusos szerkezethez.

7. Összefoglalás

Az aktuális nyelvhasználati példák elemzése a *tud* ige változatos használatát mutatta indirekt kérésekben a magyar nyelvhasználat vizsgált szinterein. A legtipikusabb alakok diskurzuskiegészítő módszerrel is előcsalogathatóak: ezek a *tud* feltételes alakjával és egy főnévi igenévvel alkotott pozitív eldöntendő kérdések. A MNSZ2 személyes-fórum és személyes-közösségi alkorpuszára támaszkodó jelenlegi korpuszpragmatikai kutatás azonban feltárta, hogy a képességre utalás nemcsak infinitívusos és kérdő szerkezetekben jelenhet meg kérés végrehajtásakor, számos, a korábbi szakirodalomban nem említett nem kérdő és nem infinitívusos konstrukció is előbukkant. Ezekkel a szerkezetekkel önállóan is végrehajtható közvetett kérés a magyarban, de a képességre való utalás gyakran más stratégiákkal együtt jelenik meg. A kérdő előfordulásokról is elmondható, hogy azok a vizsgált kontextusokban gyakran önmagukban nem alkalmasak a kérés végrehajtására, csupán a kérő szekvencia egy elemét alkotják. A kérés teljes tartalmának kikövetkeztetéséhez sokszor nemcsak egy hosszabb szekvencia, azaz több megnyilatkozás figyelembevételére van szükség, hanem enciklopédikus ismereteket is felhasználunk.

A korpuszbeli előfordulások változatosága és spontaneitása nagymértékben gazdagíthatja a nyelvhasználat működéséről, azon belül a kérésstratégiákról szerzett ismereteinket. Az aktuális nyelvhasználati példák között olyan előfordulásokat is találhatunk, amelyek más adatforrások alapján nem lennének kinyerhetőek. Az előfordulásoknak a vizsgált pragmatikai jelenség megnyilvánulásaként való azonosításához, kategorizálásához és magyarázatához a kontextusra és a kutató nyelvhasználati intuíciójára támaszkodó egyedi, kvalitatív elemzés is szükséges. Így az intuíció mint adatforrás mindig jelen van és lesz a korpuszon alapuló kutatásokban is. A hagyományos pragmatikai kutatási módszerek továbbra is nélkülözhetetlenek az implicit pragmatikai jelenségek vizsgálatához, de gyümölcsözően kombinálhatóak a korpuszalapú megközelítéssel. A magyar közvetett kérések még hatékonyabb korpuszpragmatikai vizsgálatára nyílt lehetőség a jövőben Lutzky–Kehoe (2017) kollokációkra építő módszerének adaptálásával, hiszen a képességre utalás stratégiája akár egy megnyilatkozáson belül is gyakran kombinálódik egyéb kérés stratégiákkal, amelyeknek egy része szintén köthető expliciten megjelenő nyelvi elemekhez.

Köszönetnyilvánítás

Ezúton szeretnék köszönetet mondani a tanulmány anonim lektorainak a kéziratához fűzött alapos, értékes megjegyzéseikért és javaslataikért.

Hivatkozások

- Ädel, Annelie – Randi Reppen 2008. The challenges of different settings: An overview. In Annelie Ädel – Randi Reppen (szerk.) *Corpora and Discourse. The Challenges of Different Settings*. (Studies in Corpus Linguistics 31) Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. 1–6.
doi:10.1075/scl.31.01ade.
- Aijmer, Karin 2018. Corpus pragmatics: From form to function. In Andreas H. Jucker – Klaus P. Schneider – Wolfram Bublitz (szerk.) *Methods in Pragmatics*. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton. 555–586.
doi:10.1515/9783110424928-022.
- Aijmer, Karin – Christoph Rühlemann (szerk.) 2015. *Corpus Pragmatics. A Handbook*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Austin, John Langshaw 1962. *How to Do Things With Words*. Cambridge: Harvard University Press.
- Blum-Kulka, Shoshana 1989. Playing it safe: The Role of conventionality in indirectness. In Shoshana Blum-Kulka – Juliane House – Gabriele Kasper (szerk.) *Cross-Cultural Pragmatics: Requests and Apologies*. Norwood: Ablex Publishing Corporation. 37–70.
- Blum-Kulka, Shoshana – Juliane House – Gabriele Kasper (szerk.) 1989. *Cross-Cultural Pragmatics: Requests and Apologies*. Norwood: Ablex Publishing Corporation.
- Blum-Kulka, Shoshana – Elite Olshtain 1984. Requests and apologies: A cross-cultural study of speech act realization patterns (CCSARP). *Applied Linguistics* 5/3:196–213. doi:10.1093/applin/5.3.196.
- Deutschmann, Mats 2003. *Apologising in British English*. (Skrifter Från Moderna Språk 10) Umeå: Umeå University.
- Dijk, Teun A. van 1977. Pragmatic macro-structures in discourse and cognition. In Marc de Mey – Rik Pinxten – M. Poriau – Fernand Vandamme (szerk.) *International Workshop on The Cognitive Viewpoint*. Ghent: University of Ghent. 99–113.
- Grice, H. Paul 1975. Logic and conversation. In Peter Cole – Jerry L. Morgan (szerk.) *Syntax and Semantics Vol. 3. Speech Acts*. New York: Academic Press. 41–58.
- Jacobs, Andreas – Andreas H. Jucker 1995. The historical perspective in pragmatics. In Andreas H. Jucker (szerk.) *Historical Pragmatics. Pragmatic Developments in the History of English*. (Pragmatics & Beyond New Series 35) Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. 3–33.
doi:10.1075/pbns.35.04jac.
- Jucker, Andreas H. 1994. The feasibility of historical pragmatics. *Journal of Pragmatics* 22/5:533–536. doi:10.1016/0378-2166(94)90083-3.
- Jucker, Andreas H. 2013. Corpus pragmatics. In Jan-Ola Östman – Jef Verschueren (szerk.) *Handbook of Pragmatics*. Amsterdam: John Benjamins. 2–17.
- Jucker, Andreas H. 2018. Data in pragmatic research. In Andreas H. Jucker – Klaus Peter Schneider – Wolfram Bublitz (szerk.) *Methods in Pragmatics*. Berlin: De Gruyter Mouton. 3–36.

- Kertész, András – Csilla Rákosi 2012. *Data and Evidence in Linguistics a Plausible Argumentation Model*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Krékits József 2006. *Felszólító performatív beszédaktusok*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Lutzky, Ursula – Andrew Kehoe 2017. “I apologise for my poor blogging”: Searching for apologies in the Birmingham Blog Corpus. *Corpus Pragmatics* 1/1:37–56. doi:10.1007/s41701-017-0004-0.
- McAllister, Paula Garcia 2015. Speech acts: A synchronic perspective. In Karin Aijmer – Christoph Rühlemann (szerk.) *Corpus Pragmatics. A Handbook*. Cambridge: Cambridge University Press. 29–51. doi:10.1017/CBO9781139057493.003.
- Meyer, Charles F. 2002. *English Corpus Linguistics: An Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nagy C. Katalin 2013. Adatforrások integrációja a történeti nyelvészetben: A nyelvtörténeti korpuszadat fogalmáról. *Argumentum* 9:56–78.
- Nagy C., Katalin (kézirat). *Corpus Data in Pragmatics: Conventionally Indirect Directives with tud ‘can/know’ in Hungarian*.
- Nagy C. Katalin – Németh Zsuzsanna – Németh T. Enikő 2019. Adatok és adatforrások integrációja a pragmatikai kutatásban. *Jelentés és Nyelvhasználat* 6/2:109–130. doi:10.14232/jeny.2019.2.9.
- Németh T. Enikő – Nagy C. Katalin – Németh Zsuzsanna 2020. Ami a korpuszokból kimarad: rejtőzködő pragmatikai jelenségek. In Simon Gábor – Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.) *Nyelvtan, diskurzus, megismerés*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó. 333–356.
- O’Keeffe, Anne 2018. Corpus-based function-to-form approaches. In Andreas H. Jucker – Klaus Peter Schneider – Wolfram Bublitz (szerk.) *Methods in Pragmatics*. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton. 587–618.
- Oravecz, Csaba – Tamás Váradi – Bálint Sass 2014. The Hungarian Gigaword Corpus. In Nicoletta Calzolari – Khalid Choukri – Thierry Declerck – Hrafn Loftsson – Bente Maegaard – Joseph Mariani – Asuncion Moreno – Jan Odijk – Stelios Piperidis (szerk.) *Proceedings of the ninth international conference on language resources and evaluation (LREC-2014)*. Reykjavik: European Language Resources Association (ELRA). 1719–1723.
- Rühlemann, Christoph – Karin Aijmer 2015. Introduction. Corpus pragmatics: laying the foundations. In Karin Aijmer – Christoph Rühlemann (szerk.) *Corpus Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press. 1–26. doi:10.1017/CBO9781139057493.001.
- Sass Bálint 2007. Jóízű Mazsolázás a korpuszból. Előadás. XVII. MANYE kongresszus. Siófok. 2007. április 19–21.
- Schauer, Gila A. – Svenja Adolphs 2006. Expressions of gratitude in corpus and DCT data: Vocabulary, formulaic sequences, and pedagogy. *System* 34/1:119–134. doi:10.1016/j.system.2005.09.003.
- Searle, John R. 1969. *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Searle, John R. 1975. Indirect speech acts. In Peter Cole – Jerry L. Morgan (szerk.) *Syntax and Semantics Vol. 3. Speech Acts*. New York: Academic Press. 59–82.

- Searle, John R. 1991 [1975]. Közvetett beszédaktusok. In Pléh Csaba – Síklaki István – Terestyéni Tamás (szerk.) *Nyelv, kommunikáció, cselekvés I.* Budapest: Tankönyvkiadó. 53–76.
- Simon Gábor 2018. Az igei jelentés metaforizációjának mintázatai. Nyelvtan- és korpuszvezérelt esettanulmányok. *Jelentés és Nyelvhasználat* 5/1:1–36. doi:10.14232/jeny.2018.1.1.
- Szili Katalin 2002. A kérés pragmatikája a magyar nyelvben. *Magyar Nyelvőr* 126:12–30.
- Taavitsainen, Irma – Andreas H. Jucker 2015. Twenty years of historical pragmatics: Origins, developments and changing thought styles. *Journal of Historical Pragmatics* 16/1:1–24. doi:10.1075/jhp.16.1.01taa.
- Tognini-Bonelli, Elena 2001. *Corpus Linguistics at Work.* (Studies in Corpus Linguistics 6) Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Várad, Tamás 2002. The Hungarian National Corpus. *Proceedings of the Third International Conference on Language Resources and Evaluation.* Las Palmas. 385–389.

A szerzőről

Nagy C. Katalin tudományos munkatárs az Eötvös Loránd Kutatási Hálózat MTA-DE-SZTE Elméleti Nyelvészeti Kutatócsoportjában. Történeti pragmatikával foglalkozik, eddig elsősorban a katalán és a spanyol nyelv történetének egyes témaköreit vizsgálta a történeti pragmatika eszközeivel. Kiemelt kutatási témái a történeti beszédaktus-kutatás és udvariasságkutatás, valamint a történeti pragmatikai módszertan körébe tartoznak, különös tekintettel a kontextus szerepére és értelmezéseire.

Elérhetősége: nagykati@hist.u-szeged.hu

Háthogy esetleg netalántán azt gondolnátok rólam...

A szóval és a hát diskurzusjelölővel álló hogy kötőszós mellékmondatokról

Dér Csilla Ilona

KRE Magyar Nyelvtudományi Tanszék

Összefoglaló

A tanulmány funkcionális pragmatikai megközelítésben vizsgálja a *hogy* kötőszós mellékmondatok diskurzusjelölőt követő (*hát, szóval*) megjelenéseit az MNSz2 korpuszában, arra a kérdésre keresve a választ, hogy milyen funkciójuk van ezeknek az alakulatoknak a mai magyar nyelvhasználatban, és ezek hogyan függenek össze a *hát*, a *szóval* és a *hogy* különböző szerepeivel. A kutatás kitér a *hogy* kötőszós mondatok metapragmatikai tudatosságot jelző használataira is, és részletesen megvizsgálja a diskurzusjelölővel álló formák idézéssel való kapcsolatát is. Továbbá megmutatja, hogy e diskurzusjelölőkkel társult, már függetlenné vált (inszubordinálódott) *hogy* kötőszós mellékmondatok milyen formai és funkcióbeli eltéréseket mutatnak a függő változathoz képest.

Kulcsszavak: diskurzusjelölő, kötőszó, inszubordináció, idézés, korpuszelemzés

1. Bevezetés

Az alábbi tanulmány a *szóval* és a *hát* diskurzusjelölővel induló *hogy* kötőszós mellékmondatokra fókuszál a mai magyar nyelvhasználatban. A kutatás alapkérdése, hogy milyen összefüggések mutatkoznak a mondásigék, az idézés és az oralításban gyakori két diskurzusjelölő (*szóval, hát*) *hogy* kötőszós mellékmondatokkal való összekapcsolódása között.

A kutatás elméleti kerete a funkcionális kognitív pragmatika (Tátrai 2017), illetve az inszubordinációkutatás funkcionális vonulata (Kaltenböck 2019). A vizsgálatok az MNSz2 adatbázis anyagán végzett korpuszelemzéseket foglalják magukban.

Az 1. fejezetben a vizsgált téma elméleti vonatkozásait mutatom be, így a *hogy* kötőszó kialakulását, majd a *hogy* kötőszós mellékmondatoknak az idézéssel való összefüggését, végezetül a *hogy* kötőszó más kötőszókkal és diskurzusjelölőkkel való társulását, összetételeit. A korpuszbeli mintavételt és elemzési módszert tárgyalja a 2. fejezet, a 3. pedig a kapott eredményeket mutatja be, külön kitérve arra a kérdésre, hogy a vizsgált társulások (*hát + hogy, szóval + hogy*) mennyiben tekinthetők összetett kötőszóknak. A tanulmányt a 4., összegző fejezet zárja.

1.1. A *hogy* kötőszó kialakulása

A *hogy* kötőszó névmásból (eredetileg *hol* > *hogy* 'ahol, amikor, ahogyan') alárendelő kötőszóvá grammatikalizálódása a középmagyar korral bezárólag a következőképpen alakult: feltehetően függő kérdésben vagy vonatkozó névmási alárendelő mellékmondat élén állt '(a)hogyan(?)' jelentésű módhatározóként, majd amikor a hangsúly egy másik mondatrészezre került át, mondatrésztérteke fokozatosan megszűnt, és általános alárendelő kötőszóvá vált (Juhász 1991: 479–481; Haader 1991: 729; vö. Bácskai-Atkári 2014: 242–246). A *hogy* hasonlító kötőszóként is funkcionált (pl. a KT-ben, l. Juhász (1991: 481)), ebben a szerepében a *mint* váltotta, az ilyen szerepű *hogy*-os változatok a középmagyar korra kihaltak.

A tartalmatlanná váló, mondatrészi szereppel egyre kevésbé rendelkező *hogy* kötőszó számos mellékmondatfajtában (pl. alanyi, állítmányi, tárgyi) megjelenített, majd a kései ómagyartól vonatkozó használata visszaszorult (Haader 1991: 730; 1995: 531). Vizsgálatom szempontjából említést érdemel a következményes sajátos jelentésárnyalat kötőszavaként is: ez a szerepe a Halotti beszédtől kezdődően kimutatható különböző határozói (fok-, állapothatározói stb.) mellékmondatokban (Haader 1991: 739), például:

- (1) Eǵ oz gimilǵnec vvl keǵeruv uola vize. **hug** turchucat mige zocoztia vola. –
fokhatározói alárendelés (HB.)

A középmagyartól kezdve a *hogy* kötőszóval álló mondatok szemantikailag önálló típust képviselnek a kötött, részleges tartalomadó, azaz az alaptagnak csak egy mozzanatát kifejtő vonatkozó mellékmondatokhoz képest (Haader 1999: 333–334; Kugler 2017: 820 és kk.). A *hogy* a mentális tér tartalmát kidolgozó, hagyományosan tartalomkifejtőnek nevezett összetett mondatok mellékmondatának kötőszava, amely már csak az utóbbinak a főmondattól való függését jelöli (Kugler 2017: 824, 832; 2018: 64 és kk., 73 és kk.). Ez a főmondat mentális működést vagy azzal összefüggő verbális cselekvést fejez ki (pl. *azt mondta/gondolta/akarta/érezte*). Kugler szerint „[a] kötőszó-nélküliség leginkább az idézetszerű, függő közlést [...] vagy kikövetkeztetett mentális tartalmakat, illetve azok parafrázisát kifejtő mellékmondatokra jellemző” (Kugler (2017: 833), a saját kiemelésem; a *hogy* elhagyhatóságával kapcsolatban bővebben l. Bácskai-Atkári (2014: 242 és kk.), valamint Haader (1995: 531–533; 2000: 485–486, 488, 491)).

A *hogy*-os mellékmondatoknak a világ számos nyelvében megfigyelhető változása a függőből függetlenné alakulásuk (inszubordináció), amelynek eredményeképpen a mellékmondatok szintaktikailag és/vagy pragmatikailag is önállóvá válnak, megőrizve kötőszavukat (Evans 2007). A függetlenedett változatok számos pragmatikai többletjelentést hordozhatnak, így különböző metatextuális-metapragmatikai szerepeket (bővebben l. Evans (2007), Evans–Watanabe (2016) és Kaltenböck (2019); a magyarra vonatkoztatva pl. Dér (2019a; 2019b) és Brdarné Szabó (2006)). Például a németben a kívánságot visszaadó olyan inszubordinált mondatok, mint a következő (Oppenrieder (1989: 197) példája, idézi D’Hertefeldt (2018: 26), kiemelés az eredetiben):

- (2) **Dass du nur JA deine Aufsätze rechtzeitig fertigbringst!**
 COMP you PRT PRT your essays in.time finish.PRS.IND
 '[Győződj meg róla] hogy időben befejezd az esszéidet!

Az angolban is van hasonló jelenség (Huddleston–Pullum (2002: 944), idézi Kaltenböck (2019: 177)):

- (3) **That it should have come to this!**
 'Hogy ennek idáig kellett jutnia!'

Egy tipikus példa a magyarból:

- (4) A holló mérgesen dohogott, szidta a masinát. – **Hogy a holló vájja ki a szemét!** Bedöglött!
 (MNSz2, doc#228, szépirodalom)

1.2. A *hogy* kötőszós mellékmondatok összefüggései az idézéssel, mondással

Történeti vizsgálatokból tudható, hogy a *hogy* kötőszós alanyi és tárgyi alárendelő mondatok főmondatának állítmányaként igen jellemzőek voltak a mondás-/közlésigék és igenevek (pl. *mond, mondván, felel, ír, jelent, hazudik, üzen, megtilt, kérd(ez), kér*), különösen az utóbbiakban, amelyekben ezek voltak a leggyakoribb alaptagok (Haader 1995: 511, 527 és kk.). Egy-egy példa (Haader 1995: 511):

- (5) alanyi függő idézetekben szenvedő alakban:
ffelettetyk. hog zent dorothea azzonnak vzzey tyzta]]faga meltan
 jegyeztetyk az rojan (CornK. 121r)
- (6) tárgyi alárendelésben:
 nemde gyākarta **mondam** te neked /. **hogy**... Mongyad ennekem (JókK. 45)

Haader szerint a kései ómagyarban vonzatváltás történt a *kérd(ez)* esetében: létrejött a *kérdez vmit vkitől* struktúra, és eltűnt a *kérd(ez) vkit vmin* (Haader 1995: 528), például (Haader 1995: 511):

- (7) **kerdezen otet arrol hogy** melyek voltanak volna ez vilagban oneky
 nagyob ke]]jery]]jgeghy (LázK. 108)

Lényeges, hogy a *hogy* kötőszós változat igen ritka volt a kései ómagyarban, sokkal elterjedtebbnek számítottak a kötőszó nélküli formák (Haader 1995: 533).

Gyakoriságban a mondásigék csoportját az értelmi működést kifejező igék csoportja (*tud, ért, hisz, gondol, tanul* stb.), azt az érzékelést, észlelést (*lát, hall, tapasztal* stb.) visszaadóké követte, majd az érzelemmel/akarattal kapcsolatos alaptagok (*akar, kíván, csodál, remél, enged* stb.) következtek, végül az általános cselekvésfogalom körébe tartozók (*tesz, végez, cselekedik, ad, lel* stb.) (Haader 1995: 529).

¹ A magyarban ennek az *Aztán időben befejezd az esszéidet!* főmondati kötőszó felelne meg a leginkább (Varga–Dömötör 2014).

1.3. A *hogy* társulása kötőszókkal és diskurzusjelölőkkel

A magyar nyelvtörténetből számos olyan példa hozható, amikor a *hogy* valamely más kötőszóval együtt, azt megelőzően vagy pedig követően jelentkezett, majd azzal összetett kötőszóvá alakult. „A *hogy* funkcionális sokszínűségéből, gyakoriságából és tartalmi-jelentésbeli megüresedéséből következik, hogy könnyen társul különféle más kötőszókkal” – magyarázza Juhász (1992: 789) a kötőszónak ezt a képességét. A tagmondat élén az első vagy a második pozíciót elfoglaló *hogy*-ok összekapcsolódása a megelőző – a főmondat záró elemeként álló, sokszor hátravetett, értelmezői – utalószóval (lásd a kései ómagyarban kialakult, a következményes jelentésárnyalatot visszaadó *úgyhogy*-ot), még gyakrabban alá- vagy mellérendelő kötőszókkal elsősorban a *kauzális viszonyokra* (okhatározás, magyarázás) jellemző (Juhász (1991: 494), de akad feltételes változat is: *hahogy*). A kései ómagyar, korai középmagyar kortól megszorodott a magyarázó funkciójú *mivelhogy*, *merthogy* és *minthogy*, amelyek a mai napig használatosak (a *miérthogy* a *merthogy* alakváltozataként viszont szinte teljesen visszaszorult). Mára jórészt kihaltak (a *hogymint* 'hogyan' jelentésben él), de az ó- és középmagyarban léteztek fordított szórendű változataik is: *hogymint*, *hogymert* (bővebben I. Bácskai-Atkári 2014: 255–257).

A *minthogy* különösen érdekes, mert hasonlító jelentésárnyalatban alakult ki összetett kötőszóként, de később magyarázó jelentést vett fel, és ebben él ma is (Haader 1995: 619; Bácskai-Atkári 2014: 255), amelyet a többi szinonim formáció (*mivelhogy* stb.) hatásával is lehet magyarázni (Haader 1995: 619). Lényeges különbség a *hogymint*-hoz képest, hogy az okhatározói kötőszókkal történő összekapcsolódáskor a *hogy* került be utólag az okhatározói mellékmondatba (Bácskai-Atkári 2014: 256).

Szilák (2019) szerint a *tehát* + *hogy* összetett kapcsolóelemmé (bizonyos esetekben diskurzusjelölővé) vált a magyarban, amit a jelentésük közti átfedés tett lehetővé. Mindkettő oksági viszonyokat képes kifejezni: a *hogy* célhatározói, illetve következményes sajátos jelentésárnyalatú mellékmondatok kötőszava lehet, a *tehát* következtető tagmondatoké; vagyis mindkettő tartalomkifejtő-részletező, illetve következtető/újrakonstruáló/értelmező szerepet vehet és vett is fel. A szerző szerint a *tehát* diskurzusjelölői használata katalizálta a teljes kifejezés lexikalizációját: „[e]z a funkció [ti. a diskurzusjelölői] a *tehát* esetében már évszázadok óta adatolható, a *hogy* kötőszóra azonban nem jellemző az ilyen használat” (Szilák 2019: 59). A *tehát* diskurzusjelölőként részletező, magyarázó, kifejtő, a *tehát* diskurzusjelölőként viszont inferenciát fejez ki; a kettő funkciója tehát nem pontosan ugyanaz.

A vizsgálatom középpontjában álló *hát* és *szóval* ugyancsak az oksági viszonyokat (is) visszaadni képes diskurzusjelölők közé tartozik. A *szóval* (Schirm 2013a; 2013b) és a *hát* funkciói (Schirm 2011; Dér 2017; 2020: 48 és kk.) esetében közösek a következők: konklúziót, okot, összegzést, témaindítást, illetve korábbi témához való visszatérést jelölhetnek, ezenkívül kifejezhetnek hezitálást, érzelmi többlettartalmat (pl. ingerültséget-felháborodást), valamint részt vehetnek a szóátadás-szóátvételben. A *hát*-nak, amely a legmultifunkcionálisabb diskurzusjelölő a magyarban, ezenkívül még erősítő, illetve enyhítő szerepe is lehet, jelölhet ellentétet, illetve felvezethet saját véleményyt is.

Látható tehát, hogy a három elem (*hát*, *szóval*, *hogy*) mindegyike megjelenhet oksági szerepben kötőszóként vagy diskurzusjelölőként, ilyen értelemben szinonimák, és társulásuk szemantikai kompatibilitásuk miatt lehetséges.

2. Anyag és módszer

Az elemzések során az MNSz2 adatbázisból 500-500 találatos véletlen mintát kértem le a *szóval* + *hogy* és a *hát* + *hogy* keresőkifejezésekre. A kapott konkordancia-listát manuálisan átválogattam: kiszűrtem a fals találatokat, a duplumokat és a kérdéses eseteket (l. lentebb).

Azért döntöttem a fenti két diskurzusjelölő mellett, mert egy korábbi, a BEA korpuszon végzett vizsgálatban (Dér 2019b) a *tehát*-on kívül ez a kettő jelent meg gyakrabban *hogy* kötőszós mellékmondat előtt, ez utóbbin végzett elemzéseket Szilák (2019) (l. fentebb). E két elem kiválasztása mellett szólt az is, hogy már biztosan teljes értékű diskurzusjelölővé váltak a magyarban, esetükben nem jelentkezik a „kötőszó és/vagy diskurzusjelölő?” dilemma (részletesen Dér 2020: 20–22), mint a *tehát* esetében.

Az alábbiakban azokat a típusokat veszem számba, amelyeknél kérdéses volt, hogy a diskurzusjelölő és a *hogy* valóban társult-e egymással:

a) „Előresiető” mellékmondat

Ahol feltételezhető volt, hogy a *hogy*-os mellékmondat „előresietett”, vagyis egy (relatív) főmondatba ékelődött be, ezért a diskurzusjelölő és a *hogy*-os mellékmondat feltehetően nem közvetlenül kapcsolódik egymáshoz, ott a találatok kizárása mellett döntöttem, például (8) és (9):

- (8) *hát hogy mit vinnék az jó kérdés*

(MNSz2, doc#1014, személyes-fórum)

- (9) *Szóval hogy Vanessa ment oda a Leo DeFeónál Samre váró Cironelhez, az Valentinának mindegy volt.*

(MNSz2, doc#2048, szépirodalom)

b) Elliptált főmondat I.

Előfordul, hogy nincs közvetlen főmondata a *hogy*-os mellékmondatnak, mert az korábban már szerepelt, például:

- (10) Mondják, **Őnököt mennyire izgatja** a világválság, az állandó drágulás, az élelmiszerek minősége, **szóval hogy** napjainkban szinte lehetetlen – úgymond – polgári nyugalomban éldegélni?

(MNSz2, doc#2612, beszélt nyelvi)

Az elliptált rész megismételve:

- (10') Mondják, Őnököt mennyire izgatja a világválság, az állandó drágulás, az élelmiszerek minősége, **szóval mennyire izgatja az, hogy** napjainkban szinte lehetetlen – úgymond – polgári nyugalomban éldegélni?

Az ilyenek átmeneti esetnek tarthatók, mert nem a teljes főmondat hiányzik, az alany ugyanis más lesz (a névmási utalószó). E példák úgy is elemezhetők, hogy a halmozott alanyok (*világválság, drágulás, minősége*) után nem újabb mondatrész kapcsolódik mellérendelő módon a korábbi alanyokhoz, hanem alanyi mellékmondat, amelynek a főmondata az eredeti *Őnököt mennyire izgatja* konstrukció.

A kapcsolódást itt a *szóval* elem fejezi ki, ez azonban nem tisztán mellérendelő következtető viszonyt vezet fel, hanem pragmatikai funkciója van: *összegez* (vö. a *tehát* *hogy* kapcsán Szilák (2019)). Az ilyen eseteket ugyancsak nem vettem fel a megfelelő változatok között.

c) *Elliptált főmondat II.*

Előfordul, hogy a *hogy* kötőszós mellékmondatnak nem jelenik meg a főmondata, de az odaérthető egy, a szöveggörnyezetben korábban megjelent kérdésre adható válasz formájában, például:

- (11) (Domokos László: Hétfőn bejelentette Varga Mihály.) **Mit jelentett be Varga Mihály?** (Domokos László: **Hát hogy mi a javaslatunk...**)
(MNSz2, doc#2163, hivatalos)

Kiegészítve:

- (11') **Hát** azt jelentette be, **hogy mi a javaslatunk.**

Ez meglehetősen gyakori a diskurzusjelölő nélkül álló *hogy*-os mellékmondatok esetében is, például:

- (12) 2013-09-23 Etelka Varga Ha Éva evett először a tudás fájának gyümölcséből, **vajon miért osztotta meg a tudást Ádámmal?** 2013-09-23 Hidvégi László **Hogy legyen kire kenni a balhét.**
(MNSz2, doc#2788, személyes-közösségi)

Kiegészítve:

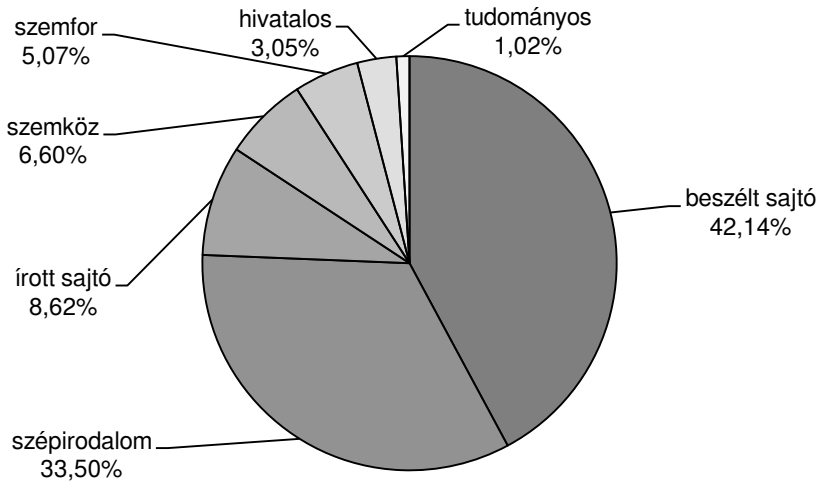
- (12') **Azért osztotta meg Éva a tudást Ádámmal,** hogy legyen kire kenni a balhét.

Ezt a típust ugyancsak kihagytam a megfelelőnek minősített esetek közül, mert esetükben cáfolható a diskurzusjelölő és a *hogy* közvetlen kapcsolata.

3. Eredmények

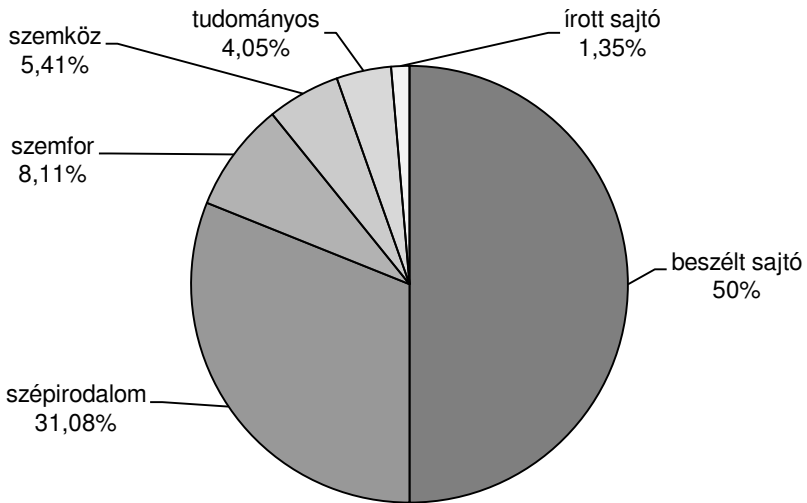
A Magyar Nemzeti Szövegtár 2 adatbázisban az 500-as véletlen mintákban megfelelő esetnek bizonyult a *szóval* + *hogy* lekérdezésből 197 találat (39,4%), a *hát* + *hogy*-éből pedig 74 előfordulás (14,8%), jelentős tehát a különbség az előbbi javára. Két példa:

- (13) Ha például a GM szerint eszik az ember, akkor majdnem biztos, hogy jól eszik, de ami egészen biztos: hogy drágán. Ami komoly hazafi számára önmagában nem megnyugtató. **Szóval hogy az élet nem megspórolható,** élni kell, vagyis (bocsánat) éttermekbe járni.
(MNSz2, doc#1407, szépirodalom)
- (14) Juteszembe, Ajvékoma. Hát a Korda is a Petrikbe járt, szal iskolatársa, de inkább osztálytársa volt a Kovács Lászlónak (mindketten 1939-ben születtek). **Hát hogy** erre nem gondoltunk...
(MNSz2, doc#1017, személyes-fórum)

1. ábra

A szóval + hogy-találatok műfaji megoszlása az 500-as véletlen mintában

2. ábra

A hát + hogy-találatok műfaji megoszlása az 500-as véletlen mintában

A műfaji megoszlások esetében az látható (1. és 2. ábra), hogy mindkét vizsgált kombináció a beszélt nyelvben a leggyakoribb – az MNSz2-ben ez hírek és interjúk anyagát tartalmazza –, 40–50% közötti az arány, ezt 30%-kal követi a szépirodalom, az utóbbi esetben az elemzett mondatok a párbeszéd, illetve a szereplők gondolatait bemutató részekben jelentkeznek. A két alkorpusz találati tehát együttesen az adatok háromnegyedét teszik ki, a vizsgált formák tehát elsősorban (fiktív) társalgásokban, interjúkban használatosak.

A *szóval* + *hogya* előfordulások funkciói a *szóval* diskurzusjelölő dominanciáját mutatják, elsősorban az egymással rokon *részletezést*, *konklúziót* és *újrafogalmazást* találjuk meg soraikban (a diskurzusjelölő-funkciókhoz I. Crible (2018: 47), Furkó (2019: 21) és Dér (2020: 15)). Az ezeket megvalósító szerkezetek kijelentő (15-ös példa, 161 db, 81,72%), felkiáltó (16-os példa, 6 db, 3,05%), de kérdő mondatfajta is ölthetnek (17-es példa, 30 db, 15,23%):

- (15) R.: – Ez a következtetés különleges, érdekes, nem várt? Barcza Szabolcsa, az MTA Csillagászati Kutatóintézetének munkatársa: – Ez nem várt, **szóval hogy eddig ilyen számítások nem nagyon voltak**. Hát ezt is szuperszámítógépekkel csinálják. (MNSz2, doc#2599, beszélt nyelvi)
- (16) A papa csak fújta a magáét: – **Szóval hogy az én fiam nem járhatja el a matróztáncot**, amikor a legjobb táncos voltam az Ipoly utcában! Előrángatta Károlykát, és ráförmedt: – A matróztáncot! Egy-kettő! (MNSz2, doc#500, szépirodalom)
- (17) Kezdjük például Nickkel, akin nyilvánvalóan a legnagyobb változás ment végbe. – **Szóval hogy miben változott Nick?** Nick kezdetben egy forrófejű suhanc volt, aki mindenáron fegyvert akart hordani és embereket letartóztatni, ám a helyszínelők munkája persze nem erről szól. Mára viszont egy nagyon érzékeny, tehetséges nyomozó lett belőle. (MNSz2, doc#2462, sajtó)

Külön említést érdemelnek a nyelvi tevékenységre közvetlenül utaló (Laczkó 2021) változatok (ezeket az adott mondatfajtaiba számoltuk bele), például:

- (18) 07/14/99 15:22:19 **szóval hogy válaszoljak**, nekem nem okoz gondot, hogy kifizessek ezt azt a barátnőm helyett (MNSz2, doc#1006, személyes-fórum)

A fenti változatok a függetlenné válás szempontjából eltéréseket mutatnak: az újrafogalmazó-részletező (15)-ös példában a *hogya* hagyható el, vagyis a *szóval* + *hogya* a *szóval* egy változatának látszik; a (16)-os és (17)-es esetében viszont a *szóval* vagy a *hogya* is elmaradhat. Az utóbbi oka, hogy a mondatok függetlenedett (inszubordinált) mellékmondatként is megjelenhetnének: **Hogya az én fiam nem járhatja el a matróztáncot (...)! Hogya miben változott Nick?**

A *hát* + *hogya* a kijelentő mondatfajta-jú változatokban a legtöbbször választ és témát indít vagy témát vált, illetve konklúziót vezet fel (53 db, 71,62%), ám a legfeltűnőbb, hogy néhány kivételt leszámítva beszélőváltáskor használatos (részletesen I. lentebb), például:

- (19) Aztán ez a E. N. bácsi azt mondta neki, hát nálotok nincsenek kutyák? Hogyne vónának. Hát nálotok nem ettik vóna meg [a kolbászt]? **Hát hogy** arra nem gondótak. Hát ez a E. N. olyan vicces ember vót."
(MNSz2, doc#1145, tudományos)

9 esetben nem pusztán a *hát + hogy* szerepel, hanem egyéb diskurzusjelölővel is kombinálódnak (*és + hát + hogy, de + hát + hogy, és + persze + hát + hogy*).

Ugyancsak megjelent kérdésekben is, ahol elsősorban erőteljesebb érzelmek visszaadására szolgált (15 db, 20,27%):

- (20) Lőrinc, tudod, ki ez itt? Tudod, ki ez? A legkedvesebb gyermekkori pajtásom! Péter! Péter, atyaisten, Péter! **Hát hogy te itt vagy?!**
Szevasz, szevasz, szevasz!... (MNSz2, doc#1957, szépirodalom)

Ritkább volt felkiáltásokban (21-es példa, 5 db, 6,76%) és óhajtásokban (22-es példa, 1 db, 1,35%):

- (21) **Hát hogy ez hogy sikál** – gondolja Várkonyi –, nemcsak azt a lépcsőt törli le, ami csupa maszat, hanem mind a hatot, Dill néni összes lába nyomának a helyét is. (MNSz2, doc#1946, szépirodalom)

- (22) Idézni szoktam ha nem így szó szerint azt a Petőfi gondolatot, hogy unokáink majd a sírjaink előtt leborulnak és áldva mondják el szent neveinket. **Hát hogy** vajh ha így történessen, hogy valóban olyan generációk menjenek el most a századnak az elején, akik közül sokan lesznek olyanok akiket tisztelhetnek azok az unokák, akik talán még nem is jöttek meg ebbe a világba. (MNSz2, doc#2599, beszélt nyelvi)

A metapragmatikai tudatosság² jelzéseire magán a diskurzusjelölőn kívül számos megoldás látható a *hát*-ot követő *hogy* kötőszós mellékmondatokban (az összes valid találat több mint egynegyede ilyen, ez háromszor annyi, mint a *szóval + hogy* kötőszós mondatok esetében), például:

- (23) Az tény, hogy a franciák nagy becsben tartott műfaja ugye a krimi, illetve hát a bűnfilm, ami nyilván az ötvenes évektől a már említett Jean Gabin filmekről alakult ki, és hát ahogy emlékszünk rá, annak idején a tévé is ontotta magából a hasonló krimiket, és hát ezek a filmek leginkább abban különböznek - véleményem szerint - a régi, régebbi daraboktól, hogy sokkal jobban, **hát hogy úgy fogalmazzak**, lefekszenek a hollywoodi akciófilmeknek, krimiknek. (MNSz2, doc#2636, beszélt nyelvi)

A teljesség igénye nélkül említek néhány változatot a korpuszból – ezek elsősorban a megnyilatkozó nyelvi tevékenységére utalnak, ritkábban más diskurzusokra (pl. idézést vezetnek fel): *hát hogy idézőjelben mondjam; hát hogy egy példát mondjak magának; hát hogy érzékeltessem; hát hogy a végén kezdjük; hát hogy összefoglaljam; hát hogy Téged idézzelek.*

² Metapragmatikai tudatosság: a diskurzus résztvevőinek reflexív viszonyulása a nyelvi kifejezésekhez és az azokkal összefüggő kognitív folyamatokhoz, szociokulturális elvárásokhoz (Tátrai 2019: 21; Laczkó 2021: 253).

Kugler a *hogy* kötőszós alárendelő összetett mondatok egyes főmondataival mint lehorgonyzó predikációt³ végző, kontextualizáló⁴ szerepűvé vált tagmondatokkal (pl. *úgy vélem*) kapcsolatban említi, hogy ezek a másik tagmondat jelenetét a diskurzus alapjához horgonyozzák le úgy, hogy „színre viszi[k] a célszerkezethez elvezető mentális műveletet, a megnyilatkozó konstruáló működését” (Kugler 2018: 110). Explicite perspektiválják⁵ a mellékmondati jelenetet (Kugler 2018: 81); ide tartoznak az idéző főmondatok (pl. *azt mondta; javaslom*); a megnyilatkozó mentális működését színre vivő főmondatok (pl. *azt hiszem; úgy rémlik; úgy tudjuk*) – ez annyiféle, ahányféle mentális művelet nyelvileg kifejezhető (Kugler 2018: 83). Fontos látni, hogy a mellékmondat ekkor nem (igazi) alárendeltje a főmondatnak, inkább fordítva: a mellékmondat jelenete van a figyelem középpontjában, a teljes szerkezet a mellékmondat jelenetére redukálható (Kugler 2018: 84). Az általunk vizsgált, metapragmatikai tudatosságot jelző *hogy* kötőszós mellékmondatok zöme már függetlenedettnek (inszubordináltak) tekinthető (l. a fenti eseteket), csak ritkán szerepelt köztük kontextualizáló főmondat:

- (24) parvenue 06/25/99 04:03:36 **Hát hogy** az a kérdésem, letöltötte -e valaki a közelben a Half-Life szervert, ezt, ni. Merthogy nyócvan mega, és ehhez most nincs kedvem éppen. (MNSz2, doc#993, személyes-fórum)

A metapragmatikai tudatosságot visszaadó *hogy* kötőszós mellékmondatok előtt álló diskurzusjelölők is a korábban látott domináns funkcióikban jelentkeznek, így a *szóval* részletez, újrafoglalmaz:

- (25) Mintha állna a konyhában valaki; ismered ezt az érzést, mondta D'Array, **szóval hogy ezt**, mondta, **így szokták mondani**, hogy "ismered ezt az érzést" (MNSz2, doc#2017, szépirodalom)

A *hát + hogy* kezdetű ilyen változatok esetében a *hogy* kötőszó nem hagyható el, mert ezek inszubordinált mellékmondatok, például:

- (26) Bereményi Géza: – Úgy is mondhatnám, hogy szerződéseket jelent velük, és színházi bemutatóknak a Tévében és a Rádióban való szerepeltetését, egyrészt, másrészt pedig rádiójátékok színházi, **hát hogy ezzel a szóval éljek**, gyártását is jelenti. (MNSz2, doc#2608, beszélt nyelvi)

Az összes *hát + hogy* kötőszós mellékmondatot tekintve elmondható, hogy elsősorban idézésben vagy idéző kontextushoz kapcsolódva jelentkeznek, néhány példa:

- (27) Hát micsoda bolondság ez? – hagyja abba Mancika. Érdekelhet valakit? – De nagyon, kérem! – nógatom rémülten. – Engem mindennél jobban érdekel. **Folytassa, legyen kedves! – Hát hogy mindennel így volt!** – ered szónak immel-ámmal Mancika. (MNSz2, doc#753, szépirodalom)

³ Lehorgonyzó predikáció: a referenciális jelenet és az alap között episztemikus lehorgonyzással létesülő viszony (Kugler 2018: 26).

⁴ Kontextualizáció: a kontextus létrehozásának folyamata, „a relevánsnak tűnő háttérismereteknek a résztvevői perspektívákhoz kötött mozgósítását, alkalmazását jelenti” (Tátrai 2019: 15).

⁵ Perspektivizáció: a tudatosság szubjektumának (a szubjektum, akihez az aktív tudat működése kötődik) áthelyeződése más mentális ágensekre (Sanders–Spooren (1997: 88–91), idézi Tátrai (2019: 20)).

- (28) – Hová vitte volna magukat? – Őhozzájuk. **Úgy mondta**, hogy megleszünk mink náluk, szép lakása van, akkor őszön kapta a gyártól, munkáslakás... **Hát hogy odavisz minket!** Nem szóltam, hadd beszéljen – gondoltam.
(MNSz2, doc#645, szépirodalom)
- (29) Számvevőszék már megkeresett, **tett föl kérdéseket. Hát hogy hány ellenjegyzője van egy számlának, meg ilyesmi.**
(MNSz2, doc#2618, beszélt nyelvi)

A *hát + hogy* kötőszós inszubordinált mellékmondatok idézésre történő explicit utalás nélkül is megjelenhetnek idézésekben, különösen, ha az előzményben az egyik megnyilatkozó esetében már szerepelt idéző főmondat (a következő esetben egy további kauzális kötőszó, az okhatározói *mert* is a társulás része):

- (30) Riporter: Somosi János a miskolci Guruló műhely vezetője meséli egyik esetét. Somosi János: **Mondtam**, hogy miért nem próbálkoztak már neki valamilyen eszközt. **Hát hogy mert nem**, mert úgysem, mert halmozottan sérült.
(MNSz2, doc#2653, beszélt nyelvi)

Az előbbi példában mind a *hát*, mind a *hogy* önállóan is képes lenne a beszédpartner megnyilatkozását felvezetni, de együttes használatuk még egyértelműbbé teszi, hogy beszélőváltás történt. A következő esetben is a beszélőváltást (is) jelzi a *hát + hogy* együttese, miután a sofőr mint hallgatóság közbevágásával félbeszakad egy, a beszélő felidézte párbeszéd (beágyazott dialógus):

- (31) Csak amint illik, annyit kérdeztem tőle: szolgálhatok még valamivel?... És már siettem volna a vendégekhez vissza... De ő utamat állotta, megölelt és azt mondja: igen, magával... – Én nem értem! – vetette közbe a sofőr. – Magával? – Ugyan! **Hát hogy** engem akar!... Pedig sem a csónakban a horgokkal, sem a csárdában ennyit se ... ízé, incselkedett velem ...
(MNSz2, doc#759, szépirodalom)

A korábbi dialógusok felidézése valós vagy fiktív párbeszédekben tehát a legjellemzőbb a *hát + hogy* együttes használatára. Innen nézve ezek a mondatok újra-ko(n)textualizáló, újrakonstruáló szerepűek (bővebben I. Csontos 2016; Csontos–Dér–Furkó 2019).

Adódik a kérdés, hogy vajon *összetett diskurzusjelölővé/kötőszóvá vált-e a hát + hogy, szóval + hogy* a magyarban? Úgy véljük, (még) nem, inkább egyfajta speciális társulásnak tekinthetők, ugyanis minden vizsgált esetben az egész kifejezés felváltható volt csak az egyik elemmel. Az MNSz2 teljes korpuszában a célzott lekérdezés összesen három különböző találatot adott az egybeírt változatra, az első:

- (32) 2013-08-19 xiqifex Mire várnak a bankok? **Háthogy** aki majd beteszi, annak havonta 10 vagy 20 ezer számlavezetési díjat állapítsanak meg.
(MNSz2, doc#2702, személyes-közösségi)

A (32)-es példában a megnyilatkozó egyértelműen választ ad a saját kérdésére, a *háthogy* azonban nem egyszerű magyarázó kötőszó, mert nem váltható fel a szinonimáival: *Mire várnak a bankok? *mivel/ugyanis aki majd beteszi, annak...* A *hogy* kötőszóval lehet váltakoztatni: **Hogy** aki majd beteszi, annak... Feltehetően a *hát*

*hogy a hát [arra várnak,] hogy szerkezet helyett áll (a beékelt, az aki vonatkozó névmással induló mellékmondatot is kiemelve és a hiányzó vonzatokat kiteve: **Hát arra várnak a bankok, hogy annak havonta 10 vagy 20 ezer [forint] számlavezetési díjat állapítsanak meg, aki majd beteszi [a pénzét a bankba].***

Ugyanilyen a következő egybeírt *háthogy*-ot tartalmazó példa is:

- (33) Arabella 10/13/99 13:13:50 **Minek neked fémdetektor????** (...) júci
10/13/99 13:18:52 **Háthogy a falba' megtaláljuk a fémét**, mer abba
kellemetlen belefúrni :- (MNSz2, doc#1009, személyes-fórum)

Kiegészítve:

- (33') **Hát** azért [kell] nekem a fémdetektor, **hogy** a falba' megtaláljuk a fémét...

A harmadik eset eltér az előző kettőtől: a *háthogy* ugyan részletezést, magyarázatot vezet fel, de a *hát* és a *hogy* önállóan is állhatna és felváltható lenne magyarázó/okhatározói kötőszókkal (*ugyanis, merthogy, mivelhogy* stb.):

- (34) júci 10/12/99 14:49:59 Kedves stoki, ne temesd még **csak én már nem merek megszólalni, mert még azt hinnék, ..á, csak nem!** júci 10/12/99 15:01:56 Petra, hívj! 321-es mellék. stoki 10/12/99 15:46:50 **Ezt fejtssd ki légyszí ....!!!** júci 10/12/99 15:48:46 **Háthogy esetleg netalántán azt gondolnátok rólam**, hogy neaggyisten adottesetben túl sokat írok ide pedig nem is értek a témához ... De aztán elvettem a gondolatot :-)
(MNSz2, doc#1009, személyes-fórum)

Külön figyelmet érdemel, hogy a megnyilatkozó a többiek általa feltételezett (fiktív) gondolatainak a kifejtése előtt használja a *háthogy*-ot.

A *szóvalhogy* lekérdezése ugyancsak három találatot adott.⁶ Az első ismét egy idézéshez kapcsolódó példa: az idézőjel egyszerre citálja az *elrontottam a gyomromat* fordulatot, és eufemizálja, a *szóvalhogy* után pedig a valódi okra történő explicit utalás (*bebasztam 'részeg lettem'*) szerepel:

- (35) Vah úr 02/22/99 09:49:42 Nagyon sajnálom, hogy úgy "elrontottam a gyomrom", **szóvalhogy bebasztam és hánytam.**
(MNSz2, doc#973, személyes-fórum)

Az előbbi példában a *szóvalhogy* újrafogalmazó diskurzusjelölő is, állhatna helyette az ugyanilyen funkciójú *vagyis, azaz* stb. elem. De értelmezhető úgy is, hogy a *szóvalhogy* a **szóval nagyon sajnálom (azt), hogy** helyett áll, ekkor nincs igazi társulásról szó az esetükben, így összetetté válásról sem: a főmondat ellipszise miatt kerültek egymás mellé (lásd a fentebbi, részben analóg *háthogy* példákat, de itt nem kérdésre felel, hanem egy korábbi tagmondatot nem ismételi meg a megnyilatkozó). Mindezek alapján egyelőre nem valószínűsítjük a *hát + hogy* és a *szóval + hogy* összetett kötőszóvá alakulását.

⁶ A második és harmadik adatot a bővebb szövegkörnyezet feltárhatatlansága miatt nem tudtuk egyértelműen elemezni, de a *szóvalhogy* funkciója feltehetően a *szóval*-nak a korábbi témára való visszatérést jelölő szerepével megegyező. A harmadik példa: *östenem. kéne egy gyerek :) meg hogy vannak jófej szülők :) mesélt a kutyájukról is, aki a fanta, mert a sznupi meghalt. szóvalhogy fázom és ki akarom maga írtni, az jó lenne, de előbb szereznem kell egy házi orvos.* (MNSz2, doc#2785, személyes-közösségi).

4. Összegzés

A vizsgálat a *hát* és a *szóval* diskurzusjelölőkkel álló *hogy* kötőszós mellékmondatok változatos voltára világított rá: vannak közöttük még függő, de független(ebb) megoldások is. A kizárólag *hogy* kötőszóval álló inszubordinált esetektől annyiban térnek el, hogy – a metapragmatikai tudatosságot kifejező mellékmondatok zömét kivéve – a *szóval* + *hogy* esetében a *szóval* a meghatározó elem, amit a domináns újrafogalmazó-magyarázó funkció is tükröz. A jóval ritkább *hát* + *hogy*-gyal kezdődő mondatok a *hát* sokféle szerepét mutatják: ezek esetében ugyancsak a diskurzusjelölő határozza meg a fő funkciót, nem a *hogy* kötőszó. Megfigyelhető azonban, hogy a *hát* + *hogy* a legtöbbször idézésekben, azon belül is elsősorban beszélő-váltáskor jelentkezik, újrako(n)textualizáló szerepben, új fordulót jelezve.

Köszönetnyilvánítás

Ezúton szeretnék köszönetet mondani Kugler Nórának értékes, segítő megjegyzéseiért, melyek nagyban hozzájárultak a tanulmány jobbá tételéhez.

A tanulmány a Károli Gáspár Református Egyetem A diskurzusjelölők nyelv- és műfajközi kutatása kutatócsoportjának 20633B800, az ELTE DiAGram Funkcionális Kognitív Nyelvészeti Műhelye NKFI K 129040 témaszámú pályázatának, valamint a Bolyai János Kutatási Ösztöndíjnak a támogatásával készült.

Hivatkozások

- Bácskai-Atkari Júlia 2014. A véges alárendelő összetett mondatok rendszere. In É. Kiss Katalin (szerk.) *Magyar generatív történeti mondattan*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 239–279.
- Brdarné, Szabó Rita 2006. Stand-alone dependent clauses functioning as independent speech acts. A crosslinguistic comparison. In Réka Benczes – Szilvia Csábi (szerk.) *The Metaphors of Sixty. Papers Presented on the Occasion of the 60th Birthday of Zoltán Kövecses*. Budapest: Eötvös Loránd University, Department of American Studies. 84–95.
- Crible, Ludivine 2018. *Discourse Markers and (Dis)fluency. Forms and functions across languages and registers*. (Pragmatics & Beyond New Series 286) Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Csontos Nóra 2016. Az idézés mint újrakonstruálás. Az idéző tevékenység az egyenes idézésben. *Jelentés és Nyelvhasználat* 3:1–19. doi:10.14232/JENY.2016.1.1.
- Csontos Nóra – Dér Csilla Ilona – Furkó Péter 2019. Idézés – önidézés – 'én'-idézés. *A mondom szerepe az idézés jelölésében*. *Magyar Nyelvőr* 143/4:481–494.
- Dér Csilla Ilona 2017. A *hát* multifunkcionalitása a beszédműfajok és a diskurzusjelölő-társulások függvényében. *Beszédkutatás* 25:169–184. doi:10.15775/beszkut.2017.169-184.

- Dér Csilla Ilona 2019a. Szintaxisból a pragmatikába? *Hogy kötőszós függetlenedett mellékmondatok kialakulása (inszubordináció) a magyarban*. In Forgács Tamás – Németh Miklós – Sinkovics Balázs (szerk.) *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei X*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem, Magyar Nyelvészeti Tanszék. 47–62.
- Dér Csilla Ilona 2019b. Inszubordinált (függetlenedett) mellékmondatok a magyar beszélt és írott beszélt nyelvben. *Beszédkutatás* 27:206–220. doi:10.15775/Beszkut.2019.206-220.
- Dér Csilla Ilona 2020. *Diskursusjelölők és társulásai a magyar nyelvben*. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó.
- D'Hertefeldt, Sarah 2018. *Insubordination in Germanic: A Typology of Complement and Conditional Constructions*. Berlin: De Gruyter Mouton.
- Evans, Nicholas 2007. Insubordination and its uses. In Irina Nikolaeva (szerk.) *Finiteness. Theoretical and Empirical Foundations*. Oxford: Oxford University Press. 366–431.
- Evans, Nicholas – Honoré Watanabe 2016. The dynamics of insubordination: An overview. In Nicholas Evans – Honoré Watanabe (szerk.) *Typological Studies in Language*. (115) Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. 1–38. doi:10.1075/tsl.115.01eva.
- Furkó Bálint Péter 2019. *Diskursusjelölők és egyéb diskursuspragmatikai eszközök forgatókönyvek, tankönyvek és irodalmi szövegek párbeszédeiben*. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó.
- Haader Lea 1991. Az alárendelő mondatok. Az alanyi, állítmányi, határozói mellékmondatok. In Benkő Loránd – E. Abaffy Erzsébet – Rácz Endre (szerk.) *A magyar nyelv történeti nyelvtana I. A korai ómagyar kor és előzményei*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 728–741.
- Haader Lea 1995. Az alárendelő mondatok. Az alanyi, állítmányi, határozói mellékmondatok. In Benkő Loránd (szerk.) *A magyar nyelv történeti nyelvtana II/2. A kései ómagyar kor: Mondattan. Szöveggrammatika*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 506–665.
- Haader Lea 1999. Az alárendelő összetett mondatok általános kérdései. *Magyar Nyelvőr* 123/3:340–350.
- Haader Lea 2000. Az alárendelő összetett mondatok. In Keszler Borbála (szerk.) *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 472–530.
- Huddleston, Rodney – Geoffrey K. Pullum 2002. *The Cambridge Grammar of the English Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Juhász Dezső 1991. A kötőszók. In Benkő Loránd – E. Abaffy Erzsébet – Rácz Endre (szerk.) *A magyar nyelv történeti nyelvtana I. A korai ómagyar kor és előzményei*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 476–500.
- Juhász Dezső 1992. A kötőszók. In Benkő Loránd – E. Abaffy Erzsébet – Rácz Endre (szerk.) *A magyar nyelv történeti nyelvtana II/1. A kései ómagyar kor. Morfematika*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 772–814.
- Kaltenböck, Gunther 2019. Delimiting the class: A typology of English insubordination. In Karin Beijering – Gunther Kaltenböck – María Sol Sansiñena (szerk.) *Insubordination*. Berlin, Boston: De Gruyter. 167–198. doi:10.1515/9783110638288-006.

- Kugler Nóra 2017. Az összetett mondat. In Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.) *Nyelvtan*. (A magyar nyelv kézikönyvtára) Budapest: Osiris Kiadó. 806–895.
- Kugler Nóra 2018. *Az összetett mondat*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- Laczkó Krisztina 2021. A metapragmatikai tudatosság jelzései internet közvetítette diskurzusokban. *Magyar Nyelvőr* 145/3:253–276.
doi:10.38143/Nyr.2021.3.253.
- Oppenrieder, Wilhelm 1989. Ihr Platz im Satzmodussystem und ihre intonatorische Kennzeichnung. In Hans Altmann – Anton Batliner – Wilhelm Oppenrieder (szerk.) *Zur Intonation von Modus und Fokus im Deutschen*. (Linguistische Arbeiten 234) Tübingen: M. Niemeyer. 163–244.
- Sanders, José – Wilbert Spooren 1997. Perspective, subjectivity, and modality from a cognitive linguistic point of view. In Wolf-Andreas Liebert – Gisela Redeker – Linda R. Waugh (szerk.) *Discourse and Perspective in Cognitive Linguistics*. (Current Issues in Linguistic Theory 151) Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. 85–112.
- Schirm Anita 2011. *A diskurzusjelölők funkciói: a hát, az -e és a vajon elemek története és jelenkori szinkrón státusa alapján*. Doktori értekezés. Szeged: Szegedi Tudományegyetem. <https://tinyurl.com/jeny-schirm-2011>.
- Schirm Anita 2013a. A szóval diskurzusjelölő funkcióiról – A szótárak adatai és a nyelvhasználók vélekedései alapján. *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények* 8:59–74.
- Schirm Anita 2013b. Adalékok a szóval diskurzusjelölő történetéhez. In Forgács Tamás – Németh Miklós – Sinkovics Balázs (szerk.) *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei VII*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem, Magyar Nyelvészeti Tanszék. 141–150.
- Szilák Flóra 2019. *A tehát( )hoggy* összetett kapcsolóelem grammatikalizációja. *Ösvények* 2019:45–61.
- Tátrai Szilárd 2017. Pragmatika. In Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.) *Nyelvtan*. (A magyar nyelv kézikönyvtára 4) Budapest: Osiris Kiadó. 897–1058.
- Tátrai Szilárd 2019. A kontextualizáció perspektivikussága és metapragmatikai reflektáltsága az elemi és az összetett mondatokban. In Laczkó Krisztina – Tátrai Szilárd (szerk.) *Kontextualizáció és metapragmatikai tudatosság*. (DiAGram könyvek 1) Budapest: ELTE Eötvös József Collegium. 13–28.
- Varga Diána – Dömötör Éva 2014. Főmondati kötőmód diskurzuspartikulákkal. In Gécseg Zsuzsanna (szerk.) *LingDok 13. Nyelvész doktoranduszok dolgozatai*. Szeged: SZTE. 27–45.

A szerzőről

Dér Csilla Ilona a Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének habilitált docense. Fő kutatási területe a pragmatika és a nyelvtörténet, elsősorban a beszélt nyelv pragmatikája és grammatikája foglalkoztatja.

Elérhetősége: csillader@gmail.com

[EMPTY]

Esettanulmány a vizuális modalitású nem verbális viselkedés multimodális kommunikációban betöltött szerepéről

Németh T. Enikő

SZTE Általános Nyelvészeti Tanszék
MTA-DE-SZTE Elméleti Nyelvészeti Kutatócsoport

Szabó Éva¹

MTA-DE-SZTE Elméleti Nyelvészeti Kutatócsoport

Császár Dorina

SZTE Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar

Gera Renáta

SZTE Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar

Béres Tamara

SZTE Nyelvtudományi Doktori Iskola

Összefoglaló

Tanulmányunkban azt vizsgáljuk, hogy a vizuális modalitású nem verbális viselkedés milyen szerepet tölt be a multimodális verbális kommunikációban. A multimodális verbális kommunikáció elméleti szempontú jellemzéséből kiindulva empirikus elemzéseken keresztül megmutatjuk, hogy a multimodális verbális kommunikációban a különböző nem verbális és verbális modalitások kontextusfüggő módon, együttesen hogyan hozzák létre a közvetített tartalmakat. Emellett az esettanulmány olyan szempontokat ismertet, melyek társadalmilag is hasznosíthatók, mivel a verbális és nem verbális viselkedés elemzésével feltárja, miért olyan népszerűek és hatásosak a járványszkeptikus és oltásellenes nézetek képviselői.

Kulcsszavak: multimodális verbális kommunikáció, nem verbális viselkedés, vizuális modalitás, gesztusok

1. Bevezetés

Tanulmányunkban a vizuális modalitású nem verbális viselkedésnek a multimodális kommunikációban betöltött szerepét vizsgáljuk az *ATV Csatt: Koronavírus-vita* című 2020. szeptember 21-i műsora egy részletének elemzése segítségével. A téma aktualitása kettős. Egyrészt fontos a nyelvtudomány, azon belül a pragmatika és a diskurzuselemzés számára, másrészt konkrét társadalmi hasznossággal bír. Az esettanulmány jelentősége a pragmatika területén abban rejlik, hogy a kommunikációkutatásban az utóbbi két évtizedben a figyelem a szóbeli verbális kommunikáció

¹ A tanulmány társszerzője az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-21-4-SZTE-195. kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával vett részt a kutatásban.

multimodalitására irányult, főként arra keresve a választ, hogy a különböző nem verbális (akusztikus és vizuális) és verbális modalitások hogyan hozzák létre a kommunikálni kívánt tartalmakat, továbbá ezen belül a kommunikátorok szándékainak a teljesüléséhez miként járulnak hozzá a nem verbális modalitások. Az ember–gép kommunikáció létrehozásának igénye felerősítette ezeket a kutatásokat, és a multimodális kommunikáció vizsgálatához gépi elemző- és annotáló eszközöket is biztosított (vö. pl. Hunyadi–Szekrényes 2020). Kutatásunkkal mi is ennek a kutatási iránynak a sikerességéhez kívánunk hozzájárulni.

Vizsgálatunk társadalmi aktualitását az adja, hogy 2020-ban a koronavírus-járvány létezésével, a maszkviseléssel és a lehetséges védekezési módokkal, szigorításokkal kapcsolatban számos szkeptikus vélemény fogalmazódott meg a társadalom különböző rétegeiben. A vírus- és járványszkeptikus nézetek a szociális médiában nagyon nagy teret nyertek, illetve a tömegmédiában is megjelentek. Az oltások elkészültével pedig a vírus- és járványszkeptícizmus oltásellenességgel is kiegészült. Felmerül a kérdés, hogy lehetnek olyan népszerűek és hatásosak ezek a nézetek? A különböző tv-csatornákon számos vitaműsört közvetítettek az eltérő véleményt megfogalmazók részvételével, az általunk elemzett *Csatt: Koronavírus-vita* című műsor egy a sok közül. Egy részletének multimodális elemzésével, pontosabban a vitában részt vevők vizuális modalitású nem verbális viselkedésének az elemzésével a néhány sorral feljebb feltett kérdésre adandó válaszhoz szeretnénk adalékot szolgáltatni.

Teljesítendő céljainkat, tanulmányunkat a következőképpen építjük fel. A 2. fejezetben definiáljuk a multimodálisnak tekinthető verbális kommunikációt, majd a 3. fejezetben a nem verbális kommunikáció lehetséges modalitásait és szerepét tárgyaljuk a multimodális kommunikációban, és bevezetjük a nem verbális viselkedés fogalmát. A 4. fejezetben bemutatjuk az elemzendő korpuszunkat, valamint a multimodális elemző eszközünket, az ELAN szoftvert. Az 5. fejezetben következik az elemzés, a 6. fejezetben pedig összefoglaljuk vizsgálatunk eredményeit és megfogalmazzuk konklúzióinkat.

2. A szóbeli verbális kommunikáció mint multimodális kommunikáció

A szóbeli verbális személyközi kommunikációt empirikusan megfigyelve azt tapasztalhatjuk, hogy a kommunikáció valójában nemcsak valamely természetes nyelvnek mint kódnak a használata révén zajlik, hanem nem verbális jelrendszerek (pl. gesztusnyelv, mimika) és jelrendszerhez nem köthető, konkrét szituációba ágyazott viselkedések, jelzések segítségével (Németh T. 2005; 2019). A kommunikátorok minden rendelkezésükre álló eszközt felhasználnak a szóbeli verbális kommunikációban annak érdekében, hogy hatékonyan közvetíthessék partnereik számára az explicit és/vagy implicit módon közölni szándékolt információt (Németh T. 2020: 5). Figyelembe véve partnereik perspektíváit, de saját perspektívájukból kiindulva (vö. Németh T. 2015; 2019; 2020), a kommunikátorok informatív és kommunikatív szándékaiktól vezérelve létrehoznak a verbális kód alkalmazása mellett olyan fizikai stimulusokat (változásokat), amelyek vagy kódhasználaton alapulnak, azaz nem verbális jelrendszereket vesznek igénybe, vagy pedig kódhasználat nélkül,

situációhoz kötött viselkedések. A szóbeli verbális kommunikáció az említett kommunikációs formák dinamikus interakciója, ezért a *verbális* jelző használata valójában kissé megtévesztő megnevezés, mert a személyközi kommunikációnak csak az egyik lehetséges jelrendszerére utal (Németh T. 2020: 5). Olyan szóbeli személyközi kommunikáció viszont, amelyben a kommunikátor csak egy természetes nyelvet használ, de semmilyen nem verbális jelrendszert vagy situációba ágyazott viselkedést nem, nemigen létezik.

A természetes nyelvet is használó szóbeli személyközi kommunikációnak ilyen értelemben vett multimodalitása ma már nem kérdéses az emberi kommunikáció, sőt, az ember-gép kommunikáció lehetőségeinek a kutatásában (vö. pl. Hunyadi 2011; Németh T. 2011; 2020; Hunyadi–Szekrényes 2020). A verbális kommunikáció multimodalitásából eredően a személyközi kommunikáció különböző formái különböző módokon kombinálódnak egymással. Fontos hangsúlyozni, hogy a verbális kommunikáció nemcsak a nem verbálissal, hanem a kódhasználat nélküli kommunikációval is kombinálódhat. Sperber és Wilson (1995 [1986]: 48) az osztenzív-következtetési kommunikációt illusztrálva említi a következő példát. Mari és Péter ülnek egy padon a parkban, amikor Mari megpillantja egy közös ismerősüket közeledni. Előre hajol a padon, hogy közölje Péterrel, jön a közös ismerősük. Mari a létrehozott stimulussal (előre hajlással), azaz osztenzív viselkedésével informatív szándékának megfelelően információt közöl Péterrel (jön a közös ismerősük), valamint magát az informatív szándékát is fel szeretné ismertetni Péterrel, azaz kommunikatív szándékától vezérelve hajtja végre a situációba ágyazott viselkedést. Ha Mari az előre hajlás mellett meg is szólal és azt is mondja Péternek, hogy *Nézd csak, Péter, ott jön János*, akkor a kódhasználat nélküli kommunikáció és a verbális kommunikáció kombinálódik egymással (Németh T. 2005: 82). Sőt, az is elképzelhető, hogy Mari még a mutató ujjával abba az irányba is mutat, ahonnan János érkezik, azaz a végrehajtott kommunikációs formák közé még a gesztusnyelv egy jelének a használatát is bevonja.²

Az iménti gondolat kísérletben elemzett személyközi kommunikáció említett formái a multimodális kommunikáció egy-egy modalitásának tekinthetők. Az egyes modalitásokhoz tartozó stimulusok között pragmatikai munkamegosztás figyelhető meg az információközlés megvalósításában, az általuk közölt jelentések, illetve funkciók egybeeshetnek, erősíthetik egymást, kiegészíthetik egymást, de ellent is mondhatnak egymásnak, akár felül is írhatják egymást (Németh T. 1990; 2020).

A szóbeli verbális kommunikáció multimodalitása mellett fentebb említettük még a perspektivikusságot és az intencionalitást. A verbális kommunikációnak van még egy negyedik jellemzője, amely a multimodalitással is kapcsolatban van: a temporális szekvencialitás. A multimodális verbális kommunikáció egyes modalitásaiban létrehozott stimulusok szekvenciákba rendeződnek egymással interakcióba lépve, ami egy koherens diskurzus kialakulásához járul hozzá (Goodwin 1981; Abuczki 2011; Tóth 2011; Németh T. 2020). A pragmatikailag annotált HuComTech korpusz elemzése során Abuczki, Bódog és Németh T. (2011) meggyőzően kimutatták, hogy a verbális és a nem verbális (akusztikus és vizuális) kódok a kommunikációs eseményben összekapcsolódnak egymással, azaz a különböző modalitások

² Mari és Péter Sperber és Wilsontól (1995 [1986]: 48) idézett eredeti példáját Németh T. (2005; 2020) több tanulmányában is elemzi, illetve gondolat kísérletek formájában módosítja.

szekvenciális szerveződése együttesen határozzák meg az interakció dinamikus folyását.

Mivel a kommunikátor egyszerre, egyidejűleg több modalitásban is létrehoz stimulusokat, a multimodális verbális kommunikáció alapegységének a multimodális kommunikációs aktust célszerű tartani, a pusztán verbális megnyilatkozás helyett (vö. Abuczki–Bódog–Németh T. 2011).

Figyelembe véve a fenti négy tulajdonságot, Németh T. (2019: 293) munkáját követve, a multimodális verbális kommunikációt a következőképpen határozzuk meg:

(1) **A multimodális verbális kommunikáció definíciója:**

A kommunikátor és a kommunikációs partnere által osztott közös perspektívába helyezkedve, a kommunikátor multimodális kommunikációs aktusokat hoz létre, amelyekkel mind a maga, mind a kommunikációs partnere számára kölcsönösen nyilvánvalóvá kívánja tenni azt a szándékát, hogy a létrehozott multimodális kommunikációs aktusokkal nyilvánvalóvá vagy még nyilvánvalóbbá szándékozik tenni egy $\{I\}$ feltevэшalmazt a kommunikációs partnere számára. A kommunikációs partner a kommunikátorral osztott közös perspektívába helyezkedve interpretálja a kommunikátor által produkált multimodális kommunikációs aktusokat, megfejtja a kommunikátor szándékait, és felfoldozza a kommunikátor által közölni szándékozott $\{I\}$ feltevэшalmazt.

Az (1)-ben közölt definícióban a *kommunikációs aktus* terminus többes számú alakban szerepel kifejezendő a kommunikáció dinamikus szekvencialitását. Ezenkívül a meghatározás explicitté teszi a verbális kommunikáció perspektivikusságát, intencionalitását és multimodalitását. Továbbá a definíció a kommunikáció produkciós és interpretációs oldalát is figyelembe veszi, ami a definíció kiindulópontjával szolgáló sperber–wilsoni (1995 [1986]: 63) kommunikációdefinícióból hiányzik, hiszen az csak a produkciós oldalra koncentrált.

A multimodális verbális kommunikáció fogalmának és egységének a tisztázása után a következő részben röviden jellemezzük a nem verbális kommunikációt, kitérve arra, hogy a nem verbális modalitások használata révén megfogalmazott üzenetek milyen viszonyban lehetnek a verbális úton közölt információval.

3. A nem verbális kommunikáció a multimodális verbális kommunikációban

A nem verbális üzenetek küldésének és fogadásának lényeges szerepe van a társas interakció, így a kommunikáció sikerességében (Forgó 2011: 113–128). A multimodális verbális kommunikáció egészének folyamatától elválaszthatatlan a nem verbális kommunikáció. A mindennapi szociális érintkezésben a verbális és nem verbális üzeneteket együttesen használjuk, a verbális és nem verbális modalitásokban zajló információkövetés általában egymásra épül, egymással párhuzamosan, egyidejűleg valósul meg, azonban más-más célokat szolgál. A nem verbális kommunikáció kísérheti a szóbeli közlést nyomatékosítva, megismételve vagy kiegészítve azt (Ekman–Friesen 1981; Németh T. 2005; Forgó 2011: 113–128). Sőt az is előfordulhat, hogy a nem verbális kommunikáció helyettesíti a verbálisat, azaz a verbális modalitásban megkezdett információközlés a nem verbális modalitások

valamelyikében folytatódik a 2. fejezetben említett pragmatikai munkamegosztás keretében az együttes jelentéskonstruálás során. Továbbá az is megtörténhet, hogy a verbális és nem verbális kommunikációban közölt információ ellentmond egymásnak (l. még az 5.2. szakaszt, illetve Ekman–Friesen (1981), Németh T. (2005) és Forgó (2011: 113–128)).

A nem verbális kommunikáció a multimodális verbális kommunikációban első-sorban a beszélő érzelmeinek, szándékainak és attitűdjeinek kifejezésére, az interakció szabályozására, az interperszonális viszonyok kifejezésére szolgál, de alkalmas lehet konkrét és absztrakt referensek kijelölésére is, azaz a verbális kommunikáció által betölthető funkciókkal rendelkezik (vö. pl. Patterson 1983; McNeill 1992; Kendon 2004; Németh T. 2005; Burgoon–Guerrero–Floyd 2010; Knapp–Hall–Horgan 2014). Ha a verbális és a nem verbális modalitásban keletkezett információ egymásnak ellentmond a multimodális verbális kommunikációban, akkor a nem verbális szint többnyire felülbírálja a verbálisat, és a kommunikációs partnerek a nem verbális kommunikációban látottaknak/hallottaknak hisznek, mivel a „testi” nem verbális jelekkel kevésbé lehet nem őszinte, hazug, megtevesztő üzeneteket közvetíteni. Mindemellett a kommunikátor a nem verbális viselkedésével befolyásolhatja a befogadó attitűdjeit és meggyőződéseit (Guyer et al. 2019). Németh T. (2005: 84) példájával szemléltetve, ha a buszon megfordulva, leszálláshoz készülődve hátizsákkal fejbe csapjuk a mellettünk állót, aki a bocsánatkérésünkre haragos tekintettel, felhúzott szemöldökkel, ingerült mimikával, fogai közt sziszegve azt válaszolja, hogy *Nem történt semmi*, akkor az általa produkált nem verbális jelekből tudhatjuk, hogy haragszik, és a verbális bocsánatkérés elfogadásának kötelező udvarias aktusa nem volt őszinte a részéről. A példában a beszélőnek a nem verbális kommunikáció révén kifejezett érzelmei, attitűdjei ellentmondanak a verbális információnak, és az előbbieket a hihetők.

A nem verbális kommunikációval foglalkozó szakirodalomban Forgó (2011: 113–128) megemlíti, hogy a nem verbális kommunikáció nem mindig tudatos és szándékos. Ezeket a nem tudatos és nem szándékos viselkedéseket metakommunikációnak³ nevezi. A metakommunikáció nem tudatos viselkedésformái előfordulhatnak a nem verbális kommunikáció akusztikus és vizuális modalitásában is. Forgó (2011: 113–128) a (2)-ben szereplő metakommunikációs eszközöket sorolja fel.

---

³ A *metakommunikáció* fogalmát a Bateson által vezetett Palo Alto-i iskola vezette be. Watzlawick és munkatársai (1967: 48–49) – Palo Alto-i iskola képviselőinek – megközelítése szerint „nem lehet nem kommunikálni”, mivel a cselekvés és a nem cselekvés, a beszéd vagy a csend egyaránt üzenetértékkel (message value) rendelkeznek. A Palo Alto-i iskola alaptételét a Poyatos-féle modell is követi (Poyatos 2015), mely az interakciót külső és belső komponensekre osztja, ezek a komponensek az üzenetváltás tulajdonságait határozzák meg. Az interakció komponenseinek megnevezését jelentős mértékben irányítja az emberi kommunikáció azon tulajdonsága, hogy a tevékenységek és a „nem tevékenységek” egyaránt információt hordoznak.

- (2) vokális jelek: hangsúly, hanglejtés, beszédtempó, ritmus, szünet, hangerő, hangszín;
tekintet;
mimika;
gesztusok: a végtagok, illetve a fej mozgása;
testtartás, mind az ülő, mind az álló helyzet tekintetében;
térközsabályozás (proxemika)

A multimodális kommunikáció (1)-ben közölt definíciója alapján a verbális kommunikációt szándékos viselkedésnek tartjuk. Ugyanakkor meg kell jegyeznünk, hogy a multimodális verbális kommunikációban előforduló nem verbális viselkedés nem feltétlenül szándékos és tudatos. Amennyiben szándékos és tudatos, akkor nem verbális kommunikációról beszélhetünk. A nem verbális kommunikáció nem azonos a Forgó (2011: 113–128) által metakommunikációnak nevezett viselkedéssel. Az (1) értelmében nem szerencsés a *kommunikáció* utótagot használni a *metakommunikáció* kifejezésben. Tanulmányunk további részében a kommunikátor nem szándékos, nem tudatos mozgásait, testi jelzéseit nem nevezzük kommunikációnak, hanem rájuk a tágabb értelmű *nem verbális viselkedés* terminust használjuk. A nem verbális viselkedés tehát magában foglalja a szándékosan és tudatosan létrehozott nem verbális kommunikációt, valamint a nem szándékos, nem tudatos viselkedési formákat is. Azt is meg kell jegyeznünk Verschueren (1999) nyomán,⁴ hogy a nem verbális viselkedés félig tudatos, félig szándékos is lehet, azaz tulajdonképpen a tudatosság vs. nem tudatosság, illetve a szándékosság vs. nem szándékosság egy-egy skála végpontjait jelölik, és a kommunikátor aktuálisan végrehajtott nem verbális viselkedése a skálák végpontjai között helyezkedik el valahol. Tanulmányunk 5. fejezetében a kiválasztott videórészletben a nem verbális vizuális modalitás elemzése során a nem verbális viselkedési formákat vizsgáljuk, a tudatosság és szándékosság kérdésében nem foglalunk állást, figyelmünket arra koncentráljuk, hogy az aktuális kommunikátor által végrehajtott nem verbális viselkedésből milyen információ olvasható ki, illetve esetenként annak mi a viszonya a verbális modalitásban közöltekhöz.

A nem verbális modalitásokban végrehajtott viselkedési formák között vannak univerzálisak és kultúraspecifikusak is. Az univerzálisak közé sorolhatók az alapérzelmekhez kapcsolódó arckifejezések, mint például a boldogság, a szomorúság, a félelem, a szégyen vagy a zavar kifejezései (Ekman 1971; Keltner–Lerner 2010). A kultúraspecifikusak közé sorolható a nem kifejezése Bulgáriában, amely bólogatással valósul meg (szemben a magyar kultúrával, amelyben fejrázással), vagy a nyelv kinyújtása a nyugati kultúrában csúfolódást, míg a tibetieknél üdvözlést jelent (Forgó 2011: 131), tehát egy gesztushoz más-más jelentés társulhat a kultúrától függően, az eltérő alkalmazásuk pedig zavart, félreértést eredményezhet (Axtell 1998).

A nem verbális kommunikáción belül alapvetően két kommunikációs modalitást szokás megkülönböztetni, az akusztikusát és a vizuálisat (l. fentebb is). Az akusztikus

⁴ Verschueren (1999) a tudatosság, szándékosság említett fokozatait a verbális kommunikációra vonatkoztatta, de mivel a nem verbális kommunikáció ugyanúgy jelrendszeren alapuló kommunikáció, mint a verbális kommunikáció, ezért kiterjeszhető ez a szemlélet a nem verbális viselkedésre is.

csatornán és a vizuális módon észlelhető modalitásban megvalósuló nem verbális viselkedés megjelenik a verbális kommunikáció diskurzusaiban. Mivel tanulmányunk Bevezetésben jelzett célja a vizuális modalitású nem verbális viselkedés elemzése, ezért a továbbiakban az akusztikus modalitással nem foglalkozunk. Navarro (2011) nyomán a (3)-ban felsorolunk néhány példát a vizuális modalitásban megvalósítható nem verbális viselkedési formákra.

(3) Vizuális nem verbális viselkedési formák:

Fej:

- Bólogatás: egyetértés (Navarro 2011: 342)
- Fejrázás: egyet nem értés (Navarro 2011: 342)
- Felszegett áll: agresszivitás (Navarro 2011: 318)
- Félredöntött fej: behódolás (Navarro 2011: 273)

Mimika:

- Szemöldök-összehúzás, homlokráncolás: düh, harag (Navarro 2011: 279)
- Összeszorított szemhéj: negatív hír vagy esemény kizárása (Navarro 2011: 282)

Gesztusok:

- Hátra tett kezek: „fejedelmi póz” (Navarro 2011: 192)
- Csipőre tett kezek: dominancia, területkijelölés (Navarro 2011: 198)
- Tarkóra kulcsolt kéz: dominancia (Navarro 2011: 204)
- Keresztbe tett karok: zárkózottság (Navarro 2011: 153)
- Ujjal mutogatás: negatív jel a másik ember felé (Navarro 2011: 227)
- Széttárt ujjak egymáshoz érintése: önbizalom (Navarro 2011: 239)
- Kéztördelés: aggodás (Navarro 2011: 242)
- Felfelé fordított tenyér: együttműködés, alárendeltség (Navarro 2011: 361)
- Lefelé fordított tenyér: dominancia (Navarro 2011: 362)

Testtartás:

- „Teknősbéka-effektus” (a vállak fülek irányába húzása): szerénység, önbizalomhiány (Navarro 2011: 176)
- Törzsdöntés: a másik ember számunkra zavaró, kellemetlen (Navarro 2011: 146)
- Hanyag testtartás: dominancia (Navarro 2011: 171)
- Egyenes törzs: figyelem, koncentráció (Navarro 2011: 279)
- Görnyedt testtartás: unalom (Navarro 2011: 363)
- Vállvonogatás: tudatlanság, kétely (Navarro 2011: 175)

Lábak:

- Egyik lábfej kifordítása: távozási szándék (Navarro 2011: 110).
- Lábujjak felemelése (sarok a földön): pozitív hangulat, öröm (Navarro 2011: 114).
- Lábterpesz: területfoglalás, dominancia (Navarro 2011: 116).
- Keresztbe tett lábfejek: kényelmetlenségérzet (Navarro 2011: 121).

Tanulmányunk 5. fejezetében, a *Csatt: Koronavírus-vita* című 2020. szeptember 21-i műsor egy részletének elemzése során az itt bemutatott, valamint a Pease (2006), Navarro (2016) és a saját megfigyeléseink által azonosított nem verbális viselkedési formákból indulunk ki. Mielőtt azonban rátérnénk az 5. fejezetben az elemzéseinkre, a 4. részben bemutatjuk a korpuszunkat és a multimodális elemző eszközünket.

4. A korpusz bemutatása és az elemző eszköz

Korpuszunkat a *Csatt* című politikai vitaműsor 2020. szeptember 21-i adásának részlete képezi.⁵ A *Csatt* vitaműsor jelenleg is fut az ATV csatornán Rónai Egon műsorvezetésével. Az elemzett műsor témája a koronavírus-járvány volt. A vírus komolyságát és veszélyességét, valamint a meghozott korlátozó intézkedéseket támogató oldalon foglalt helyet Boldogkői Zsolt biológus, a Szegedi Tudományegyetem Általános Orvostudományi Kara Orvosi Biológiai Intézetének tanszékvezető egyetemi tanára, valamint Falus Ferenc, orvos (tüdőgyógyász). Velük szemben, némiképp ellenvéleményt megfogalmazva, magukat „vírusrealistának” hívó Tamasi József, orvos és Gödény György, szakgyógyász képviselték álláspontjukat. Maga a vitaműsor 45 perc hosszúságú, az általunk elemzett rész 12 perc 7 másodperc (11:24-nél kezdődik). Azért ezt az egységet választottuk, mert ebben a részletben minden résztvevő megfelelően látszódik, továbbá már belejötték annyira a vitába, hogy gördülékenyen menjen a társalgás, valamint ez a szakasz egy témaegység köré épül.

A multimodális annotáció a szóbeli verbális és nem verbális viselkedés kódolására és elemzésére szolgál. A kommunikáció multimodális vizsgálata során a kutatók a különböző szinteket egymástól elválasztva vizsgálják. A nem verbális jelek elemzésekor azokat elkülönítve jegyzik le, például az arckifejezések, a tekintet, a fej mozdulatai, a kézforma, a testtartás egymástól függetlenül annotálandók. A kutatás céljának megfelelően bővíthetők az elemzésbe bevont kategóriák, például a szemöldök, a tekintetmintázatok vagy a vállmozdulatok kategóriáinak hozzáadásával (Abuczki 2011; Blache et al. 2010; Tóth 2011; Szabó–Béres–Guba 2020). A gesztusok a beszéd gyakori kísérői, amelyek a beszéd során váltakoznak. A különböző gesztusokat egységekre (gesture unit) lehet bontani. Egy gesztusegységen a statikus testhelyzet/fázis és a következő statikus testhelyzet/fázis közötti szakasz értendő (Kendon 1980). Előfordulhat azonban az is, hogy két vagy több eltérő gesztus váltakozik statikus testhelyzet/fázis megjelenése nélkül, így elkülöníthető egy gesztusegység a dinamikus fázisok váltakozásakor is (Seyfeddinipur 2006: 105; Szabó–Béres–Guba 2020: 54).

Korpuszunkat az ELAN (EUDICO Linguistic Annotator) multimodális elemzésre használható annotációs eszköz segítségével elemeztük.⁶ Az ELAN egy ingyenesen letölthető, holland fejlesztésű szoftver, mely főleg beszélt nyelv, jelnyelv és gesztusok annotálására alkalmas. A program rendkívül felhasználóbarát: személyre szabható, valamint az elemzési sorok (tier) száma korlátlanul bővíthető. Ez azt jelenti, hogy bármilyen jellegű egységet (fejmozgás, arckifejezés-változás, tekintetváltkozás

⁵ Az adás megtekinthető a <https://www.youtube.com/watch?v=WTlgoWUH9Mo> linken.

⁶ ELAN 2019. Version 5.8. Nijmegen: Max Planck Institute. <https://archive.mpi.nl/tla/elan>.

stb.) megadhatunk, amire csak szükség van az annotálás során. Ezek az egységek egymás alatt látszódnak, valamint sorba lehet rendezni őket a preferenciáink szerint, így megkönnyítve az annotálás folyamatát. Külön sorba írható a hanganyag, amelyet a kutatás céljainak megfelelően lehet tagolni. Mi az elemzéseinkben a verbális modalitást, azaz a hanganyagot megnyilatkozásokra tagoltuk. Amikor egy megnyilatkozás túl hosszú és nehezen követhető volt, akkor kisebb, jól követhető szakaszokra bontottuk. A nem verbális viselkedésben a vizuális modalitásban elkülönítettük egymástól a fejmozdulatokat, a szemöldökmozdulatokat, a kéz helyzetét és mozgását, a törzs helyzetét, illetve a váll mozgását. Az említett viselkedési formákat mind külön szegmentáltuk valamennyi résztvevőnél, annak megfelelően, hogy mikor történt (állapot)változás az egyes területeken. Az elemzés menetéről és további részleteiről a következő fejezetben számolunk be.

5. Mintaelemzés

5.1. Az elemzésben használt gesztusjegyek

Ahogy korábban már említettük, az ATV *Csatt: Koronavírus-vita* című 2020. szeptember 21-i műsorából választottunk ki egy videórészletet, amelynek hosszúsága 12 perc.⁷ Az annotálást két szinten valósítottuk meg: a beszéd szintjén a jeffersoni konverzációelemzési átírási konvenció alapján (Jefferson 2004), valamint a gesztusok és azok érzelmi jelentéseinek szintjén elsősorban Pease (2006) és Navarro (2016) munkáiból kiindulva.

Az elemzéshez az alábbi táblázatban szereplő gesztusjegyeket vettük fel, amelyekhez a fentebb említett szerzők és saját megfigyeléseink szerint jelentéseket is társítottunk:

Eszköz	Gesztusjegy	Jelentés
Fejmozgás	bólint/bólogat	egyértéktés
	fejrázás	egyet nem értés, hazugság
	emelt fő	semlegesség
	felsegett áll	agresszió
	félrehajtott fej	behódolás
	leszegett fej	negatív értékelés
Szemöldök	elfordítja a fejét és nem szól	más vélemény birtoklása
	összehúz	bírálat/nem tetszés
	felhúz mindkettő röviden	üdvözlés
	felhúz mindkettő hosszan	meglepődés, sokk
Törzs	aszimmetrikus	kétkelkedés, bizonytalanság
	nyitott	nyitottság, őszinteség
	eltakar	ellenségesség
	előre görnyed	unalom, közömbösség
	hátradől	magabiztosság
	egyenes	koncentrálttság
	hosszasan merev	stressz
	előredől	érdeklődés

⁷ Jelen dolgozat a jelölt videórészlet elemzésére fókuszál, viszont a kutatás következő szakaszának célkitűzései között szerepel fókuszcsoport bevonása, további beszélgetőműsorok vizsgálata is az 1. táblázatban jelölt gesztusjegyek alapján.

Eszköz	Gesztusjegy	Jelentés
Kézi gesztus	ujjhegyek összeérintése	nyomásgyakorlás enyhítése/kerülése
	eldugja a tenyerét	hazugság
	felfelé fordított tenyér	alázat, együttműködés
	lefelé fordított tenyér	tekintély, hatalom
	felfelé mutató-ujj	figyelem felhívása, parancs, negatív érzelmek
	„torony-sisak”	magabiztosság
	kéz az arcra simul, miközben a hüvelykujj támasztja az állat	negatív értékelés
	tárgy elmozdítása	proxemika, térkijelölés, dominancia kifejezése
	elnyomja magát az asztaltól	egyet nem értés
	lefelé fordított tenyér széttárt ujjakkal	őszinteség
	félig kulcsolja össze a kezét	stressz
	tenyerét mutatja a partnernek	egyet nem értés
	ikonikus gesztus	egy fogalom megformálása
	indexikus gesztus	rámutatás
	szeletelő mozdulat	hangsúlyozás
ököl	agresszió	

1. táblázat

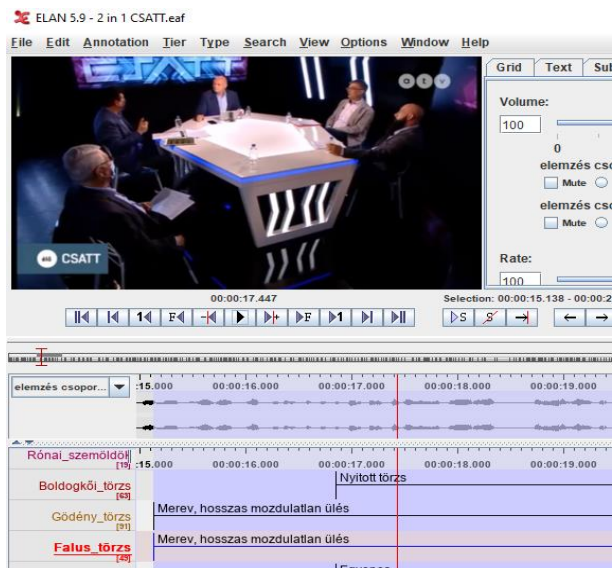
Az elemzés során a vizuális modalitású nem verbális viselkedést megvalósító eszközökkel végrehajtott gesztusjegyek és az azokhoz társuló jelentések Pease (2006), Navarro (2011; 2016), illetve a saját megfigyeléseink alapján

A gesztusok lehetséges jelentéseivel foglalkozó szakirodalom külön kitér arra, hogy a gesztusok hogyan teszik lehetővé az interperszonális attitűdök megnyilvánulását (vö. Bitti 2014: 1343). Emellett az arckifejezések a beszélő érzelmeiről is árulkodnak, melyek egyértelműsítéséhez a vizuális modalitáson kívül a további modalitások és a kontextus tulajdonságainak bevonására is szükség van (Farley 2021). Az arckifejezés a tekintet irányulásával, a testtartással, a hangnemmel stb. együtt hozzájárul az interperszonális attitűdök leolvashatóságához. Ilyen például a barátságosság szemben az ellenségességgel, a dominancia/felsőbbrendűség szemben a behódolással/alacsonyabb rendűséggel, a szívéllyesség/melegség szemben a hidegséggel, a hajlandóság/elfogadás szemben a visszautasítással, a tetszés szemben a nem tetszéssel és a formalitás szemben az informalitással. A dominancia/felsőbbrendűség kifejeződéséhez például egy olyan arckifejezés járul, amelyet főként a szemöldök és a szemhéj mozgása generál (Bitti 2014: 1343).

Mivel a korábbi elemzések a különböző gesztusok együttes előfordulását mutatták, elemzéseink során mi is összetetten vizsgáltuk a gesztusokat, vagyis nem választottuk őket szét egymástól. Továbbá figyelembe vettük a kontextust is, mivel a különböző kontextusok jelentésbeli eltérésekhez vezethetnek. A verbális jelekhez hasonlóan, a nem verbális jelekhez is társulhat többféle jelentés, a kontextusnak pedig egyértelműsítő szerepe lehet. Mindezekből az következik, hogy a multimodális elemzésben a kommunikációban részt vevő felek megnyilvánulásainak leírásakor egy komplex jelenséget kell vizsgálni: a gesztusokat, mimikát, beszédet és kontextust együttesen kell figyelembe venni. Végül még egy módszertani szempontot kell szem előtt tartani. Ahhoz, hogy pontos multimodális elemzések szülessenek, azt is

meg kellett figyelni, hogy az éppen vizsgált kommunikációs szereplő nem verbális viselkedése a személyiségéhez társított alapgesztus lehet-e, vagy a pillanatnyi kontextusban elhangzottakra/látottakra adott reakció.

Tekintsünk egy példát! A műsorban Falus Ferenc testtartására a merev, hosszas, mozdulatlan ülés és a zárt törzs volt a jellemző. A zárt törzs önmagában véve jelenthet zárkózottságot vagy ellenségességet. A videót nézve azonban Falus beszédjéből ez nem volt érzékelhető. Ebből persze még nem következik azonnal az, hogy a nem verbális viselkedés felülírja a verbális, és Falus csak megjátszotta volna, hogy nyitott, és magabiztosan vállalja véleményét. Az annotálás közben arra lettünk figyelmesek, hogy a zárt testtartás vagyis a törzs eltakarása nála akkor is jelen volt, amikor éppen nem nála volt a szó. Valamint folyamatosan dokumentumok voltak a kezében, amelyeket az ölében tartott, és csak akkor tette fel kezeit az asztalra – szintén a papírokkal együtt – és vált ezáltal nyitottá a törzse, amikor megszólalt. Ebből tehát arra is lehet következtetni, hogy a zárt törzs Falus Ferencnél az alapvető ülő testtartás, és nem az adott kontextushoz kötődik, nincs vagy kevésbé van jelentősége az elemzés szempontjából. Éppen ezért a 2 jegy közül a merev, hosszas, mozdulatlan ülést választottuk, mert amikor Falus „kilép” ebből a tartásból, és úgy kerül beszédhelyzetbe, hogy a zárttság mégis megmarad, akkor lesz annak jelentése. Míg ha mindkét esetben a zárt törzset vesszük alapul, úgy az elveszti az adott pillanatban az adott kontextusbeli jelentését.

1. kép
Részlet az ELAN-ablakból

A következő alfejezetben vegyük sorra a vita résztvevőit, és jellemezzük nem verbális viselkedésüket!

5.2. Az egyes szereplők nem verbális viselkedésének jellemzése

Boldogkői Zsolt: Összefoglalóan elmondható, hogy nagyon sűrűn gesztikulál. Jelen tanulmányunkban legjellemzőbb kézi gesztusait, majd törzsének állapotát, illetve szemöldökének leggyakoribb mozdulatait emeltük ki. A perjel jobb oldalán látható az összes lejegyzett gesztus, a bal oldalán pedig az a mennyiség, ahányszor az adott gesztus előfordult:

- Toronymsiak 10/47:** az asztalra merőlegesen, kézfejjével „toronymsisakot” formálva összeérinti az ujjbegyeit, ami azt jelenti, hogy magabiztos a témával kapcsolatban, és hisz abban, amit mond.
- Ujjbegyek összeérintése 6/47:** egyik kezén a hüvelykujj, mutatóujj és a középső ujj összeérintése, amivel azt közvetíti, hogy nem akar nyomást gyakorolni a partnerre.
- Lefelé tartott tenyér 4/47, felfelé tartott tenyér 4/47,** vagyis váltakozik a domináns és az együttműködő szerep. A **lefelé tartott tenyér széttárt ujjakkal 3/47** az őszinteséget fejezi ki.
- Nyitott törzs 35/60:** tovább erősíti az őszinteséget és barátságosságot.
- Összehúzott szemöldök 20/49,** ami a nem tetszést fejezi ki, valamint a **felhúzott szemöldök 21/49,** ami annak a jele, hogy gyakran meglepődött azon, amit a vitapartnerre mondott. Ugyanakkor fejmozgásán több esetben is a bólogtatást lehetett látni.

2. kép
Boldogkői Zsolt

A gesztusokat ha egyenként vizsgáljuk, láthatjuk, hogy nagyrészt pozitív jelentésekről van szó. A műsorra érkezett visszajelzések alapján az látszik, hogy mégis sokan ellenszenvesnek ítélték meg Boldogkői „stílusát”. Ennek az lehet az oka, hogy a néző sem egyesével figyeli a szereplőket, hanem összehasonlítja, még ha mindez tudattalanul is zajlik. Boldogkői Gódeyhez és Tamasihoz képest a sokféle és gyorsan váltakozó gesztikulációja, valamint a heves verbális kommunikációja miatt ingerlékenyebbnek, zavarodottabbnak, esetleg agresszívebbnek is tűnhet. Boldogkői Zsolt tehát nem önmagában véve kelt negatív benyomást – hiszen gesztusaihoz a nyitottság, magabiztosság, nyomásgyakorlás nélküli kommunikáció

fűződik, sőt, a váltakozó gesztikuláció az őszinteség jele –, hanem a hozzá képest vélhetően tudatosan higgadtnak látszó vitapartnerei miatt.

Tamasi József: Boldogkőivel ellentétben, nála nagyon kevés gesztikuláció figyelhető meg. Ha éppen használ kézi gesztust, akkor az leginkább a felfelé tartott tenyér **16/54**, ami az együttműködését fejezi ki nem verbális szinten. Azonban leggyakrabban tenyere nem látszódik **34/54**, az ölébe helyezi, így testtartására is a zárt törzs lesz a jellemző. Felvetettük a kérdést, vajon szándékos-e, hogy alig gesztikulál? Falus példájához igazodva, Tamasinál is felvethető, hogy a zárt törzs és a tenyér eltakarása az alaphelyzete-e (bár ő nem tart semmit sem a kezében), csak-hogy Falus, Tamasival ellentétben, természetes módon gesztikulált is a beszéd közben. Az, hogy nem gesztikulálunk, ugyanúgy lehet tudatos, mint ahogy tudatosan mozdulatokat is megtanulunk a benyomáskeltés vagy a manipuláció érdekében. A szándékosságot bizonyítani azonban nem, vagy csak nagyon ritkán lehetséges, erre a kutatásban mi nem vállalkoztunk.⁸

3. kép
Tamasi József

Falus Ferenc: Folyamatosan papírokat tart a kezében, így nincsenek jellemző kézi gesztusai. Majd a statisztikai adatokat tartalmazó dokumentumokat többször megmutatja a kamerának bizonyíték gyanánt. Azonban túlságosan hozzáragad ezekhez a statisztikai adatokhoz, a felolvasáshoz, ráadásul a maszkját igazgatja többször, ami neki is zavaró, és annak is, aki nézi. Ez már alapvetően is csorbítja a pozitív szerepet azokkal szemben, akik „megtisztelik a nézőt, hogy nem maszk mögül motyognak.”⁹ Merev, hosszadalmas, mozdulatlan ülés jellemzi. Hiába a szakértelem és a sok bizonyíték az érveikhez, ha közben a gesztusok szintjén kevésbé látszódnak az önbizalom jelei.

⁸ Például ha valaki hazudik, de tudatában van annak, hogy ha pislog, vagy tekintetét máshova szegezi, akkor könnyebben lebukhat, akkor megpróbál a válaszadásnál szándékosan pislogás nélkül a partner szemébe nézni. Ez a szándékosság azonban ugyanúgy lebukatható, ha néhány tizedmásodperccel tovább tart a természetes reakciónál.

⁹ Tamasi megjegyzése.

4. kép
Falus Ferenc

Gődény György: Kiemelkedő számban látható nála a **lefelé tartott tenyér 42/103**, ami a tekintély, hatalom jele. Jellemző még a **szeletelő mozdulat 17/103**, amellyel kiemeli, hangsúlyozza mondanivalóját. Egyedüli az asztalra tett kéz (palack markolása), amely a térkijelölés, a dominancia jele. Törzsével többször hátradől, amivel magabiztosságot sugall. Mikor lehajtja a fejét, negatív értékelést jelez a partner irányába. Ő volt az egyetlen, akinél megjelent az ökölbe szorított kéz, ami az agresszió jele, és az a kézi gesztus, amely ellentmondhat annak a képnek, hogy higgadt lenne. Összességében azonban határozott, magabiztos, domináns személynek érzékelhető, ami meggyőző lehet a néző számára. Elvégre, kinek is hinnénk jobban? Annak, aki mindenféle bonyolult ábrát mutogat, vagy aki a pusztá mozdulataival uralja a témát és a teret? További kérdés azonban, hogy a végtelen magabiztosság valós tudáson alapul-e, vagy egy jól felépített benyomáskeltési stratégián.

5. kép
Gődény György

Rónai Egon: Jellemző kézi gesztusa a lefelé mutató tenyér, ami a tekintély, hatalom jele, és az ujjhegyek összeérintése, azaz hogy részéről nincs nyomás-gyakorlás. Miután rákérdez valamire, félig kulcsolja össze a kezét, vagyis bizonytalanságát fejezi ki. Mielőtt közbeszól – pl. Falus beszédébe –, kezét az arcára simítja és hüvelykujjával támasztja az állát, ami a negatív értékelés jele. Ennél a pontnál már fogy az idő, és érzékeli, hogy Falus túl sokat mutogat, elvesz a spontán szóbeli vita, amitől érdekesebb lenne a műsor. Összességében a gesztusok szintjén a műsorvezetői szerep megtartása a jellemző.

6. kép
Rónai Egon

5.3. Példaelemzések

Az egyes szereplők nem verbális viselkedésének összefoglaló jellemzése után vegyünk néhány konkrét részletet az elemzett korpuszból, amelyeken keresztül bemutatjuk elemzési eljárásunkat, amely révén az előző alfejezetben szereplő összefoglaló jellemzéseket készítettük. Az egyes részletek elemzését a következőképpen jelenítjük meg. Minden részlethez két ábrát közlünk, egy *a* és egy *b* ábrát, amelyek összetartoznak. Az *a* ábrán az ELAN szoftverrel elemzett részlet látható, amely tartalmazza az adott szereplő nyelvi megnyilatkozásait és az annotált gesztusjegyeket, míg a *b* ábra a részletben szereplő, megfigyelendő gesztusjegy illusztrálására szolgáló kép. A két ábrát követően az adott részletben található nem verbális viselkedés vázlatos elemzését is feltüntetjük.

Tekintsük először a (4)-et, amelyben Boldogkői Zsolt kommunikációjának egy részlete szerepel (BZs-GGy = Boldogkői Zsolt Gődény Györgyhöz).

- (4) **BZs-GGy:** [Én önt kifejezetten értelmes embernek tartom, csak egy =
XY:¹⁰ [( ) Van ( )]
BZs-GGy: =PREKONCEPCIÓNAK a foglya. Nem bír kiszabadulni egy
[információs burokból].
Gődény: [Nem ( )] (Csatt: 11:57)

¹⁰ Ebben a fordulóban nem eldönthető, hogy ki a beszélő (Gődény vagy Tamasi).

Boldogkői	= valószínűsíteni igen < biztos vagyok benne .h hogy azt gondolja, hogy igaz van. Sőt .h azt se gondolom, hogy egy ostoba ember. [En őt kifejezetten értelmes embernek tartom, csak egy PREKONCEPCIÓNAK a foglya. Nem bír kiszabadulni egy [információs burokból]		
TC	00:00:27.890 - 00:00:39.810		
Boldogkői_szemöldök	Felhív röviden		
TC	00:00:28.670 - 00:00:31.310		
Boldogkői_törzs			Nyitott törzs
TC			00:00:29.095 - 00:00:35.810
Boldogkői_kéz			„Toronyissak”
TC			00:00:29.095 - 00:00:35.810
Boldogkői_fej	Bólintás bólogatás		
TC	00:00:28.723 - 00:00:29.767		
Boldogkői_szemöldök	Felhív röviden	Felhív hosszan	Felhív röviden
TC	00:00:31.341 - 00:00:33.730	00:00:33.761 - 00:00:35.490	00:00:35.524 - 00:00:37.150
Boldogkői_fej	Emelt fő		
TC	00:00:29.797 - 00:00:36.140		
Boldogkői_szemöldök			Felhív mindkettőt sokáig
TC			00:00:37.170 - 00:00:40.661
Boldogkői_törzs	Nyitott törzs		
TC	00:00:35.845 - 00:00:38.190		
Boldogkői_kéz			„Toronyissak”
TC			00:00:35.845 - 00:00:38.190
Boldogkői_fej			Félrehajtott
TC			00:00:36.174 - 00:00:37.400

1a ábra

Az ELAN szoftverrel elemzett részlet: Boldogkői Zsolt nyelvi megnyilatkozásai és az annotált gesztusjegyek (Csatt 11:57)

1b ábra

Boldogkői Zsolt gesztusainak illusztrálása

Vázlatos elemzés:

- Szemöldök → Mindkét szemöldökét hosszan felhúzza → A szemöldök felhúzása többféle dolgot is jelenthet: meglepődés/sokk, aggodalom, kényelmetlen szituáció. Boldogkői annál a résznél, amikor azt mondja, *nem bír kiszabadulni egy információs burokból*, mindkét szemöldökét sokáig felhúzva tartja, ami a kontextust és a téma fontosságát figyelembe véve ebben az esetben az aggodalom jeleként értelmezhető.
- Kézi gesztus → Toronysisak → Őszintén hisz abban, amit mond, majd ikonikus gesztus → A fogalom – „információs burok” – megformálása.
- Törzs → Nyitott → Barátságosság, nyitottság.
- Fej → Emelt fő → Semleges.

Az (5)-ben Rónai Egon és Boldogkői Zsolt nem verbális viselkedésének elemzését láthatjuk. Rónai Egon mint moderátor fordul a résztvevőkhöz.

- (5) **Rónai Egon:** Valóban öö valóban tegyük meg, hogy ne (.) egymást minősítsék. (Csatt: 12:07)

Boldogkői_kéz		Ikonikus gesztus	
TC		00:00:40.680 - 00:00:42.480	
TC			00:00:40.680 - 00:00:42.480
Rónai	Valóban öö valóban tegyük meg, hogy ne (.) egymást minősítsék.		
TC	00:00:40.666 - 00:00:44.280		

Boldogkői_kéz			Ujjhegyek összeérintése
TC		00:00:42.500 - 00:00:44.340	00:00:44.399 - 00:00:50.070
Rónai_kéz	Tenyerét mutatja a partnernek, mintha eltolná a levegőben		
TC	00:00:41.800 - 00:00:44.300		

Boldogkői_kéz		Tenyerét maga felé tartja	
TC		00:00:53.520 - 00:00:59.640	00:01:07.601 - 00:01:09.820
Rónai_kéz	Vmilyen tárgy elmozdítása	Kéz az arcra simul	
TC	00:00:45.104 - 00:00:50.080	00:00:53.533 - 00:00:59.730	

Boldogkői_kéz	Lefelé fordított tenyér	Ujjhegyek összeérintése	
---------------	-------------------------	-------------------------	--

2a ábra

Az ELAN szoftverrel elemzett részlet: Rónai Egon nyelvi megnyilatkozása, valamint Rónai Egon és Boldogkői Zsolt nem verbális viselkedése (Csatt 12:07)

2b ábra
Rónai Egon és Boldogkői Zsolt gesztusainak illusztrálása

Vázlatos elemzés:

Rónai Egon:

- Kézi gesztus → Tenyerét a partnere felé tartja → Elutasítás.

Boldogkői Zsolt:

- Kézi gesztus → Tenyerét a partnerei felé tartja → Elutasítás.

A (6)-ban ismét egy olyan részletet közlünk, amelyben Boldogkői Zsolt multimodális kommunikációját figyelhetjük meg.

- (6) **Boldogkői Zsolt:** Tehát a egyik legfontosabb ő állításuk önök(.) nek, hogy (.) lényegében ez a járvány nem létezik. Tehát most ugye ketten vannak itt, de együtt mutatkoznak a (.) Pócs doktortól kezdve (.) idézik ezeket a különféle .h ő (.) nemzetközi idolyaikat. (Csatt:12:10)

Boldogkői_fej			Leveggett fej
TC			00:00:40.955 - 00:00:44.810
Boldogkői_kéz	Ikoniikus gesztus		
TC	00:00:40.680 - 00:00:42.480		
Boldogkői_szemöldök			Felhívó hosszán
TC			00:00:40.692 - 00:00:41.854
Boldogkői_törzs		Nyitott törzs	
TC		00:00:40.680 - 00:00:42.480	
TC		00:00:42.500 - 00:00:44.340	
TC	00:00:41.862 - 00:00:44.790		
Boldogkői_törzs		Nyitott törzs	
TC		00:00:42.500 - 00:00:44.340	
Boldogkői	Tehát a egyik legfontosabb ő állításuk önök(.) nek, hogy (.) lényegében ez a járvány nem létezik. Tehát most ugye ketten vannak itt, de együtt mutatkoznak a (.) Pócs doktortól kezdve (.) idézik ezeket a különféle .h ő (.) nemzetközi idolyaikat.		
TC	00:00:43.629 - 00:00:58.270		
Boldogkői_fej			Emelt fő
TC			00:00:44.842 - 00:00:48.663
Boldogkői_kéz	Ujjhegyek összehúzóintése		
TC	00:00:44.399 - 00:00:50.070		
Boldogkői_törzs		Nyitott törzs	
TC		00:00:44.399 - 00:00:50.070	
Gödény_kéz			Térképjelzés
TC			00:00:45.124 - 00:00:50.034

3a ábra

Az ELAN szoftverrel elemzett részlet: Boldogkői Zsolt nyelvi megnyilatkozásai és az annotált gesztusjegyek (Csatt 12:10)

3b ábra
Boldogkői Zsolt gesztusainak illusztrálása

Vázlatos elemzés:

- Törzs → Nyitott → Őszinteség, nyitottság.
- Kézi gesztus → Ujjbegyek összeérintése → Nincs nyomásgyakorlás.
- Fej → Emelt fő, majd a *nemzetközi idolkait* kifejezésnél fejrázás → Ellentétes vélemény.
- Szemöldök → Felhúz hosszan → Meglepődés, nyomatékosítás.

A (6)-beli részletben megfigyelt nem verbális viselkedése alapján Boldogkői Zsolt továbbra is a nyomásgyakorlás szándéka nélkül mondja el az észrevételeit. A fejrázás ebben a beszédhelyzetben az értetlenség jele lehet. Ez kiegészül a felhúzott szemöldökkel, ami továbbra is az aggodalom jelének minősül.

Tekintsük a (7)-et, amelyben Boldogkői Zsolt és Gődény György párbeszédének egy részlete látható, és összpontosítsuk figyelmünket Gődény György nem verbális viselkedésére!

- (7) **Boldogkői Zsolt:** Tehát AZ HOGY EGY e (.) hogy a JÁRVÁNY lényegében egy világhatalmi összeesküvés, tehát ez egy AKKORA abszolút-
Gődény György: Hát ezt ki mondta? (Csatt: 12:20)

TC			00:00:55.881 - 00:00:58.710
Boldogkői_törzs		Oldalra dől	
TC		00:00:53.520 - 00:00:59.640	

Boldogkői	Tehát AZ HOGY EGY e ( ) hogy a JÁRVÁNY lényegében egy világhatalmi összeesküvés,[tehát ez egy AKKOR.A abszolút -		
TC	00:00:58.339 - 00:01:03.990		

Boldogkői_szemöldök		Felhúz röviden	
TC		00:00:58.742 - 00:00:59.970	
Gödény	( ) mondjon legyen szívás		
TC	00:00:58.670 - 00:00:59.720		
Gödény_kéz		Térkijelölés	
TC		00:00:59.700 - 00:01:04.050	
Gödény_törzs			Egyenes
TC			00:00:59.700 - 00:01:04.050

Gödény		Hát ezt ki mondta?	
TC		00:01:02.340 - 00:01:03.540	
Gödény_fej	Emelt fő		Leszegett fej
TC	00:00:59.948 - 00:01:03.980		00:01:04.000 - 00:01:04.934
Gödény_szemöldök		Összehúzás	
TC		00:01:00.005 - 00:01:07.390	

Gödény_kéz	Tenyerét mutatja a partnernek, mintha eltolná a levegőben		
TC	00:01:04.071 - 00:01:04.900		
Gödény_törzs		Előredől	
TC		00:01:04.071 - 00:01:04.900	

4a ábra

Az ELAN szoftverrel elemzett részlet: Boldogkői Zsolt és Gödény György nyelvi megnyilatkozásai és az annotált gesztusjegyek (Csatt 12:20)

4b ábra

Gödény György gesztusainak illusztrálása

Vázlatos elemzés:

- Szemöldök → Összehúz → Bíráló.
- Kézi gesztus → Térkijelölés → Dominancia.
- Törzs → Előredől → Kontextust tekintve indulatosság.

A részletben Gődény György nem verbális viselkedése a dominancia megszerzését és megtartását szolgálja. A térkijelölés erőteljes, a palack markolása úgy, hogy közben a felkarja az asztalon van, egyértelműen a dominanciára törekvést láttatja.

A (8)-ban Gődény György újabb megnyilvánulását elemezzük.

- (8) **Gődény György:** Bocsnát, ilyet az én számból hallott valaha? Tehát ne mondjon olyan vad vad dolgot, amit soha nem mondtam ki. (Csatt: 12:30)

Gődény_fej	Emelt fő		Leszgett fej
TC	00:00:59.948 - 00:01:03.980		00:01:04.000 - 00:01:04.934
Gődény_szemöldök		Összehúzás	
TC		00:01:00.005 - 00:01:07.390	

Gődény_kéz	Tenyérét mutatja a partnernek, mintha eltolná a levegőben	
TC	00:01:04.071 - 00:01:04.900	
Gődény_törzs		Előredől
TC		00:01:04.071 - 00:01:04.900

Gődény	Bocsnát, ilyet az én számból hallott valaha?	
TC	00:01:04.086 - 00:01:06.170	
Gődény_kéz		Lefelé fordított tenyér
TC		00:01:04.913 - 00:01:06.800
Gődény_törzs		Előredől
TC		00:01:04.913 - 00:01:06.800

Gődény_fej	Leszgett fej	
TC	00:01:04.952 - 00:01:07.370	
Gődény_kéz		Párhuzamos kéz
TC		00:01:06.822 - 00:01:07.590
Gődény_törzs		Előredől
TC		00:01:06.822 - 00:01:07.590

TC		00:01:07.361 - 00:01:09.750
Gődény	Tehát ne mondjon olyan vad vad dolgot, amit soha nem mondtam ki.	
TC	00:01:06.920 - 00:01:09.954	

5a ábra

Az ELAN szoftverrel elemzett részlet: Gődény György nyelvi megnyilatkozásai és az annotált gesztusjegyek (Csatt: 12:30)

5b ábra

Gődény György gesztusainak illusztrálása

Vázlatos elemzés:

- Szemöldök → Összehúz → Bíráló, egyet nem értés.
- Kézi gesztus → Tenyerét a partnere felé tartja, elutasítás → Lefelé fordított tenyér, a hatalom, tekintély jele.
- Törzs → Előre dől → Ebben a kontextusban nem az unalom, hanem az indulat vezérelte mozdulat.
- Fej → Leszegett fej → Negatív értékelés.

Az előre dőlt törzs azt jelenti, hogy Gődény György teljes mértékben vitapartnerre megjegyzéseire összpontosít. Minden egyes gesztusa az egyet nem értést és a negatív attitűdöt sugallja összhangban a verbális megnyilatkozásaival.

A (9)-ben a beszélgetés Boldogkői Zsolt és Gődény György között zajlik.

- (9) **Boldogkői Zsolt:** Ezen a konferencián, amelyen ott voltak mindnyájan? Nem volt arról szó: (.) például (.) jelentésében, hogy az a WHO, aki mögött ott van Bill Gates, azt tervezi az egészet, hogy lebetegítse az a világot és akkor a kisprofe-

Gődény György: Ne jöjjön nekem ilye ilyen dolgokkal. (Csatt: 01:09)

TC	00:01:07.601 - 00:01:09.820		
Boldogkői_törzs		Egyenes	
TC	00:01:07.601 - 00:01:09.820		

Boldogkői	Ezen a konferencián, amin ott voltak mindnyájan? Nem volt arról szó: (.) például (.) jelentésében, hogy az a WHO, aki mögött ott van BILL GATES azt tervezi az egészet hogy lebetegítse az a világot és akkor a kisprofe- [		
TC	00:01:09.230 - 00:01:22.947		

Boldogkői_szemöldök	Felfűz hosszan		
TC	00:01:09.430 - 00:01:11.960		
Gődény_fej		Fejrázás	
TC	00:01:09.785 - 00:01:11.545		
Gődény_szemöldök		Összehúzás	
TC	00:01:09.808 - 00:01:12.450		
Gődény_törzs		Egyenes	
TC	00:01:09.832 - 00:01:12.740		

Gődény		Ne jöjjön nekem ilye ilyen	dolgokkal
TC	00:01:10.040 - 00:01:11.968		00:01:11.980 - 00:01:12.650
Gődény_fej		Emelt fő	
TC	00:01:11.571 - 00:01:12.740		
Gődény_kéz	Felfelé fordított tenyér		
TC	00:01:09.832 - 00:01:12.760		

Boldogkői_kéz	Lefelé fordított tenyér	Ujjhegyek összehúzó	
TC	00:01:12.480 - 00:01:12.630	00:01:12.650 - 00:01:16.030	
Boldogkői_törzs		Nyitott törzs	
TC	00:01:12.824 - 00:01:23.030		

6a ábra

Az ELAN szoftverrel elemzett részlet: Boldogkői Zsolt és Gődény György nyelvi megnyilatkozásai és az annotált gesztusjegyek (Csatt: 01:09)

6b ábra
Boldogkői Zsolt és Gődény György, valamint a többi résztvevő
gesztusainak illusztrálása

Vázlatos elemzés:

Boldogkői Zsolt:

- Kézi gesztus → Lefelé fordított tenyér, tekintély jele → Ebben a kontextusban a kérdés esetében jelentheti azt, hogy ennek most súlya van, illetve nyomást gyakorol, hogy akkor most tisztázza magát Gődény György ebben a kérdésben.
- Szemöldök → Felhúz hosszán → Meglepődik azon, hogy tagadni akarják a korábban elhangzottakat.

Gődény György:

- Kézi gesztus → Felfelé fordított tenyér → Alázat, együttműködés.
- Szemöldök → Összehúzás, bírálat, nemtetszés jele.
- Törzs → Egyenes, koncentrátság.
- Fej → Fejrázás, egyet nem értés jele → Emelt fő, semlegesség.

A (9)-ben megfigyelt nem nyelvi viselkedés megerősíti a verbális szinten érzékelhető konfliktust, hiszen a vitázók egy fajsúlyos kérdésbe ütköztek, miszerint Gődényék részt vettek egy olyan konferencián, ahol az alapfeltételezés az volt, hogy a koronavírus keletkezése mögött a WHO és Bill Gates állnak. Boldogkői kézi gesztusai arra utalnak, hogy szándékában áll a kérdés tisztázása. Noha Gődény kézi gesztusai arra engednek következtetni, hogy együttműködésre törekszik, illetve az egyenes törzs szerint figyelemmel követi Boldogkői állításait, a szemöldöke és a fejmozgása ellentétes vélemények birtoklását jelölik. Gődény fejrázása az egyet nem értését fejezi ki, míg a szemöldöke az elmondottakkal kapcsolatos nemtetszésére enged következtetni. Boldogkői szemöldöke pedig érzékelteti a vitapartner állításaiból fakadó meglepettségét.

Végül tekintsük a (10)-et, amelyben Tamasi József multimodális viselkedésére koncentrálnunk.

- (10) **Tamasi József:** Nagyon öö nagyon szánalmasnak tartom, hogy egy tudósember ilyen állításokat fogalmaz meg és minősít másokat.

(Csatt: 12:54)

Boldogkői_szemöldök		Felhív mindkettőt sokáig	
TC		00:01:25.519 - 00:01:27.430	
Tamási	Nagyon ós nagyon szánalmasnak tartom, hogy egy tudósemler ilyen állításokat fogalmaz meg és minősít másokat.		
TC	00:01:25.790 - 00:01:32.627		
Boldogkői_fej		Emelt fő	
TC		00:01:26.797 - 00:01:28.373	
TC			00:01:26.953 - 00:01:28.313
Boldogkői_törzs			Nyitott törzs
TC			00:01:26.953 - 00:01:28.313
Tamási_kéz	rámutatás		
TC	00:01:25.950 - 00:01:28.311		
TC	00:01:27.469 - 00:01:28.398		
Tamási_fej		Emelt fő	
TC		00:01:28.397 - 00:01:30.190	
Tamási_kéz		Szeletelő mozdulat	
TC		00:01:28.420 - 00:01:32.390	
Tamási_törzs			Egyenes
TC			00:01:28.420 - 00:01:32.390
Boldogkői		De én nem gondoltam, hogy letagadják ezt,[tehát nem () - [	
TC		00:01:32.260 - 00:01:35.120	
Tamási_fej		Emelt fő	
TC		00:01:30.209 - 00:01:34.610	
TC	00:01:28.429 - 00:01:43.450		

7a ábra

Az ELAN szoftverrel elemzett részlet: Tamasi József és Boldogkői Zsolt nyelvi megnyilatkozásai és az annotált gesztusjegyek (Csatt: 12:54).

7b ábra

Tamasi József gesztusainak illusztrálása

Vázlatos elemzés:

- Kézi gesztus → Indexikus: rámutatás → Válasz kikerülése és támadás
→ Szeletelő mozdulat: hangsúlyozás, nyomatékosítás.
- Fej → Emelt fő: semlegesség.
- Törzs → Egyenes: koncentráltság.
- Szemöldök → Összehúzó: bíráló, nemtetszés.¹¹

A (10)-es részlet Tamasi korábban jellemzett nem nyelvi viselkedését jelentős mértékben alátámasztja (l. fentebb 5.2.), hiszen az emelt fő a semlegességet, az egyenes törzs a koncentrálttságot sugallja, míg a bal karja az asztal alatt helyezkedik el. Ezzel szemben a szemöldök összehúzása a nemtetszését fejezi ki. Tamasi indexikus kézi gesztusaival egyrészt rámutat a vitapartnereire, másrészt kikerüli a választadást és támadja a másik felet, ezzel kiemelve a csoport elhatárolódását. A „szeletelő” kézi mozdulatokkal nyomatékosítja és hangsúlyozza a nyelvi viselkedését, egyúttal a nemtetszését és a vele szemben ülők iránti attitűdjeit.

6. Összegzés

Tanulmányunk fő célja annak vizsgálata volt, hogy a vizuális modalitású nem verbális viselkedés milyen szerepet tölt be a multimodális verbális kommunikációban. A 2. fejezetben definiáltuk a multimodális verbális kommunikációt, amelynek négy alaptulajdonságát emeltük ki: szekvencialitás, perspektivikusság, intencionalitás és multimodalitás. Alapegységének a multimodális kommunikációs aktust tekintettük, amely az elemzéseink számára is kiindulópontul szolgált. A 3. fejezetben a nem verbális kommunikáció lehetséges modalitásait és szerepét tárgyaltuk a multimodális verbális kommunikációban, és bevezettük a nem verbális viselkedés fogalmát, az intencionalitás paramétere mentén elkülönítve a szándékos nem verbális kommunikációtól. A kommunikátor nem szándékos, nem tudatos mozgásait, testi jelzéseit nem neveztük kommunikációnak, hanem rájuk a tágabb értelmű *nem verbális viselkedés* terminust használtuk. A nem verbális viselkedés tehát magában foglalja a szándékosan és tudatosan létrehozott nem verbális kommunikációt, valamint a nem szándékos, nem tudatos viselkedési formákat is. A 4. fejezetben bemutattuk a korpuszunkat, az ATV *Csatt: Koronavírus-vita* című 2020. szeptember 21-i műsorát, amelynek egy 12 perces részletét elemeztük az ELAN szoftver segítségével az 5. fejezetben. A kiválasztott videórészletben a nem verbális vizuális modalitás elemzése során elsősorban a nem verbális viselkedési formákat vizsgáltuk, a tudatosság és szándékosság kérdésében nem foglaltunk állást, figyelmünket arra koncentráltuk, hogy az aktuális kommunikátor által végrehajtott nem verbális viselkedésből milyen információ olvasható ki, illetve esetenként annak mi a viszonya a verbális modalitásban közöltekhöz. Az annotálást két szinten valósítottuk meg: a beszéd szintjén a hanganyagot megnyilatkozásokra tagoltuk és a jeffersoni konverzációelemzési átírási konvenciót (Jefferson 2004) alkalmaztuk a lejegyzésben. A nem verbális viselkedés szintjén a gesztusokat annotáltuk, és hozzájuk jelentéseket társítottunk a korábbi szakirodalom és saját megfigyeléseink alapján. Az annotált

¹¹ Tamasi szemöldökéhez jegyzett jellemzés a 10a ábrán nem látható, viszont az annotált ELAN-fájlban szerepel.

gesztusjegyeket és a hozzájuk társítható jelentéseket az 1. táblázatban közöltük. Az elemzés során az egyes nem verbális viselkedési formákat külön-külön szegmentáltuk a vita valamennyi résztvevőjénél, annak megfelelően, hogy mikor történt (állapot)változás az egyes területeken. Az egyes szereplőknél viszont a gesztusokat összetetten vizsgáltuk, vagyis nem választottuk őket szét egymástól. Továbbá figyelembe vettük a kontextust is, mivel a különböző kontextusok jelentésbeli eltérésekhez vezethetnek. A verbális jelekhez hasonlóan, a nem verbális jelekhez is társulhat többféle jelentés, a kontextusnak pedig egyértelműsítő szerepe lehet. Mindezekből az következik, hogy a multimodális elemzésben a kommunikációban részt vevő felek megnyilvánulásainak leírásakor egy komplex jelenséget kell vizsgálni: a beszédet, a nem verbális viselkedést és a kontextust együttesen kell figyelembe venni. Végül még egy módszertani szempontot szükséges szem előtt tartani. Ahhoz, hogy pontos multimodális elemzések szülessenek, azt is meg kell figyelni, hogy az éppen vizsgált kommunikációs szereplő nem verbális viselkedése a személyiségéhez társított alapsztus lehet-e, vagy a pillanatnyi kontextusban elhangzotakra/látottakra adott reakció.

Eredményeink hozzájárulnak a Bevezetésben feltett két kérdés megválaszolásához. Egyrészt segítenek tisztázni, hogy a multimodális verbális kommunikációban a különböző nem verbális és verbális modalitások kontextusfüggő módon, együttesen hogyan hozzák létre a közvetített tartalmakat. Másrészt, a *Csatt: Koronavírus-vita* című műsorban részt vevő szereplők verbális és nem verbális viselkedésének multimodális elemzése szempontokat nyújt annak eldöntéséhez, hogy miért olyan népszerűek a járványszkeptikus és oltásellenes nézetek a kommunikációelemzés perspektívájából.

Hivatkozások

- Abuczki Ágnes 2011. A multimodális interakció szekvenciális elemzése. In Németh T. Enikő (szerk.) *Ember-gép kapcsolat. A multimodális ember-gép kommunikáció modellezésének alapjai*. (Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 133) Budapest: Tinta Könyvkiadó. 119–144.
- Abuczki Ágnes – Bódog Alexa – Németh T. Enikő 2011. A multimodális pragmatikai annotáció elméleti alapjai az ember-gép kommunikáció modellálásában. In Németh T. Enikő (szerk.) *Ember-gép kapcsolat. A multimodális ember-gép kommunikáció modellezésének alapjai*. (Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 133) Budapest: Tinta Könyvkiadó. 179–201.
- Axtell, Roger E. 1998. *Gesztusok. Ajánlott és tiltott testbeszéd-megnyilvánulások a világ minden tájáról*. Pécs: Alexandra Kiadó.
- Bitti, Pio E. Ricci 2014. Facial expression and social interaction. In Cornelia Müller – Alan Cienki – Ellen Fricke – Silva Ladewig – David McNeill – Jana Bressen (szerk.) *Body – Language – Communication. An International Handbook on Multimodality in Human Interaction*. Vol. 2. Berlin, Boston: De Gruyter. 1342–1349. doi:10.1515/9783110302028.1342.
- Blache, Philippe – Roxane Bertrand – Emmanuel Bruno – Brigitte Bigi – Robert Espesser et al. 2010. Multimodal annotation of conversational data. *Proceedings of the Fourth Linguistic Annotation Workshop*. Uppsala: Association for Computational Linguistics. 186–191.

- Burgoon, Judee K. – Laura K. Guerrero – Kory Floyd 2010. *Nonverbal Communication*. London, New York: Routledge.
- Ekman, Paul 1971. Universals and cultural differences in facial expressions of emotion. In James K. Cole (szerk.) *Nebraska Symposium on Motivation*. Vol. 19. Lincoln: University of Nebraska Press. 207–284.
- Ekman, Paul – Wallace V. Friesen 1981. The repertoire of nonverbal behavior: Categories, origins, usage, and coding. In Adam Kendon – Thomas A. Sebeok – Jean Umiker-Sebeok (szerk.) *Nonverbal Communication, Interaction, and Gesture*. (Approach to Semiotics 41) Berlin, New York: Mouton Publishers. 57–106. doi:10.1515/9783110880021.57.
- ELAN 2019. *Version 5.8*. Nijmegen: Max Planck Institute. <https://archive.mpi.nl/tla/elan>.
- Farley, Sally D. 2021. Introduction to the special issue on emotional expression beyond the face: On the importance of multiple channels of communication and context. *Journal of Nonverbal Behavior* 45/4 (Special Issue on Emotional Expression Beyond the Face):413–417. doi:10.1007/s10919-021-00377-z.
- Forgó Sándor 2011. *A kommunikációelmélet alapjai*. Eger: EKTf Líceum Kiadó.
- Goodwin, Charles 1981. *Conversational Organization: Interaction Between Speakers and Hearers*. New York: Academic Press.
- Guyer, Joshua J. – Pablo Briñol – Richard E. Petty – Javier Horcajo 2019. Nonverbal behavior of persuasive sources: A multiple process analysis. *Journal of Nonverbal Behavior* 43/2 (Special Issue on Theoretical Approaches to Nonverbal Communication):203–231. doi:10.1007/s10919-018-00291-x.
- Hunyadi, László 2011. Multimodal human-computer interaction technologies. Theoretical modeling and application in speech processing. *Argumentum* 7:240–260.
- Hunyadi, Laszlo – István Szekrényes (szerk.) 2020. *The Temporal Structure of Multimodal Communication. Theory, Methods and Applications*. (Intelligent Systems Reference Library 164) Cham: Springer International Publishing.
- Jefferson, Gail 2004. Glossary of transcript symbols with an introduction. In Gene H. Lerner (szerk.) *Conversation Analysis. Studies from the First Generation*. (Pragmatics & Beyond New Series 125) Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. 13–31. doi:10.1075/pbns.125.02jef.
- Keltner, Dacher – Jennifer S. Lerner 2010. Emotion. In Susan T. Fiske – Daniel Todd Gilbert – Gardner Lindzey (szerk.) *Handbook of Social Psychology*. Vol. 1. 5. kiadás. Hoboken: Wiley. 317–352.
- Kendon, Adam 1980. Gesticulation and speech: Two aspects of the process of utterance. In Mary Ritchie Key (szerk.) *Nonverbal Communication and Language*. Hague: Mouton. 207–277.
- Kendon, Adam 2004. *Gesture. Visible Action as Utterance*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Knapp, Mark L. – Judith A. Hall – Terrence G. Horgan 2014. *Nonverbal Communication in Human Interaction*. 8. kiadás. Boston: Cengage Learning.
- McNeill, David 1992. *Hand and Mind. What Gestures Reveal about Thought*. Chicago: University of Chicago Press.
- Navarro, Joe 2011. *Beszédes testek. Egy FBI-ügynök emberismereti kézikönyve*. Fordította Bánföldi Tibor. Budapest: Nyitott Könyvműhely.

- Navarro, Joe 2016. *Beszédes testek. Egy FBI-ügynök emberismereti kézikönyve*. Fordította Bánföldi Tibor. Budapest: Libri.
- Németh T. Enikő 1990. Az emberi kommunikáció kutatásának néhány alapkérdése. *Néprajz és Nyelvtudomány* 33:43–56.
- Németh T. Enikő 2005. Az osztenzív-következtetési kommunikációtól a verbális kommunikációig. In Ivaskó Livia (szerk.) *Érthető kommunikáció*. Szeged: SZTE Médiatudományi Tanszék. 77–87.
- Németh T. Enikő (szerk.) 2011. *Ember-gép kapcsolat. A multimodális ember-gép kommunikáció modellezésének alapjai*. (Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 133) Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Németh T., Enikő 2015. The role of perspectives in various forms of language use. *Semiotica* 2015/203 (Double Special Issue: Linguistic and Literary Aspects of Perspectivity De-Essentializing Authenticity: A Semiotic Approach):53–78. doi:10.1515/sem-2014-0072.
- Németh T. Enikő 2019. *Daddy* 'apu', *honey* 'édesem', *darling* 'drágám'. Nyelvi és kontextuális kulcsok a perspektívák és intenciók megmutatásához és megfejtéséhez a verbális kommunikációban. *Argumentum* 15:290–303.
- Németh T., Enikő 2020. Linguistic and contextual clues of intentions and perspectives in human communication. In Laszlo Hunyadi – István Szekrényes (szerk.) *The Temporal Structure of Multimodal Communication: Theory, Methods and Applications*. (Intelligent Systems Reference Library) Cham: Springer International Publishing. 3–21. doi:10.1007/978-3-030-22895-8_1.
- Patterson, Miles L. 1983. *Nonverbal Behavior. A Functional Perspective*. New York: Springer.
- Pease, Barbara 2006. *A testbeszéd enciklopédiája*. Fordította Nemes Anna. Budapest: Park.
- Poyatos, Fernando 2015. Nonverbal communication in interaction: Psychology and literature. In Aleksandra Kostić – Derek Chadee (szerk.) *The Social Psychology of Nonverbal Communication*. London: Palgrave Macmillan. 248–271. doi:10.1057/9781137345868_12.
- Seyfeddinipur, Mandana 2006. *Disfluency: Interrupting Speech and Gesture*. (MPI Series in Psycholinguistics 39) Nijmegen: Max Planck Institute.
- Sperber, Dan – Deirdre Wilson 1995 [1986]. *Relevance. Communication and Cognition*. Oxford, Cambridge: Blackwell.
- Szabó Éva – Béres Tamara – Guba Csenge 2020. A beszélgetőműsorokban megjelenő kézi gesztusok leírásának egy lehetséges módja. *Jelentés és Nyelvhasználat* 7/1:51–74. doi:10.14232/JENY.2020.1.3.
- Tóth Csilla 2011. Tekintetmintázatok és funkcióik a HuComTech-projekt céljainak tükrében. In Németh T. Enikő (szerk.) *Ember-gép kapcsolat. A multimodális ember-gép kommunikáció modellezésének alapjai*. (Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 133) Budapest: Tinta Könyvkiadó. 101–118.
- Verschueren, Jef 1999. *Understanding Pragmatics*. London: Arnold Publishers.
- Watzlawick, Paul – Janet Helmick Beavin – Don De Avila Jackson 1967. *Pragmatics of Human Communication. A Study of Interactional Patterns, Pathologies, and Paradoxes*. New York: Norton.

A szerzőkről

Németh T. Enikő (DSc) tanszékvezető egyetemi tanár az SZTE BTK Általános Nyelvészeti Tanszékén és az MTA-DE-SZTE Elméleti Nyelvészeti Kutatócsoport, Eötvös Loránd Kutatási Hálózat (ELKH) szegedi munkacsoportjának a vezetője. Fő érdeklődési területe a pragmatika és a diskurzuselemzés, ezen belül jelenleg a multimodális kommunikáció elemzési lehetőségei, az implicit információk korpuszalapú vizsgálati módjai és az álhírek azonosításának kérdései érdeklik.

Elérhetősége: nemethen@hung.u-szeged.hu

Szabó Éva az SZTE Nyelvtudományi Doktori Iskolájában végzett, az MTA-DE-SZTE Elméleti Nyelvészeti Kutatócsoport, Eötvös Loránd Kutatási Hálózat (ELKH) tudományos segédmunkatársa, jelenleg a doktori értekezését írja a nyelvi benyomásmáskeltés témaköréből. Érdeklődési területe a politikai diskurzusok elemzése, a (nyelvi) benyomásmáskeltés és a nem verbális kommunikáció.

Elérhetősége: szalayeva0823@gmail.com

Császár Dorina 2021 júniusában szerzett kommunikáció- és médiaszakértő diplomát az SZTE BTK kommunikáció- és médiatudomány mesterképzésén, humán kommunikációkutatás specializáción. Szakdolgozatát az elfogultság-elméletekből kiindulva, interjúztatók kommunikációjának multimodális elemzéséből írta. Érdeklődési területe az audiovizuális műsorokban megjelenő kommunikációs megnyilvánulások multimodális elemzése.

Elérhetősége: dorinn543@gmail.com

Gera Renáta a Szegedi Tudományegyetem magyar szakos hallgatója, nyelvtechnológia specializáción. Érdeklődési területe a nem verbális kommunikáció, valamint a manipuláció és befolyásolás.

Elérhetősége: gerarenata94@gmail.com

Béres Tamara a Szegedi Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskola Elméleti Nyelvészet Programjának hallgatója. Kutatási területe a pragmatika és diskurzuselemzés, azon belül a verbális agresszió megjelenése a magyar nyelvű közösségi médiában.

Elérhetősége: tamiberes@gmail.com

[EMPTY]

Az -e kérdő partikula használatáról múlt idejű feltételes módú igealakot tartalmazó beágyazott mellékmondatokban

Virovec Viktória

DE Nyelvtudományok Doktori Iskola

DE Angol-Amerikai Intézet

Sándor Lilla Kamilla

DE Angol-Amerikai Intézet

Összefoglaló

A tanulmányunkban a *V volna-e* és a *V-e volna* szerkezetek elfogadhatóságát tárgyaljuk. Az erre vonatkozó kérdőíves felmérésünkben a mátrixpredikátumnak és a beágyazott mondat feltételt megfogalmazó mellékmondatának együttes hatását vizsgáltuk a két szerkezet elfogadhatóságára nézve. A változók a felmérésünkben az -e elhelyezkedése mellett a mátrixpredikátum jellege (bizonytalanságot/információhiányt fejez ki, a mellékmondatban a beszélő egy vita tárgyát/kérdést idéz), valamint a beágyazott feltételes mondat mellékmondata által kiváltott implikátúra (az esemény megtörtént vagy nem történt meg) voltak. Azt feltételeztük, hogy a vizsgált szerkezetek elfogadhatóságát leginkább a mátrixpredikátum jellegének és a beágyazott mondat feltételt megfogalmazó mellékmondata által kiváltott implikátúrának az együttes hatása befolyásolja. Az eredmények alapján elmondható, hogy a bizonytalanságot/információhiányt kifejező mátrixpredikátum esetén a *V-e volna* szignifikánsan elfogadhatóbb, ha a beágyazott mondat feltételt megfogalmazó mellékmondata azt implikálja, hogy az esemény nem történt meg. A beágyazott feltételes mondat mellékmondata által kiváltott implikátúra nem változtat azonban a mondatok megítélésén, ha a beszélő a mellékmondatban egy kérdést vagy egy vita tárgyát idézi. Mindez azt erősíti, hogy az -e pozíciójában tapasztalt variáció nemcsak stílus vagy regiszter kérdése, hanem grammatikai változók is befolyásolják.

Kulcsszavak: -e kérdő partikula, feltételes mondatok, *V volna-e*

1. Bevezetés¹

Tanulmányunkban a *V volna-e* és a *V-e volna* szerkezetek elfogadhatóságára vonatkozó kérdőíves felmérésünk eredményeit mutatjuk be. Korábban Kenesei (1992), Kassai (1994a), Kassai (1994b) és Schirm (2006) is foglalkozott a kérdéskörrel, ám egyikük sem vizsgálta azokat a grammatikai változókat, amelyek

¹ Köszönjük azoknak az anyanyelvi beszélőknek, akik önkéntesen részt vettek a kutatásunkban, továbbá kollégáinknak és ismerőseinknek, akik segítettek a felmérések terjesztésében. Köszönjük témavezetőnknek, Rákosi Györgynek a segítségét. Hálásan köszönjük Gyuris Beátának a segítséget és az értékes észrevételeket. Továbbá köszönettel tartozunk a tanulmány anonim bírálóinak is. Nélkülük ez a tanulmány a jelen formájában nem születhetett volna meg.

befolyásolhatják ebben a konkrét szerkezetben az *-e* elhelyezkedését. Ebben a tanulmányban '*q* lett(-e) volna(-e), ha *p* lett volna' szerkezetű beágyazott mellékmondatokat vizsgálunk. Amellett érvelünk, hogy leginkább a mátrixpredikátum jellegének és a beágyazott feltételes mondat mellékmondata (*ha-s* tagmondat) által kiváltott implikatúrának az együttes hatása befolyásolja a partikula használatát ezekben a mellékmondatokban. Az alábbi példákban azt a szerkezetet aláhúzással jelöltük, amit jobbnak ítélnék. Amellett érvelünk, hogy az (1b)-ben mind a két szerkezet egyformán jó.

- (1) a. Nem tudom, hogy *megkapta volna-e/megkapta-e volna* az állást, ha időben elküldi a jelentkezését.
 b. Nem tudom, hogy *megkapta volna-e/megkapta-e volna* az állást, ha nem lennének befolyásos kapcsolatai.
 c. Az volt a vita tárgya, hogy *megkapta volna-e/megkapta-e volna* az állást, ha időben elküldi a jelentkezését.
 d. Az volt a vita tárgya, hogy *megkapta volna-e/megkapta-e volna* az állást, ha nem lennének befolyásos kapcsolatai.

Azt a hipotézist fogalmaztuk meg, hogy ha a mátrixpredikátum a beszélő bizonytalanságát/információhiányát fejezi ki a mellékmondatban megfogalmazott állítással kapcsolatban, akkor a *V-e volna* szerkezet elfogadhatóbb, mint a *V volna-e*, ám ez a különbség elsősorban akkor tapasztalható, ha a *ha-s* tagmondat azt implikatúrát váltja ki, hogy az esemény (*megkapta az állást*) nem történt meg (1a). Nem vártunk azonban különbséget a két szerkezet elfogadhatóságában akkor, amikor a *ha-s* tagmondat azt az implikatúrát váltotta ki, hogy az esemény megtörtént (1b). Azokban az esetekben, amikor a beszélő egy kérdést vagy egy vita tárgyát idézi, a *V volna-e*-t vártuk szignifikánsan elfogadhatóbbnak a beágyazott mondat feltételt megfogalmazó mellékmondata által kiváltott implikatúrájától függetlenül (1c,d). A hipotéziseinket minden esetben introspektív adatok, illetve a korábbi felméréseink eredményei alapján állítottuk fel, melyeket a 2.2. részben részletesen ismertetünk.

Ezeket a hipotéziseinket kérdőíves felméréssel ellenőriztük, amit három lépésben értékeltünk ki. Első lépésben az összes kitöltő ítélete alapján teszteltük a hipotéziseinket, majd leszűkítettük a válaszadók körét azokra, akik nem utasították el egyik szerkezetet sem. Végül azoknak az értékeléseit vizsgáltuk, akik nem rendelkeztek konzisztens preferenciával egyik szerkezet felé sem, de éreztek különbséget a szerkezetek között. Minden lépésben definiáljuk, hogy mi alapján csökkentettük a válaszadók körét. Ez azért volt szükséges, mert nagy különbséget találtunk az egyes beszélők értékelései között. Úgy gondoltuk, hogy a konzisztens preferenciával nem rendelkező, de a két szerkezet között különbséget érző anyanyelvi beszélőket befolyásolják leginkább a tesztelt változók. Az ő esetükben minden hipotézisünk igazolást nyert. A kapott különbségek részletes és kidolgozott magyarázatára nem teszünk kísérletet a tanulmányban, ugyanakkor különbségeket azonosítunk a két mátrixpredikátum-típus² között, amelyek feltételezésünk szerint kapcsolatban állhatnak a partikula használatbeli különbségeivel.

² Fontosnak tartjuk itt megjegyezni, hogy a tanulmányban mátrixpredikátum-típus alatt a bizonyos mátrixpredikátumok különböző típusú használatát értjük. Például a *tudom* (múlt időben legalábbis) használható faktívan, és úgy is, hogy a beszélő bizonytalanságát/információhiányát fejezze ki.

A tanulmányban részletes demográfiai adatokat közlünk, valamint rámutatunk a különböző életkori csoportok között tapasztalható különbségekre. Foglalkozunk az egyes szerkezeteket elutasítók és az egyes szerkezeteket konzisztensen preferálók életkori megoszlásával, továbbá minden hipotézisünket teszteltük a 18–39 évesek, valamint a 40. életévüket betöltöttök körében.

A tanulmányt a vonatkozó szakirodalom áttekintésével kezdjük, és ismertetjük a korábbi eredményeket, amiket a jelen kutatás előzményének tekintünk. A harmadik részben a mátrixpredikátum és a beágyazott mondat feltételt megfogalmazó mellékmondatának együttes hatását vizsgáljuk. A negyedik fejezetben megfogalmazzuk a hipotéziseinket, valamint ismertetjük a kérdőíves felmérésünk eredményeit. Ebben a részben helyet kapnak még a demográfiai adatok is. Az ötödik fejezetben összefoglaljuk és értékeljük a kapott eredményeket. A tanulmányt egy rövid konklúzióval zárjuk.

2. Szakirodalmi háttér és a kutatás előzményei

2.1. Szakirodalmi háttér

A magyar nyelvben, míg a főmondati szerepű eldöntendő kérdő mondatok egyik jelölője az emelkedő-eső dallam, addig a beágyazott poláris kérdésekben az -e kérdő partikula kitétele kötelező (Kenesei 1992). A kérdő partikula az ómagyarban még a mondat végén helyezkedett el, amelyet az alábbi, Bécsi kódexből való példa illusztrál (2). Kenesei (1992), Gallasy (2003) és É. Kiss (2014) is arról ír, hogy a beszédhelyzettől függő, szabadabban módosítható szórend kialakulása, valamint az intonáció változása miatt a partikula a mondat vége felől a mondat eleje felé mozdult a főmondati kérdésekben. A partikula vándorlása sok évszázados folyamat eredménye, amely a középmagyar korra javarészt lezárult (É. Kiss 2014: 33).

(2) ismered a parancsolatokat-é?

Kenesei 1992: 635

Simonyi (1882), Fábricz (1981), Kenesei (1992) és Grétsy–Kemény (2005) szerint az -e a finit igealak jobb széléig jutott, amennyiben van ilyen a mondatban (3). Így a művelt köznyelvi használatban azt tekintik elfogadottnak, amikor az egy egységet alkotó múlt idejű feltételes módú igealak végére kerül a partikula.

-
- (i) a. Nem tudtam, hogy Péter eljött volna a bulimba, ha meghívom. (faktív)
b. Nem tudtam, hogy Péter eljött volna-e a bulimba, ha meghívom.

(beszélői bizonytalanságot kifejező)

Az (ia)-ban bemutatott, faktív használat azonban egyes szám első személyű alany és jelen idejű ige esetén nem elérhető, ilyenkor ugyanis pragmatikai ellentmondás van a főmondat jelentése és a kijelentő mondat használati feltételei között. A jelen tanulmányban csak az (ib)-hez hasonló használatával foglalkoztunk a *tud*-nak (és a hasonló jelentésű predikátumoknak), így a továbbiakban a beszélő bizonytalanságát/információhiányát kifejező mátrixpredikátum-típus alatt a *tud* (és hasonló jelentésű mátrixpredikátumok) (ib)-ben bemutatott használatát értjük. Ugyanígy az idézett típus alatt olyan mátrixpredikátumokat értünk, amelyek jelentésük-nél fogva megengedik/megkövetelik, hogy alájuk egy (idézett) kérdést ágyazzunk be.

- (3) Nem tudom, hogy *megkaptam volna-e* az állást, ha nincs felsőfokú végzettségem.

Azonban gyakori a művelt köznyelvi használattól eltérő partikulás szerkezetek használata is (Schirm 2006: 139). Schirm (2006) részletesen tárgyalja az *-e* kérdő partikula használatában feltérképezett nyelvjárási különbségeket. Amellett érvel, hogy azokban a nyelvjárásokban, ahol a partikula egy, a művelt köznyelvi normától eltérő használata szabályosnak számít, ott jellemzően legalább kettő sajátos használat jelen van. A szerző szerint ez valószínűleg kapcsolatba hozható azzal, hogy ezekben a dialektusokban megmaradt a partikulának a figyelemfelkeltő, kiemelő funkciója (Schirm 2006: 145). É. Kiss (2004) amellett érvel, hogy a partikula művelt köznyelvi formától eltérő előfordulása abból fakadhat, hogy annak használatát úgynevezett diszjunktív szabály írja le, amely különféle mondat típusokra különféle előírást tartalmaz. A szerző szerint, ha egy jelenséget egy nyelvben csak diszjunktív szabály ír le, az arra utalhat, hogy az adott jelenség átmeneti, és szerkezeti átrendeződés van folyamatban (É. Kiss 2004: 20). A szerző megemlíti, hogy – mint ahogy az a (2) példában megfigyelhető – az *-e* kérdő partikula eredetileg a mondat végén állt, de a szórendi átrendeződés után a partikula helye máig nem rögzült a nyelvben. A művelt köznyelvben a ragozott igéhez, míg egyes nyelvváltozatokban a főhangsúlyt hordozó elemhez képest határozzák meg a helyét (É. Kiss 2004: 21). A nyelvhasználók hajlamosak az összetett igealakban a főigéhez (Kassai 1994a), bizonyos határozószókhöz, ragozott melléknevekhez (Schirm 2006), összetett állítmánynál a névszói részhez, tagadószóhoz, igekötős igénél az igekötőhöz, feltételes módú igealakoknál a ragozott ige után, a ragozatlan segédige előtt, igemódosítóhoz, valamint személyes névmáshoz is kapcsolni a kérdő partikulát, emellett többszörösen is előfordulhatnak egy kérdésben (Schirm 2014). Ez lehet az oka annak, hogy többen foglalkoztak a kérdő partikula ragozott igtől különböző mondatösszetevőkön való előfordulásával.

Kassai (1994b) szerint egy, a tagadószóval előforduló *-e* partikulát tartalmazó felmérésében résztvevő 850 fő 40%-a nem ítélte helytelennek a *nem-e* szerkezetet, továbbá a *V-e volna* szerkezetet is elfogadták. Kassai (1994a) egy másik felmérésében olyan szerkezeteket vizsgált, amelyekben az *-e* az összetett ige főigéjére, névszóra, a *nem-re* vagy az igekötőre került. A 49 résztvevő értékelései alapján a szerző egy rangsort állított fel a tesztelt mondatok között, amelyből kitűnik, hogy a *V-e volna* és a *nem-e* szerkezetek a legelfogadhatóbbak, mivel az 1. és 3. mondat *V-e volna*, míg a 2. és 4. mondat *nem-e* szerkezetet tartalmazott (Kassai 1994a: 128).

1. Nincs kipróbálva, hogy *lehetett-e volna* másképp csinálni.
2. Jó lenne tudni, hogy *nem-e lesz* vihar.
3. Nincs eldöntve, hogy *kellott-e volna* a példák közé betenni új kártyákat.
4. Az utas persze nem tudta, hogy *nem-e* én vagyok az ellenőr.

Kassai (1994b) az általa empirikus úton tapasztalt jelenségre két magyarázatot is ad. Az egyik szerint a partikula „az értelmileg nyomatékos állítmányi szerkezet fonetikailag hangsúlyos eleme mögött áll” (Kassai 1994b: 46), a másikban amellett érvel, hogy a partikula az értelmileg összefüggő szerkezetek végén helyezkedik el.

Kálmán (2015) felveti, hogy ha kisebb fonológiai súlyú elemek beférkőzhetnek az egyébként összetartozó ige és a *volna* közé (4), akkor „nyitva az út az -e szócska előtt is.”

(4) *Hoztam is volna*, ha lenne nekem.

Gyuris (2016) munkájában részletesen tárgyalja a partikula főmondati kérdésekben való elfogadhatóságát olyan dialektusokban, amelyekben az informális stílusban is megjelenik. Véleménye szerint a partikula használatát több tényező befolyásolja. Az egyik ezek közül a kontextusbeli evidencia, illetve az is befolyásoló tényező, hogy a kérdezőnek preferenciája van-e azzal kapcsolatban, hogy „a szemantikai értéknek megfelelő propozícióhalmaz melyik eleme fejezi ki a kérdésre adott választ egy bizonyos szituációban” (Gyuris 2016: 171). Gyuris (2017) amellet érvel, hogy az -e és a tagadószó együttes használata is hasonló tényezők meglétéhez köthető. A szerző szerint, ha az -e partikula és a *nem* egyszerre szerepelnek egy javaslatban (pl. *Nem hagyta-e ott a konyhában (esetleg)?*), az azt sugallja a hallgatónak, hogy a pozitív válasz helyes, de anélkül, hogy kifejezné, hogy a partnerének magától ugyanezre a következtetésre kellett volna jutnia (Gyuris 2017: 43). Gyuris (2016) amellet érvel, hogy az -e-s tagadott mondatoknak csak külső tagadás olvasatuk van, és nem kompatibilisek az úgynevezett belső tagadás olvasattal (Ladd 1981). A szerző továbbá felhívja a figyelmet arra, hogy a belső tagadás inkompatibilis az inverzió hiányával (Gyuris 2016: 180). A *nem-e-t* tartalmazó mondatok művelt köznyelvi használatára ez nem igaz (pl.: *Nem-e elutazott János is?*).

Mindez azt bizonyítja, hogy a kérdő partikula különböző mondatösszetevőkön való használata nemcsak stílus vagy regiszter kérdése, hanem az -e pozícióját szemantikai és pragmatikai változók is befolyásolhatják.

2.2. A kutatás előzményei

Egy korábbi kutatás során Sándor (2021) a partikula alárendelt mellékmondatban való elhelyezkedésével foglalkozott, különös tekintettel a *V volna-e* és a *V-e volna* szerkezetek elfogadhatóságára. A legfőbb oka annak, hogy a partikulát beágyazott mellékmondatokban tesztelte, az, hogy ezekben az -e használata kötelező. Főmondati kérdésekben azonban a partikulát a beszélők egy része nem fogadja el, ezért a használatának kérdőíves tesztelése többször nehézségekbe ütközött.³

Sándor (2021) célja volt meghatározni, hogy milyen elemek kerülhetnek be az ige és a *volna* közé, valamint hogy az ige szótagszáma hogyan befolyásolja a vizsgált szerkezetek elfogadhatóságát. A hipotézisek a Magyar Nemzeti Szövegtárban (Oravecz-Várad-Sass 2014) elemzett adatok alapján kerültek felállításra, amelyeket Sándor (2021) előzetes (pilot) és a majd véglegesített felmérés során tesztelt. Az utóbbi kérdőívet online (Google) formában tölthették ki a válaszadók, amelyben olyan mondatpárokat kellett értékelniük, ahol vagy az ige és a *volna* közé egy kis fonológiai súlyú elem kerül be, vagy pedig ahol az ige és a *volna* között az -e partikula volt található. A mondatokat egyesével kellett értékelniük 1-től (elfogadhatatlan) 5-ig (teljesen elfogadható) terjedő skálán. A hipotézisek 92 kitöltő válasza alapján kerültek tesztelésre.

³ A tanulmányban leírt különbségeket a jövőben célunk főmondatokban is tesztelni.

A korpuszos adatok, valamint a felmérések is alátámasztják, hogy az ige és a *volna* között más kisebb fonológiai súlyú elemek (*is, én, még, el, ő, be, meg, csak, ki*) is megjelenhetnek. Ezek közül az MNSZ2-ben a leggyakoribb a *V is volna* szerkezet volt, hiszen az összes taláathoz (n=912) viszonyítva ez 89%-ban fordult elő (Sándor 2021: 10). Hasonlóképpen ez a szerkezet volt a felmérések során a legelfogadottabb (Sándor 2021: 9) (5). Továbbá a felmérés során igazolást nyert az a hipotézis, miszerint akik elfogadnak egy kis fonológiai súlyú szót az ige és a *volna* között, azok az *-e* partikulát is jobban elfogadják.⁴

(5) Lehet, hogy *ugráltunk is volna* örömmünkben. (átlag: 4,39; szórás: 1,08)

Sándor 2021:17

Sándor (2021) egy másik, a *V volna-e* és a *V-e volna* szerkezeteket összehasonlító felmérésében alárendelt mellékmondatok egyesével való értékelését kérte 1-től (elfogadhatatlan) 5-ig (teljesen elfogadható) terjedő skálán. Az online (Google) felmérés során minimálpárokat tesztelt, a tesztmondatok egyik fele egy, míg a másik fele négy szótagú igealakokból álló szerkezeteket tartalmazott. A hipotézisek 87 kitöltő válasza alapján kerültek tesztelésre. Az eredményekből kiderült, hogy a kitöltők körülbelül 86%-a nem ítélte el konzisztensen az *-e* beférkőzését az ige és a *volna* közé. Ebből látszik, hogy a beszélők nagy többségének mind a két szerkezet elfogadható.

Sándor (2021) az MNSZ2-ben vizsgált *V volna-e* és *V-e volna* szerkezetekre kapott találatokat szótagszám szerint csoportosította. Az ige szótagszámának növekedésével a *V volna-e* szerkezetre a találatok aránya csökken, míg a *V-e volna*-ra növekszik (Sándor 2021: 9). Ez alapján azt feltételezte, hogy a *V-e volna* szerkezet az ige szótagszámának növekedésével szignifikánsan elfogadhatóbb, amit kérdőíves felméréssel tesztelt. Ezzel szemben az előzőekben említett egy és négy szótagos igéket tartalmazó kérdőíves felmérés alapján elmondható, hogy a *V-e volna* szerkezet elfogadhatóságát az ige szótagszáma nem befolyásolja (Sándor 2021: 19). A felmérés adatainak elemzése során feltűnt, hogy a *V-e volna* elfogadhatóságát nem a szótagszám, hanem leginkább a mátrixpredikátum jellege határozza meg (Sándor 2021: 20).

2.2.1. A mátrixpredikátum jellege

Az MNSZ2-ben 2021 augusztusában végeztünk keresést. A duplikátumok kiszűrése után a *V volna-e* szerkezetre 2496 találatot kaptunk, amelyből mátrixpredikátumot 1338 tartalmazott. Az *V-e volna* szerkezetre 310 találatot kaptunk, amelyből mátrixpredikátumot 167 tartalmazott. Megvizsgáltuk mind a két szerkezet esetében, hogy melyek a leggyakoribb mátrixpredikátumok. A találatokat az alábbi táblázatban tüntetjük fel.

⁴ A *V-e volna* és a *V [ ] volna* szerkezetek között biztos (cor. 0,3) kapcsolat van, a korreláció statisztikailag szignifikáns (t-teszt: t(918) = 9,65, p<0,05).

Leggyakoribb mátrixpredikátumok ⁵	találat (db)	az összes mátrixpredikátumot tartalmazó mondatához viszonyított arány
(Nem) azt kérdezi, (Meg)kérdezte, Kérdésként azt tettem fel, Tegyük fel a kérdést, Felvetem a kérdést, Arról faggattam, Puhatólódzott, Rákérdeztem, Érdeklődött, Kérdésem, Kérem én, Kérdezhetik, Rákérdeztem	222	17%
Nem tudom/tudja, Nem (lehet) tudni, Nem tudhatjuk	209	16%
A kérdés (nem) az (volt), (Felmerült/Felmerülhet/Adódik/Felvetődik/Előáll) a kérdés, Felveti/Fölvetette (a kérdést)	82	6%
Arra a kérdésre/Kérdésünkre/Arra a felvetésre/Kérdésére ...elmondta/ így válaszolt/ azt válaszolta/hangsúlyozta, Nemmel/Nem válaszolt arra a kérdésre	63	5%
Vitatkozunk azon, Vitatják, A vita arról szólt/folyt, Vita kerekedett/van köztük/tárgya, Vitatható, Amivel vitatkozhat	43	3%
Azon töprengék/tusakodok magamban/tűnődtem/gondolkoztam/morfondíroztak Megfordult a fejemben, Elgondolkodott, Eltöprengett, Elgondolkodtak,	42	3%
Kérdés	41	3%
Kérdéses, Kétséges	32	2%
(Azt) szeretném tudni, (Arra vagyok) kíváncsi, (Arra) kíváncsi vagyok/lennék	25	2%
Azt már sosem tudjuk meg, (Már) (soha) nem derül ki	23	2%
Nem (volt) biztos/bizonyos, Nem vagyok biztos benne/abban	11	1%
Nagy kérdés, Nyitott kérdés	11	1%
Egyéb	534	39%

1. táblázat

A leggyakoribb mátrixpredikátumok
a V *volna*-e szerkezetet tartalmazó mondatokban

Leggyakoribb mátrixpredikátumok	találat (db)	az összes mátrixpredikátumot tartalmazó mondatához viszonyított arány
Az a kérdés, Kérdésként vetődik fel, (Felmerült) a kérdés	31	18%
Nem tudom, Nem tudhatom, Nem tudni	23	14%
Arra a kérdésünkre...így válaszolt/...azt mondta, Arra a kérdésre...kijelentette/úgy válaszolt/azt válaszolta, Kérdésére...így felelt	14	8%
Megkérdeztem, Azt kérdezte, Megkérdezvén, Föl kell tennünk a kérdést, Tette fel a kérdést, Megkérdezhető	10	6%

⁵ Az 1. és 2. táblázat ezen oszlopában példaként szereplő főmondatok a leggyakoribbak a találatok közül. Az átláthatóság érdekében ebben az oszlopban nem tüntettük fel azokat az MNSZ2-ben szereplő mátrixpredikátumokat, amelyek a táblázatban lévőkthől igeidőben, személyragban, szórendben vagy névelőhasználatban tértek el a táblázatban szereplő szerkezetektől.

Leggyakoribb mátrixpredikátumok	találat (db)	az összes mátrixpredikátumot tartalmazó mondatához viszonyított arány
Nagy kérdés/ Nyitott kérdés	9	5%
Kérdés	8	5%
Kérdéses/Kétséges	7	4%
(Arra) kíváncsi vagyok	6	4%
(EI)gondolkodtam, (EI)gondolkoztam	5	3%
Nem derült ki	5	3%
Folyt a vita, Azon lehet vitatkozni, Azt vitatni	3	2%
Nem (vagyok) biztos	3	2%
Egyéb	43	26%

2. táblázat

A leggyakoribb mátrixpredikátumok a V-e *volna* szerkezetet tartalmazó mondatokban

A találatok egyesével való megvizsgálása után a mondatokat két nagy típusra osztottuk: külön kezeltük azokat a mondatokat, amelyekben a beszélő a bizonytalanságát/információhiányát fejezte ki, és azokat, amelyekben a beszélő egy kérdést vagy egy vita tárgyát idézte a mellékmondatban. Ezekhez a mondatokhoz jellemzően különböző mátrixpredikátumok társultak.

A korpuszból gyűjtött adatokból is jól látszik, hogy a kérdőmondat beágyazása gyakori azokban az esetekben, amikor a mátrixpredikátum (*nem tudom/kérdéses*) a beszélő bizonytalanságát vagy információhiányát fejezi ki a *volná*-t tartalmazó mellékmondatban megfogalmazott állítással kapcsolatban, amelyet az alábbi példával szeretnénk illusztrálni (6).

- (6) a. Nem tudom, hogy a híres költő *írt volna**(-e) verset a megkeresésünkre.
 b. Nem tudtam, hogy a híres költő *írt volna*(-e) verset a megkeresésünkre.
 c. János nem tudja, hogy a híres költő *írt volna*(-e) verset a megkeresésünkre.

A bizonytalanságot/információhiányt kifejező mátrixpredikátum esetén a főmondat alá mind kijelentő, mind kérdő mondat beágyazható. A (6a) esetében nem a mátrixpredikátum jellege miatt nem ágyazható be alá kijelentő mondat, hanem azokban az esetekben, amelyekben a mondat a beszélő (jelenbeli) bizonytalanságát fejezi ki, pragmatikai ellentmondás van a főmondat jelentése és a kijelentő mondatok használatának feltételei között. Itt szeretnénk megjegyezni, hogy Sándor (2021) kutatásában és a jelen kutatásban is csak egyes szám első személyű, jelen idejű mátrixpredikátumokat teszteltünk.

Azonban az *azt kérdezte/arról vitatkoztak* kezdetű mátrixpredikátumok alá csak kérdő mondat ágyazható be jelentésükből adódóan. Ezekben az esetekben egy korábban elhangzott kérdést vagy vita tárgyát idézi a beszélő. Mivel ezek a mondatok eredetileg is kérdő mondatként hangoztak el (egy vita tárgya is egy kérdés), ezért kijelentő mondatként nem idézhetőek. A *nem azt kérdezte/nem azon vitatkoztak* alá továbbra is csak kérdő mondat ágyazható be, hiszen a beszélő továbbra is egy kérdést idéz, csak azt állítja, hogy az nem hangozott el.

- (7) a. Azt kérdezte, hogy *eljött-e volna* János a buliba, ha meghívom.
b. Azt nem kérdezte, hogy *eljött-e volna* János a buliba, ha meghívom.

Azt, hogy ezek a mátrixpredikátum-típusok különböző tulajdonságokkal rendelkeznek, Kenesei (1992) eredményei is alátámasztják. A szerző a HKM (*hogy* kötőszavas mellékmondatok) tulajdonságaival és a különböző HKM-et tartalmazó mondatok szintaktikai szerkezetével foglalkozott. Az általa vizsgált tulajdonságok közül az egyik, a *hogy* kötőszó elhagyhatóságának feltétele, az úgynevezett kettős-pontos stílus. Kenesei (1992) a HKM-ek esetében a *hogy* kötőszó elhagyhatóságának feltételeit külső és belső feltételekre bontja. Az egyik feltétel, amely a szerző szerint bármely külső feltételt képes lehet felülírni, a következő: „ha ugyanis az alárendelés kérdő tagmondat, akkor a *hogy*-ot a HKM-nek szinte bármilyen helyzetében el lehet hagyni” (Kenesei 1992: 620).

- (8) a. Nem tudom, (hogy) *eljött-e volna* velünk.
b. Kérdéses, (hogy) *eljött-e volna* velünk.
c. Azt kérdezte, (hogy) *eljött-e volna* velünk.
d. Azon vitatkoztak, (hogy) *eljött-e volna* velünk.

A szerző az (8)-ban bemutatott jelenségre azt a magyarázatot adja, hogy ezekben a szerkezetekben ugyan jelen van a *hogy*, de fonetikailag üres.

Érdekes lehet azonban, hogy a két mátrixpredikátum-típus között alapvető különbség, ahogyan ezt már korábban tárgyaltuk, hogy a bizonytalanságot/információhiányt kifejező mátrixpredikátumok alá kijelentő mondat is beágyazható, ekkor a *hogy* kötőszó nem elhagyható (9).

- (9) a. Nem tudtam/Kérdéses volt, *(hogy) *eljött volna* velünk.
b. Nem tudtam/Kérdéses volt, *(hogy) az igaz, hogy *eljött volna* velünk.

A *nem tudom* esetében ez a tagadással (is) magyarázható lehetne, ugyanis Kenesei (1992) feltételei között szerepel az, hogy ha a főmondat igéje tagadva van, és azt a HKM közvetlenül követi, a *hogy* nem elhagyható. A *kérdéses* esetében azonban nem ez a helyzet, tehát a mátrixpredikátum nem tagadott, továbbá a *tudom* esetében sem elhagyható a *hogy*.

- (10) a. Azt tudom, *(hogy) *eljött volna* velünk.
b. Azt tudom, *(hogy) az igaz, hogy *eljött volna* velünk.
c. Úgy tudom, (hogy) *eljött volna* velünk.
d. Úgy tudom, (hogy) az igaz, hogy *eljött volna* velünk.

A (10)-ben megfigyelhető jelenséget a szerző azzal magyarázza, hogy „a kötőszó törölhetőségének egyik feltétele az, hogy a beágyazott mondat igéje a hangsúlykerülő osztályból származzon, és az utalósót semleges mondatban az inkorporált bővítményében tartalmazza” (Kenesei 1992: 617). Ha pedig az *úgy*-ot *az*-ra cseréljük (10c), elveszti semleges hangsúlyozását, és az *az*-t vagy a *tudom*-ot fókuszként kell értelmezni. Szintaktikailag ez azzal magyarázható, hogy „a fókuszos mondat ragozott igéje más pozíciót foglal el a szintaktikai szerkezetben, mint a semlegesé, vagyis – annak ellenére, hogy látszólag közvetlenül a HKM előtt van – nem a HKM testvércsomópontjában található” (Kenesei 1992: 618). Ez pedig azt jelenti, hogy a két mátrixpredikátum-típushoz különböző szintaktikai szerkezet

társítható. Hiszen a *nem tudom/kérdéses* esetén az alá beágyazott mondat típus határozza meg a *hogy* kötőszó törölhetőségét, míg az idézett esetben a mátrix-predikátumok (jelentése) miatt alájuk csak kérdő mondat ágyazható be, tehát a *hogy* mindig törölhető. Ez is egy jelentős különbség az általunk azonosított két mátrixpredikátum-típus között.

A két mátrixpredikátum közötti különbségtételt Sándor (2021) adatai is alátámasztják. Felmérésében a (11a) és (11b) példákhoz hasonló mondatok esetében, amelyekben a beszélő bizonytalanságát/információhiányát fejezte ki, nem volt szignifikáns különbség a két szerkezet elfogadhatósága között (t-teszt: $t(86) = -0,65$, $p > 0,05$).

- (11) a. Nem tudom, hogy a híres költő *írt volna-e* verset a megkeresésünkre.
(3,16; 1,47)
b. Nem tudom, hogy a híres költő *írt-e volna* verset a megkeresésünkre.
(3,32; 1,56) Sándor 2021:20

Ezzel szemben az *arról kérdezték/megkérdezte/nem tisztázták/arról vitáztak* kezdetű mátrixpredikátumú mondatok esetében az *V volna-e* volt szignifikánsan elfogadhatóbb (t-teszt: $t(86) = 3,41$, $p < 0,05$).

- (12) a. A hegymászót arról kérdezték, hogy *vállalkozott volna-e* egy veszélyes expedícióra. (3,93; 1,44)
b. A hegymászót arról kérdezték, hogy *vállalkozott-e volna* egy veszélyes expedícióra. (3,08; 1,42)

Sándor 2021: 20

2.2.2. A beágyazott mondat feltételt megfogalmazó mellékmondata

Abban az esetben, amikor a mátrixpredikátum a beszélő bizonytalanságát (információhiányt) fogalmaz meg, a mondatok kétféleképpen fejezhetők be, amely befolyásolja a partikula elhelyezkedését. Egyrészt a beágyazott feltételes mondat mellékmondata implikálhatja azt, hogy az esemény (*átmentem a vizsgán*) nem történt meg, mint a (13)-as példa esetében.

- (13) Nem tudom, hogy *átmentem volna-e/átmentem-e volna* a vizsgán, ha elmegyek.

Sándor 2021: 23

Azt az állításunkat, hogy ezek implikatúrák, és nem a mondott jelentés részei, ezért törölhetők, a következő példával szeretnénk erősíteni:

- (14) a. Nem tudom, hogy *átmentem volna-e/átmentem-e volna* a vizsgán, ha elmegyek. De jó döntés volt, hogy nem mentem el és Józsit küldtem el magam helyett, így biztos átmentem.
b. Nem tudom, hogy *átmentem volna-e/átmentem-e volna* a vizsgán, ha nem kapom meg a jegyzeted. Kár, hogy ideadtad, mert mindent rosszul írtál le benne, így megbuktam.

Másrészt a beágyazott feltételes mondat mellékmondata kiválthatja azt az implikatúrát is, hogy az esemény megtörtént, és ehhez képest fogalmazunk meg egy irreális feltételt.

- (15) Kérdéses, hogy átmentem volna-e/átmentem-e volna a vizsgán, ha nem kapom meg tőled azt a jó jegyzetet.

Sándor 2021: 22

Ez a két különböző implikátúra (*az esemény megtörtént/nem történt meg*) azonban nemcsak a bizonytalanságot/információhiányt kifejező mátrixpredikátumok esetében lehet jelen, hanem azokban a mondatokban is, amelyekben a beszélő egy kérdést vagy egy vita tárgyát idézi (16).⁶

- (16) a. Azon vitatkoztak, hogy átmentem volna-e/átmentem-e volna a vizsgán, ha elmegyek.
b. Azt kérdezték, hogy átmentem volna-e/átmentem-e volna a vizsgán, ha nem kapom meg a jegyzeted.

A két különböző implikátúra lehetősége tehát önmagában nem magyarázza az empirikus úton talált különbségeket, de hatással lehet a partikula megítélésére. Így elvethető az a hipotézis, hogy a beágyazott mondat feltételt megfogalmazó mellékmondata által kiváltott implikátúra megléte és annak jellege önmagában befolyásolja a partikula helyét. A következőkben a kapott eredmények alapján újabb hipotéziseket fogalmazunk meg arra vonatkozóan, hogy hogyan befolyásolhatja a mátrixpredikátum jellegének és a beágyazott mondat feltételt megfogalmazó mellékmondata (*ha-s* tagmondat) által kiváltott implikaturának az együttes hatása a partikula elhelyezkedését a mondaton belül.

3. A mátrixpredikátum és a beágyazott mondat feltételt megfogalmazó mellékmondatának együttes hatása

Mind a kettő, az előzőekben bemutatott mátrixpredikátum-típus esetében befejezhető a mondat kétféleképpen: úgy, hogy a *ha-s* tagmondat azt az implikaturát váltja ki, hogy a főmondatában megfogalmazott esemény megtörtént, és úgy is, hogy nem ment végbe. Ebben a részben a mátrixpredikátum és a beágyazott mondat feltételt megfogalmazó mellékmondatának a partikula helyére gyakorolt együttes hatását vizsgáljuk.

3.1. A mátrixpredikátum a beszélő bizonytalanságát/információhiányát fejezi ki

A *tudom* és *nem kérdéses* mátrixpredikátumok alá kijelentő (17a és 17b) és kérdő mondat (17c, 17d) is beágyazható.

- (17) a. Tudom, hogy *átmentem volna* a vizsgán.
b. Nem kérdéses, hogy *átmentem volna* a vizsgán.
c. Tudom, hogy *átmentem-e volna/átmentem volna-e* a vizsgán.
d. Nem kérdéses, hogy *átmentem-e volna/átmentem volna-e* a vizsgán.

⁶ Köszönjük Dóla Mónika javaslatát, hogy a két különböző implikátúra lehetőségét azokban a mondatokban is vizsgáljuk, amelyekben a beszélő egy kérdés/vita tárgyát idézi.

A (17a) és (17b) példákban kijelentő mondatot ágyazunk be a mátrixpredikátum alá, ezért a partikula nem jelenik meg a mondatban. Ezekben a példákban az esemény nem történt meg, a beszélő nem ment át a vizsgán. A (17c) és (17d) mondatok pedig azt fejezik ki, hogy a beszélő tudja/nem kérdéses számára, mi a(z igaz) válasz a beágyazott kérdő mondatra. Az utóbbi mondatok kontextus nélkül kevésbé informatívnak tűnhetnek, de bizonyos kontextusokban teljesen természetes megnyilatkozások.

- (18) Hidd el, tudom/nem kérdéses számomra, hogy *átmentem volna-e* a vizsgán, ne próbáld nekem az ellenkezőjét bebizonyítani.

A (18)-ban a beszélő arra utal, hogy képes eldönteni a beágyazott kérdésről, hogy igaz-e vagy nem. A (19)-beli mátrixpredikátumok alá, mint ahogyan azt korábban már említettük, a főmondat jelentése és a kijelentő mondatok használatának feltételei között meglévő pragmatikai ellentmondás miatt kijelentő mondat nem, csak kérdő ágyazható be, ahogyan a (19a) és a (19b) példában is láthatjuk. Ekkor a főmondat vagy a beszélő információhiányát, vagy a bizonytalanságát fejezi ki.

- (19) a. #Nem tudom, hogy *átmentem volna* a vizsgán.
 b. #Kérdéses, hogy *átmentem volna* a vizsgán.
 c. Nem tudom, hogy *átmentem-e volna/átmentem volna-e* a vizsgán.
 d. Kérdéses, hogy *átmentem-e volna/átmentem volna-e* a vizsgán.

A (19c) és (19d) mondatok implikálhatják azt a hallgató számára, hogy a beszélő átment a vizsgán, és azt is, hogy nem. Azt, hogy melyik a valószínűbb, a *ha*-tagmondatban megfogalmazott feltétel (pl. mégsem kapom meg a barátom kiváló jegyzetét/mégis elmegyek a vizsgára) vagy a megnyilatkozás kontextusa segíthet eldönteni. Legyen a mátrixpredikátum alá beágyazott tagmondat szerkezete a következő '*q* lett(-e) volna(-e), ha *p* lett volna', ahol *p* a *ha*-s mondatban megfogalmazott feltétel. A $\neg p$ igaz a mi világunkban, ez az implikátúra abból ered, hogy rákérdezzünk a feltételes mondat igazságára. Jelölje *r* (*q* vagy nem *q*) azt az állítást, amely igaz a mi világunkban. A beszélő szerint az, hogy *r* a helyzet, az a $\neg p$ következménye. Az, hogy melyik eset van/valószínűbb, azt a hallgató akkor tudja kikövetkeztetni, ha van egy prototipikus kapcsolat $\neg p$ és *q* vagy $\neg p$ és $\neg q$ között. Ha ez a prototipikus kapcsolat kikövetkeztethető, akkor a hallgató meg tudja állapítani, hogy *r* a *q*-val vagy a $\neg q$ -val azonos. Ez természetesen nem minden esetben áll fenn.

- (20) Nem tudom, hogy *átmentem-e volna/átmentem volna-e* a vizsgán, ha nem csalog.

A (20) implikálhatja azt, hogy *átmentem*, mert sikerült csalnom a vizsgán, de azt is, hogy megbuktam, mert az oktató csaláson kapott. Tehát ebben az esetben a $\neg p$ és *q*, valamint a $\neg p$ és $\neg q$ közötti prototipikus kapcsolat hiányában az implikátúra nem egyértelmű/nem létezik. Természetesen lehetnek olyan kontextusok, amelyekben a hallgató számára egyértelműen eldönthető, hogy (20)-ban az esemény (*átmentem a vizsgán*) megtörtént vagy sem.

A következőkben a két különböző implikátúrával rendelkező mondat közötti különbségeket tárgyaljuk. Amellett érvelünk, hogy a beszélő bizonytalanságát kifejező mátrixpredikátum esetében a partikula használatára hatással lehet az,

hogy az esemény megtörtént vagy sem. Nevezetesen, hogy a (19c) és a (19d) esetében az *átmentem-e volna* használata valószínűbb/preferált-e, ha $r \neg q$ -val egyenlő.

3.1.1. A mátrixpredikátum a beszélő bizonytalanságát/információhiányát fejezi ki, és a ha-s tagmondat azt az implikaturát váltja ki, hogy az esemény nem történt meg

Tekintsük a következő mondatot!

(21) Ha elmentem volna, *átmentem volna* a vizsgán.

Ha a beszélő azt akarja kifejezni, hogy erős evidenciával rendelkezik azzal kapcsolatban, hogy milyen kapcsolat áll fenn az alternatív premissza és az alternatív következmény között, akkor használhatja (22)-t.

- (22) a. Tudom, hogy *átmentem volna* a vizsgán, ha elmentem volna.
= Tudom, hogy az igaz, hogy *átmentem volna* a vizsgán, ha elmegyek.
b. Tudom, hogy *átmentem-e volna/átmentem volna-e* a vizsgán, ha elmentem volna.
= Tudom, hogy mi a(z igaz) válasz arra, hogy *átmentem-e volna/átmentem volna-e* a vizsgán, ha elmegyek.

(22a) azt fejezi ki, hogy az alternatív premissza és az alternatív konklúzió közötti pozitív ok-okozati kapcsolat meglétében a beszélő biztos (*ha elmegyek* $\rightarrow$ *átmentem volna a vizsgán*). Ennek a kapcsolatnak a fennállását azonban meg is kérdőjelezheti a beszélő (23). Azokban az esetekben azonban, amelyekben a (22)-beli mátrixpredikátum tagadott, a partikula kitétele pragmatikai okokból kötelező, alá csak kérdő mondat ágyazható be.

(23) Nem tudom, hogy *átmentem volna-e/átmentem-e volna* a vizsgán, ha elmegyek.

A miénkhez nagyon hasonló világokban, amelyek csak egy dologban térnek el a miénktől, mégpedig, hogy azokban a feltételnek más az igazságértéke ($\neg p$), (24a) esetében a mondat azt jelenti, hogy a következmény igazságértéke is ellentétes ($\neg q$). (24b) esetében a mondat azt implikálja, hogy q nem történt meg, tehát $r = \neg q$. (24c) és (24d) esetében a beágyazott mondatban megfogalmazott esemény vagy megtörtént, vagy sem, tehát r lehet q -val vagy $\neg q$ -val egyenlő.

- (24) a. Tudom, hogy az igaz, hogy q megtörtént volna, ha p bekövetkezik.
($\rightarrow p$ nem következett be és q sem)
b. Nem tudom, hogy az igaz-e, hogy q megtörtént volna, ha p bekövetkezik.
($\rightarrow \neg p$ és $r = \neg q$)
c. Tudom, hogy mi a(z igaz) válasz arra, hogy q megtörtént-e volna/megtörtént volna-e, ha p bekövetkezik.
($\rightarrow p$ nem következett be, q vagy bekövetkezett, vagy sem)
d. Nem tudom, hogy mi a(z igaz) válasz arra, hogy q megtörtént-e volna/megtörtént volna-e, ha p bekövetkezik.
($\rightarrow \neg p$, és $r = q$ vagy $r = \neg q$)

3.1.2. A mátrixpredikátum a beszélő bizonytalanságát/információhiányát fejezi ki, és a *ha-s* tagmondat azt az implikaturát váltja ki, hogy az esemény megtörtént

Ha a következmény megtörtént, de a bekövetkeztére hatással lehetett volna a feltétel, a következő mondat fogalmazható meg:

- (25) Nem tudom, hogy átmentem volna-e/átmentem-e volna a vizsgán, ha nem kapom meg a jegyzetedet.

A miénkhez nagyon hasonló világok között, amelyekben a *p* feltételnek (nem kapom meg a jegyzeted) az igazságértéke *igaz*, vannak olyanok, amelyekben *q* (átmentem a vizsgán) *igaz*, és olyanok is, amelyekben *hamis*. A beszélő tudja, hogy a mi világunkban átment a vizsgán, ezért (26a) a kívánt implikatura mellett nem fogalmazható meg, hiszen a mondat azt implikálja, hogy nem ment át a vizsgán, mivel a jegyzet nem volt megfelelő. (26b) használható.

- (26) a. #Tudom, hogy *átmentem volna* a vizsgán, ha nem kapom meg a jegyzetedet.
b. Tudom, hogy *átmentem-e volna/átmentem volna-e* a vizsgán, ha nem kapom meg a jegyzetedet.

Abban az esetben, ha a beágyazott mondat feltételt megfogalmazó mellékmondata azt az implikaturát váltja ki, hogy az esemény megtörtént, a mátrixpredikátum alá kijelentő mondat nem ágyazható be az eredeti implikatura megtartásával (26a).⁷ Amellett érvelünk, hogy az eredeti implikaturát (az esemény megtörtént, tehát átmentem a vizsgán) (26a)-hoz hasonlóan (27a) sem képes kifejezni. Tehát a beszélő bizonytalanságát kifejező mátrixpredikátumok esetében csak (27b) érhető el, ha a *ha-s* tagmondat azt implikálja, hogy az esemény megtörtént.

- (27) a. #Nem tudom, hogy az igaz-e, hogy *átmentem volna* a vizsgán, ha nem kapom meg a jegyzetedet.
b. Nem tudom, hogy mi a(z igaz) válasz arra, hogy *átmentem volna-e/átmentem-e volna* a vizsgán, ha nem kapom meg a jegyzetedet.

3.2. A beszélő egy vita tárgyát vagy egy kérdést idéz

Az idézett esetben a mátrixpredikátumok alá csak kérdő mondat ágyazható be, azok jellegéből adódóan, a beágyazott mondat feltételt megfogalmazó mellékmondata által kiváltott implikaturától függetlenül.

⁷ Ez alól kivételt képezhetnek az *akkor is-t* tartalmazó mondatok. De ezekben a mondatokban ez a jelentés (a beszélő átment a vizsgán) az *akkor is* jelentés miatt elérhető, és már a *tudom* mátrixpredikátum esetén is jelen van.

- (i) a. Tudom, hogy akkor is átmentem volna a vizsgán, ha nem kapom meg a jegyzetedet.
b. Nem tudom, hogy akkor is átmentem-e volna/átmentem volna-e a vizsgán, ha nem kapom meg a jegyzetedet.

Mi azonban *akkor is-t* tartalmazó mondatokat nem vizsgáltunk. Érdekes kérdés lehet a továbbiakban, hogy a szerkezet használata hogyan befolyásolja az anyanyelvi beszélők ítéleteit.

- (28) a. Péter megkérdezte, hogy *átmentem-e volna/átmentem volna-e* a vizsgán.
 b. Péter nem kérdezte meg, hogy *átmentem-e volna/átmentem volna-e* a vizsgán.

Ezekhez a mondatokhoz kétféle implikátúra társítható a főmondati predikátumtól függetlenül, (28a) és (28b) is befejezhető úgy, hogy a mondat azt implikálja, hogy az esemény megtörtént, és úgy is, hogy az nem következett be. A mondatok jelentését a (29c) tartalmazza.

- (29) a. Péter megkérdezte/Péter nem kérdezte meg, hogy *átmentem volna-e/átmentem-e volna* a vizsgán, ha nem kapom meg a jegyzetedet.
 b. Péter megkérdezte/Péter nem kérdezte meg, hogy *átmentem volna-e/átmentem-e volna* a vizsgán, ha elmegyek.
 c. Megkérdezte/nem kérdezte meg azt, hogy *q megtörtént-e volna/megtörtént volna-e*, ha *p* bekövetkezik. ($\rightarrow p$ nem következett be, *q* vagy bekövetkezett, vagy sem)

Összességében tehát elmondható, hogy az idézett esetben sem a partikula megjelenése, sem a különböző implikátúrák megléte nem függ a mátrixpredikátumtól, tehát mind a partikula, mind a két különböző implikátúra létezésének lehetősége már az eredeti, később idézett kérdés esetében jelen lehet/van. Ez ugyanakkor nem feltétlenül igaz azokban az esetekben, amelyekben a beszélő a bizonytalanságát (információhiányát) fejezi ki a beágyazott mellékmondatban megfogalmazott proposícióval kapcsolatban. Ezeknek a mondatoknak az esetében az (egyes szám első személyű) főmondati predikátum tagadott vagy állító volta és az implikátúra befolyásolja a főmondati predikátum alá beágyazható mondatok típusát. Az alábbi táblázat összefoglalja, hogy hogyan.

	az esemény NEM történt meg	az esemény megtörtént
Beszélői bizonyosságot fejezi ki: <i>Tudom, hogy/Nem kérdéses, hogy</i>	kijelentő és kérdő mondat is beágyazható	csak kérdő mondat ágyazható be
Beszélői bizonyosság hiányát fejezi ki: <i>Nem tudom, hogy/Kérdéses, hogy</i>	csak kérdő mondat ágyazható be	csak kérdő mondat ágyazható be
Idézett, a főmondati predikátum tagadott/állító voltától függetlenül	csak kérdő mondat ágyazható be	csak kérdő mondat ágyazható be

3. táblázat

A mátrixpredikátum és a beágyazott mondat feltételt megfogalmazó mellékmondata által kiváltott implikátúra hatása a beágyazható mondat típusára

A táblázatból szembetűnő lehet, hogy az egyetlen eset, amelyben a kijelentő mondat beágyazása lehetséges, az, amelyben a mátrixpredikátum bizonyosságot fejez ki, és a *ha*-s tagmondat azt az implikátúrát váltja ki, hogy az esemény nem történt meg.

Korábbi eredményeinket (Sándor 2021), a jelen fejezetben tárgyalt jelenségeket, illetve introspektív adatokat alapul véve fogalmaztuk meg a következő részben

ismertetett hipotéziseinket. Azt várjuk, hogy a beszélő bizonytalanságát/információhiányát kifejező mátrixpredikátum esetében a beágyazott mondat feltételt megfogalmazó mellékmondata által kiváltott implikátúra befolyásolja a partikula helyének megítélését. Nevezetesen, ha a beágyazott mondat feltételt megfogalmazó mellékmondata azt implikálja, hogy az esemény nem történt meg, a V-e *volná*-t érzik jobbnak a beszélők. Amellett érvelünk, hogy (30)-hoz kétféle jelentés is társítható.

- (30) Nem tudom, hogy *átmentem-e volna/átmentem volna-e* a vizsgán, ha készülök rá.
- Nem tudom, hogy az igaz-e, hogy *átmentem volna* a vizsgán, ha készülök rá.
  - Nem tudom, hogy mi a(z igaz) válasz arra, hogy *sikerült-e volna/sikerült volna-e* a vizsgám, ha készülök rá.

A (30) esetében pedig a V-e *volna* preferált. Ez az egyedüli olyan eset, amelyben a partikula abban az esetben kerül a mondatba, amikor a főmondati predikátum a beszélő bizonytalanságát fejezi ki (tehát akkor válik elengedhetetlenné a kérdés mondat beágyazása). A mondat esetében a (30a) és a (30b) jelentés is lehetséges. A (30a)-ban a beszélő azt próbálja hangsúlyozni, hogy az kérdéses számára, hogy 'az igaz-e, hogy átment volna', és ezt az *átment-e volna* inkább képes kifejezni.

Továbbá azt várjuk, hogy akkor, ha a mátrixpredikátum bizonytalanságot/információhiányt fejez ki, és a beágyazott mondat feltételt megfogalmazó mellékmondata azt implikálja, hogy az esemény megtörtént, akkor a felmérés résztvevői nem éreznek különbséget a szerkezetek között. Ugyanakkor az idézett esetben a V *volna-e*-t gondoltuk elfogadhatóbbnak. Az alábbi táblázatban a felmérés során tesztelt változókat foglaltuk össze, és félkövérrel emeltük ki az általunk jobbnak érzett szerkezeteket.

mátrixpredikátum jellege	bizonytalanság/információhiány				egy kérdés vagy egy vita tárgya idézett			
	megtörtént		nem történt meg		megtörtént		nem történt meg	
az -e elhelyezkedése	V volna-e	V-e volna	V <i>volna-e</i>	V-e volna	V volna-e	V-e <i>volna</i>	V volna-e	V-e <i>volna</i>

4. táblázat

A felmérésben tesztelt változók

4. A felmérés

4.1. Előzetes felmérés

Az előzetes felmérés célja az volt, hogy kiszűrjük azokat a mondatokat, amelyek nem rendelkeznek (egyértelmű) implikátúrával, valamint az, hogy megtaláljuk a válaszadók számára legtermészetesebb mondatokat. Mivel az ezt követő felmérésben (4.3. *A felmérés módszere*) a mondatok implikátúrája az egyik változó volt, ezért különösen fontosnak tartottuk a mondatok előtesztelését annak biztosítása érdekében, hogy a felmérés során megbízható eredményeket kapjunk.

Az előzetes felmérés során kiválasztottuk azt a tizenkét mondatpárt, amelyeket az ezt követő felmérésben teszteltünk. A Google kérdőívvel végzett felmérésünkben a kitöltők huszonnégy mondatot és alattuk két kijelentést láthattak. Feladatuk az volt, hogy eldöntsék a mondatok alatt található két kijelentésről, hogy azokat a mondat elhangzása után mennyire tartják valószínűnek. A két kijelentés minden esetben egymás mondatszintű tagadása volt.

- (31) Azon vitakoztak, hogy Anna *kapott volna-e* szerepet, ha nem támogatja a filmet.
- Anna kapott szerepet.
  - Anna nem kapott szerepet.
- (32) Arról vitáztak, hogy a vállalat *kapott volna-e* engedélyt a fejlesztésre, ha időben beküldik a tervezetet.
- A vállalat kapott engedélyt a fejlesztésre.
  - A vállalat nem kapott engedélyt a fejlesztésre.

A felmérésben 1-től 4-ig terjedő skálát használtunk, ahol a 4-es azt jelentette, hogy nagyon valószínű, hogy a kijelentés igaz, míg az 1-es, hogy szinte lehetetlen, hogy igaz. A kérdőívet negyven fő töltötte ki.

A mondatok közül tizenkettőt választottunk ki két kritérium alapján. Az egyik az volt, hogy az adott mondat alatt található két kijelentésre adott értékelések átlagának a különbsége abszolút értékben elérte-e az 1,5-öt. Másrészt pedig megvizsgáltuk mondatonként, hogy a kitöltők hány százaléka ítélte a mondatok implikaturáját úgy, ahogyan azt előzetesen vártuk. Ez alatt azt értjük, hogy például a (31)-es példában az (a), míg a (32)-es példában a (b) implikaturára adtak legalább hármast, vagy annál jobb értékelést. Ezt a kritériumot azok a mondatok teljesítették, amelyek esetében a kitöltők minimum 65%-a döntött az adott implikatura mellett, tehát hármast vagy annál jobb értékelést adott rá. Az ezt követő kérdőívbe (4.3. *A felmérés módszere*) csak azt a tizenkét mondatot választottuk, amelyekre mind a két kritérium egyszerre teljesült. Fontos megjegyezni, hogy három esetben megváltottattuk a beágyazott mondat feltételt megfogalmazó mellékmondatát, mivel a minél egyértelműbb implikaturára törekedtünk.

4.2. Hipotézisek

Az alábbi hipotéziseinket az előzetes eredmények (Sándor 2021) és az introspektív adatok alapján állítottuk fel.

A V *volna-e* és a V-*e volna* egymáshoz viszonyítva

H1. Ha a mátrixpredikátum bizonytalanságot/információhiányt fejez ki, és a beágyazott mondat feltételt megfogalmazó mellékmondata által kiváltott implikatura az, hogy az esemény megtörtént, akkor a két szerkezet egyformán elfogadható.

- (33) Kérdéses, hogy Pál *maradt volna-e*/*maradt-e volna* a buliban, ha nem ismerkedik meg egy szép lánnyal.

H2. Ha a mátrixpredikátum bizonytalanságot/információhiányt fejez ki és a beágyazott feltételes mondat mellékmondata azt implikálja, hogy az esemény nem történt meg, akkor a *V-e volna* elfogadhatóbb.

(34) Kérdéses, hogy Pál *maradt volna-e/maradt-e volna* a buliban, ha nem telefonál neki az anyukája.

H3. Ha a mátrixpredikátum egy kérdés vagy egy vita tárgyát idézi, akkor a beágyazott feltételes mondat mellékmondata által kiváltott implikaturától függetlenül a *V volna-e* szerkezet elfogadhatóbb.

(35) Azon vitatkoztak, hogy Pál *maradt volna-e/maradt-e volna* a buliban, ha nem ismerkedik meg egy szép lánnyal.

A tesztelt változók hatása a szerkezetek elfogadhatóságára önmagukhoz viszonyítva

H4. Ha a mátrixpredikátum bizonytalanságot/információhiányt fejez ki, akkor a *V-e volna* önmagához képesti elfogadhatóságát befolyásolja a beágyazott feltételes mondat mellékmondata által kiváltott implikatura.

H5. Ha a mátrixpredikátum egy kérdés vagy egy vita tárgyát idézi, akkor a beágyazott feltételes mondat mellékmondata által kiváltott implikatura nem befolyásolja a szerkezetek megítélését önmagukhoz képest.

Az adott szerkezetek önmagukhoz való hasonlításával (*V-e volná-t* a *V-e volná-hoz*, a *V volna-e-t* a *V volna-e-hez*) az volt a célunk, hogy ne csak az egymáshoz viszonyított elfogadhatóságát mutassuk meg, hanem tárgyaljuk azt is, hogy az egyes szerkezetek önmagukhoz viszonyított megítélése hogyan módosul különböző változók esetén. Például, ha a mondat azt implikálja, hogy az esemény nem történt meg, akkor a *V-e volna* elfogadhatóbb-e, mint ha azt, hogy megtörtént. Ez azért is fontos, hogy igazoljuk, hogy a grammatikai változók nemcsak a szerkezetek egymáshoz viszonyított megítélésére gyakorolnak hatást, hanem az önmagukhoz viszonyítottra is, ezáltal egy átfogóbb képet kaphatunk a szerkezetek használatára vonatkozóan.

4.3. A felmérés módszere

A hipotézisek tesztelésére egy online (Google) kérdőívet készítettünk. A kérdőív huszonnégy tesztmondatot tartalmazott, amelyek tizenkét minimálpárt alkottak. Ezek csak a partikula elhelyezkedésében különböztek egymástól (a főigén vagy a *volná-n* helyezkedett el), továbbá két, a standard magyar nyelvben teljes mértékben grammatikus ellenőrző és nyolc figyelemelterelő mondatot is tartalmazott a kérdőív. A kitöltők egyszerre csak egy mondatot láthattak, nem lépkedhettek a mondatok között. A mondatok esetében törekedtünk arra, hogy az ige mind a bizonytalanságot/információhiányt kifejező mátrixpredikátumok esetén, mind az idézést tartalmazó esetben ugyanaz legyen, így a felmérésben három ige szerepelt (*kapott, járt, csatlakozott*). Minden igével nyolc-nyolc mondat szerepelt, azon belül négy a beszélő bizonytalanságát/információhiányát fejezte ki, négyben pedig a beszélő egy kérdés vagy egy vita tárgyát idézte. A mondatpárok esetében törekedtünk

minél kevesebb változtatásra, hogy azok összehasonlíthatóak legyenek. A kitöltők egyszerre csak egy mondatot láthattak, feladatuk az volt, hogy értékeljék a mondatokat aszerint, hogy mennyire elfogadhatóak, 1-től (a mondat teljes mértékben elfogadhatatlan) 6-ig (teljes mértékben elfogadható) terjedő Likert-skálát használtunk.

Azokat a beszélőket kizártuk, akik az ellenőrző mondatokra, amelyek a magyar nyelvben teljesen grammatikusak voltak, 4-nél rosszabb értékelést adtak, így a 128 kitöltőből 104 kitöltő válaszait vizsgáltuk. Az anonim válaszadóktól demográfiai adatokat is gyűjtöttünk az anyanyelvre, az életkorra, a nemre, a legmagasabb iskolai végzettségre, valamint arra a megyére vonatkozóan, ahol a gyermekkorukat töltötték.

A felmérésünkben a partikula helye mellett (az *igén* vagy a *volná*-n helyezkedik el) változók voltak még a mátrixpredikátum jellege (bizonytalanságot/információhiányt fejez ki a mellékmondatban megfogalmazott állítással kapcsolatban, egy kérdés vagy egy vita tárgyát idézi); és a beágyazott feltételes mondat mellékmondata által kiváltott implikátúra (az esemény megtörtént vagy az esemény nem történt meg).

A felmérésünket három lépésben értékeltük ki:

1. Először **az összes beszélő** válasza alapján közlünk adatokat ($n = 104$).
2. Ezt követően azokat tekintettük, **akik nem utasították el egyik szerkezetet sem**. (Azt az anyanyelvi beszélőt vettük valamely szerkezetet elutasítónak, aki legalább kétszer nem adott hármast vagy annál jobb értékelést az adott szerkezetet tartalmazó tizenkét mondat valamelyikére ($n = 85$).)
3. A kutatás harmadik nagy egységében megvizsgáltuk, hogy a beszélőknek van-e konzisztens preferenciájuk valamely szerkezet felé. A minimálpárok esetében a *V volna-e* szerkezetre adott pontszámokból kivontuk a *V-e volna* szerkezetre adott pontszámokat, majd ezeknek a számoknak az előjelét vizsgáltuk. A nyolcvanöt kitöltőt három főbb csoportra osztottuk.
  - i. **Konzisztens preferenciával nem rendelkezők (de érznek különbséget a két szerkezet között)**⁸ ($n = 34$)
Azok a kitöltők kerültek ebbe a csoportba, akik esetében mind a két előjelből legalább kettő szerepelt (tehát legalább két pozitív és legalább két negatív szám). Ezenkívül az is kritérium volt, hogy minimum három nullától különböző szám legyen az így kapott értékek között.
  - ii. Azok, akik nem érznek különbséget a két szerkezet között ($n = 6$)
Azok a kitöltők kerültek ebbe a csoportba, akik esetében kevesebb, mint három nullától különböző szám volt. Ez azt jelentette, hogy ők kevesebb

⁸ Azért használtuk a *különbséget érzők* megnevezést, hogy ezt a csoportot megkülönböztessük a ii. csoporttól, akik nem éreztek egyáltalán különbséget a két szerkezet között (vagy legalábbis az értékeléseik alapján arra tudtunk következtetni, hogy nem érznek). Jogosan felmerülő kérdés, hogy lehet-e az, hogy a beszélő egyszer az egyik, másszor a másik szerkezetet választotta, de ez a felmérés felépítése miatt valószínűtlen, továbbá igyekeztünk a preferencia százalékos megoszlására vonatkozó adatokat is közölni, amelyek alátámasztják azt, hogy a beszélők választásait nagy valószínűséggel a tesztelt változók befolyásolták.

mint három alkalommal adtak különböző értékelést a minimálpárok esetében a *V volna-e*-t, illetve a *V-e volná*-t tartalmazó mondatokra.

- iii. Konzisztens preferenciával rendelkezők (*V volna-e* felé ($n = 18$), *V-e volna* felé ($n = 27$))

Azok a kitöltők kerültek ebbe a csoportba, akik esetében nem szerepelt mindkét előjelből legalább kettő, de több mint kettő nullától különböző szám volt található.

Ebben a lépcsőben azonosítottunk egy, a kutatás szempontjából nagyon fontos beszélői csoportot: **a konzisztens preferenciával nem rendelkezők, de a két szerkezet között különbséget érzők** csoportját. Az ő értékeléseiket külön kezeltük, mivel valószínűsíthető, hogy őket befolyásolják leginkább a fentebb tárgyalt változók.

A kérdőív lépésekben való kiértékelését az tette szükségessé, hogy az adatok áttekintésénél észrevettük, hogy nagy különbségek tapasztalhatóak az egyes beszélők értékelései között, ami részben az életkorukkal függ össze. Erről részletesen a 4.7. *Demográfiai adatok* alpontban írunk. Az adatok ily módon való értékelésével az volt a célunk, hogy megtaláljuk azokat a beszélőket, akiknek a döntéseit leginkább befolyásolhatják a vizsgált grammatikai változók. A továbbiakban minden hipotézisünket változók szerinti csoportosításban, alpontokban tárgyaljuk. A felmérés eredményeinek értékelése során párosított t-próbát használtunk a hipotéziseink tesztelésére. Tapasztalataink szerint két mondatcsoport összehasonlítására (különösen ilyen nagy elemszám esetén) kiválóan alkalmas a t-teszt, és 95%-os konfidenciaszint esetén is megbízható eredményeket ad. Bizonyos esetekben a t-teszt eredményeit igyekeztünk egyéb statisztikai mutatókkal is megerősíteni, amelyek még inkább igazolhatják az olvasó számára, hogy a két szerkezet használatát grammatikai változók is befolyásolják, és az nem csupán stilisztikai kérdés.

4.4. A két szerkezet egymáshoz viszonyítva – a mátrixpredikátum bizonytalanságot/információhiányt fejez ki

A bizonytalanságot/információhiányt kifejező mátrixpredikátumok esetében két hipotézist fogalmaztunk meg. Ha a mátrixpredikátum bizonytalanságot/információhiányt fejez ki, és a beágyazott mellékmondat által kiváltott implikátúra az, hogy az esemény megtörtént, akkor azt vártuk, hogy a két szerkezet egyaránt elfogadható lesz. Az elvégzett t-tesztek egyike sem mutatott statisztikailag szignifikáns különbséget a két szerkezet elfogadhatósága között. Tehát a beszélők a kiértékelés egyetlen lépcsőfokán sem éreztek statisztikailag szignifikáns különbséget a szerkezetek között. Az alábbi példában a mondatok után az *egyik szerkezetet sem elutasítók* (3/i) értékelései láthatóak.

- (36) a. Kérdéses, hogy a Kati *csatlakozott volna-e* a csapathoz, ha tagdíjat kell fizetni. (átlag: 4,20; szórás: 1,65)
 b. Kérdéses, hogy a Kati *csatlakozott-e volna* a csapathoz, ha tagdíjat kell fizetni. (4,30; 1,78)⁹

Az elvégzett statisztikai tesztek eredményeit táblázatban tüntetjük fel a jobb átláthatóság érdekében.

A kiértékelés lépcsőfokai	párosított t-teszt eredményei
1. minden kitöltő (n = 104)	t(311) = 0,48; p>0,05
2. a szerkezetek egyikét sem elutasítók (n = 85)	t(254) = -0,84; p>0,05
3/i. a konzisztens preferenciával nem rendelkezők, de a két szerkezet között különbséget érzők (n = 34)	t(101) = -0,05; p>0,05

5. táblázat

A t-tesztek eredményei az első hipotézis esetében

Ugyanilyen mátrixpredikátumok esetében, ha a beágyazott feltételes mondat mellékmondata azt implikálta, hogy az esemény nem történt meg, a *V-e volná-t* vártuk elfogadhatóbbnak. Ezt a hipotézist introspektív adatok, korábbi eredményeink és a 3. alponban tárgyalt különbségek alapján állítottuk fel. Egyedül az összes adat értékelése esetén nem találtunk statisztikailag szignifikáns különbséget a két szerkezet között. A második, illetve az utolsó lépcsőfokban egyaránt statisztikailag szignifikáns különbség volt a két szerkezet elfogadhatósága között.

⁹ Ugyan az igényes nyelvhasználatban keresztnév előtt megbélyegezettnek számít a névelő, ám köznyelvi változatban mégsem hibás, a közvetlen hangvételű társalgásban és fesztelenebb hangvételű írásban rendszerint előfordul (Nádasdy 2001). A nyelvművelő kézisztórát alapján a „sajátos stílusértéke miatt a megfelelő beszédhelyzetben elfogadható ez a forma” (Grétsy–Kemény 2005). Ehhez csatlakozik Nádasdy (2001) is, aki szerint a szépirodalomban is előfordulhat, amennyiben a szerző úgy ír, mintha valaki beszélne. Hasonlóra törekedtünk a kérdőív megszerkesztése közben, mivel célunk volt olyan mondatokat kiválasztani az előzetes felmérés segítségével, amelyek a legtermészetesebbek a válaszadók számára. Az előzetes kérdőívben és a tényleges kérdőívben is szerepelt a névelős szerkezet, ám a válaszadók minden esetben elfogadták azt. A tényleges kérdőívben három olyan minimálpár szerepelt (*kapott, járt, csatlakozott* igével), amelyben a mátrixpredikátum bizonytalanságot fejezett ki, valamint a beágyazott feltételes mondat mellékmondata azt implikálta, hogy az esemény megtörtént. Ebből a kiértékelés mindhárom lépcsőfokán az (ia) mondat jobb értékelést kapott, mint az (ib). A személynév előtt névelőt tartalmazó mondatok nem voltak kirívóak az elfogadhatóságukban a többi mondat közül. Hasonló változókombináció esetében nem módosítottak az adatok kimenetelén, ezt a következő példával szeretnénk illusztrálni.

- (i) a. Kérdéses, hogy a Kati *csatlakozott volna-e* a csapathoz, ha tagdíjat kell fizetni. (4,00; 1,48)
 b. Kérdéses, hogy az ismerőse *járt volna-e* Jánoshoz látogatóba, ha nem hagy rá milliókat. (3,26; 1,60)

Továbbá fontos kiemelni az első hipotézissel kapcsolatban, hogy mind az *V volna-e-t* és az *V-e volná-t* tartalmazó mondatban egyaránt előfordult a névelő a személynévvel, ezért a névelő nem befolyásolta a szerkezetek egymáshoz viszonyított elfogadhatóságát.

Ez pedig azt erősíti, hogy a mátrixpredikátum jellege és a beágyazott feltételes mondat mellékmondata által kiváltott implikátúra együtt képes befolyásolni a beszélők döntéseit, legalábbis azokét, akik nem utasítják el egyik szerkezetet sem. A következő példa után a konzisztens preferenciával nem rendelkezők, de a két szerkezet között különbséget érzők értékeléseit tüntettük fel.

- (37) a. Nem tudom, hogy az idős bácsi *járt volna-e* terápiára, ha nem hal bele a műtétbe. (3,74; 1,68)
 b. Nem tudom, hogy az idős bácsi *járt-e volna* terápiára, ha nem hal bele a műtétbe. (4,68; 1,47)

A 6. táblázatban feltüntetett t-teszt-eredmények mellett a konzisztens preferenciával nem rendelkezők, de a két szerkezet között különbséget érzők körében vizsgáltuk azt, hogy a beszélők hány százaléka preferálja az egyes szerkezeteket a tesztelt minimálpárok esetében. Ezeket az adatokat később változók szerint csoportosítottuk, és azt kaptuk, hogy ha a mátrixpredikátum bizonytalanságot/információhiányt fejez ki, és a feltételes mondat mellékmondata azt implikálja, hogy az esemény nem történt meg, a beszélők az ítéletek¹⁰ 45%-ában a *V-e volna*-t, míg mindösszesen 25%-ában a *V volna-e*-t preferálták (30% volt az azonos ítéletek aránya). Ugyanez az adat abban az esetben, amikor az esemény megtörtént 35–35% volt (szintén 30% volt az azonos ítéletek aránya).

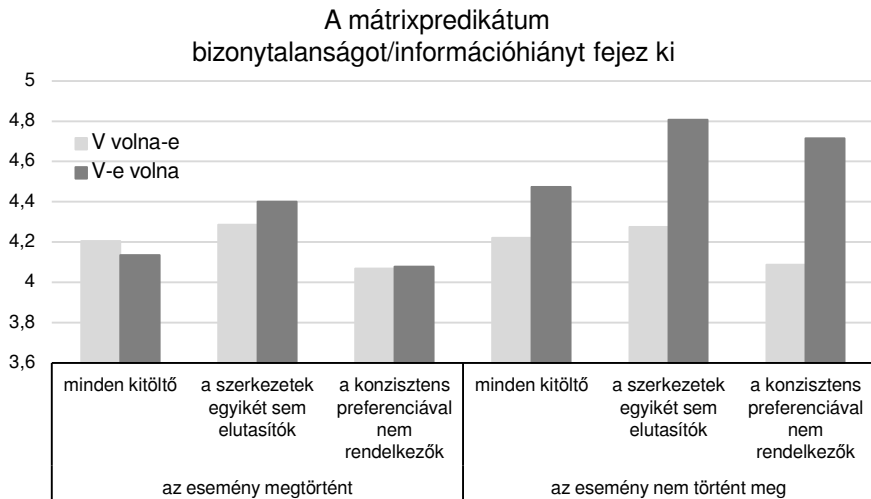
A kiértékelés lépcsőfokai	párosított t-teszt eredményei
1. minden kitöltő (n = 104)	t(311) = -1,63; p>0,05
2. a szerkezetek egyikét sem elutasítók (n = 85)	t(254) = -3,88; p<0,05
3/i. a konzisztens preferenciával nem rendelkezők, de a két szerkezet között különbséget érzők (n = 34)	t(101) = -3,39; p<0,05

6. táblázat

A t-tesztek eredményei a második hipotézis esetében

Összességében elmondható, hogy ha a mátrixpredikátum bizonytalanságot/információhiányt fejez ki, valamint a beágyazott mondat feltételt megfogalmazó mellékmondata által kiváltott implikátúra szerint az esemény nem történt meg, a *V-e volna* szerkezet szignifikánsan elfogadhatóbbnak bizonyult a szerkezetek egyikét sem elutasítók és a konzisztens preferenciával nem rendelkezők körében. Ugyanakkor mindkét szerkezet egyformán elfogadható, amikor ugyanilyen mátrixpredikátum esetén a beágyazott mondat feltételt megfogalmazó mellékmondata azt implikálta, hogy az esemény megtörtént. A kapott eredményeket az alábbi diagram szemlélteti.

¹⁰ Minden változókombináció esetében összesen 102 ítéletet (34 beszélő három minimálpárra adott ítélete) vizsgáltunk.

1. ábra

A szerkezetek egymáshoz viszonyított elfogadhatósága, illetve annak változása a különböző változókombinációk esetében a felmérés három lépcsőfokán

4.5. A két szerkezet egymáshoz viszonyítva – a mátrixpredikátum kérdés vagy vita tárgyát idézi

A harmadik hipotézisünkben azt fogalmaztuk meg, hogy ha a mátrixpredikátum egy kérdés vagy egy vita tárgyát idézi, a beágyazott feltételes mondat mellékmondata által kiváltott implikatúrától függetlenül a *V volna-e* szerkezet az elfogadhatóbb. A felmérésben külön teszteltük a szerkezetek egymáshoz viszonyított elfogadhatóságát mindkét implikatúra esetén. Az elvégzett t-tesztek csak a konzisztens preferenciával nem rendelkezők, de a két szerkezet között különbséget érzők körében igazolták az előzetesen felállított hipotézisünket. A kiértékelés első két lépcsőfokán nem tudtuk elvetni a nullhipotézist, amely szerint nincs különbség a két szerkezet között. A következő példa után a konzisztens preferenciával nem rendelkezők értékelései láthatóak.

- (38) a. Arról beszélgettek, hogy *járt volna-e* kezelésre a gyanúsított, ha lehetőséget adnak neki rá. (4,62; 1,30)
 b. Arról beszélgettek, hogy *járt-e volna* kezelésre a gyanúsított, ha lehetőséget adnak neki rá. (4,00; 1,52)

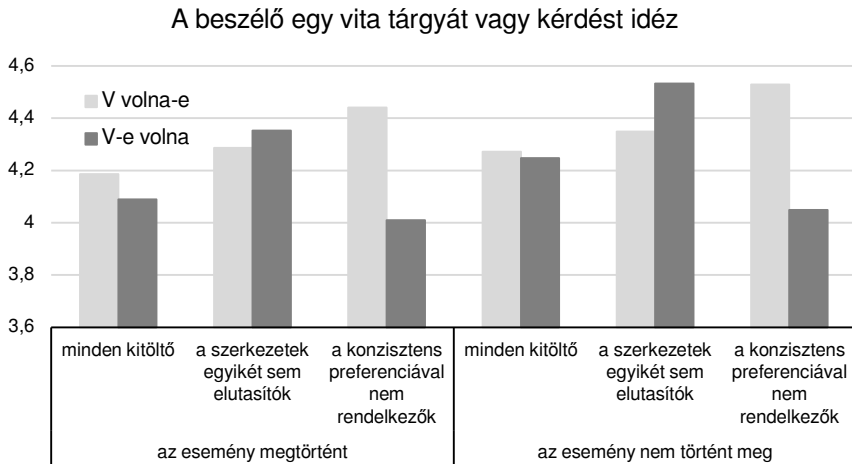
Az alábbi táblázatban az előző alponthoz hasonlóan a statisztikai tesztek eredményeit tüntetjük fel.

implikátúra	A kiértékelés lépcsőfokai	párosított t-teszt eredményei
az esemény megtörtént <i>V volna-e</i> vs. <i>V-e volna</i>	1. minden kitöltő (n = 104)	t(311) = 0,62; p>0,05
	2. a szerkezetek egyikét sem elutasítók (n = 85)	t(254) = -0,48; p>0,05
	3/i. a konzisztens preferenciával nem rendelkezők, de a két szerkezet között különbséget érzők (n = 34)	t(101) = 2,42; p<0,05
az esemény nem történt meg <i>V volna-e</i> vs. <i>V-e volna</i>	1. minden kitöltő (n = 104)	t(311) = 0,17; p>0,05
	2. a szerkezetek egyikét sem elutasítók (n = 85)	t(254) = -1,32; p>0,05
	3/i. a konzisztens preferenciával nem rendelkezők, de a két szerkezet között különbséget érzők (n = 34)	t(101) = 2,64; p<0,05

7. táblázat

A t-tesztek eredményei a harmadik hipotézis esetében

Az adatokból látszik, hogy a szerkezetek egyikét sem elutasítók körében az idézett esetben az implikátúrától függetlenül a *V-e volna* szerkezet kapott jobb értékelést, habár ez statisztikailag nem volt szignifikáns. Ugyanakkor elmondható, hogy a konzisztens preferenciával nem rendelkező, de a szerkezetek között különbséget érző beszélők esetében az eredmények meggyőzőek. A t-tesztekkel kapott különbségek mellett ebben a csoportban a preferenciát is vizsgáltuk. Abban az esetben, amikor az esemény nem történt meg, a beszélők az ítéletek 45%-ában a *V volna-e*-t preferálták, a *V-e volná*-t preferáló ítéletek aránya 31% volt (24%-ban nem volt köztük különbség). Akkor, amikor a feltételes mondat mellékmondata azt implikálta, hogy az esemény megtörtént, a beszélők az ítéletek 38%-ában preferálták a *V volna-e*-t és 22%-ában a *V-e volná*-t, ebben a változókombinációban volt a legnagyobb az azonos ítéletek aránya, 40%. Az előző alponthoz hasonlóan grafikonon ábrázoltuk a kapott átlagokat az egyes csoportokon belül.

2. ábra

A szerkezetek egymáshoz viszonyított elfogadhatósága, illetve annak változása különböző változókombinációk esetében a felmérés három lépcsőfokán

4.6. A változók hatása a szerkezetek önmagukhoz viszonyított elfogadhatóságára

A szerkezetek elfogadhatóságát nem csak egymáshoz viszonyítva néztük, hanem önmagukhoz viszonyítva is értékeltük. Ezzel az volt a célunk, hogy megnézzük, a feltételes mondat mellékmondata által kiváltott implikátúra hatással van-e a szerkezetek önmagukhoz viszonyított megítélésére az egyes mátrixpredikátum-típusok esetén.

Ezzel kapcsolatban két hipotézist fogalmaztunk meg. Az első hipotézisünk szerint (H4) a *V-e volna* önmagához képest elfogadhatóbb, ha a mátrixpredikátum bizonytalanságot/információhiányt fejez ki, és a feltételes mondat mellékmondata azt implikálja, hogy az esemény nem történt meg, mintha azt, hogy megtörtént. A *V volna-e*-nél nem vártunk hasonló különbséget. Továbbá azt vártuk, hogy az implikátúra nem befolyásolja a szerkezetek megítélését önmagukhoz képest, ha a mátrixpredikátum kérdés vagy vita tárgyát idézi (H5).

Az elvégzett statisztikai tesztek eredményei a kiértékelés minden lépcsőfokán igazolták, hogy a *V-e volna* önmagához képest elfogadhatóbb, ha a mátrixpredikátum bizonytalanságot/információhiányt fejez ki, és a feltételes mondat mellékmondata azt implikálja, hogy az esemény nem történt meg, mint akkor, ha azt, hogy megtörtént. A *V volna-e* esetében az implikátúra nem hatott a szerkezet önmagához viszonyított elfogadhatóságára bizonytalanságot/információhiányt kifejező mátrixpredikátum esetében (H4). Nem találtunk továbbá statisztikailag szignifikáns különbséget az idézett esetben a szerkezetek önmagukhoz viszonyított elfogadhatóságában (H5). Az alábbi példák után a konzisztens preferenciával nem rendelkezők, de a szerkezetek között különbséget érzők értékeléseit tüntettük fel.

- (39) a. Kérdésem, hogy az ismerőse *járt-e volna* Jánoshoz látogatóba, ha nem hagy rá milliókat. (4,03; 1,62)
 b. Nem tudom, hogy Bence *csatlakozott-e volna* hozzánk, ha szólunk neki. (4,85; 1,48)
- (40) a. Azt a kérdést tette fel, hogy az ország *csatlakozott-e volna* a NATO-hoz, ha nem szorul rá a támogatásra. (4,00; 1,67)
 b. Arról vitatkoztak, hogy László *csatlakozott-e volna* a tüntetéshez, ha nem töri el előző nap a lábát. (4,12; 1,65)

A t-tesztok eredményeit az alábbi táblázatban foglaltuk össze. Először a *V volna*-esetében kapott eredményeket, majd a *V-e volna* esetén kapott eredményeket mutatjuk be.

mátrixpredikátum típusa + implikátúra	A kiértékelés lépcsőfokai	párosított t-teszt eredményei
bizonytalanság/ információhiány: megtörtént vs. nem történt meg	1. minden kitöltő (n = 104)	t(311) = -0,15; p>0,05
	a szerkezetek egyikét sem elutasítók (n = 85)	t(254) = 0,1; p>0,05
	3/i. a konzisztens preferenciával nem rendelkezők, de a két szerkezet között különbséget érzők (n = 34)	t(101) = -0,089; p>0,05
idézett: megtörtént vs. nem történt meg	1. minden kitöltő (n = 104)	t(311) = -1,07; p>0,05
	2. a szerkezetek egyikét sem elutasítók (n = 85)	t(254) = -0,69; p>0,05
	3/i. a konzisztens preferenciával nem rendelkezők, de a két szerkezet között különbséget érzők (n = 34)	t(101) = -0,52; p>0,05

8. táblázat

A t-tesztok eredményei a *V volna*-e esetében

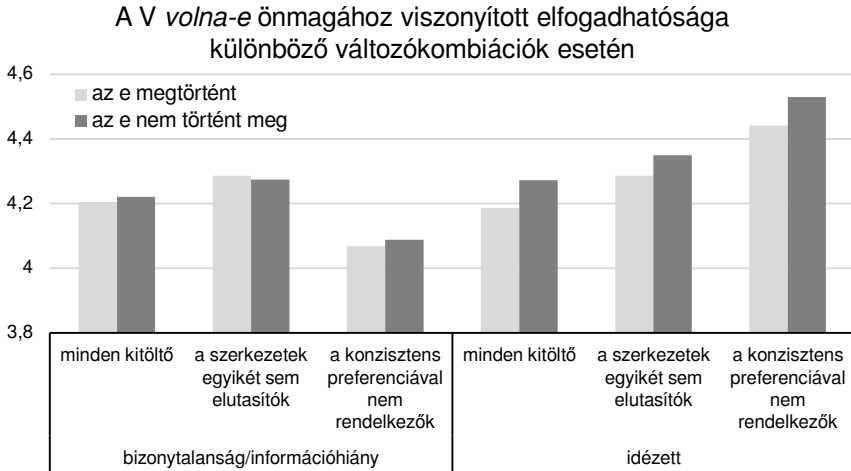
mátrixpredikátum típusa + implikátúra	A kiértékelés lépcsőfokai	párosított t-teszt eredmények
bizonytalanság/ információhiány: megtörtént vs. nem történt meg	1. minden kitöltő (n = 104)	t(311) = -4,02; p<0,05
	2. a szerkezetek egyikét sem elutasítók (n = 85)	t(254) = -4,12; p<0,05
	3/i. a konzisztens preferenciával nem rendelkezők, de a két szerkezet között különbséget érzők (n = 34)	t(101) = -3,26; p<0,05
idézett: megtörtént vs. nem történt meg	1. minden kitöltő (n = 104)	t(311) = -1,67; p>0,05
	2. a szerkezetek egyikét sem elutasítók (n = 85)	t(254) = -1,61; p>0,05
	3/i. a konzisztens preferenciával nem rendelkezők, de a két szerkezet között különbséget érzők (n = 34)	t(101) = -0,18; p>0,05

9. táblázat

A t-tesztok eredményei a *V-e volna* esetében

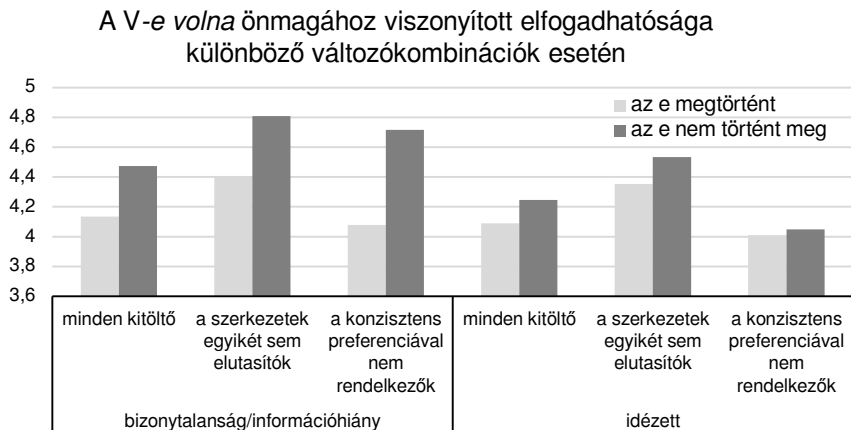

A *V volna*-e minden esetben és a kiértékelés szinte minden lépcsőfokán elfogadhatóbb volt önmagához képest, ha az esemény nem történt meg, de ez a különbség egy esetben sem bizonyult statisztikailag szignifikánsnak. A *V-e volna* azonban a beszélő bizonytalanságát/információhiányát kifejező mátrixpredikátum esetén a kiértékelés minden lépcsőfokán elfogadhatóbbnak bizonyult önmagához képest akkor, amikor az esemény nem történt meg.

3. ábra

A *V volna*-e önmagához viszonyított elfogadhatósága, illetve annak változása különböző változókombinációk esetében a felmérés három lépcsőfokán

4. ábra

A *V-e volna* önmagához viszonyított elfogadhatósága, illetve annak változása különböző változókombinációk esetében a felmérés három lépcsőfokán

4.7. Demográfiai adatok

4.7.1. Összes adat

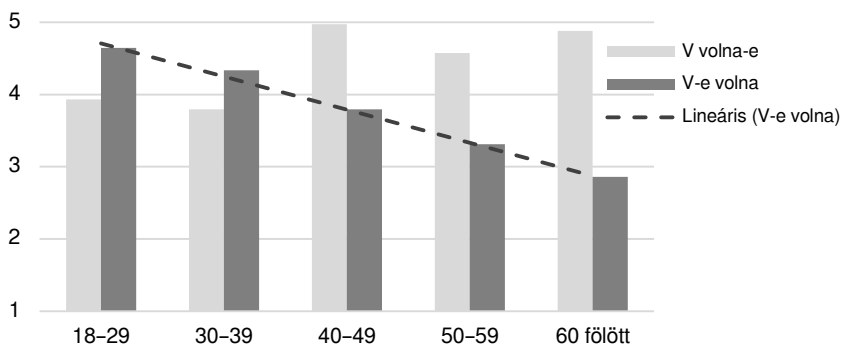
Az összes adatot vizsgálva elmondható, hogy a 104 válaszadóból 78 nő (75%) és 25 férfi (24%) volt, valamint 1 kitöltő nem adott meg nemre és megyére vonatkozó adatokat. A 18–29 éves korosztályba 61-en (58,6%), a 30–39 évesbe 9-en (8,6%), a 40–49 évesbe 17-en (16,3%), az 50–59 évesbe 8-an (7,6%) tartoztak, valamint 60 év feletti 9 kitöltő (8,6%) volt. Továbbá megyei adatokat is vizsgáltunk. Hajdú-Bihar megyéből 31, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyéből 18 és Jász-Nagykun-Szolnok megyéből 15 válaszadó vett részt a kutatásunkban.¹¹ A legmagasabb iskolai végzettségre vonatkozó válaszokat is vizsgáltuk, amelyek közül a leggyakoribb a főiskola, egyetem (oklevéllel) (n = 53), valamint a középiskola (érettségivel) (n = 43) volt. A kitöltők kis hányada választotta a középiskola (érettségi nélkül) (3%), PhD, DLA (4%) opciót. Az általános iskolát mint legmagasabb iskolai végzettséget senki nem választotta.

Az elemzések során leginkább az életkornak az ítéletekre gyakorolt hatása bizonyult meghatározónak. A beszélőket ezért két csoportra bontottuk: megvizsgáltuk a 18–39 éves, valamint a 40. életévüket betöltő kitöltők értékeléseit. Azért választottuk a 40 éves korhatárt, mert a 40 év feletti kitöltők esetében megfordul a két szerkezetre adott értékelések aránya, amelyet az 5. diagram szemléltet. Míg a 18–39 éves kitöltők esetében a *V-e volna* szerkezet,¹² addig a 40. életévüket betöltöttek esetében a *V volna-e* szerkezet¹³ szignifikánsan elfogadhatóbb. A különböző életkori csoportokban kapott átlagokat az 5. ábra szemlélteti. A demográfiai adatokat vizsgálva elmondható, hogy a beszélők életkorának növekedésével a *V-e volna* szerkezet elfogadhatósága csökken. Ebből arra következtethetünk, hogy minél fiatalabb az anyanyelvi beszélő, annál valószínűbb, hogy elfogadja a *V-e volna* szerkezetet. Ennek egyik magyarázata lehet É. Kiss (2004) érvelése, miszerint a partikula használatát a magyar nyelvben úgynevezett diszjunktív szabályok írják le, amelyek nagy megterhelést jelentenek az emberi agy számára, ezért a nyelvek igyekeznek azokat elkerülni. A szerző szerint, ha egy nyelvben egy jelenséget csak diszjunktív szabályok képesek leírni, az a jelenség átmeneti (É. Kiss 2004: 20). Ha pedig feltesszük, hogy a partikula a mondat végéről történő vándorlása nem ért véget (tehát csak átmenetileg állt meg a *volná-n*), akkor az plauzibilis, hogy a fiatalabb beszélők számára az igén, az idősebbek számára pedig a *volná-n* elfogadhatóbb. Úgy gondoljuk, hogy ezt a nyelvben jelenleg végbemenő változást/szerkezeti átrendeződést dokumentálhatják a kapott adatok.

¹¹ Békés megyéből 6, Bihar megyéből (Románia) 3, Budapestről 3, Borsod-Abaúj-Zemplén megyéből 4, Komárom-Esztergom megyéből 2, Nógrád megyéből 2, Pest megyéből 7, továbbá Csongrád-Csanád megyéből, Dunaszerdahelyből (Szlovákia), Győr-Moson-Sopron megyéből, Hargita megyéből (Románia), Maros megyéből (Románia), Somogy megyéből, Szatmár megyéből (Románia), valamint Tolna, Vas és Zala megyéből egy-egy válaszadó töltötte ki a kérdőívünket. A kutatásunkban külföldi beszélők is részt vettek, ám egy válaszadó kivételével – akinek a válaszait kizártuk az elemzendő adatok közül – mindenki magyar anyanyelvűnek vallotta magát.

¹² t-teszt: *V volna-e* vs. *V-e volna*: $t(839) = -9,16$; $p < 0,05$

¹³ t-teszt: *V volna-e* vs. *V-e volna*: $t(407) = 9,75$; $p < 0,05$

5. ábra

Különböző életkori megoszlásokkal hogyan változik a *V volna-e* és a *V-e volna* szerkezetek elfogadhatósága

A hipotéziseinket teszteltük a különböző életkori csoportokban. A kapott adatok megerősítették azt a feltételezésünket, miszerint a fiatalabb beszélők a *V-e volna* szerkezetet érzik elfogadhatóbbnak, míg a 40. életévüket betöltötték a *V volna-e*-t, függetlenül a tesztelt nyelvtani változóktól. Hiszen míg a 18–39 éves korosztályba tartozók a *V-e volna* szerkezetet preferálták az első három hipotézis esetében (a fennmaradó két esetben a szerkezeteket önmagukhoz képest teszteltük), függetlenül a változóktól, addig a 40. év feletiek esetében a *V volna-e* volt elfogadhatóbb. Ugyanakkor elmondható, hogy az átlagok különbségei között volt differencia. Az eredményeket az alábbi táblázatban foglaltuk össze.

Hipotézisek	összes 18–39 éves válaszadó (n = 70)	összes 40. életévét betöltött válaszadó (n = 34)
H1. bizonytalanság/információhiány + megtörtént: <i>V volna-e</i> vs. <i>V-e volna</i>	t(209) = -2,74; p<0,05	t(101) = 3,8; p<0,05
H2. bizonytalanság/információhiány + nem történt meg: <i>V volna-e</i> vs. <i>V-e volna</i>	t(209) = -6,58; p<0,05	t(101) = 4,32; p<0,05
H3. idézett + megtörtént: <i>V volna-e</i> vs. <i>V-e volna</i>	t(209) = -3,98; p<0,05	t(101) = 5,49; p<0,05
H3. idézett + nem történt meg: <i>V volna-e</i> vs. <i>V-e volna</i>	t(209) = -5,14; p<0,05	t(101) = 5,89; p<0,05
H4. bizonytalanság/információhiány + <i>V volna-e</i> : megtörtént vs. nem történt meg	t(209) = 0,93; p>0,05	t(101) = -1,65; p> 0,05
H4. bizonytalanság/információhiány + <i>V-e volna</i> : megtörtént vs. nem történt meg	t(209) = -4,2; p<0,05	t(101) = -0,77; p>0,05
H5. idézett + <i>V volna-e</i> : megtörtént vs. nem történt meg	t(209) = -0,5; p>0,05	t(101) = -1,13; p>0,05
H5. idézett + <i>V-e volna</i> : megtörtént vs. nem történt meg	t(209) = -1,79; p> 0,05	t(101) = -0,31; p>0,05

10. táblázat

A t-tesztek eredményei a 18–39 korosztályba tartozók és a 40. életévüket betöltött válaszadók esetében

Megnéztük, hogy a legmagasabb végzettségre vonatkozó adatokat hogyan befolyásolja a válaszadók életkora. A fiatalabb (18–29 éves) kitöltők nagyobb része nagy valószínűséggel egyetemista volt, ők a középiskola (érettségivel), míg az idősebb, 40 év felettiak a főiskola, egyetem (oklevéllel) lehetőséget választották nagyobb arányban. A kitöltők legmagasabb végzettségét leginkább az életkoruk befolyásolta, ezért úgy találtuk, hogy ennek a két csoportnak a kettéválasztása továbbra is az életkor és nem pedig a végzettség hatásának vizsgálatához vezetne. A PhD-ra, DLA-ra, valamint középiskolára (érettségi nélkül) vonatkozó kevés adat miatt e tekintetben nem tudunk érdemi következtetéseket levonni.

Az előzőek függvényében is megvizsgáltuk a megyékre vonatkozó adatokat. A különböző megyékből származó adatok egymáshoz képest ugyan mutattak különbségeket, de ezek a különbségek a kitöltők életkori megoszlásának tulajdoníthatók. Abban a megyében, ahol több volt az idősebb kitöltő, ott a *V volna-e* elfogadhatóbbnak bizonyult, míg ahol több volt a fiatal, ott a *V-e volna* is elfogadható volt. Ez tovább erősíti azt, hogy az életkor befolyásolja leginkább a mondatokra adott értékeléseket. Fontosnak tartottuk ezért a következőkben a nemek és a megyék közötti különbségek életkori bontásban való vizsgálatát és közlését. Minden esetben kettéosztottuk a kitöltőket 18–39 évesekre és a 40. életévüket betöltőtekre, az adott csoporton belül vizsgáltuk a nemek és a megyék közötti különbségeket, hogy kizárjuk az életkor hatását.

4.7.2. A szerkezetek egyikét sem elutasítók megoszlása

A kutatás második nagy egységében az összes adatból külön megvizsgáltuk életkorok szerinti bontásban is azokat a kitöltőket, akik vagy a *V volna-e*, vagy a *V-e volna* szerkezetet elutasították ($n = 19$), azaz azokat, akik legalább kétszer nem adtak 3-ast vagy annál jobb értékelést mind a két szerkezetre.¹⁴ A kritérium alapján nyolc kitöltő a *V volna-e* és tizenegy a *V-e volna* szerkezetet utasította el. A *V-e volna* szerkezetet a 60 év felettiak 55,6%-a, míg a 18–29 év közöttiek 1,6%-a utasította el. Továbbá elmondható, hogy a *V-e volna*-t elutasító tizenegy kitöltőből tíz 40 év feletti volt. Ez tovább erősíti azt az állítást, hogy az életkor csökkenésével változik a szerkezetek megítélése a beszélők körében. Ugyanilyen tendenciát nem találtunk a *V volna-e*-t elutasítók között. Itt szeretnénk megjegyezni, hogy az adatok nemek szerinti megoszlása is különbséget mutat, egyetlen férfi kitöltő sem utasította el a *V volna-e* szerkezetet. Az alábbi táblázatban a valamely szerkezetet elutasítók életkori megoszlása látható. A táblázatban szereplő százalékos arányok az adott korcsoportba tartozó összes kitöltőhöz viszonyított százalékok.

A három legnagyobb kitöltőszámú megyét is megvizsgáltuk az életkori megoszlás szerint. A 18–39 éves Jász-Nagykun-Szolnok és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyéből származó kitöltők 100%-a, valamint a Hajdú-Bihar megyéből származók 88%-a nem ítélte el egyik szerkezetet sem. A maradék 12% 18–39 éves Hajdú-Bihar megyei kitöltő a *V volna-e* szerkezetet ítélte el.

---

¹⁴ Olyan kitöltőt nem találtunk, aki mind a két szerkezetet elutasította.

V-e <i>volná</i> -t elutasítók (n = 11)			V <i>volna</i> -e-t elutasítók (n = 8)		
életkor	kitöltő (fő)	korcsoport összes kitöltőjéhez viszonyítva	életkor	kitöltő (fő)	korcsoport összes kitöltőjéhez viszonyítva
18–29	1	1,6%	18–29	4	6,6%
30–39	0	0%	30–39	1	11,1%
40–49	3	17,6%	40–49	1	5,9%
50–59	2	25,0%	50–59	1	12,5%
60 felett	5	55,6%	60 felett	1	11,1%

11. táblázat

A V-e *volna* és a V *volna*-e szerkezeteket elutasítók életkori megoszlása

A 40 és az afölötti életkori kategóriába tartozó Szabolcs-Szatmár-Bereg megyeiek 71,5%-a, a Jász-Nagykun-Szolnok megyeiek 75%-a és a Hajdú-Bihar megyeiek 66,6%-a nem ítélte el egyik szerkezetet sem. A Szabolcs-Szatmár-Bereg megyeiek 28,6%-a és a Hajdú-Bihar megyeiek 33,4%-a a V-e *volna* szerkezetet ítélte el. A két 40 év fölötti Jász-Nagykun-Szolnok megyei kitöltő 50–50%-ban a V *volna*-e és a V-e *volna* szerkezetet utasította el.

4.7.3. Preferenciával rendelkező és nem rendelkező kitöltők megoszlása

A 85 kitöltőt, akik nem ítéltek el egyik szerkezetet sem, tovább bontottuk aszerint, hogy éreznek-e vagy sem valamelyik szerkezet felé preferenciát. A preferenciával nem rendelkezők, a valamely szerkezet felé preferenciát érzők, valamint a két szerkezetet egyformán elfogadók esetében is megvizsgáltuk az életkori megoszlásokat, amelyet az alábbi táblázatban szemléltetünk. A táblázatban szereplő százalékos arányok az adott korcsoportba tartozó preferenciával nem rendelkező kitöltőkhöz viszonyított százalékok.

életkor	elítéli		nincs preferencia, de érez különbséget	nem érez különbséget	preferencia		összes
	V-e <i>volna</i>	V <i>volna</i> -e			V-e <i>volna</i>	V <i>volna</i> -e	
18–29	1 (2%)	4 (7%)	23 (38%)	4 (7%)	21 (34%)	8 (13%)	61
30–39	0 (0%)	1 (11%)	3 (33%)	1 (11%)	2 (22%)	2 (22%)	9
40–49	3 (17%)	1 (6%)	4 (22%)	1 (6%)	3 (17%)	5 (28%)	18
50–59	2 (25%)	1 (13%)	2 (25%)	0 (0%)	1 (13%)	2 (25%)	8
60 felett	5 (56%)	1 (11%)	2 (22%)	0 (0%)	0 (0%)	1 (11%)	9

12. táblázat

A preferenciával rendelkező és nem rendelkező kitöltők, a két szerkezetet egyformán elfogadók életkori bontásban

A 18–39 éves korosztályba tartozók (n = 70) 37%-a, míg a 40. életévüket betöltötték (n = 34) 25%-a nem érzett konzisztens preferenciát egyik szerkezet felé sem, tehát a fiatalabb kitöltőket nagyobb arányban befolyásolják az általunk vizsgált grammatikai tényezők. Adataink alapján az a tendencia figyelhető meg, hogy a szerkezetek elfogadhatóságát illetően változás mehet végre a nyelvben. Míg a 18–29 éves korosztályba tartozók alacsony, 14%-a érzett a V *volna*-e felé preferenciát,

a *V-e volná*-t ennek több mint a duplája, 38%-uk preferálta. A 30–39 éves korosztályba tartozók egyformán magas százalékban éreztek preferenciát valamelyik szerkezet felé (25%). Ám a 40 év felettek esetében megfordul ez a két arány, és inkább a *V volna-e*-t preferálják a két szerkezet közül.

A fent bemutatott négy csoportban a 18–39 éves korosztályba tartozó női kitöltők összesen 47-en, míg a férfi kitöltők 17-en voltak. Az ebbe az életkori kategóriába tartozó férfiak igen magas, 47,1%-ban nem éreztek egyik szerkezet felé sem preferenciát, a nők között ez az arány 38,3% volt. A négy csoportban a 40 éven felüli korosztályba tartozók közül 16-an nők, míg a férfi kitöltők 5-en voltak. Itt azonban ellentétes tendencia volt megfigyelhető, ugyanis a nők 43,8%-a nem rendelkezett preferenciával egyik szerkezet felé sem, míg a férfi kitöltők csupán 20%-a tartozott ebbe a csoportba.

A négy nagy csoportba tartozó kitöltők eloszlását a három legnagyobb kitöltőszámú megyére nézve is vizsgáltuk. A preferenciával nem rendelkezők, a valamely szerkezet felé preferenciát érzők, valamint a két szerkezetet egyformán elfogadók esetében a 18–39 éves korosztályba tartozó kitöltők 34,3%-a Hajdú-Bihar megyei, 10,9%-a Jász-Nagykun-Szolnok megyei és 17,1%-a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei volt, a fennmaradó százalék pedig a többi megyének választadóiból tevődik össze. Elmondható, hogy a tárgyalt három megyéből származó, 18–39 éves kitöltők egyforma arányban éreztek preferenciát a *V-e volna* felé, minden megyéből körülbelül 40–45%. A Szabolcs-Szatmár-Bereg megyeiek a legkisebb arányban (27,3%), míg a Jász-Nagykun-Szolnok megyeiek igen magas (42,8%) arányban nem éreztek egyik szerkezet felé sem preferenciát.

A négy csoportban a 40. életévüket betöltő válaszadók 19%-a Hajdú-Bihar megyei, 28,6%-a Jász-Nagykun-Szolnok megyei és 23,8%-a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei volt, a fennmaradó százalék pedig a többi megye választadóiból tevődik össze. Ebben a korosztályban a tárgyalt három megyéből a legnagyobb arányban (több mint 50%) a *V volna-e* felé éreztek konzisztens preferenciát a Hajdú-Bihar megyeiek, valamint a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyeiek. A 18–39 éves korosztályhoz hasonlóan ebben az esetben is a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei kitöltőkről elmondható, hogy inkább konzisztens preferenciával rendelkeztek valamely szerkezet felé, hiszen az ebből a megyéből származó kitöltők közül egyet sem soroltunk a preferenciával nem rendelkezők közé. Továbbra is a Jász-Nagykun-Szolnok megyeiek igen magas, 83,3%-ban nem éreztek egyik szerkezet felé sem preferenciát. A felmérés eredményei azt mutatják tehát, hogy míg a Jász-Nagykun-Szolnok megyeiek igen nagy arányban nem rendelkeznek konzisztens preferenciával,¹⁵ addig a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyeiek csak kis százalékban tartoznak ebbe a csoportba. Ez arra enged következtetni, hogy a szerkezetek használatában megyék között¹⁶ is lehetnek különbségek. A megyék közötti esetleges különbségek részletesebb tárgyalása túlmutat a tanulmány keretein, mivel ahhoz az országot teljes mértékben lefedő felmérést kellene végeznünk, amelyben minden megyéből megfelelő számú kitöltő venne részt.

¹⁵ Ez igaz azok között a kitöltők között, akik nem utasítják el egyik szerkezetet sem.

¹⁶ Szándékosan nem szeretnénk dialektusokról beszélni, mert azokat nem vizsgáltuk.

5. Eredmények összefoglalása, értékelése

A felmérés eredményeit három részletben értékeltük ki. Először az összes adatot vizsgáltuk, majd azok válaszait, akik nem utasították el egyik szerkezetet sem. A kutatásunk utolsó fázisában leszűkítettük az előző csoportot azokra, akik nem éreztek konzisztens preferenciát, de éreztek különbséget a két szerkezet között. Az összes kitöltő értékelései alapján mindössze két, a szerkezetek egyikét sem elutasítók körében négy, míg a konzisztens preferenciával nem rendelkezők körében mindegyik hipotézisünk beigazolódott. Ez azt bizonyítja, hogy vannak olyan nyelvészeti kérdéskörök, amelyek esetében nem elegendő az összes anyanyelvi beszélő ítélete alapján tesztelni a hipotéziseket, hanem meg kell találni azokat a beszélőket, akiknek az ítéleteit leginkább befolyásolhatják a tesztelt változók. Ez különösen igaz a partikula használatára, megítélésére, amely nagy variabilitást mutat, hiszen a beszélők egy része elutasítja vagy konzisztensen preferálja a *V volna-e* vagy a *V-e volna* szerkezetet. Őket várhatóan az egyéni preferenciájuk sokkal jobban befolyásolja, mint a grammatikai változók. Ezért is kiemelten fontos, hogy megtaláljuk azokat a beszélőket, akiket várhatóan az általunk tesztelt grammatikai változók leginkább befolyásolnak, ehhez azonban fontos, hogy előre meghatározott, jól átgondolt kritériumokat használjunk.

A kérdőív eredményei azt mutatják, hogy a mátrixpredikátum jellege és a beágyazott mondat feltételt megfogalmazó mellékmondata által kiváltott implikátúra együttes hatásának vizsgálatával kaphatunk teljes képet arra vonatkozóan, hogy mi befolyásolja leginkább az egyik szerkezetet sem elutasító, illetve konzisztens preferenciával nem rendelkező beszélőket.

Az alábbi táblázatban összefoglaljuk a felmérésünk legfontosabb eredményeit. Ha a hipotézis az adott kiértékelési fázisban igazolódott, egy pipát (✓), ha pedig nem, egy ikszet (×) használtunk, továbbá a statisztikailag szignifikáns eredményeket félkövérrel jelöltük.

	1. összes (n = 104)	2. egyik szerkezetet sem elutasítók (n = 85)	3/i. konzisztens preferenciával nem rendelkezők (n = 34)
H1. bizonytalanság/információhiány + az esemény megtörtént: <i>V volna-e</i> vs. <i>V-e volna</i>	✓ t(311) = 0,48; p>0,05	✓ t(254) = -0,84; p>0,05	✓ t(101) = -0,05; p>0,05
H2. bizonytalanság/információhiány + az esemény nem történt meg: <i>V volna-e</i> vs. <i>V-e volna</i>	× t(311) = -1,63; p>0,05	✓ t(254) = -3,88; p<0,05	✓ t(101) = -3,39; p<0,05
H3. idézett + megtörtént: <i>V volna-e</i> vs. <i>V-e volna</i>	× t(311) = 0,62; p>0,05	× t(254) = -0,48; p>0,05	✓ t(101) = 2,42; p<0,05
H3. idézett + nem történt meg: <i>V volna-e</i> vs. <i>V-e volna</i>	× t(311) = 0,17; p>0,05	× t(254) = -1,32; p>0,05	✓ t(101) = 2,64; p<0,05
H4. bizonytalanság/információhiány + <i>V volna-e</i> : megtörtént vs. nem történt meg	✓ t(311) = -0,15; p>0,05	✓ t(254) = 0,1; p>0,05	✓ t(101) = -0,089; p>0,05

H4. bizonytalanság/információhiány + V-e <i>volna</i> : megtörtént vs. nem történt meg	✓ t(311) = -4,02; p<0,05	✓ t(254) = -4,12; p<0,05	✓ t(101) = -3,26; p<0,05
H5. idézett + V <i>volna</i> -e: megtörtént vs. nem történt meg	✓ t(311) = -1,07; p> 0,05	✓ t(254) = -0,69; p>0,05	✓ t(101) = -0,18; p>0,05
H5. idézett + V-e <i>volna</i> : megtörtént vs. nem történt meg	✓ t(311) = -1,67; p>0,05	✓ t(254) = -1,61; p>0,05	✓ t(101) = -0,52; p>0,05

13. táblázat

A különböző változók hatása a szerkezetek elfogadhatóságára

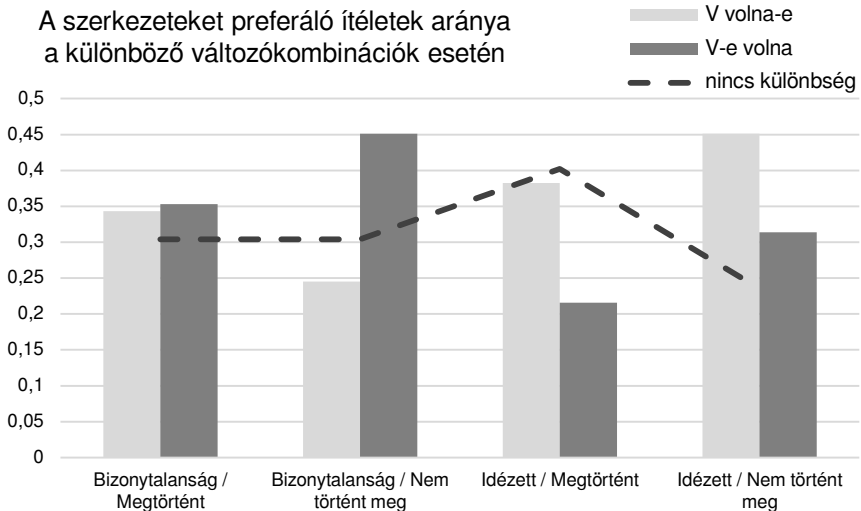
Ugyanakkor fontosnak tartjuk megjegyezni, hogy a nem szignifikáns t-teszt eredmények soha nem képesek meggyőzően alátámasztani a nullhipotézist, mely szerint nincs különbség a két szerkezet elfogadhatósága között. Ezért mindenképpen szeretnénk felhívni a figyelmet a táblázat utolsó oszlopára, amelyből látszik, hogy amíg az első lépésben szinte egy változókombinációban sem volt tapasztalható szignifikáns különbség, addig az utolsó oszlopban négy esetben tapasztaltunk az elfogadhatóságban szignifikáns különbséget, ahogyan azt előzetesen vártuk.

A statisztikai teszt eredményeinek megerősítésére vizsgáltuk a preferált szerkezet megoszlását a konzisztens preferenciával nem rendelkezők, de a szerkezetek között különbséget érzők körében. Az ekkor kapott eredmények megerősítik a statisztikai t-teszt eredményeit. Az utolsó lépcsőfokon az ítéletek 45%-ában preferálták a beszélők a V-e *volna* szerkezetet azokban az esetekben, amelyekben a mátrixpredikátum bizonytalanságot/információhiányt fejezett ki és az esemény nem történt meg, míg a két szerkezetet közel ugyanannyiszor preferálták abban az esetben, amikor a mátrixpredikátum bizonytalanságot/információhiányt fejezett ki és az esemény megtörtént. Szintén 45% volt a csoporton belül a V *volna*-e-t preferáló ítéletek aránya azokban az esetekben, amelyekben beszélő egy kérdés vagy egy vita tárgyát idézi, és az esemény nem történt meg. Összességében is elmondható, hogy a beszélők a V *volna*-e-t preferálták az ítéletek jelentős részében az idézett esetben. Az alábbi ábrán szürke vonallal jelöltük azokat az eseteket, amikor a két szerkezetre érkezett ítéletek közötti különbség nulla volt. A két szerkezetre érkezett ítélet különbsége a legkisebb arányban az idézett esetben volt nulla, amikor az esemény nem történt meg, míg a legmagasabb arányban akkor, ha megtörtént. A bizonytalanságot/információhiányt kifejező mátrixpredikátum esetében ez az arány mindkét esetben (esemény megtörtént/nem történt meg) 30% volt. Az adatok összességében a V *volna*-e-t az ítéletek 36%-ában, a V-e *volná*-t 33%-ban preferálták, míg az ítéletek 31%-ában ugyanazt a pontszámot kapta a beszélőktől mindkét szerkezet, ugyanakkor ez a megközelítőleg kiegyenlített arány a különböző változókombinációk esetében nem figyelhető meg (kivéve a bizonytalanságot/információhiányt kifejező mátrixpredikátum esetében, ha az esemény megtörtént). Ez tovább erősíti azt, hogy a tesztelt változóknak erős hatásuk van a beszélők preferenciájára és a szerkezetek megítélésére.

A t-próba mellett a preferencia szignifikanciájának tesztelésére binomiális próbát végeztünk. Itt szeretnénk megjegyezni, hogy a t-tesztet alkalmasabbnak tartjuk ilyen elemszámnál a hipotézisek tesztelésére, annak eredményeit a binomiális teszt

csak megerősítheti, hiszen az utóbbi nem érzékeny az ítéletek közötti különbségek mértékére. A bizonytalanságot/információhiányt kifejező mátrixpredikátum esetén abban az esetben, amikor az esemény nem történt meg, 95%-os kétoldali szignifikanciaszinten, ha a választások véletlenszerűek lennének, az egyes szerkezeteket preferáló ítéletek száma [27,44] közé esne. A *V volna-e*-t preferáló ítéletek száma 25, míg az *V-e volná-t* preferálóké száma 46. Mivel mindkét érték a kritikus tartományba esik, így a binomiális teszt eredménye megerősíti a t-teszt eredményét, azt mutatja, hogy az eredmények nem véletlenszerűek. Az idézett esetben, amikor az esemény megtörtént, ugyanez a tartomány [23,38]. Az *V volna-e*-t preferáló ítéletek száma ebben az esetben 39, míg az *V-e volná-t* preferálóké 22. Mivel mindkét szám az intervallumon kívüli, kritikus tartományba esik, így a nullhipotézist elvetve, a binomiális teszt alapján is kijelenthető, hogy a beszélők ítéletei nem véletlenszerűek voltak, azt a grammatikai változók befolyásolták.

6. ábra

A szerkezeteket preferáló ítéletek megoszlása a különböző változókombinációk esetén a konzisztens preferenciával nem rendelkezők, de a szerkezetek között különbséget érzők körében

A kérdőívben kapott eredmények átfogó magyarázata túlmutat a tanulmány kezein. Azt azonban szeretnénk megjegyezni, hogy úgy gondoljuk, hogy a dolgozatban bemutatott eredményekre szemantikai/pragmatikai magyarázat adható, annak ellenére, hogy a két mátrixpredikátum-típus között szintaktikai különbségeket is azonosítottunk. Ha ez csupán szintaktikai kérdés lenne, akkor azt várnánk, hogy a mátrixpredikátum típusa önmagában képes legyen meghatározni a szerkezetek elfogadhatóságát egymáshoz viszonyítva. Ám míg a bizonytalanságot kifejező mátrixpredikátum esetében számít az implikátúra, hiszen a válaszadók eltérő módon

ítélik meg a két szerkezetet implikatúrától függően, addig az idézett esetben az implikatúra nem változtat a szerkezetek egymáshoz viszonyított megítélésén. Tehát mivel az implikatúra – ami nem a mondott, hanem csupán a sugallt jelentés része, így a mondat szintaktikai szerkezetét nem változtathatja – jelentős hatással van az elfogadhatóságra, ezért ez alátámasztja, hogy a szemantika/pragmatika területén kell a továbbiakban keresnünk a magyarázatot. Ezt tovább erősíti az a tény, hogy az egyes beszélők értékelései között is nagy variabilitást tapasztaltunk. Ezért további kutatásokkal célunk megvizsgálni, hogy a jelen felmérésünk alapján talált tendenciák megfigyelhetőek-e olyan mondatokban, amelyekben az *-e* kérdő partikula a főmondatban szerepel. Olyan mondatokat tervezünk vizsgálni, amelyekben nem mátrixpredikátumot használunk, hanem a kontextus segítségével határoznánk meg, hogy a beszélő bizonytalanságát/elmékedését fejezi ki, vagy pedig egy tényleges választ vár a feltett kérdésre. A felmérésben lehetőséget biztosítunk a válaszadóknak, hogy kifejhessék a véleményüket a tesztelt mondatokkal kapcsolatban azért, hogy még árnyaltabb képet kaphassunk a vizsgált szerkezetek elfogadhatóságával kapcsolatban. Amennyiben a jelen tanulmányunkban bemutatott eredményekhez hasonló tendenciákat sikerül kimutatni főmondatokban is, akkor az tovább erősíti azt a hipotézist, hogy a mátrixpredikátum jelentése, és nem a beágyazás típusa, vagy a mondat szintaktikai szerkezete befolyásolja a beszélők ítéleteit. Ez pedig tovább erősítené egy szemantikai/pragmatikai magyarázat plauzibilitását.

6. Konklúzió

A tanulmányunk legfontosabb célja annak leírása volt, hogy az anyanyelvi beszélők hogyan ítélik meg a kérdő partikula használatát a múlt idejű feltételes módú igealakot tartalmazó beágyazott mellékmondatokban. Az előzetesen feltételezett különbségeket a mátrixpredikátumok jellegéhez társítottuk, amely alapján valószínűsítettük, hogy a vizsgált szerkezetek (*V-e volna*, *V volna-e*) elfogadhatóságát leginkább a mátrixpredikátum jellegének és a beágyazott mondat feltételt megfogalmazó mellékmondata által kiváltott implikatúrának az együttes hatása befolyásolja. Ezeket az előzetes feltételezéseket felméréssel igazoltuk. Míg az összes kitöltő válaszait vizsgálva elmondható, hogy alig okoztak szignifikáns különbséget a tesztelt nyelvi változók, addig a konzisztens preferenciával nem rendelkezők, de a szerkezetek között különbséget érzők esetében minden hipotézis beigazolódt. Ez alátámasztja, hogy bizonyos csoportokban a szerkezetek elfogadhatóságára grammatikai változók is hatással vannak, tehát az *-e* pozíciójában tapasztalt variáció nem csak stílus vagy regiszter kérdése. Annak a részletes magyarázatát nem kíséreltük meg, hogy pontosan miért részesíti előnyben a beszélők egy része a *V-e volna-t*, ha a mátrixpredikátum bizonytalanságot/információhiányt fejez ki és a beágyazott feltételes mondat mellékmondata azt implikálja, hogy az esemény nem történt meg. Elmondható, hogy a beágyazott mondat feltételt megfogalmazó mellékmondata által kiváltott implikatúra nem változtat azonban a szerkezetek egymáshoz viszonyított megítélésén, ha a beszélő a beágyazott feltételes mondatban egy vita vagy egy kérdés tárgyát idézi. A konzisztens preferenciával nem rendelkezők körében ezekben az esetekben a *V volna-e* volt elfogadhatóbb.

Korábban még senki nem foglalkozott mélyebben azzal, hogy a partikula használatát hogyan befolyásolják a demográfiai adatok. Tanulmányunkban ezt a hiányt

is szerettük volna (részben) pótolni. A felmérés eredményeinek értékelése során azt találtuk, hogy a 18–39 éves korosztályban a *V-e volna* bizonyult szignifikánsan elfogadhatóbbnak, míg a 40 év feletti korosztályban a *V volna-e*. A *Demográfiai adatok* című fejezetben közöltünk a nemek közötti és a megyék közötti különbségekre vonatkozó adatokat, amelyek ugyan nem átfogó jellegűek, mégis felvetik annak lehetőségét, hogy a partikula használata területenként eltérő lehet. Az adatokból kitűnt, hogy a fiatalabb beszélők nagyobb arányban tartoznak a konzisztens preferenciával nem rendelkezők közé, valamint, hogy az életkor csökkenésével a *V-e volna* szerkezet elfogadhatósága növekszik. Ez felveti azt, hogy a nyelvben változás mehet végbe a szerkezetek elfogadhatóságát illetően. A kapott eredmények pontos magyarázata is a jövőbeli kutatásaink tárgyát képezi.

Hivatkozások

- É. Kiss Katalin 2004. *Anyanyelvünk állapotáról*. (Osiris Könyvtár) Budapest: Osiris.
- É. Kiss Katalin 2014. Kérdő mondatok változásai. In É. Kiss Katalin (szerk.) *Magyar generatív történeti mondattan*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 47–52.
- Fábricz Károly 1981. Az *-e* partikula. *Magyar Nyelvőr* **105/4**:447–451.
- Gallasy Magdolna 2003. Mondattörténet. In Kiss Jenő – Pusztai Ferenc (szerk.) *Magyar nyelvtörténet*. Budapest: Osiris Kiadó. 251–267.
- Grétsy László – Kemény Gábor (szerk.) 2005. *Nyelvművelő kézikönyvtár*. 2., javított és bővített kiadás. (A magyar nyelv kézikönyvei 9) Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Gyuris Beáta 2016. A magyar nyelv tagadószós eldöntendő kérdő mondatainak jelentéséhez. *Jelentés és Nyelvhasználat* **3**:169–190.
doi:10.14232/JENY.2016.1.8.
- Gyuris, Beáta 2017. New perspectives on bias in polar questions: A study of Hungarian *-e*. *International Review of Pragmatics* **9/1**:1–50.
doi:10.1163/18773109-00000003.
- Kálmán László 2015. Jól hangzott is volna, ha nem így mondtam volna. Weboldal. *Nyelv és Tudomány*. <https://www.nyest.hu/hirek/jol-hangzott-is-volna-br-ha-nem-igy-mondtam-volna> [2022. augusztus 23.].
- Kassai Ilona 1994a. Az *-e* kérdőszó vándorlásai. In Kemény Gábor – Kardos Tamás (szerk.) *A magyar nyelvi norma érvényesülése napjaink nyelvhasználatában*. (Linguistica. Series A. Studia et Dissertationes 16) Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézete. 125–130.
- Kassai Ilona 1994b. Nyelvi norma és nyelvhasználat viszonyáról az *-e* kérdőszó mondatbeli helye(i) kapcsán. *Magyar Nyelv* **90/1**:42–48.
- Kenesei István 1992. Az alárendelt kérdések szerkezeti tulajdonságai. In Kiefer Ferenc (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan 1. Mondattan*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 691–694.
- Ladd, D. Robert 1981. A first look at the semantics and pragmatics of negative questions and tag questions. In Roberta A. Hendrick – Carrie S. Masek – Mary Frances Miller (szerk.) *Papers from the 17th Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society*. Chicago: Chicago Linguistic Society. 164–171.
- Nádasdy Ádám 2001. A név előtti névelő. *Magyar Narancs* **2001/11/08**:52.
http://seas3.elte.hu/olddelg/publications/modern_talking/19.html.

- Oravecz, Csaba – Tamás Váradi – Bálint Sass 2014. The Hungarian Gigaword Corpus. In Nicoletta Calzolari – Khalid Choukri – Thierry Declerck – Hrafn Loftsson – Bente Maegaard – Joseph Mariani – Asuncion Moreno – Jan Odijk – Stelios Piperidis (szerk.) *Proceedings of the Ninth International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC'14)*. Reykjavik: European Language Resources Association (ELRA). 1719–1723.
- Sándor Lilla Kamilla 2021. *Az -e kérdő partikula mondatbeli helye a magyarban*. OTDK dolgozat.
- Schirm Anita 2006. Az -e kérdő partikula nyomában. In Gárgyán Gabriella – Sinkovics Balázs (szerk.) *LingDok 5. Nyelvész-doktoranduszok dolgozatai*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem, Nyelvtudományi Doktori Iskola. 131–153.
- Schirm Anita 2014. A többszörös „-e” kérdőszó. Weboldal. *Nyelv és Tudomány*. <https://www.nyest.hu/hirek/a-tobbszoros-e-kerdoszo> [2022. augusztus 23.].
- Simonyi Zsigmond 1882. *A magyar kötőszók, egyuttal az összetett mondat elmélete. Második kötet. Az alárendelő kötőszók első fele. A hogy és -e kötőszók*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.

Függelék

A felmérés mondatai	összes adat		nem utasítja el egyik szerkezetet sem		nincs preferencia, de érez különbséget	
	átlag	szórás	átlag	szórás	átlag	szórás
Kérdéses, hogy János kapott volna-e kitüntetést, ha nincsenek befolyásos kapcsolatai.	4,72	1,55	4,83	1,48	4,94	1,54
Kérdéses, hogy János kapott-e volna kitüntetést, ha nincsenek befolyásos kapcsolatai.	4,25	1,90	4,55	1,64	4,41	1,62
Nem tudom, hogy Péter kapott volna-e segítséget a felkészülésben, ha megkéri a tanárát.	4,20	1,70	4,27	1,60	4,06	1,65
Nem tudom, hogy Péter kapott-e volna segítséget a felkészülésben, ha megkéri a tanárát.	4,44	1,87	4,82	1,56	4,62	1,63
Arról beszélgettek, hogy Anna kapott volna-e szerepet, ha nem támogatja a filmet.	4,15	1,69	4,24	1,56	4,29	1,49
Arról beszélgettek, hogy Anna kapott-e volna szerepet, ha nem támogatja a filmet.	4,03	1,85	4,29	1,63	3,85	1,60
Arról vitáztak, hogy a vállalat kapott volna-e engedélyt a fejlesztésre, ha időben beküldik a tervezetet.	4,31	1,71	4,38	1,60	4,41	1,48
Arról vitáztak, hogy a vállalat kapott-e volna engedélyt a fejlesztésre, ha időben beküldik a tervezetet.	4,29	1,92	4,64	1,63	4,03	1,64

A felmérés mondatai	összes adat		nem utasítja el egyik szerkezetet sem		nincs preferencia, de érez különbséget	
	átlag	szórás	átlag	szórás	átlag	szórás
Kérdéses, hogy az ismerőse járt volna-e Jánoshoz látogatóba, ha nem hagy rá milliókat.	3,80	1,74	3,80	1,64	3,26	1,60
Kérdéses, hogy az ismerőse járt-e volna Jánoshoz látogatóba, ha nem hagy rá milliókat.	4,17	1,91	4,45	1,69	4,03	1,62
Nem tudom, hogy az idős bácsi járt volna-e terápiára, ha nem hal bele a műtétbe.	3,91	1,87	3,86	1,80	3,74	1,68
Nem tudom, hogy az idős bácsi járt-e volna terápiára, ha nem hal bele a műtétbe.	4,37	1,81	4,75	1,50	4,68	1,47
Azt vitatták, hogy Bence járt volna-e egyetemre, ha a szülei nem kényszerítik rá.	3,99	1,82	4,06	1,74	4,29	1,61
Azt vitatták, hogy Bence járt-e volna egyetemre, ha a szülei nem kényszerítik rá.	4,02	1,85	4,27	1,62	4,18	1,55
Arról beszélgettek, hogy járt volna-e kezelésre a gyanúsított, ha lehetőséget adnak neki rá.	4,28	1,67	4,33	1,58	4,62	1,30
Arról beszélgettek, hogy járt-e volna kezelésre a gyanúsított, ha lehetőséget adnak neki rá.	4,27	1,74	4,58	1,47	4,00	1,52
Kérdéses, hogy a Kati csatlakozott volna-e a csapathoz, ha tagdíjat kell fizetni.	4,10	1,77	4,20	1,65	4,00	1,48
Kérdéses, hogy a Kati csatlakozott-e volna a csapathoz, ha tagdíjat kell fizetni.	3,98	1,98	4,30	1,78	3,79	1,82
Nem tudom, hogy Bence csatlakozott volna-e hozzánk, ha szólunk neki.	4,55	1,68	4,64	1,57	4,47	1,69
Nem tudom, hogy Bence csatlakozott-e volna hozzánk, ha szólunk neki.	4,62	1,77	4,94	1,41	4,85	1,48
Azt a kérdést tette fel, hogy az ország csatlakozott volna-e a NATO-hoz, ha nem szorul rá a támogatásra.	4,41	1,62	4,51	1,47	4,74	1,16
Azt a kérdést tette fel, hogy az ország csatlakozott-e volna a NATO-hoz, ha nem szorul rá a támogatásra.	4,22	1,89	4,55	1,60	4,00	1,67
Arról vitatkoztak, hogy László csatlakozott volna-e a tüntetéshez, ha nem töri el előző nap a lábát.	4,23	1,73	4,27	1,62	4,56	1,50
Arról vitatkoztak, hogy László csatlakozott-e volna a tüntetéshez, ha nem töri el előző nap a lábát.	4,18	1,82	4,48	1,55	4,12	1,65

A felmérés mondatai	összes adat		nem utasítja el egyik szerkezetet sem		nincs preferencia, de érez különbséget	
	átlag	szórás	átlag	szórás	átlag	szórás
18-39 éves						
Kérdéses, hogy János kapott volna-e kitüntetést, ha nincsenek befolyásos kapcsolatai.	4,60	1,53	4,70	1,48	4,65	1,65
Kérdéses, hogy János kapott-e volna kitüntetést, ha nincsenek befolyásos kapcsolatai.	4,59	1,68	4,55	1,66	4,15	1,67
Nem tudom, hogy Péter kapott volna-e segítséget a felkészülésben, ha megkéri a tanárát.	3,90	1,66	4,08	1,60	3,92	1,60
Nem tudom, hogy Péter kapott-e volna segítséget a felkészülésben, ha megkéri a tanárát.	4,87	1,60	4,88	1,59	4,50	1,75
Arról beszélgettek, hogy Anna kapott volna-e szerepet, ha nem támogatja a filmet.	3,76	1,60	3,92	1,55	3,92	1,41
Arról beszélgettek, hogy Anna kapott-e volna szerepet, ha nem támogatja a filmet.	4,36	1,65	4,33	1,61	3,73	1,59
Arról vitáztak, hogy a vállalat kapott volna-e engedélyt a fejlesztésre, ha időben beküldik a tervezetet.	3,90	1,70	4,11	1,62	4,23	1,42
Arról vitáztak, hogy a vállalat kapott-e volna engedélyt a fejlesztésre, ha időben beküldik a tervezetet.	4,74	1,60	4,75	1,56	4,23	1,50

A felmérés mondatai	összes adat		nem utasítja el egyik szerkezetet sem		nincs preferencia, de érez különbséget	
	átlag	szórás	átlag	szórás	átlag	szórás
Kérdéses, hogy az ismerőse járt volna-e Jánoshoz látogatóba, ha nem hagy rá milliőkat.	3,53	1,61	3,89	1,60	3,04	1,48
Kérdéses, hogy az ismerőse járt-e volna Jánoshoz látogatóba, ha nem hagy rá milliőkat.	4,57	1,67	4,41	1,72	3,88	1,66
Nem tudom, hogy az idős bácsi járt volna-e terápiára, ha nem hal bele a műtétbe.	3,51	1,79	3,89	1,80	3,46	1,65
Nem tudom, hogy az idős bácsi járt-e volna terápiára, ha nem hal bele a műtétbe.	4,84	1,44	4,73	1,55	4,54	1,56
Azt vitatták, hogy Bence járt volna-e egyetemre, ha a szülei nem kényszerítik rá.	3,64	1,76	4,09	1,78	4,08	1,62
Azt vitatták, hogy Bence járt-e volna egyetemre, ha a szülei nem kényszerítik rá.	4,40	1,55	4,23	1,61	4,15	1,38
Arról beszélgettek, hogy járt volna-e kezelésre a gyanúsított, ha lehetőséget adnak neki rá.	3,93	1,69	4,31	1,53	4,46	1,36
Arról beszélgettek, hogy járt-e volna kezelésre a gyanúsított, ha lehetőséget adnak neki rá.	4,77	1,42	4,58	1,55	4,00	1,50
Kérdéses, hogy a Kati csatlakozott volna-e a csapathoz, ha tagdíjat kell fizetni.	3,93	1,71	4,23	1,61	4,12	1,42
Kérdéses, hogy a Kati csatlakozott-e volna a csapathoz, ha tagdíjat kell fizetni.	4,20	1,86	4,39	1,83	3,54	1,82
Nem tudom, hogy Bence csatlakozott volna-e hozzánk, ha szólunk neki.	4,29	1,72	4,66	1,56	4,38	1,77
Nem tudom, hogy Bence csatlakozott-e volna hozzánk, ha szólunk neki.	5,01	1,35	5,03	1,38	4,73	1,40
Azt a kérdést tette fel, hogy az ország csatlakozott volna-e a NATO-hoz, ha nem szorul rá a támogatásra.	4,13	1,64	4,44	1,45	4,65	1,26
Azt a kérdést tette fel, hogy az ország csatlakozott-e volna a NATO-hoz, ha nem szorul rá a támogatásra.	4,64	1,65	4,36	1,72	4,19	1,65
Arról vitatkoztak, hogy László csatlakozott volna-e a tüntetéshez, ha nem töri el előző nap a lábát.	3,86	1,69	4,11	1,62	4,27	1,51
Arról vitatkoztak, hogy László csatlakozott-e volna a tüntetéshez, ha nem töri el előző nap a lábát.	4,51	1,59	4,42	1,54	4,12	1,68

A felmérés mondatai	összes adat		nem utasítja el egyik szerkezetet sem		nincs preferencia, de érez különbséget	
	átlag	szórás	átlag	szórás	átlag	szórás
40. életevüket betöltötték						
Kérdéses, hogy János kapott volna-e kitüntetést, ha nincsenek befolyásos kapcsolatai.	4,97	1,59	5,19	1,44	5,9	0,4
Kérdéses, hogy János kapott-e volna kitüntetést, ha nincsenek befolyásos kapcsolatai.	3,56	2,16	4,43	1,66	5,3	1,2
Nem tudom, hogy Péter kapott volna-e segítséget a felkészülésben, ha megkéri a tanárát.	4,82	1,62	4,95	1,47	4,5	1,9
Nem tudom, hogy Péter kapott-e volna segítséget a felkészülésben, ha megkéri a tanárát.	3,56	2,09	4,52	1,57	5,0	1,2
Arról beszélgettek, hogy Anna kapott volna-e szerepet, ha nem támogatja a filmet.	4,97	1,60	5,24	1,14	5,5	1,1
Arról beszélgettek, hogy Anna kapott-e volna szerepet, ha nem támogatja a filmet.	3,35	2,07	4,19	1,69	4,3	1,7
Arról vitáztak, hogy a vállalat kapott volna-e engedélyt a fejlesztésre, ha időben beküldik a tervezetet.	5,15	1,40	5,29	1,19	5,0	1,6
Arról vitáztak, hogy a vállalat kapott-e volna engedélyt a fejlesztésre, ha időben beküldik a tervezetet.	3,35	2,20	4,14	1,93	3,4	2,0

A felmérés mondatai	összes adat		nem utasítja el egyik szerkezetet sem		nincs preferencia, de érez különbséget	
	átlag	szórás	átlag	szórás	átlag	szórás
Kérdéses, hogy az ismerőse járt volna-e Jánoshoz látogatóba, ha nem hagy rá milliókat.	4,35	1,89	4,43	1,69	4,0	1,9
Kérdéses, hogy az ismerőse járt-e volna Jánoshoz látogatóba, ha nem hagy rá milliókat.	3,35	2,12	4,05	1,80	4,5	1,5
Nem tudom, hogy az időős bácsi járt volna-e terápiára, ha nem hal bele a műtétbe.	4,74	1,78	4,62	1,75	4,6	1,5
Nem tudom, hogy az időős bácsi járt-e volna terápiára, ha nem hal bele a műtétbe.	3,38	2,09	4,29	1,79	5,1	1,1
Azt vitatták, hogy Bence járt volna-e egyetemre, ha a szülei nem kényszerítik rá.	4,71	1,77	4,95	1,50	5,0	1,4
Azt vitatták, hogy Bence járt-e volna egyetemre, ha a szülei nem kényszerítik rá.	3,24	2,16	3,86	1,96	4,3	2,1
Arról beszélgettek, hogy járt volna-e kezelésre a gyanúsított, ha lehetőséget adnak neki rá.	5,00	1,41	5,14	1,15	5,1	1,0
Arról beszélgettek, hogy járt-e volna kezelésre a gyanúsított, ha lehetőséget adnak neki rá.	3,24	1,89	3,95	1,63	4,0	1,7
Kérdéses, hogy a Kati csatlakozott volna-e a csapathoz, ha tagdíjat kell fizetni.	4,44	1,85	4,57	1,63	3,6	1,7
Kérdéses, hogy a Kati csatlakozott-e volna a csapathoz, ha tagdíjat kell fizetni.	3,53	2,16	4,48	1,72	4,6	1,7
Nem tudom, hogy Bence csatlakozott volna-e hozzánk, ha szólunk neki.	5,09	1,48	5,19	1,17	4,8	1,5
Nem tudom, hogy Bence csatlakozott-e volna hozzánk, ha szólunk neki.	3,79	2,23	4,57	1,75	5,3	1,8
Azt a kérdést tette fel, hogy az ország csatlakozott volna-e a NATO-hoz, ha nem szorul rá a támogatásra.	5,00	1,41	5,14	1,01	5,0	0,8
Azt a kérdést tette fel, hogy az ország csatlakozott-e volna a NATO-hoz, ha nem szorul rá a támogatásra.	3,35	2,07	4,10	1,64	3,4	1,7
Arról vitatkoztak, hogy László csatlakozott volna-e a tüntetéshez, ha nem töri el előző nap a lábát.	5,00	1,58	5,05	1,40	5,5	1,1
Arról vitatkoztak, hogy László csatlakozott-e volna a tüntetéshez, ha nem töri el előző nap a lábát.	3,50	2,09	4,10	1,67	4,1	1,6

A szerzőkről

Virovec Viktória a Debreceni Egyetem Nyelvtudományok Doktori Iskolájának hallgatója. Kutatásait a formális szemantika és a pragmatika területein végzi. Fő érdeklődési területe a jövő időre utalás és a modálisok, illetve ezek interakciói.

Elérhetősége: virovecviki@gmail.com

Sándor Lilla Kamilla a Debreceni Egyetem angol nyelv és kultúra tanára, etikatanár szakos hallgatója. A kutatásait a Debreceni Egyetem Angol-Amerikai Intézetének Angol Nyelvészeti Tanszékén végzi.

Elérhetősége: lillakamilla007@gmail.com

„Alkalmas ideig gyötörte” Pragmatikai markerek funkcióinak alakulásáról 16–18. századi regiszterekben

Varga Mónika
Nyelvtudományi Kutatóközpont

Összefoglaló

A beszélői bizonytalanságot és nyomatékosítást jelölő elemek, más néven *pragmatikai markerek* története az ómagyar korszak utáni időszakokra nézve feltárás alatt van. Az egyes elemek funkcióinak alakulása, átjárhatósága is kutatásokat igényel. Jelen tanulmány célja néhány pragmatikai marker kontextusfüggő átértékelődésének bemutatása 16–18. századi adatok alapján. A tárgyalt elemek olyan funkciókban (is) használatosak a vizsgált korszakban, amelyek eltérnek a napjainkban jellemzőktől (részben az első ismert jelentéseiktől is különbözve). A változások érintik az evidencialitást (*szinte* ~ *szintén*: hedge → intenzifikáló; *azt tud* booster, de az így jelölt esemény nem valószínű), valamint a polaritást (*alkalmas*) kérdéskörét. Az elemzés a Történeti magánéleti korpusz mellett a korszak további forrásait is tekintetbe veszi, felvetve, hogy a tárgyalt markerek mutatnak-e valamiféle regiszter szerinti különbségeket a tárgyalt újabb funkciók kapcsán.

Kulcsszavak: pragmatikai markerek, nyelvi változás, evidencialitás, polaritás, kontextus, középmagyar korszak, regiszterek

1. Bevezetés, témamegjelölés

A *pragmatikai markerek* csoportjába sorolható elemeket a funkció, azaz a beszélő által közölt üzenet és az annak kontextusa közötti viszony meghatározása kapcsolja össze (Culpeper–Kytö 2010: 361). A *marker* elnevezést az indokolja, hogy a kategória tagjai különféle szófajokba tartozhatnak, változatos formai, szerkezeti jellemzőkkel bírhatnak. A pragmatikai funkciót tekintve megkülönböztethetők a bizonyosságot jelölő, nyomatékosító, fokozó elemek (*booster*), valamint a bizonytalanságot, homályos, elmosódott jelleget kifejező *hedge*-ek.¹

A pragmatikai markerek története az ómagyar kor határozószói (azon belül a fokhatározószók, leírásukat I. D. Máta (1991) és D. Máta (1992)), valamint a módosítószói (leírásukat I. Juhász (1991) és Juhász (1992) mentén ragadható meg. A középmagyar korszak e tekintetben feltárás alatt áll; egyaránt cél a gyakorisági változások, közel szinonim variánsok váltakozásának bemutatása (esettanulmány: Varga 2022), emellett, ahol lehetőség nyílt rá, a társadalmi, kulturális beágyazottság vizsgálata (boszorkányperekben Varga 2019). Lényeges ugyanakkor az egyes elemek funkcióinak alakulása, a kontextusfüggő átértékelődés kutatása is.

¹ Jóllehet számos magyarítási kísérlet ismert a *hedge* terminussal kapcsolatban (*pontatlanság-jelölő, kertelés, homályosító*), egyik sem kifogástalanul és maradéktalanul fedli le a kérdéses kategóriát, így jelen tanulmány az egyértelműség kedvéért az angol kifejezés használatánál marad.

Jelen tanulmány célja néhány pragmatikai marker – az *alkalmas*, a *szinte* ~ *szintén*, valamint az *azt tud* – középmagyar kori használatának, ezzel együtt változásainak bemutatása. A választást az indokolja, hogy a felsorolt elemeknek olyan használatai is kimutathatók a 16–18. század során, amelyek a napjainkban jellemzőktől (sőt részben az első ismert jelentéseiktől is) eltérnek. A változások a *szinte* ~ *szintén* és az *azt tud* nyomán érintik az evidencialitás kérdéskörét abban az értelemben, hogy egy adott esemény, szituáció fennáll-e a megnyilatkozó szerint, mire alapozza ezt, például érzékelésre, mástól származó tudásra stb., valamint ez utóbbinak a megbízhatósági fokára reflektál-e (l. Kugler 2015: 52, 55–56). A polaritás (vö. Kugler 2018: 162–163) pedig az *alkalmas* olyan használatait tekintve kap szerepet, amikor az negatívként értékelt események leírásában jelenik meg.

A továbbiakban kitérek a pragmatikai markerek részletesebb meghatározására és a funkcióváltás kérdéskörére, ezt követi az adatgyűjtés bemutatása, valamint az egyes markerek elemzése.

2. Problémafelvetés: pragmatikai markerek és funkcióváltás

A pragmatikai markerek közé sorolható elemeknek a bizonyosság vagy épp meggyőződés jelölése során szerepük van a személyközi dinamikában, a megnyilatkozó érzelmeinek, attitűdjeinek közvetítésében, beleértve az udvariasságot is (Culpeper–Kytő 1999: 294; 2010). A terminológia változatosságát és változékonyságát mutatja, hogy Foolen (2011: 218) éppen a magyarban leginkább *diskurzusjelölő*ként ismert csoportot nevezi *pragmatic markers*-nek. Amellett, hogy ezáltal nem foglal állást egyik specifikus elmélet mellett sem, azzal indokolja döntését, hogy a terminus mindkét része semleges: a *marker* a beszéd formális felosztását tekintve (így a több szóból álló elemek is beletartozhatnak), a *pragmatic* pedig a közvetítés módjára nézve. Emellett az állásfoglalás (*stance*) fogalmába is tartoznak olyan szerepek és kifejezések, amelyek más megközelítésben a pragmatikai markerek közé sorolhatók (Gray–Biber 2014). Traugott (2020: 2–3) áttekintése pedig azt mutatja, hogy a szövegszintű állásfoglalás (*stance-to-text*) – amelybe többek között episztemikus evidenciális és értékelő elemek tartoznak – és az általa *pragmatikai marker*ként emlegetett, a magyarban hagyományosan diskurzusjelölőként kezelt kategória átfedéseket mutat. Az *affective stance* a különféle érzelmeket és intenzitásukat, míg az *epistemic stance* a hiedelmek, tudás, bizonyosság kifejezését, állítások iránti elköteleződést jelöli. Megkülönböztethető a grammatikailag explicit, valamint az implicit állásfoglalás, utóbbi esetében a kontextus vagy a megosztott háttér tudás mentén azonosítható, hogy a beszélő / író minősítése, attitűdje jelenik-e meg az érzéseket jelölő kifejezésekben (*boldog*, *mérges*, *meglepett*) és értékelésekben (*jó*, *csodálatos* stb.; Gray–Biber 2014: 221–222).

A pragmatikai markerek mind a bizonytalanság, mind a nyomaték mentén feloszthatók alcsoportokra. A hedge-en belül ilyen az állításhoz való beszélői viszonyulást jelző „pajzs” (*shield*, például: *I guess*), valamint az approximátor; utóbbi például azt jelzi, hogy az adott elem nem prototipikus tagja a kategóriának, illetve valamilyen számszerű, értékre vonatkozó pontatlanságot érzékeltet a propozíción belül (a határok nem minden leírás szerint élesek, l. Culpeper–Kytő (1999: 297),

Fraser (2010), Mihatsch (2010) és Overstreet (2011)). A boosterben belül pedig a bizonyossági markerek és az intenzifikáló elemek alkotnak csoportot (Culpeper-Kyťo 1999: 297; 2010: 363–364).

Fontos megjegyezni, hogy egy-egy kifejezés több kategóriába is tartozhat a kontextustól függően (a *fairly* és a *pretty* kapcsán Nevalainen–Rissanen (2002: 361–363)). A 16–18. századi boszorkányperes tanúvallomások (és levelezések) alapján a *mintegy* a hedge funkción belül lehet közelítő, approximátor, de „pajzs”-ként, az állításban jelölt eseményhez, állapothoz viszonyulva is jelezhet bizonytalanságot (Varga 2019: 105). A *bizonyos* elsődleges szerepe a nyomatékosítás, ugyanakkor a ’közelebről meg nem határozott’ jelentés is rendszeressé vált a középmagyar korszak során – az eddigi eseti elemzés alapján a változatok használata regiszterhez is köthető (az önéletírás a hedge szerepet jobban preferálta, míg a levelekre a nyomatékosító funkció volt jellemző, l. Varga (2022)). Az *ilyen*, *amolyan* szintén alapvetően hedge-ként használatos, ahogy napjainkban is, azonban – akár csak alkalmilag – átértékelődhet(ett) boosterré, ahogy az *esse / esze / ez és ez’* is (az *Erdélyi magyar szótörténeti tár*, a továbbiakban SzT., igen gyakran szitkozódás részeként idézi, például: 1630: *szandekom uolt hogj bizony meghj fizetek esse lelek kuruak* [Mv; MvLt 290. 235b]):²

- (1) a az utrumban specificált személyek *ilyenek*, s *amollyanok* az az boszorkányok volnának (Bosz. 61.)
 b. Az Ola Janos mondotta hogi az *esse lelek kura* az uonta el az Szamat helirül (Bosz. 554.)

A fenti példákban nem az episztemikus bizonytalanság hangsúlyozódik, a közelebről meg nem meghatározott jelleg ellenére nyilvánvaló a beszélői meggyőződés és a nyomaték (valamint az, hogy az ezúttal alapvetően semleges polaritás negatívvá válik, l. még Varga (2019: 105–106)).

Ahogy látszik, a jelentések átjárhatósága, alakulása változás, de egyben bővülés is, azaz a korábbi jelentések, funkciók sem szűnnek meg. Az alábbiakban tárgyalt elemek vizsgált funkciói esetében is ez tapasztalható.

3. Anyag és módszer

Az adatgyűjtés egyik fő forrása a *Történeti magánéleti korpusz* (TMK, Dömötör et al. 2017; Novák et al. 2018), innen fölötti adat származik (az egyes elemek előfordulásait lentebb veszem sorra). A manuális adatkeresés során további magánleveleket és boszorkánypereseket is vizsgáltam, azonban a regiszter szerepének bevonásához nagyobb hangsúlyt helyeztem a 16–18. századi önéletírásokra és drámákra (a készülő *Középmagyar emlékirat- és drámakorpusz* anyaga alapján, l. Gugán (2020)). Az alakulástörténet teljesebb (1771 utáni) feltárásához a *Magyar Történeti Szövegtárban* is végeztem kereséseket (MTSz, Sass 2017); ez utóbbi

² A TMK-ból bárki számára elérhető adatokat betűhíven közlöm (az esetleges értelmezést segítő kiegészítések [ ]-ben szerepelnek), a tételszámmal hivatkozva, ugyanis a keresőfelület Lekérdezés menüjébe beírva a szöveg egy részletét, valamint a fejlécben megadva a tételszámot, minden idézett adat visszakereshető (illetve csak a tételszám megadásával a teljes szöveg is kinyerhető). A további felhasznált művek rövidítésének feloldását l. Források.

adatbázis tartalmaz úgynevezett személyes – magánlevelekből és emlékiratokból álló – alkorpuszt, valamint drámákat is (ezzel együtt a lekérdezések a teljes gyűjteményre irányultak).

Az elemzés az alábbi kérdésekre irányul:

- A korszakban is ritkábbak-e a vizsgált elemek, szerkezetek (*szinte*, *alkalmas*, *azt tud*) ezúttal tárgyalt jelentései azoknál, amelyek napjainkban (is) közismertek?
- Megfigyelhető-e valamilyen regiszterbeli különbség a vizsgált elemek ezúttal tárgyalt használatában?
- Milyen kontextusbeli, szerkezeti jellemzők mutathatók ki a tárgyalt elemek esetében?
- Mi motiválhatta a funkciók átértékelődését, milyen mintázatokba illeszkednek a változások?

Előrebocsátható, hogy az *azt tud* főként a fiktív vagy valós élőnyelvközei forrásokban – levelek, boszorkányperek, önéletírás, drámák – adathozható; az *alkalmas* is, utóbbi azonban az eddig feldolgozott drámákban nem fordult elő az ezúttal vizsgált jelentésben. Mindkét marker ritkának tekinthető (a TMK az adatgyűjtés idején – 2022 tavaszán – több mint egymillió szövegszót tartalmazott). A *szinte* ~ *szintén* viszont jelentősen több előfordulással szerepelt a másik két elemhez képest, emellett a korszak bibliafordításában (az Újszövetséget megnézve Sylvester, Heltai, Károlyi és Káldi fordításai alapján) is használatos az ezúttal tárgyalt funkciókban (4.1. szakasz). Az 1. táblázat adatai tájékoztató jellegűek (az *azt tud* esetében a manuális gyűjtések csak a nem faktív előfordulásokat tartalmazzák).

	<i>szinte</i> ~ <i>szintén</i> booster	<i>alkalmas</i> semleges + negatív	<i>azt tud</i> nem faktív
TMK, boszorkányperek	196/192	34/7+15	80/13
TMK levelek	442/434	38/2+17	45/39
További boszorkányperek, levelek	72/65	13/12	20
Emlékirat, dráma	209/181	26/13	28
Összesen: 1201 adat / ezúttal releváns: 1034	919/872	111/62	171/100

1. táblázat

A vizsgált pragmatikai markerek előfordulása 16–18. századi boszorkányperekben, levelekben, emlékiratokban, drámákban (adatszám)

Az egyes markerek kontextusbeli és szerkezeti jellemzőit, valamint a funkcióbeli változás, bővülés lehetséges motivációinak kérdéskörét a következő szakaszban tárgyalom.

4. Elemzés

A továbbiakban az evidencialitás szempontjából érintett változásokat mutatom be a *szinte* ~ *szintén* és az *azt tud* vonatkozásában (eredeti jelentések, szerkezeti, szemantikai kontextusok, lehetséges motiváció), ezt követően pedig az *alkalmas* polaritásának alakulását vizsgálom.

4.1. *Szinte* ~ *szintén*

A *szinte* jelenkori funkcióját tekintve hedge, azon belül approximátor. Halm (2020) formális diakrón elemzést készített a TESz., valamint az MTSz és az MNSZ2 adatai alapján, összevetve a *szinte* és a *majdnem* hasonló és eltérő kontextusait. Eszerint a *szinte* skaláris bizonytalanságot, kevésbé precíz sztenderd alapján elfogadható, míg a *majdnem* episztemikus bizonytalanságot jelöl, a különbség pedig a két elem történetével is magyarázható. A *szinte* kapcsán a 'külső hasonlóság, megjelenésre, ránézésre ugyanaz' jelentés tekinthető a fő motivációnak (míg a *majdnem* tekintetében a mirativitás; az utóbbi elemről eltérő, a pleonasztikus tagadással összefüggő leírást ad Gugán (2021: 147–148) és Gugán (2022)).

A *szintén* első jelentései között a TESz. alapján megtalálható a 'különösen, kifejezetten', 'éppen úgy, is', valamint a 'teljesen, egészen' (a 'csaknem' későbből adathozható, és az adatok egy részében bizonytalan értelmezés). Az utóbbi két jelentés a *szinte* kapcsán is kimutatható a 'csaknem' mellett, idővel ez utóbbi vált elsődlegessé. A 'megközelítőleg, csaknem' jelentés alakulásának fő motivációi a 'felület, látszat', illetve 'látszatára, hasonlóságára' lehetnek (vö. TESz.). A tipológiai kutatások alapján hasonló a helyzet a 'közel' jelentésű elemekkel, amelyek esetében a grammatikalizáció tipikus kimenete a megközelítő 'csaknem', tehát a hedge funkció (vö. Heine–Kuteva 2002; Kuteva et al. 2019: 287–288). Az SzT. felvesz a *szinte* címszóhoz 'éppen' jelentést a 'majdnem, csaknem' mellett, azonban csak az időre vonatkoztatva (l. lentebb).

A *szinte* és a *szintén* jelentései és használatai viszonylag későn váltak el egymástól (TESz.), így a két elem adatait változatokként, együtt tárgyalom. Ezúttal olyan használatról lesz szó, ahol a *szinte* nem hedge-ként, hanem intenzifikáló elemként működik 'igazán, eléggé, éppen' jelentésekben. Az approximátor szerep a gyűjtött anyagban, főként a TMK alapján ritkának számít (2% alatti), de az összesített adatoknak is több mint a 95%-a nyomatékosítóként értelmezhető (a drámákból csak booster funkciójú előfordulások kerültek a táblázatba):

Forrás	<i>szinte</i> ~ <i>szintén</i>
TMK, boszorkányper + levelek	638/626
További boszorkányper + levelek	72/65
Emlékirat	190 /162
Dráma	19
Bibliafordítás (+ Oktató intés)	78 (+ 23)
Összes / nyomatékosító	1020/973

2. táblázat

A *szinte* ~ *szintén* előfordulásai
a feldolgozott 16–18. századi forrásokban (adatszám)

A jelenleg releváns nyomatékosító jelentés működését egy, a TMK-ból is elérhető magánlevélből származó példán mutatom be; Barkóczy Krisztina ír férjének, Károlyi Sándornak néhány hónapos gyermekükről:

- (2) Feruska sem nagy, sem kicsiny, *szinte jó, nem kel más*, Édes Szívem
(Bark. 69.)

A (2) példát látva a szöveggörnyezet (*nem kell más*) világossá teszi a későbbi olvasó számára is: ezúttal nem arról van szó, hogy 'kevésbé precíz sztenderd szerint' jó Feruska, hanem 'éppen, pontosan, meglehetősen' jó. (A szituáció is ezt támasztja alá, ahogy a levelezés valamivel korábbi szakaszából látható: *Az gyermek igen szüksége, hogj erős és jó testel legjen, ha kurucz akar lenni* [Kár. 55.].) A *szinte* ~ *szintén* TESz. által megadott jelentései közül a 'teljesen' értelmezhető ebben a szövegrészletben. A jelenleg vizsgált forrásokban ugyanakkor több olyan kontextus is mutatkozik, ahol nem érvényesíthető ez a jelentésárnyalat a nyomatékosító szerepen belül.

Az alábbi drámaszövegben az 'éppen, pontosan' jelentésben használatos a *szinte*, egymás után kétszer (a *szinte titeket* esetében nem feleltethető meg a TESz.-ben meghatározott 'teljesen, egészen' jelentéseknek, a *szinte jól vagyon* viszont értelmezhető így is):

- (3) Egességgel tarsaim, szinte titöket kereslec vala.
Szinte iol vagyon, mijs tegedet vadaszunc vala (Szegedi Lőrinc: 735)

Az ezúttal feldolgozott adatok alapján a *szinte* ~ *szintén* nyomatékosító szerepe különféle kontextusokban figyelhető meg (az adatszámok tájékoztató jellegűek):

Forrás	puszta nyomaték	hasonlóság, azonosítás	egyidejűség	tagadott	ha ... is
16–18. sz. TMK	85	173	269	32	67
16–17. sz. bibliafordítás (+ Káldi: Oktató intézés)	31 (+ 4)	20 (+ 7)	5	4	21 (+ 9)
16–18. sz. manuális	42	53	73	20	58
1772-től, MTSz	NA	NA	13	16	168
Összesen: 1170 (100%)	162 (13,8%)	253 (21,6%)	360 (30,8%)	72 (6%)	323 (27,6%)

3. táblázat

A nyomatékosító *szinte* ~ *szintén* különböző kontextusai
a feldolgozott forrásokban (adatszám)

A 3. táblázatban jelzett kontextusokat az alábbiakban mutatom be részletesen. A – munkaterminusként – **puszta nyomatékosítás** esetén (3–4. példák) egyelőre nem látszik olyan szerkezeti jellemző, amely alapján egyértelműen elkülöníthető lenne, hogy nyomatékosító vagy hedge szerepű-e a marker az adott kontextusban. Így közvetett szempontok mentén sorolhatók ide az adatok, elsősorban annak mentén, hogy fennáll-e az adott esemény, állapot vagy körülmény, amelyre a *szinte* vonatkozik, implikál-e a kontextus valamilyen skálát, sztenderdet, illetőleg milyen más markerrel tekinthető szinonimnak a *szinte* ~ *szintén* a szöveggörnyezet alapján, a *csaknem*-mel, vagy pedig tág jelentéssel bíró emfatikus elemekkel, mint a *még* vagy az *éppen*.

A puszta nyomatékosító szerepet a kontextusbeli fogódzók mellett például a 16–17. századi bibliafordítások párhuzamos helyeinek összevetése is alátámasztja. A (4) szöveghely esetében Károlyi és Káldi nem alkalmaz semmiféle markert az

így-gyel kezdődő mondat előtt (korábban a JordK. és a MünchK. sem), míg Sylvester igen:³

- (4) A szél, aholott akarja, ott fúj, / és hallod az ő zúgását, / de nem tudod, honnan jöjjön, /és hova menjen. *Szinte ígyen* vagyon minden, / ki a lélektől született. (Jn 3:8, Sylvester)

A (4) példa a *szinte* által kifejezett nyomatékositás ('éppen') opcionális jellegét mutatja, míg ha hedge funkcióban lenne, akkor elhagyásával megváltozna az állítás (*így van minden*) értelmezése. Az alábbi részletben Sylvester és Káldi használja, Károlyi és Heltai viszont nem (ahogy korábban a MünchK.: *hozzáiglan* és a JordK.: *hoggy hozzá jöttek volna* sem):⁴

- (5) a. És elindulván *szinte odamenének*, / aholott Jézus vala / és megtartóztatják vala őtet (Lk 4: 42, Sylvester)
 b. keresik vala őtet, és *szintén hozzája menének*; és tartóztatják vala őtet, hogy el ne menne tőlük (Káldi)
 c. és menének őhozzája, és tartóztatják vala őtet, hogy őtőlük ne menne (Károlyi)

A helyszínek vagy más körülmények felvezetése *szinte* ~ *szintén* markerrel rendszeresnek tűnik a bibliafordításokban. A (6) példákban is explicit a bekövetkezés, azaz nem a 'csaknem' értelmezés a helytálló, illetve a skalaritás sem merül fel („mikor odajutott volna”), ugyanakkor Sylvester és Káldi marker nélkül fordítja (az előbbit idézve: *hoggy Antiochiába menne*):

- (6) a. elküldék azért Barnabást, hogy menne *szinte Antiochiába*. Ki mikor odajutott volna, [...] (Apcsel 11:12, Károlyi)
 b. Elküldék annak okáért Barnabást, *hoggy szinte Antiochiáig* menne. Ki mikoron odajutott volna [...] (Heltai)

A *szinte* ~ *szintén* a TESz. által is felvett 'éppen úgy' jelentés kifejezésekor rendszeresen kollokálódik névmásokkal, főként (bár nem kizárólag) **hasonlító szerkezetben**. A TMK alapján ilyenek például az alábbiak:

³ Az adatok elérhetők a Párhuzamos bibliavetéstől (Simon–Kalivoda 2020): <http://parallelbible.nyud.hu/>. A könnyebb érthetőségre tekintettel az adatok olvasatát közlöm (ez a hangjelölést érinti, a morfológiát nem).

⁴ Ezúton köszönöm egyik lektoromnak, hogy felvetette a latin forrásszövegek szerepét a *szinte* szövegbe kerülése vagy épp elmaradása kapcsán, rámutatva arra, hogy bizonyos helyeken, például az (5) és (6) példák esetében egyes fordítóknál az *usque* megfelelője lehet, amely 'éppen, egészen (ti. az adott területig)' jelentésű lehetett, így a *szinte* használata motívált, de nem szükségszerű. A forrásszövegek és -szövegek lehetséges hatásának részletesebb figyelembevételére, valamint annak feltárására, hogy a bibliafordítások formális regiszterébe mely nyomatékositó elemek kerültek bele, túlmutat a jelenlegi kutatás keretein. A (4–6) példákkal elsősorban amellet szerettem volna érvelni, hogy ezekben a kontextusokban a *szinte* elhagyhatósága, opcionális jellege a nyomatékositó funkcióként értelmezés egyik fogódzója lehet.

- (7) a. De egyszer láttam én néminemű irt, kinek szúne *szintén olyan, mint az túja poráé* (Nád. p. 105.)
- b. Hugom Borbalaszon [= Borbála asszony] igen köbönj Az barackot, enis ettem benne *Binte ollian ides mint[h] temagad*, talam azirt hogj temagad raktad uolt az kosarban (Tel. 2.)
- c. azt a farkas inat az kemenczeben vetnim es annak az embernek keze avagy laba az kire en megh haragszom *szintin ugy megh szaradna mint az farkas ina az kemenczeben* (Bosz. 181.)
- d. Szörnyű terhes állapot, úgyhogy e világ vigasztalása mind jelen volna is, haszontalan, sőt az istenes dolog *szinte oly izetlen, mint egyéb* (Bark. 100.)
- e. Valamint az kuruczsággh kezdetin volt az sok hamis hir, most az Labanczok részéről *szintén ugj árad* (Kár. 56.)

A (7a–e) példák esetében a *szinte* ~ *szintén* **azonosító szerepű** is, megfeleltethető az *ugyan* – *ugyanolyan*, *ugyanúgy* – használatainak (jóllehet a korszakban az *ugyan* azonosító szerepét tekintve már dominánsnak számít, l. Dömötör (2015a: 38) és Dömötör (2015b: 35–36)). Nem csak azonosító funkcióban állítható párhuzamba a *szinte* ~ *szintén* és az *ugyan*, hiszen partikulaként az utóbbinak is van 'valóban, bizony' jelentése és így nyomatékosító elemként is használatos (Dömötör 2015b: 27). A *szintén úgy* használatokor is előtérbe kerülhetett az intenzifikáló, fokozó jelleg, 'csak úgy' értelemben (hasonlítás nélkül):

- (8) a. a személyek pedig igen cifrák voltak, *szintén ugy* csillamlott a ruha rajtok es csillagzott. (Bosz. 474.)
- b. rendre kóstolgtván az ételt, borsot törtek rész mosárban, *szintén úgy tündöklött* (Bosz. 85.)
- c. a Pénz *szintén ugy csörgött* mikor eleiben hánták mondván: illyen jól volna néked dolgod ha közinkben állanál (Bosz. 85.)

Az SzT. által is felvett **időviszonyítás, egyidejűség** kifejezésekor a *szinte* ~ *szintén* ugyancsak nem a kevésbé precíz sztenderddel járó pontatlanságot jelöli (az események egyidejűként való leírásakor a hozzátétőlegesség inherens). Nem értelmezhető 'csaknem'-ként (vagy skalárisan) a *szinte* az alábbi esetekben sem, ezt az események reflektált bekövetkezése egyértelművé teszi:

- (9) a. Mikor pedig az udvar külső kapuján *szinte másztam volna bé lassan*, hát az Rumor Knechtek (ezek a város fogházánál lévő őrzők) nagy lármával, pofozással, döföléssel, öklözéssel hurcolnak ki az udvar kapuján egy cifra embert (SzekelyLŐnél. 153)
- b. eljött az Kata anyja Pádáriékhoz éjszakának idején, aki *szinte herőcét sütött akkor*, s mondja a fatens: miért süti kegyelmed azt a herőcét (MBF 1: 285)

A hasonlóság mentén a viszonyítás alapja ugyanakkor teljesen háttérben maradhat, mint a (10a–c) példák esetében, ahol nincs közvetlen szövegelőzmény. A levelek kezdeteként olvashatók a következők:

- (10) a. *Szintén ezen órában* vettem Almásról írt leveledet, ideje volt egyszer tudósítanod (CsákyKlev. 94)
 b. *Szintén mostan* az feredőről való hazaérkezésemkor vettem atyafiságos levelit, melyből értem nénémasszony kívánságát, (CsákyKlev. 165)
 c. Az Úr 20-dik Martii datált levelet *szintén most*, nagy becsülettel vettem. (Bethlen Kata 231)

Az időviszonyítás kontextusában a *szinte* ~ *szintén* azonosító funkciójú is lehet, 'ugyanezen órában', 'ugyanakkor', más esetekben pedig 'éppen' jelentésben az egybeesést nyomatékosítja:

- (11) a. a Deák nékem azt írja Bécsből, hogy *szinte akkor* lévén a F. király Coronatioja Posenban, a mikor eő Bécsben érkezett (Pereg1. 9.)
 b. *Szintén mikor írni akartam volna* Kegyelmednek, Édesem, hozá lovász Péter az Kegyelmed levelét, Kállóbul írottat (Bark. 221.)
 c. az elmúlt télen circit. háromszor vacsora után csak ki takarodot és nem előb, hanem *szintén Éyféli tájban* haza jöve nagy sugorogva (Bosz. 213.)

Az MTSz alapján igen ritka a *szinte most* és a *szinte mikor*, ezek alapján a 19. század első felében még kimutatható az egyidejűséget nyomatékosító funkció:

- (12) a. Ez gr. Bethlen Miklós úr leánya, Csáki Katától való s *szinte most* mátkás gr. Csáki Jánossal (Rettegi György: Emlékezetre méltó dolgok, 1775)
 b. S ő is előbbre nyomult, s a jelzászlóhoz elére, A siető nap *szinte mikor* készülne leszállni (Pázmándi Horvát Endre: Árpád, 1831)

Tagadott szerkezet részeként már kínálkozik közvetlenebb fogódzó a hedge vs. nyomatékosító funkció elkülönítésére. Ha a *szinte* ~ *szintén* nyomatékosító szerepű, akkor ugyanis a tagadószó megelőzi, míg amikor approximátorként működik, akkor követi azt (pl. *csak szinte nem fekszik* [Bark. 209.]; a *szintén* esetében is ez a sorrend a bevett). A *nem szinte* ~ *nem szintén* sorrenddel tehát a *szinte* az olyan szinonim megoldásokat követi, mint a *nem igazán*, *nem éppen*:

- (13) a. Mennyire érthettem, *nem szinte kicsin* had (Nád p. 232-233)
 b. Szolnék, De félvén haragodtul, *nem szintén bator* vagyok (Constantinus és Victoria 123)
 c. Mégis, Édes Lelkem, *nem szintén jól* vagyok de Isten talám megment tőlle (Bark. 145.)
 d. *nem szintén mesze lakott* a fatens említett Nagy Maris házatúl, azért is tudgya, mivel gyakorta hallotta a szomszédokkal való pörlekedésit (Bosz. 155.)

A *szinte* első adatai között ugyancsak tagadott formában szerepel az alábbi részlet 1495-ből a GuaryK. 130. lapjáról 'teljesen, egészen' jelentést megadva (TESz.): *ez el'eten nē zinte embor de antiχpūs* [= Antikrisztus]. Azonban ez az értelmezés módosításra szorul (a *nem* 'teljesen egészen' *ember*, skalaritást implikálna), a kizáró ellentét miatt inkább 'nem éppen'-nek feleltethető meg, illetve egészen sematikus jelentésű nyomatékosítást jelez (éppen ezért el is lehetne hagyni: „nem ember, de / hanem Antikrisztus”).

További különbség, hogy 'csaknem' jelentésben a *szinte* ~ *szintén* melletti tagadás valójában állítás, tehát bekövetkezik az adott esemény, állapot (pl. *szinte nem látom* 'látom, jóllehet alig'), a nyomatékosító szerepű *szinte* viszont azt az eseményt, állapotot hangsúlyozza, amely tagadott formában jelenik meg, ezért a *szinte* megjelenése ilyenkor opcionális, míg hedge-ként elhagyásával a kijelentés értelme megváltozik (*szinte nem látom* vs. *nem látom*). A kétféle használat és sorrend feltehetően nem a tagadás szerkezeti jellemzőivel függ össze, hanem azzal, hogy a *szinte* ~ *szintén* a korszakban többféle jelentéssel is bírt, a szórendbeli különbség pedig feltehetően analógiával magyarázható a *nem éppen*, *nem igazán* típusú funkcionális variánsok mintájára.

A feldolgozott 16–17. századi bibliafordításokra közvetlenül nem jellemző ez a használat, azonban Káldi írása után szerepel egy *Oktató intése*, amelyben a Károlyi-féle fordítás elleni kritikáit veszi sorra. Talán a szöveg polemizáló jellegéből adódóan is többször előfordul a *szinte* ~ *szintén* tagadott kontextusban:

- (14) a. Mellyel *nem szintén egyez* a Károlyi magyar fordítása, mely imígyen
vagyon (Káldi)
b. Károlyi megcsonkította, toldotta, változtatta, noha a Tiguri betűvel *sem szintén egyez* (Káldi)
c. De csakhamar kilépi az útból Károlyi, és ami következik, *nem szintén jól fordítja* (Káldi)

Felmerül, hogy a (13–14) példák esetén valóban a *szinte* ~ *szintén* nyomatékosító szerepéről beszélhetünk-e, hiszen a tagadott forma (például *nem jól*) önmagában teljes beszélői elkötelezettséget fejez ki.⁵ Ez azonban más hasonló jelentésű, egyértelműen booster funkciójú markerekre is érvényes (vö. *kifejezetten*, *igazán*, *nagyon jól fordítja* vs. *nem kifejezetten*, *nem igazán*, *nem nagyon jól fordítja*); a *szinte* ~ *szintén* ilyenkor a hasonló jelentésű markerekhez hasonlóan az azt közvetlenül követő elemet nyomatékosítja (a tagadás azonban az egész szerkezet értelmezésére hat, egyúttal átértékelve az emfázist).

Az 'éppen, igazán' jelentésű *szinte* ~ *szintén* melletti tagadás a 19. század során is kimutatható az MTSz alapján, azonban már igen ritka (16 előfordulás, a *szinte nem* ezzel szemben 149, a *szintén nem* pedig 235 találatot ad):

- (15) a. emlékeztetém, hogy emberem kérdésére *nem szinte nyájasan felele*
(Kazinczy Ferenc: Erdély felé 1816 u.)
b. későbben »tollvívőnek«, a Jelenkor pedig *nem szinte helyesen*
»tollnoknak« nevezett
(Sárosi Gyula: Váltótörvényszéki jegyző és váltójegyzők, 1841)
c. S szóla magában, mert nyilván heve szólani tiltá A' nyomorúk! még is
nem szintén rútak alakban Azt hinnők, deli férfiak és viadralra szülöttek
(Vörösmarty Mihály: Eger, 1827)

További gyakori és formailag is jelölt kontextus a *szinte* ~ *szintén* **megengedő feltételes** szerkezetben való megjelenése. A megengedést tagmondat szintjén kifejező variánsok között az élőnyelvközeli regiszterben a *ha ... is* típus a

⁵ Ezúton köszönöm egyik lektoromnak a fenti felvetést.

leggyakoribb, a pusztá megengedő kötőszókhöz képest is rendszeresebb a használata, elsősorban a magánlevelekben (a TMK alapján, l. még Varga (2021)). A *ha szinte ~ szintén... is* szerkezet részeként sem közelítő a vizsgált marker, hanem a szerkezetben foglalt feltétel felvetett bekövetkezését nyomatékosítja, más szavakkal azt hangsúlyozza, hogy ha *még, akár (szinte)* bekövetkezne is az adott esemény – az sem befolyásolná a főmondatban jelölt esemény, állapot alakulását:

- (16) a. mÿertt hogÿ Tawalÿ Nem Jgen Jok voltanak az Borok gondolom *ha szÿnthe fel kÿwldemÿs* el Nem veszÿ (Svetk. 190.)
 b. azt mondotta a Fatensnek, *ha szintén tudta is volna* valóságoss boszorkánysághát mégh sem kölletett volna ellene megh esküdni (Bosz. 291.)
 c. Kikre is, *ha szintén nem irom is*, kiki bölcsen megítélheti, mennyire kellett megindulnom, semmi cognitióm nem lévén mind az törvényes állapotokhoz, mind pengig az jószághoz (KárÖnél. I. 27)
 d. Hidgyed édes szivem bizonyossan, hogy soha éltemigh, ha mire kelne is, el nem hadlak, mert *ha szintén akarnám is*, nem lehetne (Constantinus és Victoria 134)

A *szinte ~ szintén* a (16a–d) példákban hasonlóan működik, mint a *még, akár* megengedő feltételes szerkezetben, ez utóbbiak azonban – a TMK alapján legalábbis – ritkábbnak számítanak (20 alatti előfordulás). A kapcsolatot a bibliafordítások párhuzamos helyei is alátámasztják (Károlyi külön nyomatékosító elem nélkül fordítja: *ha országomnak felét kéred is*):

- (17) a. és megesküvék neki, hogy valamit kérsz, megadom neked, *ha szintén országomnak felét is* (Márk 6:23, Káldi)
 b. mert valamit kérendesz, adom teneked, *ha még országomnak felét is* (JordK.)

Ahogy látszik, a *szinte ~ szintén* a (16–17) példák kontextusaiban is kevésbé markáns lexikálisan megragadható jelentéssel bír, fő funkciója a nyomaték (opcionális) kifejezése. Az MTSz alapján megengedő feltétel kifejezésének részeként a 19. század során is rendszeres a *szinte ~ szintén*:

- (18) a. De *ha szintén* igen későre esett *is* diktálása, csakugyan igen derék munkája, szép deáksága volt (Fogarasi Sámuel: Marosvásárhely és Göttinga, 1823)
 b. köztünk semmi különbség nincs, *ha szinte* a Marcziusi ünnep leírásában Mogyorodi neve az enyim előtt ált *is* (Kiss József: Levelei az emigrációból, 1861)

A lehetséges motivációra térve az adatok alapján feltehető, hogy nemcsak a hedge, hanem a nyomatékosító, elköteleződést, meggyőződést jelölő funkciók is a látszólagosság, hasonlóság fogalmai mentén alakultak ki (a TESz. által meghatározott 'teljesen, egészen' jelentésárnyalat nem minden kontextusra érvényesíthető). Bizonyos kontextusokban (pusztá nyomatékosítás, egyidejűség) a *szinte ~ szintén* párhuzamba állítható az *ugyan* azonosító szerepével, azonban más grammatikai funkciók környezetében is megjelent nyomatékosító (opcionális) markerként. A tagadott

esemény, állapot hangsúlyozásának kontextusában, a megengedő feltétel és a pusztá nyomatékosítás legtöbb esetében a hasonlóság 'éppúgy, is' viszonyítási alapja jellemzően nem explicit. E kontextusokban a *szinte* ~ *szintén* jelentése sem kifejezetten lexikális, illetve ugyancsak igen tág jelentésű elemekkel állítható párhuzamba, mint az *éppen*, a *még* vagy a *csak* (*úgy*); a jelentések konceptuális, propozíciós vs. procedurális jellegének elhatárolásáról és ennek problémáiról a diskurzusjelölők kapcsán újabban I. Dér (2020: 23–24). A *szintén* és a *szinte* használatainak elkülönülése, valamint az utóbbi nyomatékosító szerepe (az MTSz adatai nyomán) feltehetően a 19. század második felében vagy azt követően szorult vissza.

4.2. *Azt tud*

A *tud* alapvető és elsődleges jelentései a TESz. alapján a 'tapasztalata, ismerete van' (valamint korai használatai között adatható a 'képesség, lehetőség' is; a tipikus grammatikalizációs ösvényeket tekintve a *tud* forrástartomány a képesség és a szokásosság fogalmai, jelölése felé mozdul el, vö. Heine–Kuteva (2002: 186–187) és Kuteva et al. (2019: 248–249)). Az evidencialitás azon felfogásában, ahol a tapasztalat, információ forrása az érzékelés, idézet, inferencia, (fel)tételezés szemantikai csoportjaira osztható (pl. Grund 2012 és hivatkozásai), a *tud* az utóbbi kategória része, hangsúlyozva, hogy a tapasztalat mentális művelet eredménye. Az információ értékelését tekintve pragmatikai markerként a *tud* által a beszélő nagyfokú elköteleződését is kifejezi azzal kapcsolatban, hogy az adott esemény, állapot érvényes, sőt akár erősebb meggyőződést is jelezhet, mint amennyire az tárgyilagosan megalapozott lehet. Ez utóbbira példa a boszorkányperes tanúvallomásokban az, amikor a megkérdezett (*nyilván, bizonyosan tudja*, hogy valaki boszorkány (jöllehet valójában csak erre gyanakszik). Korábban épp a tudás és az azzal kapcsolatos bizonyosság képlékeny természetével kapcsolatban idéztem az *azt tud* néhány előfordulását olyankor, amikor a megnyilatkozó azt fejezi ki általa, hogy bár bizonyos lehetett valamiben a történetmondás egy adott pontján, később nem az ő meggyőződése igazolódott (Varga 2019: 105). Az SzT. az *azt tud* használata kapcsán ugyancsak a meggyőződést emeli ki (azt azonban már a szótár jellegéből adódóan nem tárgyalja, hogy a mellékmondatban foglalt esemény érvényes-e).

A *hogy* kötőszó kialakulása kapcsán is felvetődött, hogy a mellékmondat igazságértékének kétségesként értelmezése kapcsolódhatott az *azt* utalószóhoz is (az *úgy* pedig az információ ellenőrizhetetlenségét kifejező diskurzuspartikulaként értelmeződik, I. É. Kiss–Gugán (2021: 221–222)).

A jelenlegi adatgyűjtés azt támasztotta alá, hogy az *azt tud* tárgyalt használatában nem egyszerűen kétséges a mellékmondat igazságértéke, hanem a mellékmondatban foglalt esemény, állapot, körülmény jellemzően nem áll fenn. Az alábbi részletben felidézi az egyik tanú a boszorkánysággal gyanúsított személy (Farmosi Erzsók) és a közösség egyik tagjának konfliktusát, ami veréssel végződött – a gyanúsított személy szerint azonban ezt mégsem ő szenvedte el:

- (19) Kis István meg veri Farmosi Erskott mongya arra Farmosi Erskok talám *azt tudgya* hogy engem vert meg de bizony az lajtorját verte meg (Bosz. 43.)

A gyűjtött adatok és előfordulási arányok a következők (tájékoztató jelleggel; a manuálisan talált további boszorkányperes, leveles, valamint emlékirat és dráma adatszámai csak a nem faktív használatot tartalmazzák):

Forrás	azt tud / nem faktív
16–18. sz. TMK, boszorkányper	80/13
16–18. sz. TMK, levelek	45/39
16–18. sz. további boszorkányper + levelek	20
16–18. sz. emlékirat, Dráma	28
1772-től MTSz	85/4
Összes nem faktív:	104

4. táblázat

Az *azt tud* előfordulásai a feldolgozott forrásokban (adatszám)

A boszorkányperes esetében az ezúttal releváns adatok alacsony száma azzal magyarázható, hogy a tanúk rendszeresen reflektáltak az információk forrására (vagy épp annak hiányára), így több olyan adat olvasható, ahol igaz a mellékmondatban szereplő esemény: *azt tudgya hogy egy lova az utban meg betegedet de mi Nyavalában nem tudgya* (Bosz. 296.). Az idézett adatból egyúttal az is látszik, hogy a faktív és az ezúttal releváns funkció között formai különbség nem mutatható ki az írott források alapján – leszámítva, hogy a nem-faktív értelmezés esetén az *azt* nem hagyható el. Azonban attól, hogy az *azt* jelen van a szerkezetben, még nem lesz egyértelmű, hogy az adott kontextusban nem-faktív szerepű-e a kérdéses részlet (jóllehet feltételezhető, hogy az intonáció eltérő lehetett a kétféle használat során). Az, hogy a mellékmondatban jelölt esemény végül tudhatóan nem valósul meg, a közvetlen szövegkörnyezet, valamint a tágabb kontextus alapján azonosítható:

- (20) a. Feruson is szünt egy kevéssé a hurut, de *azt tudtam, odalesz bele*, anyira volt (Bark. 60.)
 b. mikor *azt tudtam*, hogy legjobban járok, ihol akkor estem el (BethIMÖnél. II: 318)
 c. Nyari Ferencz nec egyszer bait küldel, *azt tudad*, hogy nem mer veled meg viiny, de ü iamborul vitez ember mogyara keszüle (Comodia 627)

A (20a) esetében a levélíró előrebocsátja, hogy Ferus köhögése enyhült, azaz nem következett be az, amit korábban „tudott”, illetve amire a beteg korábbi állapota alapján gondolt (arra, hogy belehal). A (20b–c) példákban pedig utólagos a tévedésre vonatkozó reflexió (*ihol akkor estem el; vitez ember módjára készüle*).

Az ezúttal vizsgált funkcióban a kontextus több tekintetben is összetett; egyrészt időben, hiszen egyszerre hangsúlyozódik a korábbi meggyőződés erős volta (*odalesz bele, legjobban járok* stb.), és az is explicit, hogy végül nem ez történt. Emellett egyetlen beszélő / író kijelentésekor egyszerre figyelhető meg a megnyilatkozó mentális állapota a következtetés idején (mellékmondat), majd azt követően, a tapasztalatot újraértékelve (előrebocsátva vagy utólagosan hozzáfűzve, illetve maga az *azt tud* is implikálja). Az újraértékelés mozzanata viszont külső nézőpont bevonásával is történhet:

- (21) Legelsőben is reggeli kávé, herbathé, csokolátának híre sem vala; ha valakinek azt mondtad volna [...] kell-e thé, *talám azt tudta volna*, hogy tezed; ha csokolátával kínáltál volna valakit, *talám azt tudta volna*, ha tudta volna, hol volna Kacsulátafalva Fogarasföldin, hogy az kacsulási patakából kínálod
(MetTr., Harmadik cikkely)

A (21) példában a megnyilatkozó utal a nemrég még idegen szavak értelmezésében rejlő tévedési lehetőségekre (*tezed* 'tegezed', *kacsulási patakából kínálod*), azonban más, közelebről meg nem határozott (*valakinek*, *valakit*), de hozzá hasonlóan szocializálódott beszélők mentális állapotához, feltételezett hiedelmeihez kapcsolja a markert (*talán azt tudta volna*).

Az *azt tud* a 18. század után az MTSz alapján igen ritka a vizsgált használatban, 85 múlt idejű találatból – ebben a formában, ha nem is kizárólagos, de jellemzőbb ez a funkció – mindössze négyszer fordul elő, ráadásul kevésbé explicit annak kifejezése, hogy az esemény, állapot nem érvényes (*megűtköztem ... sem értettem ... honnan hát...*):

- (22) oly megvetéssel mondta ki unokabátyja nevét, hogy megűtköztem rajta [...] Ezt sem érttem, hiszen *azt tudtam*, hogy ők igazi testvéri szeretetben növekedtek fel egymás mellett, honnan hát az a gúnyos megvető hang?
(Gyulafehérvári Hírlap, 1896)

Feltehetően a 19. század során is már inkább az informális regiszter részeként fordulhatott elő, például:

- (23) Láttál-e már üveget fújni? [...] *Azt tudtam*, hogy minden üvegnél egy-egy tűdő szakad meg, hát *pedig dehogy*. (Petőfi, Úti levelek 221, 1847)

A lehetséges motiváció kapcsán felmerül annak a szerepe, hogy a nem faktív használatú *azt* nem lehet kontrasztív topik,⁶ azonban a faktív használatú *azt* sem kizárólag ekként használatos, például: *Petrus Kovács fassionem suam confirmat addito, hogy aszt tudgya az Hajdu Leányát az Tótt Eörse gyógyította megh* (Bosz. 223. – ez a beszámoló, pontosabban kiegészítés ennyiből áll, a hatóság kérdései között szerepel, hogy tudnak-e a tanúk gyógyításról). További szempont, hogy a kontextusban működik egyfajta szembeállítás, kontraszt a nem faktív *azt tud* esetében, hiszen a beszélő azt tudta, hogy bekövetkezik, illetve fennáll egy esemény, állapot (azt azonban akkor még nem tudta, hogy ez mégsem igaz; ez utóbbi tudás, illetve annak hiánya a szerkezetben implicit). Jóllehet szerkezetileg kötöttebb a nem faktív használat a faktívnál, a funkciók közötti váltakozást ez önmagában nem magyarázza. Rátérve, hogy a vizsgált változás milyen mintázatba illeszkedik, gondolhatunk az *úgy tud* hasonló használatára (vö. É. Kiss–Gugán 2021: 222). A TMK 71 adata alapján a két szerkezet nem állítható közvetlen párhuzamba; az *úgy tud* a 16–18. század során is jelez valamelyes beszélői bizonytalanságot, távolságtartást az információ expliciten kevésbé ellenőrzött volta miatt, például: *Mert úgy tudom, megfogták a lopót, de azolta arul sem tudósítottak* (Bark. 247.). Az ily módon kifejezett

⁶ A fenti észrevételt, illetve a főmondat szerkezete és a kétféle variáns lehetséges kapcsolata közötti viszony részletesebb megvizsgálását egyik lektorom vetette fel, javaslatát ezúton is köszönöm.

meggyőződés sem olyan erős, mint az *azt tud* esetében, az *úgy tud* tehát inkább a hedge-ek közé sorolható a történeti anyag szerint is.

A TMK-ban az *azt hitt* igen ritka, mindössze 3 adat található a 16. századból; ez utóbbi variáns esetében az információ ellenőrizetlensége nem vetődik fel, a tévedés pedig nem feltétlenül explicit: *A liztet vram bizonj azt hittem regen el kültem* (Tel. 63.). Jóllehet a korpuszból a későbbi századokban nem mutatható ki, napjaink nyelvhasználatában leginkább az *azt hitt* (esetleg *úgy hitt*) fejezheti ki az ezúttal tárgyalt funkciót – beleértve, hogy a reflektált esemény, állapot nem áll fenn –, ha nem is teljes a megfelelés. Az információ forrása és az arra épülő meggyőződés, tudás helyett vélekedést jelöl, már a szóválasztásban is érzékeltetve a tévedés lehetőségét, míg az *azt tud* esetében ez elsősorban a kontextusból (szöveg és szituáció) következtethető ki.

4.3. *Alkalmas*

Az *alkalmas* esetében elsődleges és napjainkig is általános a pozitív jelentés ('megfelelő, illő'; TESz., SzT.), például: *eo neky alkalmas louay valannak* (Tel. 61.). A 16–18. században a minőség mellett megjelent mértéket jelölve, a következő példában mindkettőre vonatkozhat (pozitív kontextusban 'sok' és / vagy 'jó'): *igen jól foly az korczoma, Isten alkalmas bort adván Szivem* (Kár. 284.). Az 'alkalmas' jelentésű elemek tipikus grammatikalizációs ösvényének céltartománya a képesség, kötelezőség (vö. Heine–Kuteva 2002: 284–286; Kuteva et al. 2019: 284–286).

A mértéken, intenzitáson keresztül viszont olyan események, állapotok leírásába is belekerülhetett az *alkalmas*, amelyekhez a beszélő semleges, sőt negatívan viszonyulhatott:

- (24) a. levelét kedves szeretettel vettem. Már *alkalmas ideje* is lévén,
Kegyelmedrül bizonyost nem érthettem (Bark. 167.)
- b. *alkalmas időtül* fogva az arestumban szenved, és el is betegesedett
(MBF I: 435)
- c. Ez két detentus személyek egymással *alkalmas üdőtől fogva* fertelmesül
éltének (MBF III: 373)
- d. a kertyében bé menvén Gáll Ilonának, Molnár Istokne négy almát
szakasztott, kit is az után csak hamarsággal ell lelvén a hidegh *alkalmas
ideigh* gyötörte (Bosz. 415.)

A pozitív és a negatív viszonyulás közötti különbség elsősorban a kontextusból következtethető ki. A gyűjtött előfordulások a következők:

Forrás	<i>alkalmas</i> / semleges + negatív
16–18. sz. TMK, boszorkányper	34/22
16–18. sz. TMK levelek	38/19
16–18. sz. További boszorkányper, levelek	13/12
16–18. sz. Emlékirat	26/13
1772-től MTSz (minta)	300/5+1
Összes/ezúttal tárgyalt funkció	111/68

5. táblázat

Az *alkalmas* előfordulásai a vizsgált forrásokban (adatszám)

Az SzT. felveszi az *alkalmas* használatát 'nehéz, súlyos, jelentős' értelemben (például *alkalmas nyavalya*), azonban a motiváció ennél általánosabban is megragadható. Több példa is van arra, hogy a pozitív minőség – inkább ideiglenesen – átértékelődik intenzitás, (nagy) mérték kifejezésére, ilyen a *szép(en): szépen bé borúlván az ég essőre volt az idő* (Bosz. 87.), illetve a *jó(l): a Deutralis Horváthné harmad magával meg jelent, és fel ültetvén e Tanut ming hogj fekütt vala jól meg kinozván* (Bosz. 328.; más nyelvekben is, vö. Ghesquière (2021)). (Hozzátehetjük, negatív jelentésű fokozók esetében is adathozható ez a lehetőség és a polaritás semlegessé válása már a történeti anyagban is, például *szörnyen kerdezi* [Bosz. 294.]; I. Varga (2022), illetve a szinkrón nyelvhasználatról I. Dér (2013).)

Az *alkalmas* mértékként való használatára a feldolgozott bibliafordításokban is van példa (Sylvester és Károlyi fordításában *nagy sok* szerepel): *Mikor pedig Pál alkalmas sok venyikét szedett volna őszve* (Apcsel 28: 3, Káldi). Ezzel együtt már a kódexirodalomból idézhető negatív jelentésű elemekkel való kollokáció részeként (25a), ahogy magánéleti szövegekből is kimutatható:

- (25) a. es az hamis uadokat *alkolmas kenok* ala uethe [és a hamis vádolókat alkalmas kínok alá veté] (KazK. 46v)
 b. az houa fel menuen, es *Alkalmast kesuen*, Vekon ualazall meg theruen (Wathay: 50)
 c. Eddig is *alkalmas kárunk* forogván (Kár. 162.)
 d. viradóra esett nagy hó, s keményebbre fordulván, *alkalmas gátolást* tött épületeim continuatiojában (KárŐnél. II. 68)

Az *alkalmas* negatív használatban ritka a vizsgált korszakban (mértéket jelölve, semlegesebb kontextusban valamivel jellemzőbb). A későbbi előfordulásokat tekintve az MTSz 300-as mintájából a 19. században (1865-ig feldolgozva az előfordulásokat) mindössze egy adat szerepel egyértelműen negatív kontextusban (26a), viszont semleges polaritással intenzitást, mértéket jelölve sem sokkal jellemzőbb (26b–d):

- (26) a. Visszalopózának tehát a' komák, magok előtt is titkolni akarva, hogy megfutamodának, még inkább azt, hogy minden józanodások ellenére is még *alkalmas rettegésben* voltak (Vörösmarty Mihály: A kecskebőr, 1834)
 b. s mikor a gazda észre nem vette, mert már *alkalmas részeg* volt, markoltam a tálból a derelyét, s raktam a keszkenőmbé (Fogarasi Sámuel: Marosvásárhely és Göttinga, 1823)
 c. mindazáltal már talállyuk némünémű nyomait a' 16dik Századtul fogva egy két szóban egynehány Irónknál is: és azért meg lehet engedni, hogy az *alkalmas régi* (Pápay Sámuel: A magyar literatúra esmérete, 1808)
 d. Leginkább ezen Fejedelem alatt esmertették 's kedveltették meg jobban a' Magyarokkal a' Játékszíni hasznos gyönyörködést, azon Német Játészó Társaságok, melyek némelly nagyobb Városainkban már *alkalmas régólta* játszottak (Pápay Sámuel: A magyar literatúra esmérete, 1808)

Az *alkalmas* semlegesebb polaritású használata feltehetőleg a 19. század során szorult vissza (jóllehet alkalmi átértékelődés, akár csak a *jó[l]* és a *szép[en]* esetében, nem zárható ki).

5. Összegzés

Jelen tanulmány néhány pragmatikai marker 16–18. századi történetébe nyújtott betekintést, kiemelve a korszakban megfigyelhető jelentésváltozásokat, funkcionális átjárhatóságot. A polaritás szempontjából az alapvető, elsődleges pozitív jelentésből a semlegesség felé elmozdulás volt igazolható az *alkalmas* esetében (egyúttal a minőség → intenzitás irány), ezáltal negatív kontextusokban is megjelenhetett. Az evidencialitás szempontjából az *azt tud* olyan használatát tárgyaltam, mely során a mellékmondatban foglalt esemény a (korábbi) hangsúlyos meggyőződés ellenére jellemzően nem teljesül (az *úgy tud* nem bizonyult közvetlen párhuzamnak e téren, utóbbi a korszakban is hedge, míg az *azt tud* az elköteleződés miatt booster). A *szinte* ~ *szintén* a hasonlóság alapján (az *ugyan*-nal párhuzamba állítható azonosító szerep mellett) a nyomatékosítás felé is elmozdulhatott. Ez utóbbi funkciót több jellegzetes kontextusban sikerült kimutatni (az SzT. által is feltüntetett egyidejűség mellett pusztá nyomaték, tagadás és megengedő feltételeesség kifejezésekor is).

A változások, funkcionális átjárhatóság egy része látható formai, szerkezeti különbségek nélkül jellemző, azaz főként a szituációból, kontextusból következtethető ki az aktuális használat. Az egyes markerek elsődleges jelentéseit tekintve a tárgyalt átértékelődések nem a tipikus, több nyelvben is rendszeresebben dokumentált grammatikalizációs irányokba való elmozdulást valószínűsítették meg (vö. Heine–Kuteva 2002; Kuteva et al. 2019). A 'szinte' jelentésű elemek esetében ez az approximátor funkció lehetett, ugyanis a boosterré válással párhuzamba állítható leírás más nyelvekben nem mutatkozott; a 'tud' a képesség, szokásosság jelentéstartalmának forrása, míg az 'alkalmas' jellemző céltartománya a képesség, kötelezőség.

További közös jellemző, hogy a vizsgált funkciók mindhárom marker esetében többé-kevésbé visszaszorultak a 19. század során – az MTSz. alapján legalábbis, azonban a korszakból nem áll rendelkezésre további adatbázis, illetőleg hasonlóan hatékonyan kereshető szövegmennyiség, amelynek adataival a jelenlegi eredmények közvetlenül összevethetők. Így az alakulástörténet egyelőre szükségszerűen hiányos, nyitott marad. A regiszterbeli különbségeket tekintve az *alkalmas* és az *azt tud* inkább az (élnyelvközei, ego-dokumentum, valamint fiktív) informális forrásokban jelentek meg rendszeresen, míg a *szinte* ~ *szintén* a bibliafordításokban is kimutatható nyomatékosító szerepben, így korszakjellelemzőnek tekinthető (visszaszorulásának részletesebb leírása tehát még vizsgálatokat igényel). A kutatás mind a polaritás, mind az evidencialitás mentén folytatható, bővíthető a korszak további elemeinek bevonásával.

Köszönetnyilvánítás

A tanulmány az NKFI FK 135186. számú pályázat támogatásával készült. Ezúton köszönöm a kézirat korábbi változatához fűzött észrevételeket, javaslatokat.

Források

- Bethlen Kata = Sükösd Mihály 1963. *Bethlen Kata önéletírása. (Bethlen Kata válogatott levelei)*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- BethlMÖnél. = Szalay László 1858. *Gróf Bethlen Miklós önéletírása I–II*. Pest: Heckenast.
- Comoedia = Comoedia Balassi Mennihart arultatasarol, melliel el szakada az Magyar orzagi masodic valasztot lanos kiraltul (1566–1567). In Kardos Tibor et al. *Régi magyar drámai emlékek I*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Constantinus és Victoria = Constantinusnak és Victorianak egymáshoz való igaz szerelmekről írott comoedia (1648). In Kardos Tibor et al. *Régi magyar drámai emlékek I*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- CsákyKlev. = Papp Klára 2006. „Minden örömöm elegyes volt bánattal”. *Csáky Kata levelezése*. Debrecen: Erdélyi-történeti Alapítvány – Debreceni Egyetem Történettudományi Intézete.
- KárÖnél. = Szalay László 1865. *Gróf Károlyi Sándor önéletírása I–II*. Pest: Heckenast.
- KazK. = Kovács Zsuzsa 2003. *Kazinczy-kódex 1526–1541*. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- MBF 1. = Bessenyei József 1997. *A magyarországi boszorkányság forrásai I*. Budapest: Balassi Kiadó.
- MBF 3. = Kiss András – Pál-Antal Sándor 2002. *A magyarországi boszorkányság forrásai III*. Budapest: Balassi Kiadó.
- MethTr. = Wildner Ödön – Sugár Jenő 1927. *Apor Péter: Metamorphosis Transylvaniae 1736*. Budapest: Rózsavölgyi és Társa.
https://library.hungaricana.hu/hu/view/KlasszikusOrvosiKonyvek_007 (utolsó letöltés: 2022. május 25.)
- MTSz = Magyar Történeti Szövegtár (http://clara.nytud.hu/mtsz/run.cgi/first_form)
- Párhuzamos Bibliaolvasó <http://parallelbible.nytud.hu/>
- Petőfi = *Petőfi Sándor munkái. IV. Vegyes művek*. Sajtó alá rendezte: Badics Ferenc. Budapest: Franklin. 1906.
<https://mek.oszk.hu/07900/07974/pdf/petofi4.pdf>
- Szegedi Lőrinc = Szegedi Lőrinc: Theophania az az: isteni megjelenés (1575). In Kardos Tibor et al. *Régi magyar drámai emlékek I*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- SzékelyLÖnél. = Fehér Andrea 2019. *Gróf Székely László önéletírása*. Kolozsvár, Budapest: Erdélyi Múzeum Egyesület – MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet.
- SzT. = Szabó T. Attila (főszerk.) *Erdélyi magyar szótörténeti tár*. Kolozsvár–Budapest: Erdélyi Múzeum-Egyesület – Akadémiai Kiadó.
- TESz. = Benkő Loránd (főszerk.) 1967–1976. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára 1–3*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- TMK = Történeti magánéleti korpusz. <http://tmk.nytud.hu/>
- Wathay = Ponori Thewrewk József 1838. *Wathay Ferenc Prosaművei*. Pozsony: Schmid Antal.

Hivatkozások

- Culpeper, Jonathan – Merja Kytö 1999. Modifying pragmatic force. Hedges in early modern English dialogues. In Andreas H. Jucker – Gerd Fritz – Franz Lebsanft (szerk.) *Historical Dialogue Analysis*. (Pragmatics & Beyond New Series 66) Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. 293–312. doi:10.1075/pbns.66.12cul.
- Culpeper, Jonathan – Merja Kytö 2010. Pragmatic markers. In Jonathan Culpeper – Merja Kytö *Early Modern English Dialogues. Spoken Interaction as Writing*. (Studies in English Language) Cambridge: Cambridge University Press. 361–397.
- D. Máta Mária 1991. A határozószók. In Benkő Loránd – E. Abaffy Erzsébet – Rácz Endre (szerk.) *A magyar nyelv történeti nyelvtana I. A korai ómagyar kor és előzményei*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 401–432.
- D. Máta Mária 1992. A határozószók. In Benkő Loránd – E. Abaffy Erzsébet – Rácz Endre (szerk.) *A magyar nyelv történeti nyelvtana II/1. A kései ómagyar kor. Morfematika*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 570–661.
- Dér Csilla Ilona 2013. *Iszonyatosan/rettenetesen/őrületesen jó!* A fokozószók grammatikalizációjáról. In Geecső Tamás – Sárdi Csilla (szerk.) *Az interkulturális kommunikáció elmélete és gyakorlata*. (Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 154) Székesfehérvár, Budapest: Kodolányi János Főiskola, Tinta Könyvkiadó. 71–76.
- Dér Csilla Ilona 2020. *Diskurzusjelölők és társulásaik a magyar nyelvben*. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó.
- Dömötör Adrienne 2015a. Szókapcsolat vagy összetett szó? Az *ugyan* és mutató névmások együttállása. In Bárth M. János – Bodó Csanád – Kocsis Zsuzsanna (szerk.) *A nyelv dimenziói. Tanulmányok Juhász Dezső tiszteletére*. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság – ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet. 31–40.
- Dömötör Adrienne 2015b. *Ugyan az és ugyanaz* – az azonosító *ugyan* története. In Forgács Tamás – Németh Miklós – Sinkovics Balázs (szerk.) *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei VIII*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék. 27–43.
- Dömötör Adrienne – Gugán Katalin – Novák Attila – Varga Mónika 2017. Kiútkeresés a morfológiai labirintusból: korpuszépítés ó- és középmagyar kori magánéleti szövegekből. *Nyelvtudományi Közlemények* 113:85–110.
- É. Kiss Katalin – Gugán Katalin 2021. A *hogy* kötőszó kialakulása. *Nyelvtudományi Közlemények* 117:199–226. doi:10.15776/NYK.2021.117.7.
- Foolen, Ad 2011. Pragmatic markers in a sociopragmatic perspective. In Gisle Andersen – Karin Aijmer (szerk.) *Pragmatics of Society*. (Handbooks of Pragmatics 5) De Gruyter Mouton. 217–242. doi:10.1515/9783110214420.217.
- Fraser, Bruce 2010. Pragmatic competence: The case of hedging. In Gunther Kaltenböck – Wiltrud Mihatsch – Stefan Schneider (szerk.) *New Approaches to Hedging*. (Studies in Pragmatics 9) Brill. 15–34. doi:10.1163/9789004253247_003.

- Ghesquière, Lobke 2021. "A good deal of intensity": On the development of degree and quantity modifier *good*. *Journal of English Linguistics* 49/2:159–181. doi:10.1177/0075424220980046.
- Gray, Bethany – Douglas Biber 2014. Stance markers. In Karin Aijmer – Christoph Rühlemann (szerk.) *Corpus Pragmatics. A Handbook*. Cambridge: Cambridge University Press. 219–248. doi:10.1017/CBO9781139057493.012.
- Grund, Peter J. 2012. The nature of knowledge: Evidence and evidentiality in the witness depositions from the Salem witch trials. *American Speech* 87/1:7–38. doi:10.1215/00031283-1599941.
- Gugán Katalin 2020. *Regiszterfüggő változatok a középmagyarban*. Kézirat.
- Gugán Katalin 2021. A Jespersen-ciklus előszobájában: a mondattagadás változatai a középmagyarban. In Dömötör Adrienne – Gugán Katalin – Varga Mónika (szerk.) *Versengő szerkezetek a középmagyar kor nyelvében*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 129–153.
- Gugán Katalin 2022. „Félő, az Isten is el ne hagyjon” – Pleonasztikus tagadás a középmagyarban. Kézirat. Várható megjelenés: *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei XI*.
- Halm Tamás 2020. *Szinte és majdnem*: diakrón formális szemantikai elemzés. In Balogné Bérces Katalin – Hegedűs Attila – Pintér Lilla (szerk.) *Nyelvelmélet és diakrónia 4*. Budapest–Piliscsaba: PPKE BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszék – Magyar Nyelvészeti Tanszék. 137–152.
- Heine, Bernd – Tania Kuteva 2002. *World Lexicon of Grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Juhász Dezső 1991. A módosítószók. In Benkő Loránd – E. Abaffy Erzsébet – Rácz Endre (szerk.) *A magyar nyelv történeti nyelvtana I. A korai ómagyar kor és előzményei*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 501–513.
- Juhász Dezső 1992. A módosítószók. In Benkő Loránd – E. Abaffy Erzsébet – Rácz Endre (szerk.) *A magyar nyelv történeti nyelvtana II/1. A kései ómagyar kor. Morfematika*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 815–838.
- Kugler Nóra 2015. *Megfigyelés és következtetés a nyelvi tevékenységben*. (Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 179) Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Kugler Nóra 2018. A prototipikus (poláris) antonimák. Kognitív nyelvészeti javaslat elmélet és empiria összehangolására. *Jelentés és Nyelvhasználat* 5:159–180. doi:10.14232/JENY.2018.1.6.
- Kuteva, Tania – Bernd Heine – Bo Hong – Haiping Long – Heiko Narrog – Seongha Rhee 2019. *World Lexicon of Grammaticalization*. 2. kiad. Cambridge: Cambridge University Press. doi:10.1017/9781316479704.
- Mihatsch, Wiltrud 2010. The diachrony of rounders and adaptors: Approximation and unidirectional change. In Gunther Kaltenböck – Wiltrud Mihatsch – Stefan Schneider (szerk.) *New Approaches to Hedging*. (Studies in Pragmatics 9) Brill. 93–122. doi:10.1163/9789004253247_007.
- Nevalainen, Terttu – Matti Rissanen 2002. Fairly pretty or pretty fair? On the development and grammaticalization of English downtoners. *Language Sciences* 24/3:359–380. doi:10.1016/S0388-0001(01)00038-9.

- Novák, Attila – Katalin Gugán – Mónika Varga – Adrienne Dömötör 2018. Creation of an annotated corpus of Old and Middle Hungarian court records and private correspondence. *Language Resources and Evaluation* 52/1:1–28. doi:10.1007/s10579-017-9393-8.
- Overstreet, Maryann 2011. Vagueness and hedging. In Gisle Andersen – Karin Aijmer (szerk.) *Pragmatics of Society*. (Handbook of Pragmatics 5) Berlin, Boston: De Gruyter Mouton. 293–317. doi:10.1515/9783110214420.293.
- Sass Bálint 2017. Keresés korpuszban. A kibővített Magyar Történeti Szövegtár új keresőfelülete. In Forgács Tamás – Németh Miklós – Sinkovics Balázs (szerk.) *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei IX*. Szeged: SZTE Magyar Nyelvészeti Tanszék. 267–277.
- Simon Eszter – Kalivoda Ágnes 2020. A Párhuzamos Bibliakorpusz és Bibliaolvasó fejlesztése. In Dékány Éva – Halm Tamás – Surányi Balázs (szerk.) *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXXII. Újabb eredmények a grammatikaelmélet, nyelvtörténet és uralisztika köréből*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 429–438.
- Traugott, Elizabeth Closs 2020. Expressions of stance-to-text: discourse management markers as stance markers. *Language Sciences* 82 (Investigating Stance in English: Synchrony and Diachrony):101329. doi:10.1016/j.langsci.2020.101329.
- Varga Mónika 2019. Az evidencialitás kifejezéseiről boszorkányperekben: következtetés, értékelés és újraértékelés. *Jelentés és Nyelvhasználat* 6/1:99–127. doi:10.14232/JENY.2019.1.4.
- Varga Mónika 2021. Sajátos jelentéstartalom és mellérendelés: innováció és változási tendenciák. In Dömötör Adrienne – Gugán Katalin – Varga Mónika (szerk.) *Versengő szerkezetek a középmagyar kor nyelvében*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 154–175.
- Varga Mónika 2022. Pragmatikai markerekről 18. századi regiszterekben: összehasonlító elemzés. Kézirat. Várható megjelenés: *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei XI*.

A szerzőről

Varga Mónika a Nyelvtudományi Kutatóközpont Történeti Nyelvészeti és Uralisztikai Intézetének tudományos munkatársa. Kutatási területe a magyar nyelvtörténet (szövegnyelvészet, mondattan, morfológia), valamint a történeti pragmatika. Részt vesz történeti adatbázisok építésének munkálataiban.

Elérhetősége: varga.monika@nytud.hu

[EMPTY]

Megszemélyesítő konceptualizációk a látás, hallás és szaglás fogalmi tartományában

Egy kontrasztív empirikus vizsgálat eredményei

Galac Ádám

ELTE Nyelvtudományi Doktori Iskola

Összefoglaló

A tanulmány a látás, hallás és szaglás fogalmi tartományát érintő megszemélyesítő konceptualizációkat vizsgálja a magyar és az angol nyelvben. Kezdeti kérdésfeltevése az, hogy milyen szerepet játszik a megszemélyesítés mint konceptuális metafora a három észlelési modalitás érzeteinek, illetve az érteket kiváltó ingereknek nyelvi konceptualizációjában. Az adatok a TenTen korpuszcsoport magyar és angol alkorpuszában végzett kulcsszavas keresésekből származnak, amelyek során 9 magyar és 9 angol kulcsszó összesen közel 7000 kontextuális előfordulását annotáltam manuálisan. Az elemzésben Dorst–Mulder–Steen (2011) osztályozását követve megkülönböztetem az újszerű, a konvencionizálódott, az alapbeállítású (default) és a metonimikus megszemélyesítéseket, de a vizsgálatot kiterjesztem a megelevenítésekre, továbbá a megszemélyesítésnek nem nevezhető, ámde közeli rokonságban álló konceptualizációkra is (aktív ágens, figuratív mozgás). Mindkét nyelvben a látás kulcsszavai eredményezték a legkevesebb megszemélyesítést; a hallás és szaglás a magyarban hasonló gyakoriságot mutat, az angolban azonban kiemelkedik a szaglás.

Kulcsszavak: megszemélyesítés, észlelés, figuratív nyelvhasználat, korpuszvizsgálat, látás, hallás, szaglás, konceptualizáció

1. Bevezetés

A jelen tanulmány egy korpuszvizsgálaton alapuló kutatást mutat be, amelynek tágabb kontextusa az észlelési tapasztalatok nyelvi konceptualizációjának és kulturális szerepének tanulmányozása a kognitív nyelvészet eszköztárával. A szagérzékelés témakörében végzett korábbi vizsgálataim arra a feltételezésre vezettek, hogy az olfaktív ingerek megszemélyesítő reprezentációja igen jellemzőnek mondható a nyugati nyelvekben és kultúrákban: relatíve nagy arányban találtam például olyan előfordulásokat, amelyekben egy agresszív szag megszállt egy területet, vagy egy bor illatát elegánsnak, megfontoltnak, magabiztosnak írták le (vö. Dignonnet 2016: 112–116; 2018a: 184–190; Kövecses 2019). Elsősorban ennek a hipotézisnek a validálására vagy cáfolására vállalkozott a jelen kutatás, amelyben a látás, hallás és szaglás fogalmi tartományában fellelhető megszemélyesítéseket hasonlítom össze egymással. A percepció élmények figuratív megjelenítésének vizsgálata azonban ennél jóval nagyobb távlatú eredményeket is ígér: ahogyan Dancygier–Sweetser

(2014: 27) rámutatott, a konceptuális metaforák kevésbé egy absztrakt fogalmi tartományt tesznek elérhetővé egy konkrétabb segítségével, sokkal inkább egy szubjektívet egy interszjektívebb által. Az észlelési tapasztalatoknak pedig meghatározó eleme a szubjektivitás, így gyakran figuratív konceptualizációkat kell alkalmaznunk, ha meg szeretnénk osztani őket egymással.

A tanulmány a következőképpen épül fel: először felvázolom a vizsgálat elméleti hátterét és központi célkitűzését. Ezt követően ismertetem az adatgyűjtés módját és az elemzési szempontokat, tematizálva a megszemélyesítés mint fogalmi metafora összetett voltát és hangsúlyozva a rokon konceptualizációk figyelembevételének szükségességét is. Ezután bemutatom a korpuszvizsgálat eredményeit: egy gyakorisági áttekintő táblázat mintázataira alapozva egyenként tárgyalom a megkülönböztetett szemantikai kategóriákat, különös figyelmet fordítva a használt kulcsszavakhoz és az észlelési modalitásokhoz köthető sajátosságokra, valamint a magyar és az angol nyelv közötti eltérésekre. Végül összegzem a vizsgálat tanulságait, és felvázolom a jövőbeli kutatási perspektívákat.

2. A kutatás elméleti kerete és célkitűzése

A kutatás a modern (kognitív) nyelvészet két kiemelkedő fontosságú kérdéskörét kapcsolja össze: az érzékelés nyelvi konceptualizációinak tanulmányozását és a figuratív nyelvhasználat vizsgálatát. Noha az észlelési tapasztalatok kifejezőmódjainak bemutatására törekvő nyelvészeti munkák már a 19. században is születtek (pl. Grimm 1848; Bechtel 1879; Wood 1899), az érzelmi és mentális folyamatok jelentős mértékben testesült, azaz a testi folyamatokban gyökerező voltának felismerése óta (vö. Johnson 1987; Lakoff–Johnson 1999; Bergen 2012; 2015; Yu 2015) az észlelés nyelvészeti szempontú vizsgálata is új lendületet kapott. Mélyreható összefüggések sejtettek fel a világ fizikai-biológiai érzékelése és ennek nyelvi, illetve kulturális leképeződése között, a hatásmechanizmusok feltárására irányuló törekvésekből pedig egy külön tudományág kezdett kialakulni: az észlelés nyelvésze (*sensory linguistics*, vö. Winter (2019); további bevezető és áttekintő jellegű művek még Majid–Levinson (2011); Majid et al. (2018); Baicchi–Digonnet–Sandford [szerk.] (2018); Digonnet [szerk.] (2018b); Speed et al. [szerk.] (2019); Bagli (2021); Jędrzejowski–Staniewski [szerk.] (2021)). A különböző érzékelési tapasztalatok és aktusok nyelvi kódoltságának és verbalizációs lehetőségeinek feltárása hosszabb távon annak megértéséhez járulhat hozzá, hogy a percepció milyen mértékben határozza meg nyelvünket és gondolkodásunkat, valamint nyelvi és szociokulturális hátterünk hogyan befolyásolhatja a különböző érzékekhez és érzetekhez való hozzáállásunkat.

A másik irányvonal, a figuratív nyelvhasználat kutatása összefonódik a nyelv kognitív szemléletű tanulmányozásának kezdetével. Alapját az a meglátás képezi, hogy a nyelvben is tetten érhető figurativitás alapján jellemzi gondolkodásunkat, a metaforák nem csupán stilisztikai eszközök, hanem betekintést nyújtanak az általánosabb szintű kognitív folyamatainkba (Lakoff–Johnson 1980). A konceptuális metafora két fogalom közötti leképezés, amelynek során „a forrástartománnyal kapcsolatos tudás a céltartománnyal kapcsolatos tudásra képeződik le” (Tolcsvai Nagy 2017: 257). A konceptuális metaforák közül pedig az egyik legalapvetőbb típus a megszemélyesítés (vö. Lakoff–Johnson 1980: 33), amely a gyermekek és

felnőttek számára írt (angol nyelvű) költészetet tanulmányozó MacKay felvetése szerint talán a prototipikus metaforának is tekinthető (MacKay 1986: 106).

Egyszerű definíciója szerint a megszemélyesítés egy emberi forrástartományból nem emberi céltartományba történő leképezés (Dorst–Mulder–Steen 2011: 176). Azonban, ahogyan a későbbiekben látni is fogjuk, ennél jóval összetettebb jelenségről van szó. Egyrészt gyakran „más figuratív eszközök álcája alatt jelenik meg” (MacKay 1986: 89),¹ másrészt különböző szinteken elemezhető – a nyelvi forma, a fogalmi szerkezet, a kommunikatív funkció, továbbá a kognitív megvalósulás és feldolgozás szintjén (vö. Dorst 2011: 132). Harmadrészt több szempontból is skaláris jellegű (vö. Simon 2018: 334, 340): a forrástartományt tekintve a tisztán emberi reprezentációk mellett a megszemélyesített entitás megjelenhet egyéb élőlényként (megelevenítés) vagy kevésbé konkrét módon egyszerűen aktív ágensként, de ugyanígy kontinuumot alkot a nyelvi konvencionalizáltság is. Ez utóbbi meghatározó szerepet játszik a perszonalifikációk fogalmi megvalósulásában, és ezzel összefüggésben azok szándékosságára is hatással lehet (vö. Dorst 2011: 126–128), hiszen egy erősen konvencionalizálódott kifejezés (pl. *makacs folt*) elvesztheti eredetileg metaforikus tartalmát, míg egy újszerű leképezést (pl. *örültek a fák*) sokkal inkább érzékelnek megszemélyesítésként a nyelvhasználók (vö. Dorst 2011; Dorst–Mulder–Steen 2011).²

Habár a konvencionalizáltság ennek megfelelően meghatározó tényező a talált megszemélyesítések elemzésében, a központi célkitűzés szempontjából mind a konvencionalizálódott, mind az újszerű kifejezések relevánsak. A jelen kutatás célja ugyanis mindenekelőtt annak feltárása, hogy ez a világszemléletünk emberközpontségéből adódóan rendkívül kézenfekvő, ugyanakkor nagyon hatékony és számos jelentésárnyalat kifejezésére alkalmas figuratív eszköz milyen szerepet játszik az észlelési tapasztalatok nyelvi (és így kulturális) konceptualizációjában. Ebből a szempontból pedig egyaránt érdekesek a mélyen gyökerező, rutinszerűen használt fordulatok és a kreatív, feltűnő megszemélyesítések is.

Az eredmények általánosíthatóságának növelése érdekében a jelenséget a hétköznapi nyelvben tanulmányozom, nem a költészetben vagy más speciális regiszterben. A nyelvi minta – magyar és angol – olyan kezdeti lépésnek tekinthető, amely az átláthatóságra törekszik, ugyanakkor a kontrasztív szempontokat is magában foglalja (és természetesen a jövőben bővíthető más nyelvekkel). A vizsgált észlelési modalitásokat illetően pedig a látás, hallás és szaglás hármására szorítkozom: legfőképp azért, mert ezek fiziológiailag sokkal könnyebben körbehatárolhatóak, mint a hagyományos „öt érzék” modell miatt a teljességérzetünknek hiányzó ízlelés és tapintás.³

¹ A szerző fordítása. Az eredeti idézet: „(the hypothesis that) personification comes disguised in many other figurative devices” (MacKay 1986: 89).

² Gentner–Bowdle (2001) és Bowdle–Gentner (2005) a metafora életútjának (*the career of metaphor*) nevezik azt a konvencionalizálódási folyamatot, amelyben fokozatosan létrejön egy főlérendelt szemantikai kategória, és egyre inkább ez alapján értelmezzük az adott kifejezést a metafora alapját képező összehasonlítás helyett. Steen (2008) már kimondottan a metafora paradoxonjáról beszél (*the paradox of metaphor*): az erősen konvencionalizálódott metaforák feldolgozása már nem összehasonlítás alapján történik, így azok elveszítik metaforikusságukat.

³ Az arisztotelészi öt érzéknek is nevezett kategorizáció csak egy igen elterjedt (és jól működő) kulturális modell, valójában azonban ennél jóval többféle érzetet vagyunk képesek

3. Módszertan

3.1. Az adatok

A vizsgálat alapjául a Sketch Engine felületén elérhető TenTen korpuszcsoport szolgált, amely azonos kritériumok alapján összeállított, így egymással összehasonlítható korpuszokat tartalmaz immár több mint negyven nyelven.⁴ Ezek a több milliárd szavas korpuszok internetes oldalokról automatikusan gyűjtött szövegekből állnak, így elsősorban az írott nyelvhasználatot tükrözik, de regiszterükben általánosak, közel állnak a mindennapi nyelvhez. Fontos megjegyezni azonban, hogy a keresőszavak olyan találatokat is eredményeztek, amelyek a kérdésfeltevésünk szempontjából specifikusnak számító kontextusokban találhatóak (pl. parfümleírások, zenekritika). Mindkét vizsgált nyelv esetében a legfrissebb korpusz mellett döntöttem, így adataim a Hungarian Web Corpus 2012 (huTenTen12) és az English Web Corpus 2020 (enTenTen20) alkorpuszokból származnak (bár ez a kérdés csak az angol esetében releváns, magyar TenTen korpuszból csak ez az egy készült).

A keresőszavakat tekintve mindkét nyelv mindhárom észlelési modalitásához 3-3 főnevet használtam. Ezek kiválasztásakor azt tartottam szem előtt, hogy gyakoriak és lehetőleg általános jelentésűek legyenek, kevés szemantikai többletet tartalmazzanak az adott érzékhez tartozó stimulusra való utaláson felül. Az egyetlen szemantikai többlet, amely helyet kapott, az evaluatív dimenzió volt: itt is törekedtem az egyensúly megtartására, bár míg a hallás és a szaglás terén sikerült semleges, pozitív és negatív kulcsszavakat is találnom (*hang*, *dallam*, *zaj*, illetve *szag*, *illat*, *bűz*), a látás esetében ez nem bizonyult megvalósíthatónak (negatív főnevet az észlelés hiányával összefüggésben álló *sötétség* mellett nem találtam, így végül a *fény*, *szín* és *árnyalat* keresőszavak mellett döntöttem). Érdekes módon azonban a két nyelvben könnyű volt közel ekvivalens kifejezéseket találnom, így a magyar és angol kulcsszavak – értelemszerűen a szükséges fenntartásokkal – megfeleltethetők egymásnak.

A 18 kulcsszó az 1. táblázatban tekinthető át. A táblázat emellett tartalmazza a szavak főnévi lemmaként való összes előfordulását a korpuszban, a Krejcie-Morgan (1970) alapján számított reprezentatív minták nagyságát, és a valóban releváns találatokat ezeken a mintákon belül. A mintavétel nagyságát a teljes populáció függvényében megadó számítási módszer szerint egy 384-es minta már a legnagyobb populációkra is reprezentatívnak minősül. A modell parabolikus jellegű görbéjének tudható be, hogy a legalacsonyabb (magyar *bűz*, 10 000) és a legmagasabb (angol *light*, 7 852 117) találatszámú keresőszó reprezentatív mintája

---

észlelni (és több típusú receptorunk van). Például gyakran a tapintás címkéje alatt kezeljük az érintés által okozott érzetek mellett általánosságban véve a hőérzékelést, a fájdalomérzékelést, valamint a belső testi érzeteket (interocepció, propriocepció). Az ízlelés pedig egy összetett érzék, amelynek az öt alapíz ízlelőbimbók általi észlelése mellett elengedhetetlen komponense a zamatok valódi komplexitásáért felelős retronazális szaglás (a szájüregből az orrba áramló molekulák érzékelése a szaglősejtek által), de nem elhanyagolhatóak az adott étel/ital mechanikai jellemzői (keménység, sűrűség stb.), hőmérséklete, és a trigeminus ideg által közvetített nyálkahártyaérzetek (pl. a paprika csípőssége vagy a mentol hűssége) sem. Vö. Speed-Majid (2020), Winter (2019), Bagli (2021).

⁴ <https://www.sketchengine.eu/documentation/tenten-corpora/> (2022.05.04.)

között már nincs számottevő különbség (370 és 384). A Sketch Engine véletlenszerű mintavétel („Get a random sample”) funkciójának mechanizmusa alapján egy adott mintanagyság minden felhasználó számára pontosan ugyanazokat a (véletlenszerűen összeállított) konkordanciasorokat adja ki, tehát a kereséseim megismételhetők.

Nyelv	Észlelési modalitás	Kulcsszó	Összes előfordulás a korpuszban	Reprezentatív minta	Releváns találatok
HU	LÁTÁS	<i>fény</i>	409 295	382	382
		<i>szín</i>	456 022	382	349
		<i>árnyalat</i>	36 896	380	380
	HALLÁS	<i>hang</i> (= sound)	681 562	384	136
		<i>hang</i> (= voice)			243
		<i>dallam</i>	64 573	382	382
		<i>zaj</i>	74 790	382	380
	SZAGLÁS	<i>szag</i>	55 586	381	380
		<i>illat</i>	105 493	382	382
		<i>bűz</i>	10 206	370	370
EN	LÁTÁS	<i>light</i>	7 852 117	384	353
		<i>color</i> ⁵	5 640 095	384	343
		<i>shade</i>	905 917	384	216
	HALLÁS	<i>sound</i>	4 653 609	384	331
		<i>melody</i>	510 074	382	338
		<i>noise</i>	1 813 626	384	381
	SZAGLÁS	<i>smell</i>	595 399	384	310
		<i>scent</i>	425 030	382	380
		<i>stench</i>	47 750	381	376

1. táblázat

Kulcsszavak, mintavétel és releváns találatok

A Sketch Engine szövegfeldolgozó- és keresőalgorithmusának hiányosságaiából fakadó hamis találatok mellett néhány keresőszó poliszémája is lényegesen lecsökkentette az észleléssel kapcsolatos jelentések előfordulását – itt azt az elvet követtem, hogy csak az eltérő szemantikai prototípusokat tekintettem irreleváns találatnak, a releváns prototípusok metaforikus kiterjesztéseit nem. Például az angol *shade* esetében kiszűrtem az 'árnyék', illetve az 'árnyékot adó tárgy; napszemüveg' jelentéseket, de az 'árnyalat' jelentés forrástartományként történő metaforikus használatait (pl. *shades of meaning* 'jelentésárnyalatok') a releváns konkordanciasorok közé számoltam.⁵ Sajátos esetet képez a magyar *hang*, amelynek vizsgálatakor

⁵ A két írásmód (*color* és *colour*) kombinált lekérdezése túl sok téves találatot eredményezett, mert a CQL-ben nem tudtam beállítani, hogy csak főnévi lemmákra keressen a két helyesírással (így például nagyon gyakori találat volt a *colored/coloured*). Az amerikai helyesírás követése kizárja a vegyes korpusz adatainak egy részét, így ezt a jövőbeli kutatások során többlépcsős szűréssel korrigálni kellene.

⁶ Ez csak az összes releváns előfordulás meghatározására vonatkozik, amelynek alapján a megszemélyesítések gyakoriságát számoltam. A megszemélyesítések azonosításakor természetesen ezeket a metaforikus kiterjesztéseket sem tekintettem relevánsnak, hiszen a kutatás kérdésfelvetése a valós percepció érzetekre irányul.

külön kellett választanom az angol *sound*-nak megfelelő általánosabb jelentést az emberi hangra utalótól (*voice*), és noha mindkettőnél elvégeztem az annotációt, az eredmények összesítésekor csak az előbbi jelentést fogom tárgyalni.⁷ A releváns minták nagyságának eltérései miatt a továbbiakban relatív gyakoriságokat fogok megadni százalékban, hogy összehasonlíthatóak legyenek az arányok.

3.2. Az elemzési szempontok

A figuratív nyelvhasználat beazonosításához és osztályozásához a Steen és kollégái által kidolgozott MIPVU metaforaazonosító eljárást alkalmaztam (Steen et al. 2010), amely az ún. *metaphor identification procedure* (MIP, vö. Pragglejaz Group (2007)) továbbfejlesztett változata. Célja objektív támpontokat adni a potenciálisan figuratív nyelvhasználat szemantikai elemzéséhez és minimalizálni a kutatói döntések szubjektivitását. A módszert itt nem részletezem, csak annyit emelnék ki, hogy szótári adatokra épül, különösképp a korpuszalapú Macmillan Dictionary adataira (Rundell–Fox 2002). Az angol nyelv vizsgálatához ennek megfelelően én is a Macmillan szótárt használtam, a magyar nyelv esetében pedig a Magyar értelmező kéziszótár második, átdolgozott kiadását (ÉKSz.²).⁸

Ahogy fentebb már utaltam rá, csak a kulcsszavak észleléssel kapcsolatos, konkrét jelentéseit vettem figyelembe, azokat az előfordulásokat nem, amelyekben forrástartományként működnek egy másik figuratív leképezésben. Az (1) példában a magyar *fény* metaforikus jelentéskiterjesztését láthatjuk, a (2)-ben pedig egy metonimikus szerkezetet, amelyben az angol *lights* nem fényekre, hanem a szóban forgó autó lámpáira utal. Ezeket tehát beszámítottam a releváns konkordanciasorok közé, amelyekből számoltam a vizsgált konceptualizációk előfordulási arányait (hiszen a szemantikai prototípus egyezik a keresettével), azonban nem számítottam be a vizsgált konceptualizációk előfordulásai közé, mert a leképezések nem érzékszervi ingerekre utalnak, hanem azok valamely figuratív kiterjesztésére (az (1)-ben egy felsőbbrendű erőre, a (2)-ben pedig a lámpákra).⁹

- (1) álljatok meg, vegyetek egy mély lélegzetet, és mikor szátokon kifújjátok a levegőt, kérjétek, hogy a **szertető Fény** hathassa át minden zugát lényeteknek
- (2) the **lights** themselves **rest** over a new bumper
'maguk a **lámpák** egy új lökhárító fölött **pihennek**'

Az annotáció kialakításában meghatározó szerepet játszott a Dorst és munkatársai által megkülönböztetett négy kategória (Dorst–Mulder–Steen 2011: 176–178;

⁷ Az emberi hangra utaló *hang* megszemélyesítéseiben nagyon erősen jelen van a metonimikus dimenzió (pl. *igen sok kritikus hang szólalt meg*; vö. Dorst (2011: 128–132)), ennek elemzése viszont túlmutat a jelen vizsgálat keretein.

⁸ A szótári definíciók nélkülözhetetlen bázist adnak a szemantikai elemzésnek, de nem célszerű túl szigorúan sem venni őket. Dorst például kiemeli a kontextuális átértékelés (contextual reanalysis) jelenségét, amelynek során az adott kontextus előtérbe helyezi egy lexikai elem jelentésének egy bizonyos aspektusát (pl. „a human interpretation of *mellow* and *beautiful* can become foregrounded by the presence of *severe* and *reproachful*”, Dorst (2011: 128)).

⁹ A példákban a kulcsszavakat aláhúzással jelölöm, a szóban forgó konceptualizációkat hordozó nyelvi elemeket pedig félkövérrel.

vö. még Simon 2018: 333–334). Ez alapján újszerű (*novel*) megszemélyesítésről beszélhetünk akkor, ha a nem emberi jelentés nem található meg a Macmillan szótárban (pl. *the pines were shivering in the wind* 'a fenyők reszkettek'¹⁰ a szélben', illetve a korpuszvizsgálat során talált (3)), konvencionalizálódottól (*conventionalized*) pedig akkor, ha már a szótár is jegyzi a nem emberi jelentéskiterjesztést (pl. *obstinate stains* 'makacs foltok', illetve (4)). Emellett potenciálisan megszemélyesítésként elemezhető az ún. alapbeállítású (*default*) kategória, amelyben a perszónifikáló értelmezést lehetővé tévő nyelvi elemek jelentése alapvetően tágabb, utalhat például más élőlényekre is, mégis az emberi interpretációt vesszük alapértelmezettnek (pl. *drink* 'iszik', illetve (5)). A negyedik típus pedig a metonimikus megszemélyesítés, amely a humán ágensnek egy vele metonimikus kapcsolatban álló nem humán ágenssel való lecserélésével jön létre (pl. *their eyes were searching the stacked containers* 'szemük az egymásra pakolt konténerek között keresgélt', illetve (6)).

- (3) Ha örvend a szöveg, ez a dallam is **örül**
- (4) A színpadon **uralkodó** pokoli, siketítő zaj
- (5) Egész nap **kísértek** a dallamok, az élmény...
- (6) szemében **rosszindulatú fény** gyúlt

Noha ez a rendszerezés nagyban árnyalja a perszónifikációk szemantikai elemzését, az adatok vizsgálata során szükségét éreztem további címkéknek is. Mint ahogyan azt sok más nyelvi és fogalmi jelenségről kimutatták az elmúlt évtizedekben, a megszemélyesítés is prototipikus jellegűnek tűnik: az újszerű leképezésekből álló központi prototípustól pedig csak az egyik irány a konvencionalizáltság mértéke, hasonlóan fontos a létezés nagy láncának (*The Great Chain of Being*, vö. Lakoff–Turner (1989: 160–213)) is nevezett rokon leképezések kontinuumja. Ez a kulturális modell a létezőket hierarchikus rendszerben helyezi el az élettelen tárgytól a növényeken és állatokon át az emberekig és végül a természetfeletti lényekig, és lehetővé teszi a figuratív mozgásokat a hierarchián belül fel- és lefelé. Ezáltal szervesen kapcsolódik a megszemélyesítéshez mint konceptuális metaforához, amely a lánc egy másik szintjéről az emberek szintjére történő elmozdításnak feleltethető meg.

Ennek fényében az annotáció során létrehoztam a megelevenítés címkéjét azokra a konceptualizációs stratégiákra, amelyek élőlényi tulajdonságokkal ruházzák fel a céltartományt.¹¹ Ezek a tulajdonságok az élővilág sokszínűségének megfelelően rendkívül különbözőek lehetnek, és természetesen kidolgozottságuk is változó, a

¹⁰ A magyar *reszket* igével ellentétben az angol *shiver* prototipikusan csak emberi ágensekre utal, ezért tekinthető a szerkezet újszerű megszemélyesítésnek. A magyar *rázza a hideg* kifejezés talán jobban visszaadhatná a megszemélyesítő leképezést, de az állandósult szókapcsolatban bennfoglalt grammatikai alany újabb elemzési nehézségeket okozna a fogalmi szerveződés szintjén, így mégis a *reszket* mellett döntöttem a fordítás során.

¹¹ A megszemélyesítéseket József Attila leíró költeményeiben vizsgáló Simon Gábor is arra következtetésre jut, hogy „célszerű lesz annotálni a megszemélyesített szereplő kidolgozottságát (lehetőség szerint leválasztva a megszemélyesítésről a megelevenítés eseteit)” (Simon 2018: 352–353).

kutatás célkitűzésének szempontjából azonban mindenekelőtt két csoportot szükséges megkülönböztetnünk: azokat, amelyek nem tartalmazzák az emberi forrás-tartomány lehetőségét (7), és azokat, amelyek forrástartománya akár emberként is értelmezhető (8). Ez a második típus abban tér el az alapbeállítású megszemélyesítésektől (l. (5), (9)), hogy itt nem alapértelmezett az emberi olvasat, csak lehetséges – még ha a közöttük megfigyelhető kontinuum (vö. Simon (2018), továbbá Sajter (2008)) és az alapértelmezettség szubjektív volta miatt a két kategóriát nem is lehet minden esetben élesen megkülönböztetni egymástól.

- (7) a whiff of goatish stench **he's been culturing** in his scraggly beard
'egy fuvallatnyi kecskeszerű bűz, amelyet a borzas szakállában **tenyésztett**'
- (8) Karácsony körül is sokszor előkerül, **feltámad** egy-két dallam, ami őket idézi
- (9) és a változatosság kedvéért most két palack absinth kerül elő, az enyhébbik fajtából, ezt zöld árnyalata **hirdeti**

A vizsgálat fókuszában álló különleges céltartománynak, az érzékszervi ingereknek köszönhetően a létezés nagy láncának alsóbb szintje, az élettelen tárgyként vagy egyéb anyagi létezőként történő konceptualizáció (reifikáció) is figuratívnak tekinthető. Természetesen az érzeteket kiváltó ingerek (a fotonok, hanghullámok és szagmolekulák) is az anyagi világhoz tartoznak, de csak közvetlenül az adott érzetek formájában tapasztalhatjuk meg őket, így tárgyként vagy például folyadékként való megjelenítésük párhuzamba hozható az absztrakt fogalmak reifikációjával. Ezeket a leképezéseket a perszonifikációk ellenpólusának is tekinthetjük abból a szempontból, hogy a céltartományt figuratív módon, viszont élettelen entitásként jelenítik meg (l. (10)–(11)) – a két ellentétes megközelítés gyakoriságának összehasonlítása céljából ezt a konceptualizációs stratégiát is jelöltem az adatok elemzése során. Azonban azt is meg kell jegyezni, hogy ezek a tárgyi létezők is lehetnek aktív ágensek, mint például a (12)-ben ábrázolt kellemetlen szag, amely megtölti az észlelő orrjáratait, és bevonatot képez a szájában.

- (10) a fényben úszó főoltár
- (11) the **fabric** of sound
'a hangok szöve'
- (12) Jim shook his head hard, trying to clear it, but the noxious smell remained. It filled his nasal passages and **coated the inside of his mouth**.
'Jim erősen megrázta a fejét, hogy kitisztítsa belőle az ártalmas szagot, de az ott maradt. Betöltötte az orrjáratait és **bevonatot képezett a szájában**.'

A céltartomány aktív ágensként történő reprezentációja (vö. Stockwell 2002: 61) képezi a következő szemantikai kategóriát, amelyet megkülönböztettem a vizsgálat során. Ez a konceptualizáció a megszemélyesítések határmezsgyéjén található: az elemző megítélésétől függően néhány előfordulás az alapbeállítású megszemélyesítések kategóriájába is bekerülhet, de alapvetően kevésbé kidolgozott szerkezetekről van szó, amelyek csak egy sematikusabb fogalmi szinten kapcsolódnak a megszemélyesítésekhez (l. (13)–(14)). A kategóriát úgy határoztam meg, hogy a kulcsszónak grammatikailag alanyi szerepben kell lennie, a hozzá kapcsolódó

állítmánynak vagy jelzőnek pedig szemantikailag valamilyen aktív cselekvést vagy a világra kifejtett hatást kell kifejeznie (tehát nem elég az érzetet kiváltó inger pusztá létezésére utalnia). A megszemélyesítéseket nem számoltam ide, noha jelentős részük szintén aktív cselekvőként jeleníti meg a céltartományt: az aktív ágens kategória csak azokat a reprezentációkat foglalja magában, amelyekben kizárólag ezen a sematikus szinten jelenik meg a szóban forgó érzet. Az érzeteket aktív ágensként konceptualizáló szerkezetek feltérképezése által a megszemélyesítésekről is teljesebb képet kaphatunk.

(13) Tele vannak a tehetséges tervező ruhái étellel és színekkel, **melyek minden napot feldobnak**

(14) his **scent confirmed** his expression and his words
'az illata megerősítette az arckifejezését és a szavait'

Az utolsó szemantikai címke a mozgás fogalmi tartományára utal, itt azonban fontos megkülönböztetni két típust. Az egyik elválaszthatatlan az érzékszervi ingerek valódi helyváltoztatásától, a térben való terjedésétől, tehát a mozgással kapcsolatos szemantikai komponens nem vagy csak kevésbé figuratív – a megszemélyesítések szempontjából itt az a releváns, hogy a mozgást önerőből végzett cselekvésként konceptualizáljuk, így ezeket az eseteket az aktív ágens alkategóriájaként kezeltem (l. (15)–(16)). A másik típus úgy kapcsol mozgásformákat a céltartományhoz, hogy az a térben mozdulatlan (17), vagy nem is képes valós térbeli mozgásra (pl. *dallam*) – ezeket az előfordulásokat a „figuratív mozgás” címkével láttam el.

(15) az objektíven áthaladó fény

(16) Az ablakot szélesre tárta, hogy a bűz kimenjen.

(17) De boldogan visszaadná a milliárdjait, hogy újra láthassa a kép **kavargó fényeit**.

A szemantikai kategóriák összefoglalva tehát a következők: újszerű, konvencionálódott, alapbeállítású, metonimikus, megelevenítés, reifikáció, aktív ágens, figuratív mozgás.

Az adatgyűjtés első fázisa után minden előfordulást ismételtelen ellenőriztem és validáltam a szótári definíciók alapján, valamint kiegészítettem az adatokat egy új oszloppal, amely a leképezéseket tartalmazó nyelvi elemeket szófaji (és részben mondattani) jellemzők alapján sorolja az alábbi típusok valamelyikébe: ige vagy igei csoport (amelynek a kulcsszó elsődleges vagy másodlagos figurája),¹² melléknévi igenév, melléknév, főnév vagy főnévi csoport, határozószó. Itt jelöltem azokat a nem túl gyakori eseteket is, amelyekben explicit hasonlítás fogalmazódik meg (18).

(18) When firemen kicked in the front door, the stench rushed out into the street like a river.

'Amikor a tűzoltók berúgták a bejárati ajtót, a bűz folyóként tódult ki az utcára.'

¹² A kognitív nyelvtan értelmében az ige elsődleges figurája (*trajektor*) annak alanyát jelenti, a másodlagos figura (*landmark*) pedig az eseményszerkezet többi résztvevőjét, például tárgyat vagy recipiensét (vö. Tolcsvai Nagy 2017: 320–325).

Az eddigi példákkal az annotációs módszer bemutatásán túl azt próbáltam illusztrálni, hogy a megszemélyesítés egy összetett jelenség, amelynek vannak prototipikus megvalósulásai, de ettől a prototípustól több szempontból is el lehet térni, és gyakran nehéz pontosan megállapítani, hogy hol húzódik a határ a megszemélyesítő és a nem megszemélyesítő konceptualizációk között.¹³ Az eredmények ismertetésénél ugyanezt a holisztikus perspektívát fogom alkalmazni, tehát a rokon szerkezetekkel és a fokozatokkal együtt mutatom be a perszónifikációkat – Simon Gábor megközelítéséhez hasonlóan, akinek megfogalmazásában „a vizsgálat célja nem az volt, hogy az összes megszemélyesítést egyértelműen elkülönítse[m] a nem perszónifikáló szövegrészekről, sokkal inkább az, hogy mindazon szöveghelyet kiválogassa[m], ahol lehetséges a megszemélyesítő olvasat” (Simon 2018: 338). Ugyanakkor a fókusz a kutatás kezdeti kérdésfeltevésén marad, így a különböző leképezések közötti összefüggések mélyebb tanulmányozása helyett a kulcsszavak által jelölt érzékszervi tapasztalatok konceptualizációira fogok összpontosítani.

4. Eredmények

4.1. Összesítő táblázatok

A kvantitatív eredményeket táblázatokban szemléltetem. A 2a és 2b táblázatok a vizsgált konceptualizációk előfordulási arányait tartalmazzák kulcsszavak szerint: a százalékok az adott kulcsszó összes releváns konkordanciasorához képest számított arányt mutatják. A dőlttel szedett, „Periférikus megszemélyesítések” című sor együtt tartalmazza a humán olvasatot lehetővé tévő megelevenítéseket, valamint az alapbeállítású és konvencionizálódott megszemélyesítéseket. Elsősorban azért tartottam célszerűnek így összevonva is rátekinteni az arányokra, mert sok előfordulás nem sorolható be egyértelműen az egyik kategóriába, hanem valahol közöttük helyezkedik el. Emellett az is összefogja a három típust, hogy csak potenciálisan értelmezhetőek megszemélyesítésként: a megelevenítő és az alapbeállítású leképezések esetében nem szükségszerű a humanizáló jelentés (vö. Simon 2018: 349), a konvencionizálódott perszónifikációk pedig egy bizonyos mértékig elvesztették metaforikusságukat, és többé-kevésbé háttérbe szorult az őket motiváló eredeti leképezés (vö. 2. láb.). A legelső sorok pedig az összes olyan szerkezetet együttesen tartalmazzák, amelyek potenciálisan megszemélyesítésként értelmezhetők, tehát a három periférikus típust, továbbá az újszerű és metonimikus megszemélyesítéseket. Fontos, hogy az adatok csak a nagyságrendekről árulkodnak – bár két tizedesjegy pontossággal adtam meg a százalékos arányokat, ezt elsősorban az alacsony számok miatt tettem, a korpuszok összetételének sajátosságai és a konkordanciák véletlenszerű mintáinak variabilitása miatt egy aprólékos kvantitatív elemzés következtetései egyébként sem lennének általánosíthatóak.

¹³ „[F]uzziness is an inescapable characteristic of the concepts that language expresses” (Jackendoff 1983: 125). Vö. még Dirk Geeraerts „fog of meaning” modelljét, amely a jelentést diszkrét egységek hálózata helyett ködként képzeli el, amelynek egyes részei sűrűbbek, koncentráltabbak, de mindenfelé átmenetek figyelhetők meg. Ahogy ő fogalmaz: „what if the thing we try to picture is intrinsically unclear? Are we looking at something through a fog, or is the fog the thing we are looking at?” (Geeraerts 2015: 244).

	látás			hallás			szaglás		
	<i>fény</i>	<i>szín</i>	<i>árnyalat</i>	<i>hang</i>	<i>dallam</i>	<i>zaj</i>	<i>szag</i>	<i>illat</i>	<i>bűz</i>
reifikáció	7,59%	0,57%	2,37%	5,88%	7,59%	7,89%	5,79%	2,36%	7,30%
aktív ágens	7,59%	6,30%	5,53%	16,91%	11,26%	10,53%	12,37%	13,61%	22,43%
(figuratív) mozgás	0,52%	0,00%	0,00%	0,00%	1,31%	0,26%	0,00%	0,26%	0,00%
megelevenítés (nincs humán olvasat)	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	2,36%	0,00%	0,26%	0,26%	0,00%
megelevenítés (van humán olvasat)	0,26%	0,00%	0,53%	0,74%	1,05%	0,79%	0,00%	1,05%	0,54%
alapbeállítású (default)	2,88%	0,57%	1,32%	3,68%	2,09%	3,68%	1,58%	4,97%	3,51%
konvencionizálódott	1,31%	4,58%	1,84%	0,00%	1,57%	2,37%	3,42%	3,66%	2,97%
<i>Periférikus megszemélyesítések (humán megelevenítés + alapbeállítású + konv.)</i>	4,45%	5,16%	3,68%	4,41%	4,71%	6,84%	5,00%	9,69%	7,03%
újszerű	1,05%	0,29%	1,05%	2,21%	3,14%	1,58%	1,32%	1,83%	0,54%
metonimikus	0,26%	0,29%	0,26%	0,74%	1,05%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%
Összes (potenciális) megszemélyesítés	5,76%	5,73%	5,00%	7,35%	8,90%	8,42%	6,32%	11,52%	7,57%

2a. táblázat

A vizsgált konceptualizációk előfordulási arányai

	látás			hallás			szaglás		
	<i>light</i>	<i>color</i>	<i>shade</i>	<i>sound</i>	<i>melody</i>	<i>noise</i>	<i>smell</i>	<i>scent</i>	<i>stench</i>
reifikáció	2,55%	0,58%	0,93%	5,14%	7,69%	1,57%	2,90%	6,32%	3,19%
aktív ágens	1,42%	2,04%	0,46%	2,11%	3,25%	3,41%	14,84%	13,16%	13,83%
(figuratív) mozgás	0,85%	0,29%	0,00%	0,30%	3,55%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%
megelevenítés (nincs humán olvasat)	0,28%	0,58%	0,00%	0,00%	1,18%	0,00%	0,00%	0,00%	0,27%
megelevenítés (van humán olvasat)	0,28%	0,00%	0,00%	0,30%	1,78%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%
alapbeállítású (default)	1,42%	0,29%	0,00%	0,91%	3,25%	1,57%	5,48%	1,32%	3,19%
konvencionizálódott	0,57%	1,75%	0,46%	0,91%	2,96%	0,79%	3,87%	2,63%	2,66%
<i>Periférikus megszemélyesítések (humán megelevenítés + alapbeállítású + konv.)</i>	2,27%	2,04%	0,46%	2,11%	7,99%	2,36%	9,35%	3,95%	5,85%
újszerű	0,85%	0,29%	0,93%	2,11%	1,78%	0,00%	0,65%	3,42%	3,99%
metonimikus	0,28%	0,58%	0,46%	0,60%	0,00%	0,52%	0,00%	0,00%	0,00%
Összes (potenciális) megszemélyesítés	3,40%	2,92%	1,85%	4,83%	9,76%	2,89%	10,00%	7,37%	9,84%

2b. táblázat

A vizsgált konceptualizációk előfordulási arányai

A 3. táblázatban a konceptualizációk összes előfordulása hasonlítható össze egymással a tokenek száma és a teljes mintavételhez viszonyított százalékos arányok alapján. Azt láthatjuk, hogy a legtöbb kategóriában a magyar adatok eredményeztek több találatot: az aktív ágensként történő konceptualizáció és a humán interpretációs lehetőséget is magukban foglaló megelevenítések esetében ez az

angol tokenek közel kétszeresét jelenti, a reifikáció esetében több mint másfélszeresét, de az alapbeállítású és a konvencionizálódott megszemélyesítéseket tekintve is 35 százalék körül mozog a magyar tokenek gyakorisági többlete. Metonimikus megszemélyesítések azonos arányban fordultak elő a két nyelvben, azonban újszerű megszemélyesítésből az angol korpusz tartalmazott többet (még ha csak kevéssel is). Számottevő a különbség a figuratív mozgás kategóriáját illetően: itt kétszer annyi előfordulás található az angolban, mint a magyarban. Az összes potenciális megszemélyesítés arányát nézve viszont a magyar jár elől, nem is elhanyagolható mértékben: 7,42 százalék az angol 6,01 százalékkal szemben.

Az eredmények részletesebb bemutatása (lásd alább) árnyalni fogja ezeket a mintázatokat (például rávilágítva néhány ismétlődő tokenre), de a legtöbb eltérésre nem tudtam magyarzatot találni. Más korpuszokban végzett hasonló vizsgálatok lennének szükségesek annak felméréséhez, hogy a megfigyelt különbségek általánosíthatóak-e nyelvi szinten, vagy csak a korpuszok, esetleg csak az elemzett minták sajátosságaiból fakadnak.

Noha az előfordulások összesített adatain nem változtat, ezen a ponton érdemes megjegyezni, hogy a tárgyalt konceptualizációs stratégiák kombinálódhatnak is egy mondaton belül: a (19)-ben például egy nem humán megelevenítés (*virágmező*), egy aktív reifikáció (*beburkolta*), valamint egy alapbeállítású megszemélyesítés (*csábít*) társul egymással.

- (19) Üde illata, akár egy **színes virágmező**, **beburkolta** Harryt, és **kalandra, távoli országokba csábította**.

	összesen		magyar		angol	
AZ ELEMZETT SOROK SZÁMA	6169	100%	3141	100%	3028	100%
reifikáció	272	4,41%	165	5,25%	107	3,53%
aktív ágens	552	8,95%	360	11,46%	192	6,34%
(figuratív) mozgás	26	0,42%	9	0,29%	17	0,56%
megelevenítés (nincs humán olvasat)	19	0,31%	11	0,35%	8	0,26%
megelevenítés (van humán olvasat)	25	0,41%	17	0,54%	8	0,26%
alapbeállítású (default)	143	2,32%	83	2,64%	60	1,98%
konvencionizálódott	138	2,24%	81	2,58%	57	1,88%
<i>Periférikus megszemélyesítések</i>	306	4,96%	181	5,76%	125	4,13%
újszerű	93	1,51%	44	1,40%	49	1,62%
metonimikus	16	0,26%	8	0,25%	8	0,26%
Összes (potenciális) megszemélyesítés	415	6,73%	233	7,42%	182	6,01%

3. táblázat

A vizsgált konceptualizációk összes előfordulása
és százalékos aránya a mintavételben

Szemléletesek még a 4. táblázat adatai is, amelyben észlelési modalitásonként vehetők össze a vizsgált szerkezetek arányai (a számok az adott nyelv adott érzékéhez tartozó három kulcsszó értékeinek átlagát tükrözik). Ezeket a számokat még nagyobb óvatossággal kell kezelni, mert három-három főnév adatait vetítik rá az egyes észlelési modalitásokra – nem univerzális eredményekről van tehát szó azzal

kapcsolatban, hogy az adott szerkezetek milyen gyakorisággal jelennek meg a különböző értekek nyelvi reprezentációjában, inkább csak az adott kulcsszavakról láthatunk olyan mintázatokat, amelyek a 2. táblázatban kevésbé jelennek meg.

	HU-VIS	HU-AUD	HU-OLF	EN-VIS	EN-AUD	EN-OLF
reifikáció	3,51%	7,12%	5,15%	1,35%	4,80%	4,14%
aktív ágens	6,47%	12,90%	16,14%	1,31%	2,93%	13,94%
(figuratív) mozgás	0,17%	0,52%	0,09%	0,38%	1,28%	0,00%
megelevenítés (nincs humán olvasat)	0,00%	0,79%	0,17%	0,29%	0,39%	0,09%
megelevenítés (van humán olvasat)	0,26%	0,86%	0,53%	0,09%	0,69%	0,00%
alapbeállítású (default)	1,59%	3,15%	3,36%	0,57%	1,91%	3,33%
konvencionizálódott	2,58%	1,31%	3,35%	0,93%	1,55%	3,05%
<i>Periférikus megszemélyesítések (humán megelevenítés + alapbeállítású + konv.)</i>	4,43%	5,32%	7,24%	1,59%	4,16%	6,38%
újszerű	0,80%	2,31%	1,23%	0,69%	1,30%	2,69%
metonimikus	0,27%	0,59%	0,00%	0,44%	0,38%	0,00%
Összes (potenciális) megszemélyesítés	5,50%	8,22%	8,47%	2,72%	5,83%	9,07%

4. táblázat

A vizsgált konceptualizációk előfordulási arányai
észlelési modalitásonként kiátlagolva

A táblázatok csak kiindulópontként kezelendők a kvalitatív elemzés számára, amely részletesebben mutatja be az egyes konceptualizációs stratégiák prototipikus és átmeneti megvalósulásait. Az első sorban látható reifikációt csak viszonyítási pontként tárgyalom – nem része a megszemélyesítés felé vezető skálának, amely az aktív ágensként történő konceptualizációtól indul.

4.2. Reifikáció

A céltartományt tárgyként vagy egyéb anyagi létezőként (pl. folyadékként) leképező nyelvi szerkezetek 272 alkalommal fordultak elő a vizsgált korpuszokban, ami az összes releváns konkordanciasorra levetítve 4,41 százalékos arányt jelent (az arányok kulcsszavanként jelentős eltéréseket mutatnak, a pontos adatokhoz lásd a 2. táblázatot). Ez az összes potenciális megszemélyesítés (415 token, 6,73%) kétharmadának felel meg. Az alábbiakban a jelenséget észlelési modalitásonként fogom röviden bemutatni.

A látás fogalmi tartományában csak a *fény*, *árnyalat* és *light* szavak eredményeztek egynél több találatot. Különösen a *fény* emelkedik ki, amely az összes releváns találat 7,59 százalékában anyagi jellemzőkkel ruházódik fel: ezek túlnyomórészt konvencionizálódott kifejezések (pl. *visszaverődik*, *megettörik*, *beszűrődik*, *kiszűrődik*, *szórt fény*), amelyek megfelelő hiányoznak az angol adatokból, de van néhány újszerű leképezés is (20).

- (20) egy kisebbfajta lámpa, mely vérvörös lánggal égett, az **burkolta be a fényével az egész helyet**

A hallás esetében szinte egyező számokat láthatunk a *hang* (5,88%) és *sound* (5,14%), illetve a *dallam* (7,59%) és *melody* (7,69%) arányát illetően. Az uralkodó

kontextus a zenekritika, ami természetesen a kulcsszavakból is adódik. A találatok a leképezések gazdag és változatos látképét tárják eléink, amely mélyrehatóbb elemzésekre szólít fel: ez azonban eltér a jelen kutatás célkitűzésétől, így itt csak néhány példára szorítkozom (l. (21)–(22)).

- (21) Playing reggae doesn't necessarily mean you have to have a **soft and round sound**.
'A reggae-hez nem feltétlenül kell, hogy **puha és kerek** legyen a hangzásod.'
- (22) In the reprise, the same **melody gets passed between the hands**.
'A reprízben ugyanazt a dallamot adogatják kézről kézre.'

A *zaj* és a *noise* ezzel szemben nagyságrendbeli különbséget mutat: az előbbi ötször több (7,89%) reifikáló konceptualizációban fordul elő, mint az utóbbi (1,57%). A *fény* és *light* kulcsszavakhoz hasonlóan itt is abban rejlik a lényegi különbség, hogy a magyar korpusz sok konvencionizálódott kifejezést ismétel (pl. *kiszűrődik*, *beszűrődik*, *zajt elnyel*, *elnyom*, *felfog*), míg az angolban ezek nem találhatók meg. A jelenség okainak feltárásához további vizsgálatokra van szükség.

A szaglás kulcsszavai esetében ellentmondásos mintázat látszik: a magyar adatokban az *illat* kevesebb mint fele annyi találatot eredményezett, mint a *szag* és a *bűz*, az angol *scents* pedig körülbelül kétszer annyit, mint a *smell* és a *stench*. A kvalitatív elemzés során ennek semmilyen nyelvi vagy forrásbeli okát nem találtam – egy másik mintavétel, illetve más korpuszok vizsgálata lenne szükséges a talált mintázat megerősítéséhez vagy véletlen voltának kimutatásához. Noha nagy a heterogenitás, megkülönböztethető három fogalmi kategória, amely köré a leképezések jelentős része csoportosul: (i) AZ ERŐS SZAG EGY FOLYADÉK (A SMELL IS LIQUID, vö. Digonnet (2018a: 181)) (l. (23)–(24)); (ii) A SZAG EGY NAGY VÍZSZINTES RÉTEG (pl. *elnyom*, *elfed*, *ellep*, illetve (25)–(26)); (iii) A KELLEMETLEN SZAGOK ÉSZLELESE KELLEMETLEN FIZIKAI HATÁS (pl. *csípős*, *szúrós*, *orrfacsaró*, vö. Kövecses (2019)). Érdemes megjegyezni, hogy az (i) és a (ii) típusú leképezésben is megjelenik az az általánosabb szintű metafora, hogy AZ INTENZITÁS MENNYISÉG (INTENSITY IS QUANTITY, vö. Kövecses 2019).

- (23) a bűzzel átitatott lakótelep
- (24) illatban úszó ékes kert
- (25) a zongora teteje nem volt lehajtvá és **az egész szobát** egy különleges illat fedte be
- (26) motorists driving past the sludge lagoons on U.S. 127 near the southern entrance of the city have been **blanketed with stench**
'az autósokat, akik a város déli bejárata közelében az iszaplerakó mellett haladtak el a U.S. 127-es úton, teljesen **beborította a bűz**'

Már ez a felületesebb vizsgálat is rávilágított a reifikáció sokszínűségére és a benne rejlő konceptualizációs (és kutatási) potenciálra: alaposabb elemzések (például a konvencionális terén) még bizonyára sok értékes információt nyerhetnek ki a területből. A továbbiakban azonban a megszemélyesítésekre fogok összpontosítani, kezdve a távolabbról kapcsolódó kategóriákkal és haladva a prototipikusabb, újszerű leképezések felé, végül pedig kitérve a metonímián alapuló szerkezetekre is.

4.3. Aktív ágens

Az elemzett kulcsszavak által kódolt érzékszervi ingerek aktív ágensként történő reprezentációja (l. (13)–(14)) összesen 552 találatot eredményezett, ami a teljes mintavétel 8,95 százaléka. Az adatok eloszlását szemügyre véve két érdekes mintázatot fedezhetünk fel. Egyrészt mindkét nyelvben a látás kulcsszavainál fordul elő a legalacsonyabb gyakorisággal ez a konceptualizáció (az átlagokhoz lásd a 4. táblázatot), a hallásnál ennek körülbelül a kétszeresét láthatjuk, a szaglásnál pedig egy újabb kvantitatív ugrás tapasztalható. Ez megfelel Kövecses (2019) felvetésének, miszerint a szagokat (legalábbis az angol nyelvben) jellemzően aktív cselekvőként konceptualizáljuk az észlelőhöz képest, aki inkább passzív átélője az észlelési eseménynek – szemben például az észlelő által sokkal szabadabban irányítható látással, amely gyakran nyelvileg is szorosan összefonódik a kontroll fogalmával (vö. Sweetser 1990: 32–38; Galac 2020: 135–136). A másik mintázat a magyar és az angol adatok közötti eltérésre mutat rá: míg a szaglást tekintve az átlagok nagyságrendje hasonló a két nyelvben (16,14% és 13,94%), a látást és hallást illetően több mint négyszer annyi aktív ágensként történő konceptualizációt találtam a magyar korpuszban, mint az angolban. Számottevő szemantikai különbséget nem tudtam beazonosítani – nincs például olyan alkategória, amely csak a magyarban lenne használatos, és így magyarázatot adhatna az aránybeli eltérésekre – úgy tűnik, egyszerűen csak dominánsabbak más kontextusok az angol korpuszban. A jelenleg pontosabb feltárásához és következtetések levonásához további vizsgálatok szükségesek, elsősorban más korpuszokban, illetve más módszerekkel.

4.4. Mozgás

A céltartomány aktív ágensként való konceptualizációinak körülbelül harmada (összesen 191 token) a mozgás fogalmi tartományába tartozik, tehát az érzet kiváltó inger aktivitása annak mozgására épül (még ha nem merül is ki abban). Például: *kiáramlik valahonnan a fény, áthat egy termet a fény, kintről érkezik egy zaj, egy szag terjeng egy járművön belül, egy illat belengi a szobát*. Ezekben az esetekben a mozgás a szó szerinti jelentés része, és mindenekelőtt az érzeteket kiváltó jelenségek valós mozgására vezethető vissza, mintsem szubjektív emberi konceptualizációra (még ha közvetlenül nem is észlelhetjük ezeket a mozgásokat, a stimulusok forrását és terjedési irányát általában be tudjuk azonosítani). Néhány kulcsszó ugyanakkor olyan találatokat is eredményezett, amelyekben az adott érzékszervi inger figuratív mozgást végez, tehát a fotonok, hanghullámok és szagmolekulák valós terjedési módjától eltérő, jellemzően kidolgozottabb mozgásformák jelennek meg (l. (17), (27)–(29)).

- (27) nagyon szép dallamok **szálldogálnak** közben
- (28) Cute sounds **bouncing around** and crunching sounds get layered in.
'Aranyos hangok **patognak erre-arra** és ropogó hangok kerülnek bele.'
- (29) dreamlike arpeggiated melodies **spiralling** gently
'álomszerű, arpeggiált dallamok, amelyek lágyan **kacsaringóznak**'

Ahogy a példákkal is próbáltam szemléltetni, a figuratív mozgás kategóriája leginkább a halláshoz köthető, a domináns kontextus pedig a zenekritika (vö. Julijich 2019). A legtöbb találatot az angol *melody* eredményezte: 12 előfordulást a 338-ból (3,55%). A második helyen a magyar *dallam* áll (5 előfordulás a 382-ből, 1,31%), a *zaj*, *fény*, *sound*, *light* és *color* szavak pedig csak egy-két alkalommal fordultak elő ezzel a konceptualizációs stratégiával. A látás fogalmi tartományában talált figuratív mozgások a kavargás, hullámszó és a vibrálás voltak. A szaglás kulcsszavai egyetlen találatot eredményeztek (30) – talán azért, mert ennél az észlelési modalitásnál a legdominánsabb a valódi mozgás.

(30) Illata: Vibráló és beszédes, meglepő egyensúly a citrus, a fűszerek és a fák között.

4.5. Megelevenítés

A megelevenítés, tehát a céltartomány élőlényként való megjelenítése viszonylag ritka konceptualizációs stratégiának mondható a vizsgált korpuszokban: összesen 44 esetet kategorizáltam így, ami a teljes minta 0,72 százalékát teszi ki. Ebből 19 token (0,31%) nem vonatkozhat emberre (l. (7), (31)), így csak a maradék 25 (0,41%) számítható be a potenciális megszemélyesítések közé (l. (8), (32)–(33)). Ennek több mint kétharmada (17 előfordulás) a magyar korpuszból származik, és elsősorban a *dallam*, *illat* és *zaj* kulcsszavakhoz kötődik. Az angol kulcsszavak közül csak a *melody* emelkedik ki (a figuratív mozgás kategóriájához hasonlóan), továbbá a *light* egyetlen előfordulásán kívül csak auditív kontextusokban volt megfigyelhető humán olvasatot is lehetővé tévő megelevenítés.

(31) Súly éppúgy, mint szárnyaló dallamok, akadnak benne.

(32) Roger egy bádogdobozból, egy fadarabból és egy kifeszített nylonhúrból készített magának "gitárt", és meglepő dallamokat tud **előcsalogatni** a furcsa szerkezetből.

(33) De mikor végre a fanyar bűz **bekúszott az orrába**, jobban szemügyre vette az előtte állót.

A magyar találatok közül néhány erősen konvencionizálódott leképezésekre épül (pl. *zajt kelt*, *a zaj elhal*, *a fény természete*), ami a megelevenítő konceptualizációk és a konvencionális összefüggéseinek további tanulmányozására szólít fel. Emellett azt is fontos kihangsúlyozni, hogy a megelevenítések kontinuumot alkotnak az aktív ágens és a figuratív mozgás konstruálási stratégiái és a megszemélyesítések, elsősorban az alapbeállítású megszemélyesítések között (egymáshoz való viszonyukat nem lineárisan célszerű modellezni, hanem legalább két dimenzióban, átfedésekkel). Ebből adódóan sok esetet nehéz egyértelműen körbehatárolni: a figuratív mozgás és a megelevenítés közötti átmenetben helyezkedik el például a (27), az alapbeállítású megszemélyesítések és a megelevenítések prototípusa között pedig a (34) és (35).

(34) Kóstoláskor az érett aszúkra jellemző ízek, illatok **jönnek elő**, csokoládé, dió, karamell.

- (35) various melody lines **odging in and out of (and running beneath) action motifs** create a sense of consistent style within the score
'a különböző dallamvonalak, amelyek **ide-oda szökdelnek az akciómotívumok között (illetve alattuk futnak)**, a partitúrán belüli egységes stílus érzetét keltik'

4.6. Alapbeállítású megszemélyesítések

Az alapbeállítású (default) megszemélyesítések a megelevenítésekhez képest több mint háromszoros gyakoriságot mutatnak: összesen 143 ilyen találtam, ami átlagolva a konkordanciasorok 2,32 százalékát jelenti. Az adatokat közelebbről szemügyre véve azonban azt látjuk, hogy 37 alkalommal a magyar *erős*, 27 esetben pedig az angol *strong* testesíti meg a leképezést (*erős fény*, *erős zaj*, *erős illat* stb.), tehát a 143 alapbeállítású megszemélyesítésből 64 egyetlen konvencionalizálódott szerkezet ismétlődésének tudható be. A maradék 79 előfordulás szemantikai szempontból heterogén (l. (5), (36)–(38)), és sok esetben nehezen választható el a konvencionalizálódott megszemélyesítésektől, a megelevenítésektől, de még az aktív ágens kategóriájától is. Ez nem meglepő, tulajdonképpen a kategória definíciójából következik (vö. Dorst–Mulder–Steen 2011: 178): az alapbeállítású megszemélyesítések olyan leképezések, amelyek esetében nem szükségszerű a perszónifikáló olvasat, hanem a befogadó interpretációján múlik, hogy megszemélyesítésként értelmezi-e az adott szerkezetet. Az pedig, hogy egy többféleképpen értelmezhető szerkezet milyen mértékben kínálja fel a perszónifikáló olvasatot, tehát a befogadók milyen arányban a humán forrástartományt tekintik alapértelmezettnek, szerkezetenként változik, így ebből a szempontból az alapbeállítású megszemélyesítések is kontinuumra helyezhetők. A kategória mélyrehatóbb feltérképezéséhez fontos lenne empirikus vizsgálatokat végezni a különböző szerkezetek lehetséges humán olvasatának erősségével kapcsolatban (legfőképp anyanyelvi beszélőkkel végzett interjúk alapján).

- (36) A karosszéria fegyverszürkéje egy **visszafogott árnyalat**, nem úgy, mint a kabin meghatározó, "Vermillion" piros színe.
- (37) jónéhány hazai dallam világviszonylatban is **megállja a helyét**
- (38) Korábban már írtunk nektek a Lancome Tresor Midnight Rose illatáról, ami azóta is hú társunk a mindennapokban, amikor egy **játékos és érzéki illattal** óhajtjuk körülvenni magunkat.

4.7. Konvencionalizálódott megszemélyesítések

A konvencionalizálódott megszemélyesítések szinte azonos arányban fordultak elő, mint az alapbeállításúak, a két nyelvben külön-külön (lásd a 3. táblázatot) és együttesen nézve is (138 token, 2,24%). Ebből a két nyelvben összesen 36 alkalommal fordult elő a jellemzően intenzív szagok, illatok hirtelen érzékelésének kifejezésére használt *megcsap valakit*, *megcsapja valaki orrát* konstrukció és változatai.¹⁴ A szerkezet megvalósulási formáinak pontos eloszlása az 5. táblázatban

¹⁴ A magyar korpuszban előfordult a *megüti valaki fülét* szerkezet is, de csak háromszor (a *hang*, *dallam* és *zaj* kulcsszavak esetében is pontosan egy alkalommal).

tekinthető át: amint látható, a magyar kifejezések jóval nagyobb gyakorisággal fordultak elő, mint angol megfelelőik, azonban a későbbiekben látni fogjuk, hogy az angolban a magyarnál jóval több fogalmilag rokon újszerű megszemélyesítést eredményezett a vizsgálat. A konstrukció elsősorban A SZAG FIZIKAI ERŐHATÁS fogalmi metaforára épül (SMELL IS A PHYSICAL FORCE, INTENSE SMELL IS A STRONG PHYSICAL FORCE, Kövecses (2019: 342)), de szerepet játszik benne a metonímián alapuló A SZAG LEVEGŐ (SMELL IS AIR, Dignonnet (2018a: 181)) leképezés is.¹⁵

	<i>szag</i>	<i>illat</i>	<i>bűz</i>	<i>smell</i>	<i>scent</i>	<i>stench</i>
<i>megcsap valakit</i>	5	2	1	-	-	-
<i>megcsapja valaki orrát</i>	1	3	7	-	-	-
<i>megüti valaki orrát</i>	1	0	0	-	-	-
<i>arcul csap valakit</i>	0	0	1	-	-	-
<i>hit someone</i>	-	-	-	2	0	0
<i>hit someone's nose</i>	-	-	-	1	0	1
<i>hit someone's nostrils</i>	-	-	-	0	0	1
<i>smack someone in the face</i>	-	-	-	0	0	1

5. táblázat

A *megcsap vkit / megcsapja vki orrát* szerkezet változatainak eloszlása kulcsszavanként

A *megcsap valakit / megcsapja valaki orrát* mellett több mint egyszer fordultak elő a következő szerkezetek: magyar *élénk (szín), két szín találkozása, színek/fények játéka, (fény/hang) bántja valaki szemét/fülét, (szag/illat) társul valamihez, visszaköszön, uralkodik valahol, árulkodik valamiről, megbabonáz, angol rich, bold, to mask, to marry/wed, to meet (with), to travel* (39), *to overpower, overpowering, offensive, voluptuous, a smell clings to someone/to the air*. Bizonyára az egyszerű találatot eredményező konstrukciók (l. (40)–(42)) sem egyedi esetek – célzott kollokációs vizsgálatok teljesebb képet adhatnának a gyakoriságukról és kulcsszavankénti eloszlásukról.

- (39) the way in which the melody **travels back and forth** between the story and the backing score
'ahogyan a dallam **ide-oda vándorol** a történet és a háttérzene között'
- (40) A ház túlságosan ki volt hűlve ahhoz, hogy megérezzék a hatását, de egész más volt úgy pakolni, hogy meleg, sárgás fény **táncolt körülöttük a falakon**, és nem csak a saját lámpásaik pislákolnak.
- (41) A citromsárga és a narancssárga egyes árnyalataival sok-sok évnyi körömlakkozás alatt sem sikerült **megbarátkoznom**.
- (42) a jelenlévők közül valaki **eszeveszett** naftalin szagot árasztott

¹⁵ Az ÉKSz.² „megcsap” szócikkének definíciói: „1. Rácsapva megüt. 2. <Légnemű anyag áramlása> hirtelen érezhetővé válik vki, vmi számára. (Megcsapja a hideg).” Ez a második jelentés foglalja magában a szaglás kontextusában releváns olvasatot is, fogalmilag összevonva a szagokat az őket tartalmazó levegővel.

Összesen 306 periférikus megszemélyesítést találtam, ami átlagosan az elemzett konkordanciasorok 4,96 százalékát teszi ki. A 4. táblázat észlelési modalitásonként összevont adatai az aktív ágensként történő reprezentációhoz hasonló tendenciát mutatnak (még ha a nagyságrendek eltérnek is): mindkét nyelvben a látás kulcsszavai eredményezték a legkevesebb előfordulást (magyar: 4,43%; angol: 1,59%), ezt követte a hallás (magyar: 5,32%; angol: 4,16%), a legtöbb találat pedig a szaglás esetében volt (magyar: 7,24%; angol: 6,38%). A 2. táblázat árnyalja ezt a képet: azt láthatjuk, hogy a magyar kulcsszavak értékei érzékenkénti bontásban nézve viszonylag homogének, az angolok kevésbé. A *light* és a *color* négyszer annyi találatot adott, mint a *shade*, a *melody* körülbelül három és félszer annyit, mint a *sound* és a *noise*, a *scent* pedig kevesebb mint fele annyiszor fordult elő ilyen periférikus megszemélyesítő konstrukciókban, mint a *smell* (a *stench* a kettő között helyezkedik el).

4.8. Újszerű megszemélyesítések

Újszerű megszemélyesítésből összesen 93 tokent azonosítottam be, ami átlagolva a minták 1,51 százalékát jelenti. Az angol adatokban itt is érvényesül a növekvő tendencia a látástól kezdve a halláson át a szaglásig (0,69%, 1,30%, illetve 2,69%, lásd a 4. táblázatot), a magyarban azonban nem, ott a hallás kulcsszavai jóval nagyobb gyakorisággal fordultak elő újszerű megszemélyesítő konstrukciókban, mint a szaglással kapcsolatosak (látás: 0,80%; hallás: 2,31%; szaglás: 1,23%). Ez a mintázat mindenekelőtt a *stench*, *scent* és *dallam* kulcsszavak kiugró értékeire vezethető vissza (3,99%, 3,42%, illetve 3,14%, lásd a 2. táblázatot).

A szemantikai elemzés során az volt a fő kérdés, hogy körvonalazódnak-e specifikusabb személyek, amelyeket a talált megszemélyesítések a kulcsszavak által kódolt érzetekhez rendelnek. Az előfordulások körülbelül felében ez nem volt jellemző, a leképezés kimerült a céltartomány humán szintre emelésében, annak általános emberi tulajdonságokkal vagy képességekkel való felruházásában, vagy pusztán emberi személyiségének deklarálásában (l. (43)–(46)).

- (43) A zaj meg a csend **ellenségek**. A zene meg a csend nem.
- (44) a long, **lonesome** sound came from the north
'egy hosszú, **magányos** hang jött észak felől'
- (45) egy illat, ami azt **mondja**: a segíts magadon nem igaz!
- (46) individual, versatile shades bursting with **personality** and sophistication
'egyedi, sokoldalú árnyalatok, amelyekből szinte kirobban a **személyiség**
és a kifinomultság'

A többi adat két nagy csoportra osztható. Az egyik a szóban forgó érzékszervi ingereket szimpatikus, pozitív személyként jeleníti meg, aki *barátságos*, *bájos*, *vidám*, *jótekingó*, *elegáns*, *érzékeny* (lásd még *cute* 'aranyos' a (28)-ban, illetve (47)–(50)). A kulcsszavak eloszlása ebben a klaszterben a következő: a *dallam* a leggyakoribb öt tokennel, ezt követi a *scent* négy előfordulással, majd az *illat* és *melody* hárommal, az *árnyalat*, *light* és *sound* kettővel, végül pedig a *fény* és *szag* eggyel.

- (47) the shadows and the light **play their games of chase**
'az árnyékok és a fény fogócskázna egymással'
- (48) a wonderful blend of **serene yet sexy scent**
'**nyugodt, mégis szexi illat** csodálatos elegye'
- (49) néhol kifejezetten **nyájas** terjengésbe kezdenek a dallamok, a hangszerek szerepkörei is a helyükre kerülnek
- (50) A lányszagok és a fiúk szaga majdnem látható a zezugos lakásban, ahogy **összeölelkeznek**, összefonódnak, a fiúk szürkés-kék, a lányoké piszkossárga és vérpiros

A másik csoport ezzel szemben egy negatív személyt ábrázol, de némileg specifikusabban: egy pusztán ellenszenves ember helyett egy agresszív támadó, egy gonosz betolakodó jelenik meg, aki elsősorban az észlelő érzékszerveit veszi célba, de egy terület elfoglalására is törhet (a szagokra vonatkozólag vö. Rémi Digonnet A SMELL IS AN INVADER konceptuális metaforáját: Digonnet (2016: 112–116) és (2018a: 184–190)). Az ide tartozó szerkezetek fogalmilag kapcsolódnak a *megcsap valakit* / *megcsapja valaki orrát* konvencionizálódott megszemélyesítéshez, valamint a *beborít*, *ellep*, *betölt* stb. aktív reifikációkhoz is (l. (20), (25)–(26)), de annál kidolgozottabbak. Az angol korpuszban az *aggressive sound* 'agresszív hang(zás)' kivételével csak olfaktív kulcsszavak fordultak elő, ezek közül is kiemelkedő a *stench* 12 tokennel (3,19%) – a leképezés létrehozói pedig jellemzően a *wicked* és *evil* 'gonosz' melléknevek, valamint az *assault*, *assail* 'megtámad' és *invade* 'megszáll' igék, de kreatívabb kifejezések is előfordulnak (pl. *knocked me to my knees* 'úgy megütött, hogy térdre estem', *smacks me in the face* 'arcul csap'). A magyar korpuszban ezzel szemben hasonló arányban van jelen a szaglás (4 token) és a hallás (6 token), és mind a hat ide tartozó kulcsszó képviselteti magát legalább egyszer (l. (51)–(54)). Vizuális inger csak egy alkalommal bukkan fel, akkor is egy auditívval együtt (54), továbbá távolabbról ide sorolható még a kontextus által szintén hanghatásokkal összekapcsolt, *kérlelhetetlennek* leírt és ezáltal egy zsarnokhoz hasonlított fény esete is (55).

- (51) A sok körüti gyors étterem illata **szállta meg az utcát**, hiszen most folyamatosan [sic!] nyitva hagyták az ablakokat.
- (52) Köszönöm a lehetőséget, még sok őrjöngést, kemény és tört ritmust, dallamokat, **melyek ott basszák szájba az óvatlan hallgatót, ahol nem is várná.**
- (53) Ez a furcsa, egyre **dühödtebbnek** tűnő zaj **rángat vissza a valóságba**, és én minden egyes burnál úgy érzem, mintha valaki a fejemre kopácsolna.
- (54) a harsány képek és hangok **legyűrik a retinát és a dobhártyámat**
- (55) amelyek arra készítetik, hogy a sebesség mámorát, a villódzó fények **kérlelhetetlen** ritmusára járt techno-táncok kábulatát keresse

Noha pozitívabb konnotációval, de ugyancsak támadólag viselkedik az (56)-ban megjelenített illat, amely *ravaszu* hatalmába keríti észlelőjét.

- (56) Minden apró mozdulatából az eső áztatta erdő illata, a jázminok és gyöngyvirágok finom elegye szállt fel és **ravaszul fonta körbe a férfit**.

További általánosításokat az adatok nem tesznek lehetővé. Érdemes még megjegyezni, hogy az angol *noise* egyetlen újszerű megszemélyesítést sem eredményezett (periférikusból is csak összesen kilencet), valamint azt, hogy néhány újszerűnek annotált szerkezet valójában már konvencionalizálódott, csak a szótári definíciók nem tartalmazzák a nem emberi jelentéskiterjesztést (57).

- (57) **I have fallen in love with this scent.**
'Beleszerettem ebbe az illatba.'

4.9. Metonimikus megszemélyesítések

Az (57)-es példa átvezet minket az utolsó szemantikai kategóriához, a metonimián alapuló megszemélyesítésekhez, ugyanis a mondatban lévő *scent* főnév egyszerre utal egy valódi illatra és az illatot tartalmazó parfümre mint termékre (a magyar *illat* is képes kódolni mindkét jelentést). Nem lehet egyértelműen megmondani, hogy a mondat alanya melyikbe szeretett bele, hiszen rendkívül szoros a kapcsolat a kettő között. A nyilvánvaló metonimikus viszony ellenére mégsem annotáltam a mondatot metonimián alapuló megszemélyesítésként, mert Dorst és munkatársai definíciója szerint abban a megszemélyesített entitás egy humán ágenssel áll metonimikus kapcsolatban (vö. 3.2.), és éppen ez a humán ágens teszi lehetővé a perszifikációt.

Ebből a típusból igen keveset találtam: a kulcsszavak közül csak tíz fordult elő ilyen szerkezetben, és ebből is kilenc csak egyszer vagy kétszer. Egyedül a *dallam* eredményezett négy tokent (a *melody* viszont egyet sem). A szaglás kulcsszavai egyik nyelvben sem eredményeztek találatot.

Az összesen 16 szerkezetet (0,26%) motiváló metonimikus kapcsolatok mégis sokfélék: az (58) és (59) mondatban a megszemélyesítést hordozó mellénevek valójában nem az adott hanghatást írják le csüggedtnek vagy bátoratlannak, hanem a hanghatást okozó embereket (OKOZAT AZ OK HELYETT); a (60)-ban látható dallam nem azért bánatos, mert szomorúságot érez, hanem mert a hallgatóiban ilyen érzelmeket ébreszt (OK AZ OKOZAT HELYETT); a (61) pedig egy hosszabb gondolatmenetbe illeszkedik bele, amely színeket rendel különböző embertípusokhoz, így létrehozva a mondatot lehetővé tévő egyedi metonimikus viszonyt.

- (58) Claudia is prone to sitting in the window and making **despondent noises** about not being outdoors too.
'Claudia hajlamos az ablaknál ülni és **csüggedt hangokat** hallatni amiatt, hogy nem a szabadban van.'
- (59) A kezdetben kissé **bátoratlan** (lányos) dallamokat hamarosan egyre erőteljesebb ének váltotta fel (a fiúk is bekapcsolódtak).
- (60) Miután csalódott, újra kesereg. Ezt ismét **bánatos dallam** érzékelteti. Végre megtalálja a nyáját, és örömeiben táncra perdül.
- (61) Ha más színnel **házasodnak**, igazi áldásnak tartják a megcsalást, ha a másik a kielégülést házon kívül keresi, ám két szürke ember házassága az égben köttetett.

4.10. A potenciális megszemélyesítések összesítve

A 2–4. táblázatok utolsó sora együttesen mutat be minden potenciálisan megszemélyesítésként értelmezhető szerkezetet (a humán interpretációt lehetővé tévő megelevenítésekől kezdve az újszerű és metonimikus leképezésekig). Az arányokat észlelési modalitások szerint összevetve (lásd a 4. táblázatot) az angol adatok nem meglepő módon itt is a már kisebb léptékben is megfigyelhető mintázatot rajzolják ki: a látás kulcsszavainak kiátlagolt gyakorisága 2,72%, míg a hallás esetében ez 5,83%, a szaglás esetében pedig 9,07%. A magyar kulcsszavakra nézve mást látunk: ugyan a vizuális tartomány arányai a legalacsonyabbak itt is (5,50%), ez mégis jóval több az angol vizuális kulcsszavakénál, a hallás és a szaglás pedig hasonló mértékben, az angol olfaktív kulcsszavakét megközelítő arányban van jelen (8,22% és 8,47%). A magyar mintában csak minimálisan nagyobb a szaglás kontextusában talált potenciális megszemélyesítések aránya a hallás kontextusában találtakénál.

A kulcsszavakat gyakoriság alapján (lásd a 2. táblázatot) csökkenő sorrendbe állítva 12 és 9 százalék közötti a potenciális megszemélyesítések aránya az *illat* (11,52%), *smell* (10,00%), *stench* (9,84%) és *melody* (9,76%) esetében; 9 és 6 százalék közötti a *dallam* (8,90%), *zaj* (8,42%), *bűz* (7,57%), *scent* (7,37%), *hang* (7,35%) és *szag* (6,32%) szavaknál; 6 és 3 százalék közötti a *fény* (5,76%), *szín* (5,73%), *árnyalat* (5,00%), *sound* (4,83%) és *light* (3,40%) esetében; 3 százalék alatti a *color* (2,92%), *noise* (2,89%) és *shade* (1,85%) szavaknál.

Minden szaglással kapcsolatos kulcsszó a két nagyobb gyakoriságú tartományban található, és a hat hallással kapcsolatos kulcsszó közül is négy itt kapott helyet. A látással kapcsolatos kulcsszavak kivétel nélkül a két alacsonyabb gyakoriságú tartományban helyezkednek el. Emellett az is megfigyelhető, hogy jellemzően a pozitív vagy negatív jelentésű kulcsszavak eredményeztek több találatot, a semlegesek kevesebbet: a gyakorisági sorrend első nyolc elemének jelentésében erősen benne van a pozitív vagy negatív evaluáció (az alapvetően semleges angol *smell* kivételével, amely még ha kisebb mértékben is, de szintén rendelkezik negatív konnotációval (vö. Galac 2020: 138)). Ez a mintázat – ha további kutatások is meg erősítik – összefüggésben állhat a metaforikus nyelvhasználat és az érzelmek szoros kapcsolatával (vö. pl. Kövecses 2000; Citron–Goldberg 2014; Citron–Lee–Michaelis 2020).

4.11. Formai jellemzők

A szemantikai jellemzőkön túl annotáltam a vizsgált konceptualizációs stratégiák szófaji megvalósulásait is. Ebből az adathalmazból a 6. táblázatban csak a potenciális megszemélyesítésekre vonatkozókat jelenítem meg, hiszen ezek a szerkezetek képezik a tanulmány fő fókuszát. A számokat természetesen annak fényében kell szemlélni, hogy a korpuszvizsgálatban használt keresőszavak mind főnevek voltak, így az adatok csak a főnevekhez illeszkedő megszemélyesítő szerkezetekről adnak felvilágosítást, nem általánosságban véve a megszemélyesítésekről.

nyelv	szófajok	megelevenítés (van human olvasat)	alapbeállítású (default)	konvencionizálódott	újszerű	metonimikus
magyar	ige / igei csoport (trajektor)	9	27	49	13	1
	ige / igei csoport (landmark)	5	6	4	2	1
	folyamatos melléknévi igenév	0	4	8	3	0
	melléknév	1	39	16	18	6
	főnév / főnévi csoport	2	4	4	3	0
	határozószó	0	1	0	1	0
	komplex	0	0	1	3	0
angol	ige / igei csoport (trajektor)	2	23	18	20	3
	ige / igei csoport (landmark)	0	3	9	5	2
	folyamatos melléknévi igenév	0	2	3	1	0
	melléknév	6	33	23	17	3
	főnév / főnévi csoport	0	1	3	4	0
	határozószó	0	0	0	0	0
összesen		25	143	138	93	16

6. táblázat

A potenciális megszemélyesítések szófaji megvalósulásai
nyelvek szerinti bontásban

A magyar és angol adatok több szempontból egyező mintázatokat rajzolnak ki. Mindkét nyelvben hasonló gyakorisággal szerepel a két domináns szerkezet: a melléknévi és azon igei konstrukciók, amelyekben a kulcsszó alanyi (trajektori) funkciót tölt be (a magyar esetében a konvencionizálódott kategória igei megvalósulásainak kiugró értékei a hússzor ismétlődő *megcsap valakit / megcsapja valaki orrát* kifejezésnek tudhatók be). Szintén közel áll egymáshoz azon igei konstrukciók aránya, amelyekben a kulcsszó által kódolt érzékszervi inger másodlagos figuraként szerepel (62). Határozószók alig fordulnak elő, és komplex, azaz a (jellemzően szintén komplexebb) leképezést több szófajjal megvalósító szerkezetből is kevés van. Ezzel szemben a folyamatos melléknévi igenevek (63) száma a magyarban jóval magasabb, mint az angolban (15 vs. 6 token), és a főnevek vagy főnévi csoportok által kódolt megszemélyesítő szerkezetek (64) is másfélszer annyi találatot eredményeztek (13 vs. 8 token).

- (62) A citromsárga és a narancssárga egyes árnyalataival sok-sok évnyi körömlakkozás alatt sem sikerült **megbarátkoznom**.
- (63) kapunk szép és egyben pogány szertartásokra **invitáló dallamokat**
- (64) A vastag harisnyák közül most a világos árnyalatoké lesz **a főszerep**.

A magyar újszerű megszemélyesítések komplexnek besorolt tokenjei közül az egyik az egyetlen aposztrofikus megszemélyesítés (vö. Sájter 2008; Simon 2018: 330–331), amit a vizsgálat során találtam. Ez a típus abban különbözik a reprezentáló megszemélyesítésektől, hogy nem emberi tulajdonságokat vagy cselekvéseket kapcsol a szóban forgó céltartományhoz, hanem az aktuális diskurzus résztvevő-jévé teszi azt, és így az ennek a prototipikusan emberi szerepnek köszönhetően válik személyjellegűvé (65).

(65) **no te zaj, most rajta kaplak**, híres titkod most lejár [...]

Az elemzés során használt utolsó címke az explicit hasonlításokat jelölte. Ebből összesen 10 tokent találtam (8 angolt és 2 magyart), de ezek is csak távolról kötődnek a megszemélyesítésekhez. Nyolc előfordulás reifikáló konceptualizációkhoz tartozik (18), kettő pedig olyan megelevenítésekhez, amelyek nem teszik lehetővé a humán olvasatot (l. (19) és (66)).

(66) The moment my hand landed flat against the glass, that teal light rose up **snake-like**, in a milky gas...

'Abban a pillanatban, ahogy a kezem laposan az üveghez ért, az a pávakék fény kigyószerűen, tejszerű gázban emelkedett fel...'

5. Összegzés

A tanulmány egy korpuszbéli adatokon alapuló vizsgálatot mutatott be, amelynek célja a látás, hallás és szaglás céltartományával működő megszemélyesítések kontrasztív megközelítésű tanulmányozása volt a magyar és angol nyelvben. Az észlelés és a figuratív nyelvhasználat keresztmetszetében található vizsgálati tárgy exploratív jellegű feltérképezése és mintázatok keresése mellett a kutatás specifikusabb célkitűzése annak a hipotézisnek a tesztelése volt, miszerint a szaglás fogalmi tartománya több megszemélyesítő konceptualizációt tartalmaz, mint a másik két észlelési modalitás.

Az adatok a TenTen korpuszcsalád magyar és angol alkorpuszából származnak, amelyek internetes forrásokból automatikusan gyűjtött, több milliárd szavas, az azonos összeállítási elveknek köszönhetően egymással is összehasonlítható korpuszok. Mindkét nyelv mindhárom észlelési modalitásában három-három főnevet használtam a konkordanciakeresésekhez (*fény, szín, árnyalat, hang, dallam, zaj, szag, illat, bűz, light, color, shade, sound, melody, noise, smell, scent, stench*), majd az ezekből véletlenszerűen generált reprezentatív mintákat elemeztem manuálisan.

Az általános kérdésfeltevés legfőbb eredménye annak belátása volt, hogy a megszemélyesítés egy igen összetett jelenség, amely a belső heterogenitásán és fokozatosságán túl szorosan összefügg és így együtt kezelendő a vele rokon konceptualizációs stratégiákkal. Ennek megfelelően az elemzés során az alábbi szemantikai kategóriákat különböztettem meg: Dorst–Mulder–Steen (2011) osztályozását követve egyrészt az újszerű, a metonimikus, a konvencionizálódott és az alapbeállítású (default) megszemélyesítéseket, másrészt pedig az ezekkel kontinuitásban álló megelevenítést, a céltartományt figuratív módon mozgó entitásként leképező metaforákat, valamint az azt aktív ágensként megjelenítő konceptualizációkat. Emellett annotáltam az érzékszervi ingereket tárgyként vagy egyéb

élettelen anyagi létezőként reprezentáló leképezéseket is (reifikáció), amelyek a megszemélyesítő szerkezetek ellenpólusának is tekinthetők. A tanulmányban ezen kategóriák előfordulási arányait hasonlítom össze egymással, továbbá példákkal illusztrálva mutatom be a kategóriák prototipikus elemeit és az átmeneti megvalósulásokat is.

A kezdeti hipotézist csak az angol nyelvre vonatkozóan sikerült teljes mértékben validálni. Az angol korpusz adataiban az újszerű, a konvencionalizálódott és az alapbeállítású megszemélyesítés, valamint az aktív ágensként történő konceptualizáció kategóriájában is a szaglás kulcsszavai eredményezték – kiátlagolva – a legtöbb találatot; ezt követte a hallás, majd a látás. Ezt látjuk az összes potenciális megszemélyesítés együttes értékein is. A magyar adatokban ezzel szemben csak az aktív ágensként történő konceptualizáció rajzolja ki egyértelműen ezt a mintázatot, a különböző típusú megszemélyesítések nem. Ha pedig az összes potenciális perszonifikációt nézzük, akkor a hallás és a szaglás lényegesen nagyobb gyakoriságot mutat a látásnál, de a szaglás csak minimális különbséggel előzi meg a hallást.

Fontos azonban tisztában lenni a vizsgálat korlátaival és az eredmények általánosíthatóságának mértékével is. Mindenekelőtt nem lehet három főnév alapján megbízható következtetéseket levonni egy észlelési modalitás teljes nyelvi és fogalmi szerveződésével kapcsolatban. Más szófajú keresőszavak konkordanciáinak elemzése nagyban árnyalhatná a kutatás tárgyáról alkotott képünket, ahogyan más korpuszok adatainak bevonása is. Emellett az annotációs rendszert is lehetne tovább tökéletesíteni: az eredmények fényében az tűnik célszerűnek, ha az itt használt szemantikai kategóriák helyett egymással párhuzamosan kezelnék a létezés nagy láncának fokozatait, a konvencionalizáltság mértékét, valamint a metonimikus dimenziót (hiszen bármelyik típusú leképezés lehet többé-kevésbé konvencionalizálódott, illetve metonimikus).¹⁶

Összegezve kijelenthetjük, hogy a megszemélyesítés mint fogalmi leképezés nemcsak általánosságban a világ emberek általi értelmezésében játszik központi szerepet, de az érzékszervi tapasztalataink nyelvi konceptualizációjához is nagyban hozzájárul. A jelen kutatásnak sikerült a fókuszban lévő kérdéskör számos aspektusára rámutatni, de végérvényes eredmények helyett elsősorban további vizsgálati irányok körvonalazódtak. Például célzottan fel kellene térképezni a konvencionalizálódott módjait annak, ahogy az érzékszervi ingerekről és az érzeteinkről beszélünk, hogy ehhez viszonyítva közelíthessük meg az újszerű reprezentációs stratégiákat. A megszemélyesítő és rokon konceptualizációk és a metonímia lehetséges kapcsolódási pontjainak tanulmányozása is egy ígéretes irány, de a Dorst és kollégái által definiált alapbeállítású (default) kategória humán olvasatának a többi lehetséges értelmezéshez való viszonya is részletesebb vizsgálatokat kíván. Végül, mélyebbre hatolva az elemzésben, meg kellene próbálni különbséget tenni a külső ingerek (*stimuli*) és a belső érzetek (*qualia*) nyelvi megjelenése között, amennyiben lehetséges különválasztani ezt a két fogalmilag szorosan összefonódó, ámde a valóságban merőben eltérő dimenziót.

---

¹⁶ „Conventionality, metonymy and deliberateness are independent forces interacting in different ways” (Dorst 2011: 129).

Köszönetnyilvánítás

A tanulmány az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-21-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

Ezúton szeretnék köszönetet mondani Simon Gábornak, akinek témavezetőként adott értékes tanácsai mind elméleti, mind módszertani vonatkozásban sokat formáltak nemcsak a jelen munkát, de egész kutatói szemléletemet.

Hivatkozások

- Bagli, Marco 2021. *Tastes We Live By. The Linguistic Conceptualisation of Taste in English*. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton. doi:10.1515/9783110630404.
- Baicchi, Annalisa – Rémi Dignonnet – Jodi L. Sandford (szerk.) 2018. *Sensory Perceptions in Language, Embodiment and Epistemology*. (Studies in Applied Philosophy, Epistemology and Rational Ethics 42) Cham: Springer. doi:10.1007/978-3-319-91277-6.
- Bechtel, Fritz 1879. *Über die Bezeichnungen der sinnlichen Wahrnehmungen in den indogermanischen Sprachen*. Weimar: H. Böhlau.
- Bergen, Benjamin K. 2012. *Louder Than Words. The New Science of How the Mind Makes Meaning*. New York: Basic Books.
- Bergen, Benjamin K. 2015. Embodiment, simulation and meaning. In Nick Riemer (szerk.) *The Routledge Handbook of Semantics*. London, New York: Routledge. 142–157.
- Bowdle, Brian F. – Dedre Gentner 2005. The career of metaphor. *Psychological Review* 112/1:193–216. doi:10.1037/0033-295X.112.1.193.
- Citron, Francesca M. M. – Adele E. Goldberg 2014. Metaphorical sentences are more emotionally engaging than their literal counterparts. *Journal of Cognitive Neuroscience* 26/11:2585–2595. doi:10.1162/jocn_a_00654.
- Citron, Francesca M. M. – Mollie Lee – Nora Michaelis 2020. Affective and psycholinguistic norms for German conceptual metaphors (COMETA). *Behavior Research Methods* 52/3:1056–1072. doi:10.3758/s13428-019-01300-7.
- Dancygier, Barbara – Eve Sweetser 2014. *Figurative Language*. (Cambridge Textbooks in Linguistics) Cambridge: Cambridge University Press.
- Dignonnet, Rémi 2016. *Métaphore et olfaction: une approche cognitive*. Paris: Honoré Champion.
- Dignonnet, Rémi 2018a. The linguistic expression of smells: From lack to abundance? In Annalisa Baicchi – Rémi Dignonnet – Jodi L. Sandford (szerk.) *Sensory Perceptions in Language, Embodiment and Epistemology*. (Studies in Applied Philosophy, Epistemology and Rational Ethics) Cham: Springer. 177–191. doi:10.1007/978-3-319-91277-6_10.
- Dignonnet, Rémi (szerk.) 2018b. *Pour une linguistique sensorielle*. Paris: Honoré Champion.
- Dorst, Aletta G. 2011. Personification in discourse: Linguistic forms, conceptual structures and communicative functions. *Language and Literature: International Journal of Stylistics* 20/2:113–135. doi:10.1177/0963947010395522.

- Dorst, Aletta G. – Gerben Mulder – Gerard J. Steen 2011. Recognition of personifications in fiction by non-expert readers. *Metaphor and the Social World* 1/2:174–200. doi:10.1075/msw.1.2.04dor.
- Galac, Ádám 2020. Semantic change of basic perception verbs in English, German, French, Spanish, Italian, and Hungarian. *Argumentum* 16:125–146. doi:10.34103/ARGUMENTUM/2020/9.
- Geeraerts, Dirk 2015. Sense individuation. In Nick Riemer (szerk.) *The Routledge Handbook of Semantics*. London, New York: Routledge. 233–247.
- Gentner, Dedre – Brian F. Bowdle 2001. Convention, form, and figurative language processing. *Metaphor and Symbol* 16/3–4:223–247. doi:10.1080/10926488.2001.9678896.
- Grimm, Jacob 1848. Die fünf Sinne. *Zeitschrift für deutsches Altertum und deutsche Literatur* 6:1–15.
- Jackendoff, Ray S. 1983. *Semantics and Cognition*. Cambridge: MIT Press.
- Jędrzejowski, Łukasz – Przemysław Staniewski (szerk.) 2021. *The Linguistics of Olfaction: Typological and Diachronic Approaches to Synchronic Diversity*. (Typological Studies in Language 131) Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. doi:10.1075/tsl.131.
- Johnson, Mark 1987. *The Body in the Mind. The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason*. Chicago: University of Chicago Press. doi:10.7208/chicago/9780226177847.001.0001.
- Julich, Nina 2019. Why do we understand music as moving? The metaphorical basis of musical motion revisited. In Laura J. Speed – Carolyn O’Meara – Lila San Roque – Asifa Majid (szerk.) *Perception Metaphors*. (Converging Evidence in Language and Communication Research 19) Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 165–184. doi:10.1075/celcr.19.09jul.
- Kövecses, Zoltán 2000. *Metaphor and Emotion. Language, Culture, and Body in Human Feeling*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kövecses, Zoltán 2019. Perception and metaphor: The case of smell. In Laura J. Speed – Carolyn O’Meara – Lila San Roque – Asifa Majid (szerk.) *Perception Metaphors*. (Converging Evidence in Language and Communication Research 19) Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 327–346. doi:10.1075/celcr.19.16kov.
- Krejcie, Robert V. – Daryle W. Morgan 1970. Determining sample size for research activities. *Educational and Psychological Measurement* 30/3:607–610. doi:10.1177/001316447003000308.
- Lakoff, George – Mark Johnson 1980. *Metaphors We Live By*. Chicago, London: University of Chicago Press.
- Lakoff, George – Mark Johnson 1999. *Philosophy in the Flesh. The Embodied Mind and its Challenge to Western Thought*. New York: Basic Books.
- Lakoff, George – Mark Turner 1989. *More than Cool Reason. A Field Guide to Poetic Metaphor*. Chicago: The University of Chicago Press.
- MacKay, Donald G. 1986. Prototypicality among metaphors: On the relative frequency of personification and spatial metaphors in literature written for children versus adults. *Metaphor and Symbolic Activity* 1/2:87–107. doi:10.1207/s15327868ms0102_1.

- Majid, Asifa – Stephen C. Levinson 2011. The senses in language and culture. *The Senses and Society* 6/1:5–18. doi:10.2752/174589311X12893982233551.
- Majid, Asifa – Seán G. Roberts – Ludy Cilissen – Karen Emmorey – Brenda Nicodemus et al. 2018. Differential coding of perception in the world's languages. *Proceedings of the National Academy of Sciences* 115/45:11369–11376. doi:10.1073/pnas.1720419115.
- Pragglejaz Group 2007. MIP: A method for identifying metaphorically used words in discourse. *Metaphor and Symbol* 22/1:1–39. doi:10.1080/10926480709336752.
- [ÉKSz.] Puszta Ferenc (szerk.) 2003. *Magyar értelmező kéziszótár. 2.*, átdolgozott kiadás. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Rundell, Michael – Gwyneth Fox (szerk.) 2002. *Macmillan English Dictionary for Advanced Learners*. Oxford: Macmillan Education. <https://www.macmillandictionary.com/>.
- Sájtér Laura 2008. Megszemélyesítés. In Szathmári István (szerk.) *Alakzatlexikon. A retorikai és stilisztikai alakzatok kézikönyve*. (A magyar nyelv kézikönyvei 15) Budapest: Tinta Könyvkiadó. 383–388.
- Simon Gábor 2018. A megszemélyesítés szemantikai sémái József Attila leíró költeményeiben. *Magyar Nyelvőr* 142/3:328–354.
- Speed, Laura J. – Asifa Majid 2020. Grounding language in the neglected senses of touch, taste, and smell. *Cognitive Neuropsychology* 37/5–6:363–392. doi:10.1080/02643294.2019.1623188.
- Speed, Laura J. – Carolyn O'Meara – Lila San Roque – Asifa Majid (szerk.) 2019. *Perception Metaphors*. (Converging Evidence in Language and Communication Research 19) Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. doi:10.1075/celcr.19.
- Steen, Gerard 2008. The paradox of metaphor: Why we need a three-dimensional model of metaphor. *Metaphor and Symbol* 23/4:213–241. doi:10.1080/10926480802426753.
- Steen, Gerard J. – Aletta G. Dorst – J. Berenike Herrmann – Anna Kaal – Tina Krennmayr – Trijntje Pasma 2010. *A Method for Linguistic Metaphor Identification: From MIP to MIPVU*. (Converging Evidence in Language and Communication Research 14) Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. doi:10.1075/celcr.14.
- Stockwell, Peter 2002. *Cognitive Poetics. An Introduction*. London, New York: Routledge.
- Sweetser, Eve E. 1990. *From Etymology to Pragmatics. Metaphorical and Cultural Aspects of Semantic Structure*. (Cambridge Studies in Linguistics 54) Cambridge: Cambridge University Press. doi:10.1017/CBO9780511620904.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2017. Jelentéstan. In Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.) *Nyelvtan*. (A magyar nyelv kézikönyvtára) Budapest: Osiris Kiadó. 207–502.
- Winter, Bodo 2019. *Sensory Linguistics. Language, perception and metaphor*. (Converging Evidence in Language and Communication Research 20) Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. doi:10.1075/celcr.20.

Wood, Francis A. 1899. The semasiology of words for „smell” and „see”. *PMLA* 14/3:299–346. doi:10.2307/456640.

Yu, Ning 2015. Embodiment, culture, and language. In Farzad Sharifian (szerk.) *The Routledge Handbook of Language and Culture*. (Routledge Handbooks in Linguistics) London, New York: Routledge. 227–239.

A szerzőről

Galac Ádám az Eötvös Loránd Tudományegyetem Interkulturális Nyelvészet Doktori Programjának hallgatója, Brdar-Szabó Rita és Barta Péter témavezetettje. 2016-ban szerzett germanisztika alapszakos, 2019-ben pedig fordító és tolmács mesterzakos diplomát. 2017 óta publikál a kontrasztív nyelvészet és a nyelvi érintkezés különböző vonatkozásaiban. Tágabb értelemben az egyén által szubjektív módon megélt objektív valóság egyéneken átívelő nyelvi konceptualizációi érdeklik – ezt specifikusabban az észlelés nyelvi kifejezőmódjainak tanulmányozásán keresztül közelíti meg. Disszertációs kutatásában ezen belül is a szagérzékelés nyelvi konceptualizációit vizsgálja a magyar, angol, német, francia és spanyol nyelvben. *Elérhetősége*: adam.galac@gmail.com

[EMPTY]

A diszjunkció mint Pozitív Polaritású Elem

A prozódia hatása a magyar diszjunktív tagadó mondatok értelmezésére

Surányi Balázs

Nyelvtudományi Kutatóközpont
PPKE Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar

Gulás Máté

Nyelvtudományi Kutatóközpont
PPKE Nyelvtudományi Doktori Iskola

Összefoglaló

A diszjunktív tagadó mondatok logikailag potenciálisan kétértelműek: amennyiben a diszjunkció a tagadáshoz képest tág hatókört (TD) vesz fel, az „egyik vagy másik nem” értelmezés áll elő, míg a diszjunkció a tagadáshoz viszonyított szűk hatóköre (SZD) az „egyik sem” olvasatot eredményezi. A korábbi elméleti szakirodalom szerint a nyelvek egy csoportjában – melybe többek között a magyar is sorolható – az SZD olvasat nem elérhető, ugyanis ezekben a nyelvekben a diszjunkció egy Pozitív Polaritású Elem (PPE). A nyelveket diszjunkciójuk alapján két csoportba (+/-PPE nyelvek) soroló elmélet alapján kezdetben számos nyelvet kategorizáltak a +PPE nyelvtípusba, azonban az újabb szakirodalomban egyes ilyen nyelvek esetében egymásnak ellentmondó megfigyeléseket és kísérletes eredményeket találunk a diszjunkció +/-PPE státuszát illetően. Ezek az ellentmondások felvetik annak a lehetőségét, hogy egy nyelv diszjunkciójának +/-PPE státusza mellett más, eddig nem tanulmányozott tényezők is szerepet játszhatnak a diszjunktív tagadó mondatok SZD olvasatának elérhetőségében.

Mindezek fényében tanulmányunk azt célt tűzte ki, hogy empirikus módszerekkel vizsgálja (i) a magyar diszjunktív tagadó mondatok két lehetséges hatóköri olvasatának elérhetőségét, valamint (ii) a mondatprozódíának ezen értelmezések elérhetőségére gyakorolt potenciális hatását. Az elfogadhatósági kísérletünkben gyűjtött ítéletek azt mutatják, hogy a magyarban az SZD olvasat jelölt ugyan, de messze nem elérhetetlen. Prozódiai percepciók kísérletünk eredményei pedig arra utalnak, hogy a prozódia jelentősen képes befolyásolni a két lehetséges értelmezés elérhetőségét, és a számára kedvező prozódia mellett az SZD olvasatot a beszélők az esetek közel felében elfogadják. Ez a kimenetel a prozódia jelentős – és mindeddig felnőtt beszélők körében semelyik nyelvben ki nem mutatott – szerepét támasztja alá a tagadott diszjunktív mondatok értelmezésében. A tanulmány eredményei új kutatási kérdéseket vetnek fel a diszjunkció parametrikus PPE-elmélete számára.

Kulcsszavak: diszjunkció, tagadás, hatókör, Pozitív Polaritású Elem, prozódia, magyar

1. Bevezetés¹

Tanulmányunk az alábbihoz hasonló, potenciálisan logikailag kétértelmű diszjunktív tagadó mondatok vizsgálatára vállalkozik.

- (1) Nem csuktuk be az ajtót vagy az ablakot.
- [Nem csuktuk be az ajtót] VAGY [nem csuktuk be az ablakot].
= $\neg p \vee \neg q$ = „egyik vagy másik nem”
  - NEM igaz, hogy [becsuktuk (volna) az ajtót vagy az ablakot].
= $\neg (p \vee q) \Leftrightarrow (\neg p \wedge \neg q)$ = „egyik sem”

A két értelmezés közötti különbséget magyarázhatja a diszjunktív tagadáshoz viszonyított logikai hatókörének alakulása: míg az (1a) esetében az „egyik vagy másik nem” értelmezés a diszjunktív tagadáshoz viszonyított tág hatókörének következtében áll elő (a továbbiakban Tág hatókörű Diszjunktív, TD), addig az (1b) mondatban a diszjunktív a vele azonos tagmondatban elhelyezkedő tagadás közvetlen hatókörében jelenik meg az „egyik(et) sem” olvasatot eredményezve (a továbbiakban Szűk hatókörű Diszjunktív, SZD).²

Korábbi megfigyelések alapján míg bizonyos nyelvekben mindkét értelmezés elérhető, addig más nyelvekben úgy tűnik, hogy az SZD értelmezés hiányzik. Szabolcsi (2002) szerint az SZD értelmezés hiányát az magyarázza, hogy néhány nyelvben a diszjunktív egy ún. Pozitív Polaritású Elem (PPE). A PPE-k közös tulajdonsága az, hogy nem fordulhatnak elő „negatív” környezetekben. Közelebről megvizsgálva azt látjuk, hogy a PPE-k, mint pl. az angol *some*, vagy a magyar *egy* előfordulása tiltva van olyan velük egy tagmondatban lévő antiadditív operátorok közvetlen hatókörében, mint pl. a mondattagadás vagy a *nobody*-hoz hasonló negatív névmások.³ Például (2)-ben az *egy* egzisztenciális kvantor a tagadáshoz viszonyítva csak tág hatókört vehet fel (2a). Az az értelmezés, amelyben az *egy* a tagadás közvetlen hatókörében jelenne meg (2b) nem elérhető a magyar beszélők számára.

- (2) János nem vett meg egy könyvet.
- Elérhető: 'Van egy (konkrét) könyv, amit János nem vett meg.' (EGY > NEG)
  - Nem elérhető: 'János nem vett meg egy könyvet sem.' (NEG > EGY)

¹ Az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-21-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

² Az (1b)-ben látható két logikai formula ekvivalenciája De Morgan Első Törvényeként ismert. A diszjunktívot tartalmazó mondatok ehhez hasonló kétértelműségének logikai hatóköri kétértelműségként történő leírásához lásd Rooth és Partee (1982), valamint Larson (1985). A diszjunktív alapjelentésének a megengedő jelentést tekintjük: a megengedő jelentést skaláris implikátúra erősíti kizáróvá. Cikkünkben feltételezzük, hogy a kizárási implikátúra pozitív bennfoglaló környezetben általánosan érvénybe lép, míg negatív környezetben nem aktiválódik. Ebben a tekintetben a diszjunktív (1b)-ben negatív környezetben (a tagadás hatókörében) található, míg (1a)-ban a bennfoglaló környezet pozitív (hiszen a diszjunktív a tagadás hatókörén kívül van).

³ A PPE-knek ez a jellemzése csak a lokális tilalom alá eső PPE-kre érvényes (lásd Specter 2014).

A PPE-k releváns lokalitási feltételét kifejező, „egy tagmondatban lévő” fogalom kifinomultabb leírását lásd Homer (2021). Egy f függvény antiadditív, hha $f(A \vee B) \Leftrightarrow f(A) \wedge f(B)$.

Amíg az angol beszélők számára mind a TD (1a), mind az SZD (1b) olvasat elérhető, addig Szabolcsi megfigyelése szerint a magyarban a diszjunkciót kifejező elem (vagy) nem állhat a vele egy tagmondatban lévő tagadás közvetlen logikai hatókörében: azaz az SZD (1b) hatókör által kiváltott „egyik sem” olvasat nem elérhető a magyarban. Szabolcsi amellet érvel, hogy ennek oka az, hogy a magyarban a diszjunkciót kifejező elem (vagy) egy PPE.⁴

Szabolcsi (2002), Goro (2004; 2007) és Crain (2012) nyomán a diszjunkció lehetséges PPE státuszának nyelvek között tapasztalható variabilitását egy lexikai paraméter, az ún. Diszjunkció Paraméter értékei közötti eltérésnek tekinthetjük. A Diszjunkció Paraméter pozitív, ill. negatív értéke két csoportba sorolja a nyelveket: +/-PPE nyelvek.

Bevezetése óta számos nyelvet kategorizáltak a Diszjunkció Paraméter mentén. Azonban meglepő módon, a kurrens kísérleti irodalomban bizonyos nyelvek esetében egymásnak ellentmondó eredmények láttak napvilágot a diszjunkció +/-PPE státuszát illetően (lásd Jing–Crain–Hsu (2005), Jing (2008) és Liu–Chen (2017) kísérleteit a mandarinban; Pagliarini et al. (2022) és Larralde–Konradt–Szendrői (2021) vizsgálatát a franciában). E kísérletek egymásnak ellentmondónak látszó eredményei legalábbis felvetik annak a lehetőségét, hogy egy nyelv diszjunkciójának +/-PPE státusza mellett egyéb faktorok is szerepet játszhatnak annak meghatározásában, hogy elérhető-e egy adott nyelvben a diszjunkció tagadó mondatok SZD olvasata. Saját felmérésük alapján Lungu–Fălăuș–Panzeri (2021) egyenesen megkérdőjelezi a +/-PPE dichotómia mint a nyelvek közötti variációt jellemző kvalitatív különbség érvényességét.

A diszjunkció tagadó mondatok értelmezését vizsgáló korábbi munkák jelentős része vagy néhány anyanyelvi beszélőtől származó, informális keretek között gyűjtött adaton alapszik, vagy abban a két esetben, amely kifejezetten kísérletes módszerekkel vizsgálta a felnőttek értelmezését (Liu–Chen 2017; Lungu–Fălăuș–Panzeri 2021), a kísérleti anyag írásban lett bemutatva. A kísérleti anyag írásban történő bemutatása jól megfontolt, tudatos döntésekből származó ítéleteket eredményez, azonban nincs módja kontrollálni a tesztmondatok prozódiját: a résztvevők bármilyen implicit prozódiát szabadon hozzárendelhetnek az írott stimulusokhoz, és értelmezésüket azután ehhez párosíthatják.⁵ Emellett azokban az anyanyelv-elsajátításra vonatkozó kísérletekben sem vizsgálták a prozódia értelmezésekre gyakorolt lehetséges hatását, melyekben a felnőtt kontrollcsoport tagjainak hangzó stimulusokat prezentáltak.

Ennek a módszertani észrevételnek abból a szempontból lehet jelentősége, hogy bizonyos logikailag kétértelmű mondatokban a mondatprozódia képes kritikus hatással lenni az egyik vagy a másik hatóköri olvasat elérhetőségére. A korábbi évtizedekben felgyülemlett, a prozódia és különféle hatókörértelmezések kapcsolatát alátámasztó bizonyítékok plauzibilissé teszik azt az elgondolást, miszerint a mondatprozódia fontos szerepet játszhat a diszjunkció tagadó mondatok két lehetséges hatóköri olvasatának engedélyezésében is.

A fent bemutatott megfontolások alapján tanulmányunk két empirikus célt tűz ki maga elé. Mivel egyes nyelvekben – melyek diszjunkcióját a korábbi szakirodalom

⁴ Az itt leírt általánosítás alóli néhány, szisztematikus kivételt lásd Szabolcsi (2002).

⁵ Az implicit prozódia néma olvasásban betöltött szerepéről lásd Frazier–Gibson (2015).

+PPE-ként jellemezte – a diszjunkció +/-PPE státusza megkérdőjeleződött, első célkitűzésünk az (1)-ben bemutatott két hatóköri olvasat elérhetőségének empirikus vizsgálata a magyar nyelvben, amely a diszjunkció parametrikus PPE koncepciójának kiindulópontjaként szolgált. E cél megvalósításának érdekében egy elfogadhatósági kísérletet dolgoztunk ki, amellyel a magyar felnőttek diszjunktív tagadó mondatok lehetséges két értelmezésének elérését (TD, SZD) vizsgáltuk. Tanulmányunk másik célja annak megállapítása, hogy vajon a mondatprozódia képes-e – és ha igen, akkor milyen mértékben – a két értelmezés elérhetőségének befolyásolására. Amennyiben kísérleti eredményeink a prozódia nem elhanyagolható méretű hatását tárnák fel, ez a talált hatás méretétől függően potenciálisan magyarázhatná a korábbi, írott stimulusokat tartalmazó kísérleti eredmények ellentmondásait, és emellett rámutatna arra is, hogy a jövőbeni kutatások során a prozódiát kontrollálni szükséges.

Tanulmányunk felépítése a következő: a 2. fejezet áttekinti a diszjunktív tagadó mondatok hatóköri értelmezéseinek nemzetközi kísérletes irodalmát, különös tekintettel néhány korábbi, egymásnak ellentmondani látszó eredményre. A 3. fejezet a prozódiának a hatókörrel rendelkező elemek logikai hatóköri értelmezésében játszott potenciális szerepére hívja fel a figyelmet egyrészt általánosságban, másrészt a diszjunkció hatóköri olvasatainak tekintetében. A 4. fejezet az elfogadhatósági kísérlet (4.1. fejezet) bemutatásával kezd, amely a prozódiai kísérletben központi szerepet betöltő két hatóköri olvasat elfogadhatóságának mértékét vizsgálja magyar felnőttek bevonásával. A fejezet az elfogadhatósági ítéletek mintázatainak értékelése után áttér a fő, prozódiai kísérlet prezentálására (4.2. fejezet), amelyben a diszjunktív tagadó mondatok két különböző prozódiai megvalósulásához társított értelmezéseit hasonlítjuk össze. Az 5. fejezet összegzi és értékeli a kapott kísérletes eredményeket. A 6. fejezet a főbb következtetések levonásával és néhány nyitott kérdés azonosításával zárja a tanulmányt.

2. A diszjunktív tagadó mondatok korábbi empirikus vizsgálata

A korábbi empirikus kutatások legnagyobb része a diszjunkció +/-PPE státuszának az anyanyelvvelsajátításban megfigyelhető fejlődési útjára fókuszált, és sokkal kisebb figyelem övezte azt, hogy a felnőtt beszélők milyen mértékben érik el az egyes értelmezéseket. Ezzel együtt a legtöbb nyelvelsajátítást vizsgáló kísérlet tartalmazott felnőtt kontrollcsoportot, amelyek alacsony létszámuk ellenére is többnyire megerősítették a Szabolcsi (2002) nyomán Goro (2004; 2007) és Crain (2012) által javasolt nézetet, amely szerint a diszjunkció viselkedése egy kétpólusú nyelvközi paraméter beállításából fakadóan +/-PPE természetű lehet.

A +PPE nyelvek elsajátítását vizsgáló kísérletek egyikében Pagliarini és mtsai azt találták, hogy az olasz felnőtt kontrollcsoport ($n = 14$) számára sokkal nagyobb arányban fogadható el a diszjunktív tagadó mondatok TD, mint SZD értelmezése (TD – SZD: 91% – 25%) (Pagliarini–Crain–Guasti 2018). A TD olvasat dominanciájára utalnak Pagliarini et al. (2022) magyar ($n = 16$; 90% – 28%) és francia ($n = 12$; 96% – 17%) kontrollcsoportjának eredményei, valamint a Goro–Akiba (2004a; 2004b) japán felnőtt kontrollcsoportja által elfogadott TD értelmezések aránya ($n =$

10; TD = 100%) is. Végül, Verbuk (2006) képválasztásos kísérletében résztvevő orosz felnőttek (n = 6) minden esetben a TD értelmezést kódoló képet rendelték az elhangzott diszjunktív tagadó teszmondatokhoz.⁶

A TD értelmezés fölényét mutató kísérleti eredményektől eltérően a –PPI nyelvek elsajátítását vizsgáló tanulmányokban azt találjuk, hogy a felnőtt beszélők számára az SZD olvasat sokkal nagyobb arányban fogadható el, mint a TD olvasat (pl. Pagliarini et al. (2022) holland felnőttjei (n = 12) a TD olvasatot 94%-ban, az SZD olvasatot pedig csak 8%-ban fogadták el). Geçkin–Thornton–Crain (2018) kísérletében a német felnőtt beszélők (n = 22) az esetek 91%-ban elutasítják a diszjunktív tagadó mondatok TD értelmezését, ami nagyon erős SZD preferenciára utal.

A + és – PPE nyelvek közötti különbségről alkotott egyértelmű képet azonban jelentősen árnyalja néhány friss kísérleti eredmény. Az egyik olyan, a jelen szempontból viszonylag jól tanulmányozott nyelv, amellyel kapcsolatban ellentmondásos eredmények születtek, a francia. A korábbi elméleti szakirodalomban (Spector 2014; Nicolae 2017) fellelhető állításokkal összhangban Pagliarini et al. (2022) francia felnőtt beszélői, mint fentebb említettük, az esetek csupán 17%-ában fogadták el az SZD olvasatot. Ezzel szemben Larralde–Konradt–Szendrői (2021) arról számol be, hogy francia felnőtt kontrollcsoportjuk (n = 14) az esetek 98,4%-ában elfogadta az SZD olvasatot. Az alább részleteiben bemutatott, Lungu–Fălăuș–Panzeri (2021) által elvégzett nyelvközi kísérlet is Larralde–Konradt–Szendrői (2021) eredményeivel konvergál, amennyiben eredményei az SZD értelmezés viszonylagosan magas elfogadhatóságát mutatják a franciában (átlagosan 5,47 pont egy hétfokú Likert skálán, ahol a 7-es érték jelöli a legmagasabb elfogadhatósági szintet). Lungu–Fălăuș–Panzeri (2021) az olaszban is hasonlóan elfogadhatónak találja az SZD jelentést (átlagosan 5,16 a hétfokú skálán), szemben Pagliarini és mtsai fent említett korábbi eredményeivel (Pagliarini–Crain–Guasti 2018), melyek az SZD olvasat 25%-os elfogadhatóságát jelezték.

A mandarin kínai esete hasonlóan ellentmondásos: Jing és mtsai mandarin gyerekek nyelvsajátítását célzó kísérlete felnőtt kontrollcsoportjának tagjai (n = 10) maximális, 100%-os arányban fogadták el a TD olvasatot (Jing–Crain–Hsu 2005), ami így a szerzők szerint (Crain (2012)-vel összhangban) arra utal, hogy a mandarin a +PPE nyelvek közé tartozik. Gao et al. (2018) hasonló, bár kevésbé markáns képet fest a mandarinról: felnőtt kontrolljaik (n = 13) az esetek 70%-ában fogadták el a TD értelmezést. A fentieknek ellentmondó adatokat mutat be Jing (2008), amelyben a felnőtt kontrollcsoport tagjai (n = 12) mindkét értelmezést egyformán könnyen elérhetőnek találták (100%). A szerző amellet érvel, hogy kontextus hiányában a TD és az SZD értelmezés „egyformán prominens”. Ennek az eredménynek a tükrében a mandarin inkább –PPE, semmint +PPE nyelvnek tűnik, ellentétben Jing–Crain–Hsu (2005), valamint Gao et al. (2018) álláspontjával. Az első olyan kísérlet, amelynek fő célja a két értelmezés felnőttek számára való elérhetőségének felmérése volt, Liu és Chen nevéhez fűződik (Liu–Chen 2017).

⁶ Geçkin–Thornton–Crain (2018) anyanyelv-elsajátítást vizsgáló kísérletében a török felnőtt kontrollszemélyek (n = 51) a diszjunktív tagadó teszmondatok TD értelmezését szintén magas (98,5%-os) arányban fogadták el, de ahogy a szerzők rámutatnak, a törökben a diszjunktív által mellérendelt tárgyi NP-k esetében az NP-k esetjelöltsége is hatással van a TD és SZD olvasat közti választásra.

Habár ők is –PPE-ként kategorizálják a mandarint, eredményeik nem egyeznek meg Jing (2008) korábbi eredményeivel. Mondatfolytatások megítélését vizsgáló kísérletük résztvevői ($n = 30$) konzisztensen azokat a diszjunktív tagadó mondatokat preferálták, ill. azon mondatok esetén válaszoltak gyorsabban, amelyeket az SZD olvasatot hordozó mondatfolytatás követett. Eredményeiket úgy összegzik, hogy – Jing (2008) állításával szemben, miszerint a mandarinban a két olvasat elérhetősége „egyformán prominens” – az SZD olvasat nemcsak elérhető, hanem egyenesen az alapértelmezett olvasat a mandarinban. Az itt bemutatott empirikus tanulmányok eredményei tehát problematikus módon ellentétes konklúzióra jutnak a mandarin és a francia diszjunktív +/-PPE státuszával kapcsolatban.

A felnőttek mondatértelmezését két, a korábbi feltételezések alapján +PPE (francia és olasz), valamint két, a korábbi feltételezések szerint –PPE (angol és román) nyelvben vizsgáló Lungu–Fălăuș–Panzeri (2021) egészen odáig megy, hogy a diszjunktívra vonatkozóan magát a +/-PPE dichotómia létjogosultságát kérdőjelezi meg. Kísérletük résztvevőinek diszjunktív tagadó mondatok egy adott értelmezésének megfelelő mondatfolytatásának elérhetőségét kellett megítélniük egy 1–7-ig tartó skálán. A stimulusok egy részhalmazában ezek a mondatfolytatások a diszjunktív tagadáshoz, ill. egy másik antiadditív operátorhoz (*without*) viszonyított tág ill. szűk hatóköri olvasatát kódolták, míg a stimulusok egy másik részhalmaza más típusú „negatív” operátorokat tartalmazott (*few*, *rarely* és *doubt*). A tagadással és a *without*-tal ellentétben ezek a nem antiadditív „negatív” elemek arról ismertek, hogy megengedik a PPE-k előfordulását közvetlen lokális hatókörükben.⁷ Lungu és mtsai rámutatnak, hogy *mind a négy vizsgált nyelvben* a két antiadditív operátor (tagadás és *without*) esetében a diszjunktív szűk és tág hatóköri olvasatának relatív elfogadhatósága közötti különbség kisebb, mint a nem antiadditív „negatív” elemek esetében, ahol is a szűk hatókörű diszjunktív a tág hatókörűnél jelentősen jobb elfogadhatóságú. A kapott mintázat nem meglepő a +PPE nyelvekben, amelyekben azt várjuk, hogy a diszjunktív nem jelenhet meg a tagadás és más antiadditív operátorok hatókörében, de felvehet más, nem antiadditív „negatív” elemekhez viszonyított szűk hatókört. A jelenség azonban váratlan a –PPE nyelvekben, ahol a diszjunktív elvileg ugyanúgy megjelenhet a tagadás és a *without*, mint a többi, nem antiadditív „negatív” elem hatókörében. A +PPE illetve –PPE nyelvek között várt különbség hiányából (azaz abból a megfigyelésből, hogy a szűk hatókörű diszjunktív mind a négy vizsgált nyelvben a nem antiadditív „negatív” elemeket „részesíti előnyben” az antiadditív operátorokhoz képest) a szerzők azt a konklúziót vonják le, hogy valójában nincs kvalitatív különbség a feltételezhetően +PPE és –PPE nyelvek között abból a szempontból, hogy a diszjunktív minden nyelvben PPE-szerű viselkedést mutat. Az nyelvek közötti egyetlen releváns különbség az, hogy a diszjunktív milyen *mértékben* mutatja ezt a PPE-szerű viselkedést: a kísérletben vizsgált négy nyelv variabilitást mutatott abban, hogy a szűk és tág hatóköri olvasatok elfogadhatósága közötti különbség milyen mértékben csökken, ahogy a nem antiadditív „negatív” elemektől az antiadditív elemek felé „haladunk”.

Lungu–Fălăuș–Panzeri (2021) adatai valójában még ennél is ellentmondásosabbak: akár a fenti, a szerzők által levont konklúzióval ellentétes következtetést is

⁷ A kérdéses „negatív” elemek monoton csökkenő kvantorkifejezések. Egy Q kvantorkifejezés monoton csökkenő, hha bármely két A és B halmazra, ahol $A \subseteq B$, $Q(B) \Rightarrow Q(A)$.

meg tudnak alapozni, ti. azt, hogy a diszjunkció a négy vizsgált nyelv egyikében sem mutat PPE-szerű viselkedést. A szerzők által kapott ítéletek ugyanis azt mutatják, hogy az SZD olvasat átlagos elfogadhatósága mind a négy vizsgált nyelvben hasonlóan magasnak mondható: az értékelések minden esetben a hétpontos skála viszonylag szűk, 5,2 és 6,4 közé eső sávjába estek. Ilyen magas elfogadhatóságot az SZD értelmezéstől leginkább –PPI nyelvekben várnánk.

Megalapozottan állíthatjuk tehát, hogy a két leginkább tanulmányozott, eredetileg +PPI típusba sorolt nyelv eddigi kísérletes eredményei erősen ellentmondásosak.⁸ A talált inkonzisztenciák arra mutatnak, hogy a diszjunkció +/-PPE státusza egy-egy adott nyelvben más kritikus tényezőkkel állhat kölcsönhatásban annak meghatározásában, hogy a tagadott diszjunktív mondatok TD és SZD értelmezései közül melyik mennyire elérhető. Amint a következő fejezetben megmutatjuk, potenciálisan ilyen tényező a mondatprozódia.

3. A prozódia hatása a logikai hatóköri értelmezésekre

Ismert tény, hogy számos logikailag kétértelmű konstrukció egyes hatóköri olvasatainak elérhetőségét a mondatprozódia akár jelentős mértékben is befolyásolhatja. Ennek egyik klasszikus példája az alábbi angol mondatípus (3), amelyben az alany ejthető eső kontúrral vagy eső-emelkedő kontúrral (Jackendoff 1972). Az előbbi prozódiai forma, mely kanonikusnak, semlegesnek tekinthető, a mondat felszíni hatóköri olvasatának feleltethető meg (3a), míg az utóbbi, jelölt kontúr fordított hatóköri értelmezéssel társul (3b).

- (3) All politicians are not corrupt.
 minden politikusok vannak nem korrupt
 a. 'Minden politikusra igaz, hogy nem korrupt.'
 b. 'Nem igaz minden politikusra, hogy korrupt.'

A jelenség nem angol-specifikus; hasonló megfigyelések tehetők más nyelvekben (pl. a németben és a magyarban) is.

Az intonáció és a logikai hatókör kapcsolatát kísérletes módszerekkel is vizsgálták. A két kontúr szerepét a (3) mondatípus értelmezésében például Syrett–Simon–Nisula (2014) kísérlete is megerősíti. Baltazani (2002) a görög mondatokban mutatja ki, hogy két kvantifikált kifejezést, vagy tagadást és egy kvantifikált kifejezést tartalmazó konstrukciókban a prozódiai prominencia, illetve annak hiánya jelentős hatással van a kvantifikált frázisok logikai hatókör-értelmezésére. Hasonló eredményekre jut Luchkina és Ionin (2015) és Ionin és Luchkina (2018) két kvantifikált szintagmát tartalmazó orosz mondatokra épülő percepciósi kísérletes munkája, amely a prozódia hatását és annak a szórenddel mutatott interakcióját igazolja.

Hunyadi (1981; 1999; 2002) mindezeket megelőző, magyar adatokkal alátámasztott úttörő munkáját is az az eredeti felismerés vezette, hogy a prozódia – különösen a mondat prozódiai szerkezete és részben ebből is adódó prominencia-viszonyai – fontos szerepet játszik a magyar mondatok logikai hatóköri

⁸ Ezek az ellentmondásos eredmények abban az esetben is magyarázatra szorulnak – bár talán valamivel kevésbé meglepőek –, ha az derül ki, hogy a természetes nyelvek +/-PPE dichotómiája valójában illuzórikus (mint ahogy azt Lungu–Fălăuş–Panzeri (2021) állítja).

viszonyainak a kifejezésében. Az általa javasolt modell illusztrációjaként tekintsük az alábbi, logikailag kétértelmű példát:

- (4) Kevés filmet látott minden diák.
 a. 'Kevés filmre igaz, hogy látta minden diák.'
 b. 'Minden diákra igaz, hogy kevés filmet látott.'

A mondat (4a) szerinti hatóköri értelmezésében a két kvantifikált főnévi szin-tagma a mondatban elfoglalt lineáris helyzetüknek megfelelő hatóköri viszonyban áll, míg a (4b) értelmezés az ehhez képest fordított hatóköri értelmezésnek felel meg. A Hunyadi által javasolt elemzés szerint amennyiben a két főnévi csoport egyetlen intonációs frázisban foglal helyet (lásd (5a)) – és ennek megfelelően az ige előtti fókusz szerepű szintagmát követően az ige mögött álló univerzális kvantor-kifejezés dallamhangsúly nélkül valósul meg –, akkor a (4a)-ban szereplő lineáris hatóköri olvasat valószínűsíthető. Ezzel szemben ha a két, hatóköri interakcióba lépő főnévi csoport két külön intonációs frázisban található (lásd (5b)) – azaz, ha intonációs frázishatár követi az igét, és ennek megfelelően az univerzális kvantor-kifejezés dallamhangsúlyt visel –, akkor pedig a (4b) szerinti fordított hatókörű olvasat a domináns.

- (5) Kevés filmet látott minden diák.
 a. (kevés filmet látott minden diák)_{IntP}
 b. (kevés filmet látott)_{IntP} (minden diák)_{IntP}

Ezek az általánosítások (egy sor további eredeti megfigyeléssel együtt) Hunyadi szélesebb, komplex modelljébe illeszkednek, abból levezethetők; Hunyadi (2002) e modell számos jóslatát empirikusan is ellenőrizte.

Abból a részben már empirikusan is igazolt szakirodalmi általánosításból kiindulva, miszerint a mondatprozódia hatást gyakorol a hatókör-értelmezésre, lehetségesnek tűnik, hogy a prozódiai megvalósítás jelentősen befolyásolhatja az (1)-hez hasonló diszjunktív tagadó mondatok TD, ill. SZD olvasatának elérhetőségét is. Ennek a lehetőségnek a megalapozottságát tovább erősíti az a közkeletű megfigyelés, miszerint a prozódia egyértelműsíteni képes a kétértelmű angol diszjunktív kérdéseket. Az ilyen kérdések megengedik az eldöntendő (6a) és a választó kérdés (6b) olvasatot is:

- (6) Do you want coffee or tea?
 segédige te akar kávé.OBJ vagy tea.OBJ
 a. Eldöntendő: 'Kérsz kávé-t vagy teát?'
 b. Választó: 'Kávé-t kérsz vagy teát kérsz?'

Az egyik ismert megközelítés szerint a két értelmezés a diszjunktív hatókörének különbözőségéből ered (Larson 1985; Beck–Kim 2006). Az eldöntendő kérdések (6a) esetében a diszjunktíót a kérdő operátor hatókörében, míg a választó kérdések (6b) esetében a diszjunktíót a kérdő operátor hatókörén kívül, két eldöntendő kérdés koordinálásaként értelmezzük (lásd Han–Romero 2004; Gračanin–Yuksek 2016; Uegaki 2018). Habár a diszjunktív kérdések két értelmezésének prozódiai megvalósításában megfigyelhető némi variáció, bizonyos, mindkét értelmezés kanonikus prozódiai formájához társított elsődleges jegyek – mint pl. a prozódiai

frázisok felosztása, ill. a köztük lévő prominenciaviszonyok – leírása megtalálható a korábbi irodalomban (lásd Bartels (1999) és az ott hivatkozott munkák). Eldöntendő kérdés olvasat mellett csak a diszjunkció második tagja visel kötelezően dallamhangsúlyt, és a diszjunkció két tagja tipikusan egy közös prozódiai frázis részeként valósul meg, továbbá az eldöntendő kérdések kanonikusan emelkedő dallammal zárulnak. A választó kérdések tipikus prozódiai jegyei közé tartozik a diszjunkció *mindkét* tagjának hangsúlyossága, melyek *külön* prozódiai frázisokba tartoznak. Ezen felül a diszjunkció első tagja emelkedő, a második tagja eső dallammal végződik.

Angol diszjunktív kérdéseket vizsgáló tanulmányukban Han és Romero (2004: 181) is megemlítik a prozódiai megvalósulásnak a tagadott diszjunktív mondatok értelmezésére gyakorolt lehetséges hatását. Állításuk szerint (7) példamondatuk – melyben a tagadást a *never* ('soha') negatív határozószó képviseli – „semleges intonációval” kiejtve az SZD értelmezést képviseli, és ennek megfelelően természetesen követhetik a (7a)-hoz hasonló mondatfolytatások. A diszjunkció mindkét tagjára helyezett „fókuszhangsúly” azonban a TD értelmezést eredményezi, mely a (7b) típusú mondatfolytatásokkal fér össze.

- (7) John has never drunk coffee or tea.
 János segédige soha iszik. MÚLT kávé. OBJ vagy tea. OBJ
 a. ... Mindig vizet iszik. (SZD)
 b. ... De most hirtelen nem emlékszem, hogy melyiket. (TD)

Mivel Han és Romero tanulmányának sem a diszjunktív tagadó mondatok értelmezése, sem a diszjunktív mondatok általános prozódiaja nem áll fókuszában, ezért a szerzők nem is kísérik meg a fent bemutatottnál részletesebb jellemzését adni a prozódiai jellemzőknek. Annak ellenére, hogy a TD és SZD olvasatokhoz társított prozódiaikat máshogyan jellemzik, mint azt Bartels (1999) teszi, Han és Romero (2004) egyértelműen párhuzamot von a fent tárgyalt diszjunktív kérdések és az általuk megfigyelt diszjunktív tagadó kijelentő mondatok két lehetséges prozódiai megvalósítása között.

A prozódia angol diszjunktív kérdések értelmezésében betöltött szerepét Pruitt és Roelofsen (2013) kísérletes módszerekkel vizsgálták. Tanulmányukban igazolták, hogy az intonációs kontúrok közötti és a hangsúlyozásban tetten érhető, valamint az ezekkel együtt járó prozódiai frázisszerkezeti különbségek hatással vannak az értelmezések kialakulására. A prozódia diszjunktív tagadó *kijelentő* mondatokra gyakorolt hatása még egy nyelvben sem volt empirikus vizsgálat tárgya – legalábbis felnőtt beszélők tekintetében.

Habár ezalól Larralde és mtsai (2021) 4–6 éves gyerekekkel végzett kísérlete sem kivétel, eredményeik relevánsak lehetnek a jelen tanulmány által vizsgált problémakör kutatásához. Larralde és mtsai (2021) a diszjunkciót kifejező funkciószó, az *ou* jelölt prozódiai hangsúlyozásának diszjunktív tagadó mondatokra gyakorolt hatását vizsgálták óvodáskorú gyerekek bevonásával. A kísérlet által vizsgált nyelv a francia volt, amelyben a szerzők szerint az SZD az alapértelmezett olvasat. A gyerekek válasza arra utalnak, hogy a diszjunkcióra helyezett (fókusz) hangsúly – amelyet a szerzők „szokatlanként” jellemeznek – több TD értelmezést vált ki, mint a természetes, szokásos prozódiaival kiejtett mondatok. Nem zárható ki teljesen,

hogy a gyerekek pusztán a „szokatlansága” miatt társították a jelöltebb, és így „szokatlanabb” TD értelmezést a „szokatlan” prozódiai formával gyakrabban. Akár-hogyan is legyen, a gyerekek válaszaiból természetesen nem vonható le következtetés a felnőttek nyelvi viselkedésére nézve: nem tudhatjuk, hogy vajon a kísérletben használt, a diszjunkciót érintő hangsúlyozás ugyanolyan – ill. valójában bármilyen – hatással van-e az értelmezések elérhetőségének arányára a felnőttek esetében is.

A következő fejezetben bemutatott fő kísérlet két prozódiai forma közötti különbségnek a magyar felnőttek (1)-hez hasonló diszjunktív tagadó mondatok értelmezésére gyakorolt hatását vizsgálja. Mindkét prozódiai forma jól ismert és természetes mind általánosságban a tagadó, mind az (1)-hez hasonló szintaktikai felépítésű tagadó mondatok esetében. Ami a +/-PPE dichotómiát illeti, ahogy azt fent is említettük, a magyart általában a +PPE nyelvek prototipikus képviselőjeként tartják számon. Tanulmányozása így összehasonlítást tesz lehetővé a kísérletesen leginkább kutatott, eredetileg szintén +PPE-ként kategorizált két nyelvvél: a mandarinnal és a franciával.

4. Kísérletek

Ebben a fejezetben két kísérletet mutatunk be, melyek közül az első egy elfogadhatósági kísérlet, amely a másodikként bemutatott fő prozódiai kísérlethez végez előzetes vizsgálatot.

4.1. Az elfogadhatósági kísérlet

Az első kísérlet célja annak vizsgálata volt, hogy a diszjunktív tagadó mondatok logikailag lehetséges két értelmezése (TD és SZD) milyen mértékben érhető el magyar felnőttek számára. Jóllehet a magyar diszjunkció +PPE státuszát nem vonta kétségbe a szakirodalom, a mandarin és francia kísérleti eredmények azt mutatják, hogy egy adott nyelvben a diszjunkció PPE státuszának feltérképezése összetettebb feladat lehet. Kizárólag abban az esetben lehetséges a prozódianak az értelmezésekre gyakorolt potenciális hatását vizsgálni, ha sem a TD, sem az SZD nem bizonyul elérhetetlennek: ebből a szempontból tekinthető a jelen kísérlet a prozódia hatását felmérő második kísérlet előkísérletének.

4.1.1. Módszer

Résztevők

A kísérletünkben résztvevő 22 alany (9 nő és 13 férfi) a két értelmezés elérhetőségét kellett megítélniük. A résztvevőket a kutatók személyes hálózatán keresztül toboroztuk; a résztvevők nem részesültek semmilyen kompenzációban. Mindannyiukat tájékoztattuk a kísérlet céljáról és menetéről, valamint arról, hogy az adataikat bizalmasan kezeljük, és azok kizárólag statisztikai elemzésben kerülnek felhasználásra.

Eljárás

Az elfogadhatósági ítéletek mérését a Google Űrlapok platformon egy ötpontos Likert-skála segítségével valósítottuk meg. A kísérleti feladat leírását a kérdőív elején, írásban mutattuk be a résztvevőknek. A kérdőív minden oldalán egy mondat, alatta pedig az egyik célértelmezést (TD vagy SZD) kódoló parafrázis volt olvasható.

A mondat félkövérrel volt szedve, a parafrázis pedig idézőjelek között szerepelt. A résztvevőknek a skála megfelelő elemének kiválasztásával azt kellett megjelölniük, hogy mennyire könnyen tudják a mondatot az alatta látható parafrázis által kifejezett értelmezés szerint érteni. A résztvevők három gyakorló példán keresztül ismerkedhettek meg a feladattal, majd ezután egyesével haladtak végig a kritikus stimulusokon.

Kísérleti anyag

A kritikus mondatok jelöletlen alany–ige–tárgy szórendű, diszjunkciót tartalmazó tagadó mondatok voltak, melyekben a tagadás megelőzte a tranzitív igét. A diszjunkció két határozott, tárgyi szerepű főnévi kifejezés között helyezkedett el:

(8) Mondat: A csatorna nem közvetíti az olimpiát vagy a világbajnokságot.

A parafrázált célértelmezések egyértelműen kódolták vagy a TD, vagy az SZD olvasatot. A kritikus stimulusok megalkotásakor különös figyelmet fordítottunk arra, hogy a mondatok egyik célértelmezése se legyen pragmatikai szempontból kizárt vagy kevésbé elképzelhető. Ennek megvalósításához egy korábbi, háromfokú skálát használó előtanulmányunk tapasztalatait is felhasználtuk.

(9) Parafrázis: „A csatorna nem közvetíti vagy az olimpiát vagy a világbajnokságot.” (Célértelmezés: TD)

(10) Parafrázis: „A csatorna nem közvetíti sem az olimpiát sem a világbajnokságot.” (Célértelmezés: SZD)

A stimulusokat két listába rendeztük, melyek tíz kritikus és tíz kontrollstimulust tartalmaztak. A listák abban különböztek egymástól, hogy a két lehetséges értelmezés melyike párosult a kritikus stimulusokhoz. Az összesen tíz kritikus tesztmondatból az az öt, amely a TD értelmezéssel volt párosítva az egyik listában, a másik listában az SZD célértelmezéssel szerepelt együtt, és megfordítva: az az öt kritikus mondat, amely az első listán az SZD olvasatban volt olvasható, a második listán a TD olvasatban szerepelt, így az értelmezés kondíció belső (*within-subject*) tényezőként szerepelt. További különbség volt, hogy a stimulusok álvéletlen sorrendje egymás fordítottja volt a két listában.

Kétfajta kontrollstimulust használtunk annak érdekében, hogy a kritikus mondatok TD és SZD értelmezésének elérhetőségét össze tudjuk vetni hasonló felépítésű mondatok grammatikailag engedélyezett és elérhető (jó kontroll, JK), illetve grammatikailag nem engedélyezett, nem elérhető (rossz kontroll, RK) értelmezéseivel. Mind a JK, mind az RK mondatok jólformált magyar mondatok voltak, melyekben a kritikus mondatok felépítésével párhuzamosan a tranzitív ige előtti tartományban álló alanyt tagadás követte. A korábbi elméleti irodalom (lásd É. Kiss 2002) és a szerzők anyanyelvi intuíciója szerint míg a JK mondatoknak a szörendhez képest fordított hatókörű célértelmezése viszonylag könnyen elérhető, addig az RK mondatok megadott célértelmezése grammatikailag elérhetetlen a magyarban. A (11)-ben illusztrált RK mondatok a tagadás és az ige között elhelyezkedő univerzálisan kvantifikált tárgyat tartalmaztak. Mivel a magyar mondatok ige előtti tartományának logikai hatóköre általában egybeesik a felszíni sorrenddel, az RK mondatok esetében csak a „nem > minden” olvasat elérhető. A kísérlet során az RK mondatokhoz

társított célértelmezés azonban a grammatikailag nem engedélyezett, fordított hatóköri „minden > nem” (= „egyik sem”) értelmezés volt.

- (11) Mondat: Péter nem mindegyik filmet nézte meg.
Célértelmezés: 'Péter nem nézte meg egyik filmet sem.'

A JK mondatokban (12) előforduló igéket többes számú, számnév által bevezetett határozatlan tárgy követte. Ezen az igét követő számneves kifejezések az igét megelőző mondattagadáshoz viszonyított felszíni (szűk) és fordított (tág) hatókört is felvehetnek. A JK mondatok esetében a felszíni hatókör az egzisztenciálisan kvantifikált tárgy tagadáshoz viszonyított szűk („nem > van tíz”), a fordított hatókör az egzisztenciálisan kvantifikált tárgy tagadáshoz viszonyított tág („van tíz > nem”) hatókörének felel meg. A kísérletben használt célértelmezés a fordított hatóköri olvasat volt. A kontrollstimulusok típusainak a fenti megfontolásokból történő megválasztását a kritikus mondatok hasonló hatóköri kétértelműségei motiválták: a kritikus mondatok SZD értelmezése a felszíni, a TD értelmezése pedig a fordított hatóköri értelmezésnek felel meg.

- (12) Mondat: Feri nem látott tíz filmet.
Célértelmezés: 'Van tíz film, amit Feri nem látott.'

A kontrollstimulusok legfőbb funkciója az volt, hogy összehasonlítási alapként szolgáljanak a kritikus mondatokkal való összevetésben. Ezen felül a figyelmetlen résztvevők kiszűrését, valamint a kísérleti anyag kiegyensúlyozását és változatosabbá tételét is ezek a stimulusok valósították meg.

A három gyakorlóstimulus mondatainak megítélése során a résztvevők három különböző nehézségű értelmezéssel találkoztak. A gyakorlómondatoknak a velük társított parafrázisoknak megfelelő értelmezése az egyik gyakorlómondat esetében könnyű, a másokban nehéz, a harmadikban lehetetlen volt.

4.1.2. Predikciók

A kontrollstimulusokat illetően azt vártuk, hogy (i) a JK kondíció mondatai szignifikánsan jobb értékeléseket fognak kapni, mint az RK kondíció mondatai, kiugró (minimum 1,5 Cohen's d) különbséggel a JK és RK kondíció átlagai között, valamint, hogy (ii) az RK stimulusok átlagos értékelése alacsonyabb, míg a JK stimulusok átlagos értékelése magasabb lesz, mint a kritikus stimulusok átlagos értékelése.

Szabolcsi (2002) a magyar diszjunkciót PPE-ként leíró elméletéből három predikció következik. Először is azt jósolja, hogy (i) a TD kondíció átlagos értékelése szignifikánsan jobb lesz, mint az SZD kondíció átlagos értékelése, mindemellett a két kondíció átlaga között számottevő különbség fog mutatkozni, amit mi közepes hatásméretben: 0,5 Cohen's d értékben határozunk meg. Másodszor, (ii) a teljesen grammatikusnak tekintett TD mondatok számottevően különbözni fognak az RK mondatoktól. A diszjunkciót PPE-ként leíró elmélet önmagában azt jósolja, hogy a TD mondatok nem fognak különbözni a JK kontrollstimulusoktól, azonban egy viszonylag kicsi, de statisztikailag szignifikáns különbséget mégsem zárhatunk ki *a priori*, mivel létezhetnek olyan, a szűk értelemben vett nyelvtanon kívül eső – pragmatikai vagy kognitív, pl. a mondatok feldolgozási folyamatait érintő – tényezők is, melyek befolyásolhatják a grammatikailag egyébként engedélyezett értelmezések elérhetőségének abszolút értékét. Végül, (iii) a diszjunkció PPE státusza miatt tiltott SZD

olvasattal kapcsolatban azt jósolja az elmélet, hogy számottevően (Cohen's $d > 0,5$) különbözni fog a JK kondíció mondataitól. A diszjunkciót PPE-ként leíró elmélet önmagában azt jósolja ugyan, hogy az SZD és RK stimulusok elfogadhatósága nem fog különbözni egymástól, azonban a TD és JK kondíciók közötti esetleges különbséggel kapcsolatos fenti megjegyzés itt is érvényes: előfordulhat, hogy az SZD és RK stimulusok elfogadhatósága bizonyos mértékig eltérően fog alakulni a szűk értelemben vett nyelvtanon kívül eső okok miatt.

Ha azonban a magyar diszjunkció nem PPE, akkor ez azt jelenti, hogy nem csak a TD, hanem az SZD olvasat is grammatikailag engedélyezett a magyarban. Ez esetben azt jósoljuk, hogy mindkét olvasat elfogadhatóságának átlaga számottevően magasabb lesz, mint az RK stimulusok átlaga, továbbá nem várjuk, hogy az SZD olvasat megítélése számottevően rosszabb legyen, mint a TD olvasat értékelése.

4.1.3. Eredmények

A statisztikai elemzéshez a résztvevők nyers adatait az összes stimulusra adott válaszuk alapján z-transzformáltuk. A kísérletet teljesítő 22 résztvevő közül azoknak az adatait vettük bele a statisztikai elemzésbe, akiknek a JK kondíció stimulusaira adott válaszaik z-értékeinek átlaga pozitív, míg az RK kondíció stimulusaira adott válaszaik z-értékeinek átlaga negatív volt, és a két z-érték különbsége legalább 1 volt. E szűrőfeltétel alapján két főt – akik egyik feltételnek sem feleltek meg – kellett kizárnunk. A két kontroll kondíció (JK és RK), valamint a két kritikus kondíció (TD és SZD) nyers és z-transzformált átlagait (szórásukkal együtt) az 1. táblázat tartalmazza. A négy kondíció átlagát és 95%-os konfidenciaintervallumát az 1. ábra szemlélteti:

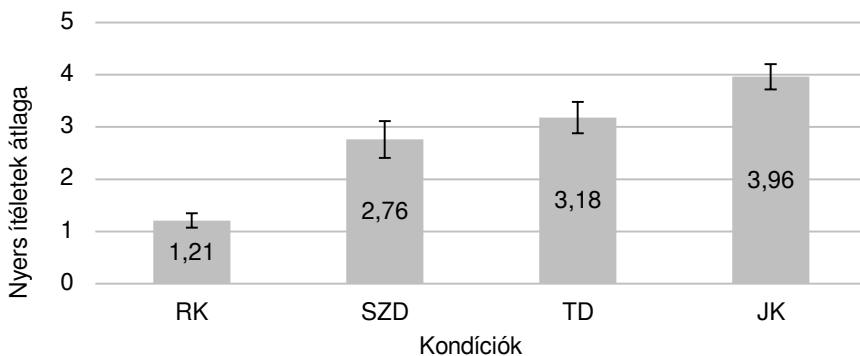
Kondíció	Nyers ítéletek átlaga	Z-értékek átlaga
RK	1,21 (0,64)	-0,97184 (0,44)
SZD	2,76 (1,69)	-0,00271 (0,89)
TD	3,18 (1,54)	0,22551 (0,85)
JK	3,96 (1,27)	0,75145 (0,74)

1. táblázat

Az egyes kondíciók nyers ítéleteinek és z-értékeinek átlagai (szórással)

A statisztikai elemzést az R (R Core Team 2021) program *lme4* csomagjával (Bates et al. 2015) végeztük. A két kritikus és két kontroll kondíció z-értékeit egy általánosított lineáris kevert modellben elemeztük. A modell egyetlen független változója a kondíció volt (TD, SZD, JK, RK). A *car* csomag (Fox–Weisberg 2019) *anova* függvénye alkalmazásával végzett visszalépéses elimináció eredményeként kapott modell tartalmazta a kondíciót, valamint random változó metszéspontként a résztvevőket, illetve a kondíciót mint a metszésponthoz tartozó random meredekséget. A modell a kondíció szignifikáns fő hatását mutatta ki ($\chi^2 = 457,32$; $p < 0,0001$). E fő hatás további vizsgálatához a négy kondíciót az *lsmeans* csomag (Lenth 2016) segítségével hasonlítottuk össze egymással páronként. A Tukey HSD páronkénti összehasonlításból az derült ki, hogy a JK és az RK ($t = -16,291$; $p < 0,0001$; Cohen's $d = 2,73$), JK és SZD ($t = -3,494$; $p = 0,0119$; Cohen's $d = -0,80$), a TD és az RK ($t = -7,203$; $p < 0,0001$; Cohen's $d = 1,67$) valamint az SZD és az RK ($t = -5,257$; $p = 0,0002$; Cohen's $d = 1,21$) kondíciók közötti különbség erősen szignifikáns, míg a JK–TD

összevetés csak marginálisan szignifikáns különbséget mutatott ($t = -2,684$; $p = 0,0645$; Cohen's $d = -0,55$), a TD és az SZD kondíciók pedig nem különböztek egymástól ($t = -0,735$; $p = 0,8819$; Cohen's $d = 0,26$).

1. ábra

A két kritikus (TD, SZD) és két kontroll kondíció nyers ítéleteinek átlagai 95%-os konfidenciaintervallumukkal

4.1.4. *Diszkusszió*

Az első kísérlet célja annak vizsgálata volt, hogy a diszjunktív tagadó mondatok logikailag lehetséges két értelmezése (TD és SZD) milyen mértékben érhető el a magyarban.

A JK és RK kontroll kondíciók erősen szignifikáns különbsége, valamint a z-transzformált értékek átlaga közötti, várakozásunknak megfelelően 1,5 Cohen's d -nél jóval nagyobb hatásméretű különbség megerősíti, hogy a felmérésben elemzett kitöltők számára a feladat érhető volt, és kellően érzékenyek voltak a grammatikailag engedélyezett és nem engedélyezett olvasatok elérhetőségének különbözőségére.

Az ítéletek alapján megállapíthatjuk, hogy sem a TD, sem az SZD olvasat nem elérhetetlen a vizsgálatba vont magyar felnőttek számára. Egyrészt mind a két kondíció megítélése jelentősen jobbnak mutatkozott, mint a komplexitásban és felépítésben hasonló tagadó mondatok grammatikailag nem engedélyezett olvasatainak értékelése (RK). Másrészt az SZD értelmezés megítélése nem tért el szignifikánsan a magyar diszjunkció +/-PPE státuszától függetlenül elfogadhatónak várt TD olvasat értékelésétől: mindkettő átlagos elfogadhatósága az ötfokú Likert-skála középső értékének közelében alakult. A tagadott diszjunktív mondatok e két olvasatának közepes elfogadhatóságát megerősíti, hogy az SZD interpretáció szignifikánsan, a TD olvasat pedig marginálisan szignifikánsan gyengébbnek bizonyult, mint a komplexitásban és felépítésben velük összevethető tagadó mondatok jelölt, de grammatikailag engedélyezett értelmezései (JK).

A kapott kép megerősíti, hogy a prozódianak a két olvasat elérhetőségére gyakorolt potenciális hatása vizsgálható, tekintve, hogy egyik értelmezés sem tűnik kategorikusan kizártnak, valamint egyik elfogadhatósága sem annyira kiemelkedően jó, hogy a prozódia esetlegesen kedvező hatása ne tudná az elfogadhatóságát javítani.

A magyar diszjunkció PPE-ként való kezelése tekintetében az eredmények részben váratlanok, hiszen az SZD jobb, mint a grammatikailag nem engedélyezett olvasatok, ráadásul a TD-től sem tér el szignifikánsan, és e két kritikus kondíció ítéleteinek különbsége alatta marad az általunk elvártak minősített 0,5 Cohen's d mértéknek (amit abban az esetben vártunk előzetesen, ha a TD grammatikus, az SZD pedig nem). Ugyanakkor a kép nem egyértelmű: az SZD olvasat átlagos megítélése a diszjunkciót PPE-ként kezelő elmélet által jóslt irányban különbözött (az ötfokú Likert-skálán 0,42 ponttal alacsonyabb volt) a TD-hez képest, amely eltérés azzal is együtt járt, hogy a JK-nál az SZD szignifikánsan alacsonyabb elfogadhatóságú volt, miközben a TD – $p = 0,05$ szignifikanciaszint mellett – nem különbözött tőle ($p = 0,06$).

A magyar diszjunkció PPE-ként való elemzését tehát az ítéletek kapott mintázata önmagában sem nem erősíti meg, sem nem cáfolja – felmérésünknek nem is ez volt a fő célja. Elfogadhatósági kísérletünk fő célkitűzése az volt, hogy megmutassa: a TD, illetve az SZD olvasatok elérhetőségének tekintetében van-e pozitív és negatív irányban is elegendő „mozgástér” ahhoz, hogy egy adott prozódia akár jelentősen befolyásolhassa a szóban forgó olvasat elérhetőségét. Erre a kérdésre a vizsgálat eredményeinek fényében egyértelműen igennel válaszolhatunk.

4.2. A prozódiai kísérlet

A prozódiai kísérletünk célja annak megállapítása volt, hogy képes-e a mondatprozódia – és ha igen, akkor milyen mértékben – befolyásolni a magyar diszjunktív tagadó mondatok logikailag lehetséges, és az elfogadhatósági kísérletünk eredményei szerint a beszélők számára többé-kevésbé elfogadható két értelmezésének (TD és SZD) elérhetőségét.

4.2.1. Módszer

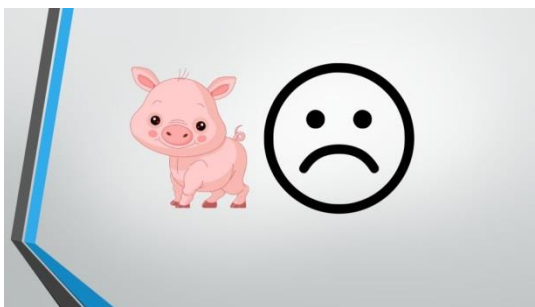
Résztevők

A kísérletben résztvevő 38 fő közül (14 nő és 24 férfi, 15–65 év) huszonötön az egyik szerző személyes hálózatán keresztül kerültek bevonásra, a többiek a Prolific online rekrutáló platform (www.prolific.co) segítségével toboroztuk. A személyes hálózaton keresztül bevont alanyok nem kaptak semmilyen juttatást a kísérletben való részvételért, míg a Prolificen keresztül rekrutált résztvevők egy általunk előre meghatározott, fix összegű juttatást kaptak a kísérlet teljesítéséért. A Prolificen a következő szűrőket alkalmaztuk a jelentkezők kiválasztásához: a résztvevőknek Magyarországon született magyar állampolgároknak kellett lenniük, akik az adatfelvétel ideje alatt és azt megelőzően Magyarországon éltek életvitelszerűen. További elvárás volt, hogy egynyelvű környezetben felnövő, nyelvi rendellenességekkel nem rendelkező, monokulturális egyéneknek vallják magukat. A kísérletben való részvételhez elvárt minimum végzettségként a középiskolai érettségi vizsgát határoztuk meg.

A személyes hálózaton keresztül bevont résztvevők a tájékoztatáson alapuló beleegyező nyilatkozatot szóban tették, míg a Prolificen keresztül toborzott alanyok ezt a kísérletre való jelentkezésükkel adták meg.

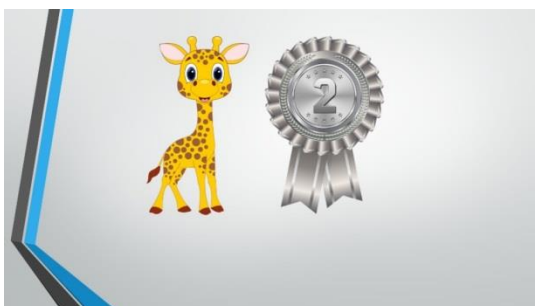
Eljárás

Kísérletünk Goro és Akiba (2004a; 2004b) igazságérték-ítéleti feladata bizonytalansági módjának (Goro 2017) egyszerűsített változata volt. A résztvevők egy PowerPoint bemutatót láttak, melynek minden diáján egy állat, az állat mellett pedig három szimbólum valamelyike volt látható: egy szomorú arc, egy ezüstérem vagy egy aranyérem. Az elképzelt szituáció szerint minden állat két zöldséget ehetett meg: egy répát és egy paprikát. Az állat melletti szimbólumok azt kódolták, hogy e lehetséges két zöldségből hányat evett meg az állat: a szomorú arc azt jelentette, hogy az állat egy zöldséget sem evett meg, az ezüstérem azt jelentette, hogy az állat pontosan egy zöldséget evett meg, míg az aranyérem azt jelentette, hogy az állat mindkét zöldséget megette. A résztvevők mindegyik diához kapcsolódóan hallottak egy mondatot, ami arról tett állítást, hogy az állat megette-e vagy nem ette meg a zöldségeket. Az alanyok feladata az volt, hogy eldöntsék, megfelel-e az elhangzott mondat a dián látható szituációnak. A résztvevőknek nem kellett megindokolniuk a válaszaikat.

2. ábra

Az állat mellett szomorú arcot tartalmazó dia

3. ábra

Az állat mellett ezüstérmet tartalmazó dia

A Prolificen keresztül bevont résztvevők online Zoom (www.zoom.us) videokonferencián keresztül teljesítették a kísérletet, míg azok a résztvevők, akiket az egyik kutató személyes hálózatán keresztül vontunk be a kísérletbe, személyesen, online

Zoom videokonferencián keresztül vagy felügyelet nélkül végezték el a kísérletet.⁹ A felügyelt és a felügyelet nélküli adatfelvétel közötti eltérés az instrukciók bemutatásában (szóbeli vs. írott) és a résztvevők válaszadásának módjában (szóbeli válasz vs. a diákon való megjelölés) merült ki.

Kísérleti anyag

A kritikus mondatok jelöletlen alany–ige–tárgy szórendű, diszjunkciót tartalmazó tagadó mondatok voltak, melyekben a tagadás megelőzte a tranzitív igét. A diszjunkció két tárgyesetű határozott főnévi kifejezést koordinált:

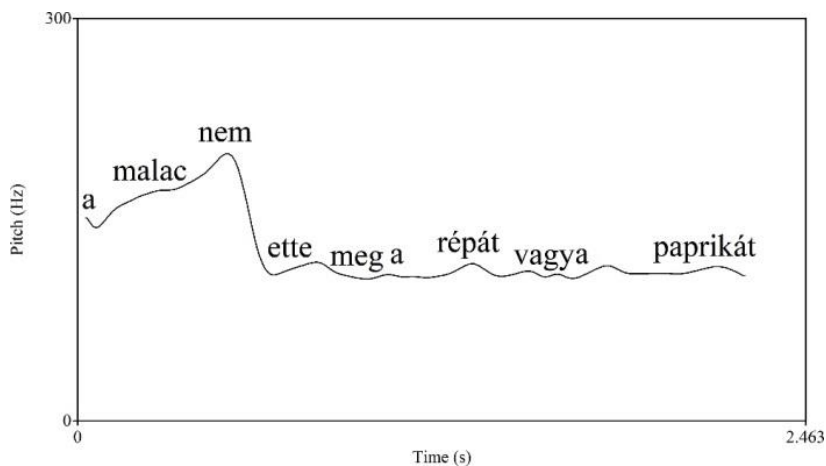
(13) A cica nem ette meg a répát vagy a paprikát.

Mindkét kritikus kondícióban (ezüstérem, szomorú arc) négy mondatot hallottak a résztvevők. A kritikus stimulusokat két igaz (14) és két hamis (15) töltelékszussal egészítettük ki.

(14) Az oroszlán mindent megevett.

(15) A majom nem evett meg semmit.

A kritikus mondatok két különböző prozódiai szerkezettel kerültek bemutatásra, amelyek között a legfőbb különbség a mondatok intonációs frázisainak száma volt. Az egyik prozódiai kondícióban a mondatok egyetlen intonációs frázisból álltak (1INTP kondíció), és nem tartalmaztak intonációs frázishatárt a diszjunkció első tagja és a diszjunkció között, lásd 4. ábra.

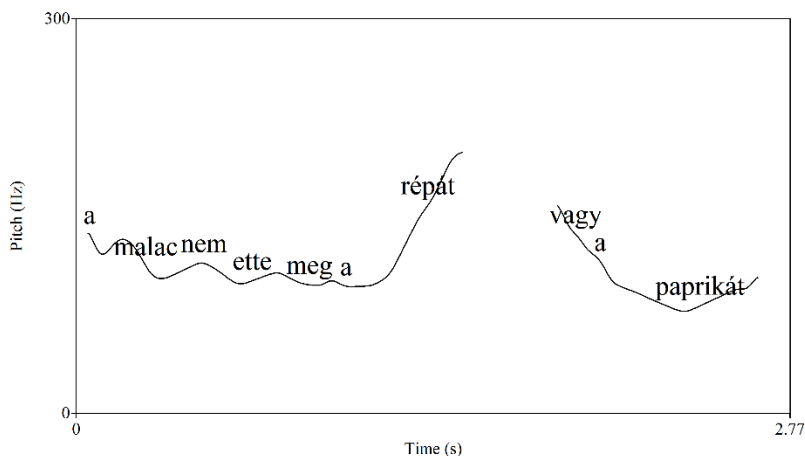

4. ábra
Az 1INTP kondícióra jellemző dallammenet

⁹ A Zoom videokonferencia segítségével történő, ill. felügyelet nélküli adatfelvételre való átállást a Covid-19-cel kapcsolatos körülmények indokolták. A statisztikai elemzés alapján az adatfelvétel módjának nem volt szignifikáns hatása.

Az intonációs frázishatár hiányára utal, hogy (i) a tagadással kezdődő teljes mondatrészen egyetlen intonációs kontúr futott végig, melyet nem szakított meg szünet vagy egyéb intonációs szünetre utaló tényező, illetve, hogy (ii) a diszjunkció egyik tagja sem volt dallamhangsúlyos. Ez utóbbi szempont azért releváns a prozódiai szerkezet szempontjából, mert általában minden intonációs frázis tartalmaz legalább egy hangsúlyos elemet. Az 1INTP kondíció mondatainak prozódiai szerkezete hasonlóságokat mutat a (6a)-ban illusztrált angol diszjunktív kérdések eldöntendő kérdés olvasatának kanonikus prozódiájával, amennyiben mindkét prozódiai szerkezetre igaz, hogy a diszjunkció két tagja egy prozódiai egységet alkot, közöttük nincs mondatszintű prozódiai határ.

A másik prozódiai kondícióban a tagadással kezdődő mondatrész két IntP-ből állt (2INTP kondíció), melyeket a diszjunkció első tagja és a diszjunkció között található intonációs frázishatár választott el. A frázishatárt szünet, és a szünet előtti, az első IntP végére eső magas határtónus is jelölte, lásd 5. ábra. Ez az intonációs frázisstruktúra a (6b)-ben illusztrált angol diszjunktív kérdések eldöntendő olvasatának frázisstruktúrájára hasonlít, amennyiben a diszjunkció két tagja külön prozódiai egységben foglalnak helyet, és a diszjunkció mindkét tagja hangsúlyos.¹⁰

5. ábra
A 2INTP kondícióra jellemző dallammenet

Kísérletünkben a prozódia köztes tényezőként (*between-subject*) szerepelt: a résztvevők egyik csoportja a kritikus mondatokat a két prozódiai szerkezet közül csak az egyikkel hallotta, a másik csoport csak a másikkal. A prozódia köztes tényezőként való kezelését két szempont motíválta. Egyfelől szeretnénk volna elkerülni a két prozódia személyen belüli interferenciáját. Ha egy résztvevő számára az egyik prozódia jelöltebb, mint a másik, akkor felmerülhet, hogy a jelöltebb prozódiával

¹⁰ Amint a 3. részben említettük, anélkül, hogy ezt részletesen kifejtenénk, Han és Romero (2004) is párhuzamot vonnak az angol diszjunktív kérdések két olvasatának prozódiája és az angol tagadott diszjunktív állítások két prozódiája között.

hallott mondatok elutasításának nem a képen látható értelmezés adott prozódia melletti elérhetetlensége, hanem a jelöltebb prozodiának a másik, kevésbé jelölt prozódiai szerkezettel való közvetlen összehasonlításból fakadó diszpreferenciája az oka. A prozódia köztes tényezőként való kezelése másrészt a résztvevők kognitív terhelésének a korlátozását is szolgálta.

A töltelékstimulusok felépítése lexikailag és prozódiailag is mindkét résztvevő-csoportban azonos volt. A stimulusok mindkét csoportban azonos álvéletlen sorrendben lettek bemutatva.

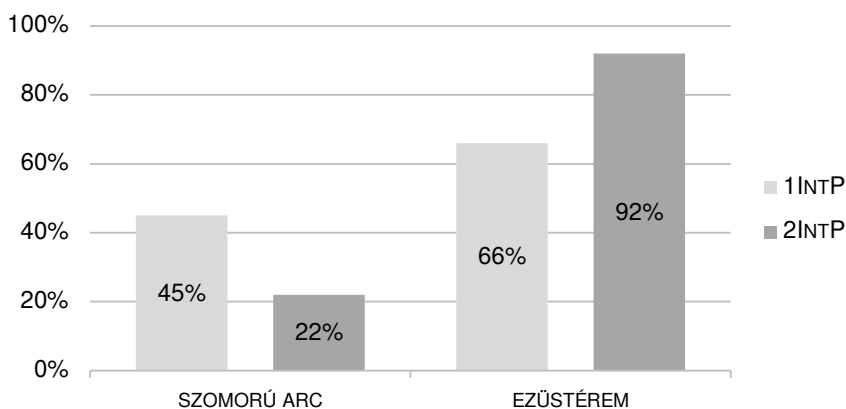
4.2.2. *Predikciók*

Amint az elfogadhatósági kísérlet megmutatta, a diszjunktív tagadó mondatok TD olvasata mellett a magyarban bizonyos mértékben elérhetőnek tűnik az SZD értelmezés is. A jelen kísérlet célja annak vizsgálata, hogy e két olvasat közötti választást mennyiben kondicionálja a mondatprozódia. A kísérlet lehetséges kimeneteit kétfelé bonthatjuk. Amennyiben a két logikai olvasat elérhetőségét a prozódia nem befolyásolja, egyik kritikus kondícióban sem várjuk, hogy az 1IntP és a 2IntP prozódiai megvalósulások között szignifikáns eltérés mutatkozzon. Amennyiben a prozódia az egyes olvasatok elérhetőségére jelentős hatással bír, a prozódiai kondíciók között szignifikáns különbséget várunk, mely különbség irányára a 3. fejezetben áttekintett szakirodalmi előzmények alapján tehetünk jóslatot. Az angol diszjunktív kérdések analógiájára építve azt várhatjuk, hogy míg a választó kérdések prozodiájával párhuzamba állítható 2IntP prozódia a TD olvasat irányába tolja el a kritikus mondatokat, addig az eldöntendő kérdések prozodiájával párhuzamba vont 1IntP intonációs mintázat az SZD értelmezést teszi elérhetőbbé. Az 1IntP prozodiára vonatkozóan hasonló jóslat fogalmazható meg Hunyadi (1999; 2002) elmélete alapján is. E megközelítés szerint amennyiben két elem ugyanazon IntP-ben foglal helyet, és az egyik az IntP fő prozódiai prominenciáját hordozza, míg a másik nem prominens, úgy a prominens elem kap tág hatókörű értelmezést. Mivel az 1IntP kondícióban a tagadószó viseli a komment által alkotott IntP fő hangsúlyát, míg az ige utáni diszjunktív összetevő nem tartalmaz dallamhangsúlyt, Hunyadi elmélete alapján ez a prozódia a tagadós tág hatókörének, azaz az SZD olvasatnak kedvez. Ugyanezt jósolja az az információszerkezet alapú megközelítés, mely szerint az információszerkezetileg fókusz szerepű elem hatókörébe veszi a háttér rész hatókörérzékeny elemeit. Ez az elgondolás is azt a várakozást támasztja, hogy az 1IntP kondícióban a komment rész egyedüli fő hangsúlyát viselő mondattagadás hatóköre lesz tág: azaz az 1IntP prozódia az SZD olvasatot segíti elő.

4.2.3. *Eredmények*

Azon résztvevők adatait vontuk be a statisztikai elemzésbe, akik az aranyérem kondíció négy egyértelműen igaz vagy egyértelműen hamis töltelékmondatra legalább három esetben helyesen válaszoltak. Minden résztvevő megfelelt ennek a szűrőfeltételnek: az összes résztvevő mind a négy esetben a megfelelő elutasító vagy elfogadó választ adta.

Ami a két kritikus kondíciót illeti, mindkét szemantikai és mindkét prozódiai kondíció elfogadásainak arányát a 6. ábra mutatja be. Az ezüstérem kondíció mondatainak elfogadása a TD (az ábrán a két jobboldali oszlop), a szomorú arc kondíció mondatainak elfogadása az SZD olvasat (az ábrán a két baloldali oszlop) elérését jelenti.

6. ábra

A tesztmondatok elfogadásának aránya (%-ban kifejezve) mindkét szemantikai (SZOMORÚ ARC, EZÜSTÉREM) és prosódiai (1INTP, 2INTP) kondícióban

Mivel a kísérleti feladat jellegéből adódóan bináris, elfogadó vagy elutasító válaszadásra kényszerítette a résztvevőket, mind a négy kondíció elutasításának aránya kiszámolható az elfogadások arányából úgy, hogy az elfogadások arányát kivonjuk a 100%-ból. Mivel kizárólag az „igen” válaszok szolgálnak pozitív bizonyítékkal arra nézve, hogy az alany számára a két lehetséges értelmezés közül az egyik elérhető volt, ezért az elfogadások arányát tekintjük kísérletünk függő változójának. A kapott válaszok egy alternatív elrendezése is lehetséges lett volna, amely során a résztvevők elfogadó és elutasító válaszaiból kikövetkeztetett, feltételezett SZD és TD értelmezések alapján csoportosítottuk volna az adatokat. Ez a csoportosítás azon az érvelésen alapszik, hogy bár a döntésük meghozatalakor a résztvevőknek nem kellett aktívan mérlegelniük semmilyen más, a dián bemutatottól eltérő értelmezést, a szomorú arc kondíció mondatainak elutasítása az SZD helyett a TD értelmezés, míg az ezüstérem kondíció elutasítása a TD helyett az SZD értelmezés elérésére utal. Ez a gondolatmenet azonban kétségbe vonható, mivel egy mondat adott célértelmezés mellett történő elutasításából nem feltétlenül lehet levonni a következtetést, hogy a résztvevő a célértelmezéshez viszonyított másik értelmezést érte el. Ennek az az oka, hogy nem zárhatjuk ki annak a lehetőségét, hogy a résztvevő semmilyen értelmezést sem tudott párosítani az elutasított mondatához a hozzá kapcsolt prosódia mellett.

A statisztikai elemzést az R (R Core Team 2021) program *lme4* csomagjával (Bates et al. 2015) végeztük. A statisztikai elemzésben a visszalépéses elimináció elvégzése után kapott általánosított lineáris kevert modellben a szemantikai és prosódiai kondíciók egymással interakcióban lévő független változóként szerepeltek. A modell egyetlen random metszéspontja a kísérleti személyeket tartalmazó változó volt. A modell a szemantikai kondíció ($\chi^2 = 33,7522$; $p < 0,0001$), valamint szemantikai és a prosódiai kondíció interakciójának ($\chi^2 = 21,4864$; $p < 0,0001$) szignifikáns fő hatását mutatta ki. Az *lsmeans* csomag (Lenth 2016) segítségével végzett Tukey

HSD *post hoc* teszt eredményeiből az derült ki, hogy az ezüstérem kondícióban a 2INTP prozódia mondatai szignifikánsan nagyobb mértékben voltak elérhetőek, mint az 1INTP prozódia mondatai ($z = -3,606$; $p = 0,0018$), míg a szomorú arc kondícióban a különbséget okozó hatás iránya fordított volt: az 1INTP prozódiával hallott mondatoknak szignifikánsan magasabb volt az elfogadási aránya, mint a 2INTP prozódia mondatainak ($z = 2,764$; $p = 0,0292$). Továbbá, mindkét prozódiai kondíció esetén szignifikáns különbség mutatkozott a szemantikai kondíciók között: mindkét prozódia mellett az ezüstérem kondíció mondatait fogadták el nagyobb arányban a résztvevők (1INTP: $z = -2,603$; $p = 0,0456$; 2INTP: $z = -7,055$; $p < 0,0001$).

4.2.4. *Diszkusszió*

A prozódiai kísérletünk azt vizsgálta, hogy a mondatprozódia képes-e befolyásolni a diszjunkatív tagadó mondatok logikailag lehetséges két (TD és SZD) értelmezésének elérhetőségét a magyarban.

Az eredmények alapján egyértelműen megállapítható, hogy a kísérletben szereplő két mondatprozódia közötti különbség jelentősen befolyásolja a két logikai értelmezés elérhetőségének mértékét, méghozzá az előzetesen várt irányban: 2INTP prozódiához képest az 1INTP prozódia kedvez az SZD olvasatnak. Közelebbről, a 2INTP prozódiához viszonyítva az SZD olvasatot képviselő szomorú arc kondícióban az 1INTP prozódia jelentősen magasabb elfogadáshoz, míg a TD értelmezést képviselő ezüstérem kondícióban jelentősen alacsonyabb elfogadáshoz vezet.

A kísérlet eredményei a két értelmezés elérhetőségében jelentős aszimmetriát mutatnak ki, amennyiben a TD olvasatot képviselő ezüstérem kondíció mondatai mindkét prozódiai kondícióban magasabb arányban voltak elfogadhatók, mint az SZD értelmezést képviselő szomorú arc kondíció mondatai (1INTP: TD = 66% elfogadás vs. SZD: 45% elfogadás; 2INTP: TD = 92% elfogadás vs. SZD = 22% elfogadás). Ez az eredmény a korábban a magyarhoz hasonlóan szintén +PPE-nek kategorizált francia és a mandarin legújabb kísérleti eredményeitől eltérően, de a diszjunkciót PPE-ként kezelő elmélettel összhangban a magyar diszjunkció PPE státuszát megerősíteni látszik. A magyar esete lehetséges tehát, hogy eltér a korábban vele egy csoportba, a +PPE-nyelvek közé sorolt francia és mandarin esetétől: utóbbi nyelvekben az újabb kísérletek nem erősítették meg a diszjunkció PPE státuszát.

Kísérletünk eredményeiből azonban az is látszik, hogy bár a TD értelmezés a 2INTP prozódiai kondícióban a diszjunkciót PPE-ként leíró elméletnek megfelelően közel 100%-ban elfogadott volt, az SZD értelmezés még ugyanebben a prozódiai kondícióban sem volt kizárt (SZD = 22%), sőt a számára kedvezőbb 1INTP kondícióban az esetek közel felében elfogadhatónak bizonyult (45%). Az SZD értelmezés mindkét prozódiai kondícióban tapasztalt viszonylag magas elérhetősége váratlan eredmény a diszjunkciót PPE-ként kezelő elmélet szempontjából.

5. Általános diszkusszió

Tanulmányunk két fő empirikus célt tűzött ki maga elé. Egyrészt vizsgálni kívánta a diszjunkatív tagadó mondatok két hatóköri olvasatának elérhetőségét a magyarban, abban a nyelvben, amely a diszjunkció parametrikus PPE státuszát tételező megközelítések kiindulópontját képezte. A fent bemutatott két kísérlet eredményei e tekintetben komplex képet mutatnak. Az írott mondatokat használó, elfogadhatósági

ítéletekre épülő kísérlet tanúsága szerint a magyarban a TD olvasat is és az SZD olvasat is közepesen elérhető a felnőtt beszélők számára, ami önmagában váratlan eredmény, amennyiben a magyar diszjunkciót PPE-ként elemezzük. Ugyanakkor a két értelmezés között kismértékű (nem szignifikáns) különbség volt kimutatható a TD olvasat javára, azaz a magyar diszjunkció feltételezett PPE státuszának megfelelő irányban. A prozódiai kísérlet eredményei ez utóbbi ténnyel annyiban csengenek össze, hogy az SZD olvasatnál szignifikánsan könnyebben elérhetőnek mutatják a TD olvasatot a kísérletben használt mindkét prozódiában. Ez az eredmény önmagában véve megfelel a magyar diszjunkció PPE-elemzése által jósoltaknak. Ugyanezen elmélet szempontjából váratlan azonban, hogy az SZD értelmezés még a számára kedvezőtlenebbnek tűnő 2INTP prozódiában is az esetek több mint egyötödében (22%) elfogadhatónak bizonyult, a számára kedvezőbb 1INTP prozódiai kondícióban pedig egyenesen az esetek közel felében (45%). Összességében a két kísérlet együttesen azt mutatja, hogy a magyarban a TD értelmezés könnyebben elérhető, mint az SZD olvasat, azonban a diszjunkciót PPE-ként kezelő elemzés várakozásával ellentétben az SZD értelmezés sem elérhetetlen. Ezek az eredmények részben párhuzamba állíthatók a Jing (2008) és Liu és Chen (2017) által a mandarinban és Larralde és mtsai (2021) és Lungu és mtsai (2021) által a franciában végzett újabb vizsgálatok eredményeivel, amennyiben ez utóbbiak is eltérnek egy +PPE nyelvtől elvárt mintázattól. Ugyanakkor, míg ezek a tanulmányok a mandarinról, illetve franciáról azt mutatják ki, hogy az SZD olvasat vagy ugyanolyan mértékben vagy könnyebben elérhető, mint a TD értelmezés, addig a jelen empirikus vizsgálat a magyarra vonatkozóan arra az eredményre jut, hogy az SZD értelmezés elérhető ugyan, de jelentősen nehezebben, mint a TD olvasat.

Tanulmányunk második fő célja annak vizsgálata volt, hogy a mondatprozódia befolyásolja-e a diszjunktív tagadó mondatok két hatóköri olvasatának elérhetőségét a magyarban, és ha igen, milyen mértékben. A második kísérlet – amely az angol diszjunktív kérdések két eltérő értelmezéséhez társított prozódiákkal analóg prozódiai szerkezetű mondatokat tesztelt – egyértelműen kimutatta, hogy a mondatprozódia képes jelentősen befolyásolni a két logikai értelmezés elérhetőségének mértékét. A talált hatás nagysága alapján tanulságként annyi mindenképpen levonható, hogy a mondatprozódia az azt nem kontrolláló kísérletekben – mint amilyenek az előre nem rögzített hangzó stimulusokat, és különösen az írott stimulusokat alkalmazó kísérletek – potenciálisan az eredményeket torzító látens változóként lehet jelen. Ugyanakkor, amennyiben a prozódia vizsgált hatásának általunk kimutatott mértéke más nyelvekre is általánosítható, akkor az is megállapítható, hogy nem valószínű, hogy a prozódia mint tényező önmagában felelős lehet a franciára és a mandarinra vonatkozó egyes korábbi szakirodalmi megállapítások, illetve empirikus vizsgálatok eredményei közötti szélsőséges különbségekért. Mint fentebb láttuk, Jing és mtsai (2005) a mandarint +PPE nyelvként írták le, Jing (2008) és Liu és Chen (2017) eredményei pedig tipikus –PPE nyelvnek mutatták. Hasonlóképpen: Pagliarini et al. (2022) a franciában +PPE típusú mintázatot talált, míg Larralde et al. (2021) vizsgálata alapján – illetve az SZD értelmezés Lungu–Fäläus–Panzeri (2021) által kimutatott, a TD olvasathoz hasonlóan magas elfogadhatósági szintje alapján – a francia diszjunkció –PPE-ként jellemezhető. A kísérletünkben a TD, illetve az SZD olvasat számára kedvező prozódiai kondíciók között talált eltérések mértéke (23% ill. 26%) nem tűnik elégségesnek ahhoz, hogy egy-egy nyelv az

egyes empirikus vizsgálatokban a prozódia függvényében tűnjön egyszer +PPE, másszor –PPE nyelvnek.

Prozódiai kísérletünk két korlátjára is érdemes itt kitérnünk. Az egyik a vizsgálatba vont mondatprozódiai formákat érinti: miután a kísérlet csak e két prozódiai minta közötti különbség hatását mérte fel, az eredményekből természetesen nem következik, hogy amennyiben az egyik vagy mindkét prozódiai formát másra cserélnénk, ne kaphatnánk az itt látottnál akár nagyobb mérvű eltérést az egyes értelmezések elfogadhatósági szintjei között. Egy másik nyilvánvaló tényező, amely a lehetséges következtetések körét szűkíti, abból fakad, hogy a kísérletet csupán egy nyelvben: a magyarban végeztük el. Ennek köszönhetően nem zárható ki, hogy más nyelvekben az általunk talátnál nagyobb mértékű is lehet a prozódia hatása a TD, illetve az SZD olvasatok elfogadására. Bár mindkét lehetőség fennáll, egyiket sem tartjuk valószínűnek abból kiindulva, hogy anyanyelvi intuíciónk szerint az általunk használt két prozódia a magyarban pontosan az a két, grammatikailag jólformált prozódiai forma, amely a leginkább kedvez a tagadott diszjunktióv mondatok egyik, illetve másik logikai értelmezésének (és úgy tűnik, hogy a franciában is két ezekkel analóg prozódiai mintázat kedvez leginkább a két olvasatnak).¹¹

6. Konklúzió

A szakirodalom fő sodra Szabolcsi (2002) nyomán a diszjunkció tagadással szemben felvehető logikai hatóköre alapján a nyelveket két csoportba sorolja (+PPE és –PPE diszjunkciójú nyelvek). Míg kezdetben számos nyelvet kategorizáltak a +PPE nyelvtípusba, az újabb kísérletes vizsgálatok néhány +PPE nyelv esetében ellentmondásos eredményeket hoztak. Tanulmányunk a szintén a +PPI típusba sorolt magyar diszjunkció mondattagadáshoz viszonyított hatóköri értelmezését vizsgálta egy elfogadhatósági és egy prozódiai percepciók kísérletben.

Az eredmények komplex képet mutatnak. Az írott stimulusokat alkalmazó elfogadhatósági kísérlet azt fedte fel, hogy a magyarban a diszjunkciónak a tagadáshoz képest nemcsak a tág (TD), hanem a szűk hatókörű olvasata (SZD) is elérhető. Bár mindkét olvasat jelölt, a TD értelmezés elfogadhatóbbnak mutatkozott az SZD olvasatnál: bár e különbség nem jelentős, iránya a +PPE nyelvektől elvárhatóan felel meg. A prozódiai percepciók kísérlet megerősíti mind az SZD elérhetőségét, mind pedig a TD előnyét az SZD-hez képest, ugyanakkor ez utóbbit – az elfogadhatósági kísérlettel eltérően – szignifikánsnak mutatta mindkét használt prozódiai mintázat esetén. A mondatprozódia hatása az egyes olvasatokra szintén jelentősnek bizonyult. Bár korlátozott mértéke okán e hatás önmagában nem tehető felelőssé a prozodiát nem kontrolláló korábbi kísérletek egymásnak időnként szögesen ellentmondónak tűnő eredményeiért, a prozódia megfelelő kontrollálásának szükségességére azonban rámutat.

Ezek az empirikus eredmények nyilvánvalóan további kérdéseket vetnek fel; közülük is kiemelkedik a következő kettő. (i) Mi magyarázhatja, hogy az SZD olvasat nem elérhető, ugyanakkor az elfogadhatósága legjobb esetben is csak közepes? Amennyiben a magyar diszjunkciót PPE-nek tekintjük, az magyarázandó, hogy az SZD elfogadhatósági szintje miért nem jóval alacsonyabb; hogyha

¹¹ Köszönet Antoine Cochardnak az erre vonatkozó kérdésünkre adott válaszáért.

pedig nem tekintjük PPE-nek, akkor az szorul magyarázatra, hogy miért nem jóval magasabb a megfigyeltnél. (ii) Minek tulajdonítható a mondatprozódia talált jelentős hatása? A prozódia a szűken vett nyelvtani rendszer részeként gyakorol hatást az egyes hatóköri olvasatokra (mint Hunyadi (1999; 2002) modelljében), vagy a mondat információszerkezetén keresztül (amint Larralde et al. (2021) feltételezik saját nyelvelsajátítási kísérletük eredményei kapcsán)? Ezeket a kérdéseket jövőbeni kutatásoknak kell megválaszolniuk.

Hivatkozások

- Baltazani, Mary 2002. *Quantifier scope and the role of intonation in Greek*. Disszertáció. Los Angeles: University of California.
- Bartels, Christine 1999. *The Intonation of English Statements and Questions. A Compositional Interpretation*. New York: Routledge.
- Bates, Douglas – Martin Mächler – Ben Bolker – Steve Walker 2015. Fitting linear mixed-effects models using lme4. *Journal of Statistical Software* 67/1:1–48. doi:10.18637/jss.v067.i01.
- Beck, Sigrid – Shin-Sook Kim 2006. Intervention effects in alternative questions. *The Journal of Comparative Germanic Linguistics* 9/3:165–208. doi:10.1007/s10828-006-9005-2.
- Crain, Stephen 2012. *The Emergence of Meaning*. (Cambridge Studies in Linguistics) Cambridge: Cambridge University Press. doi:10.1017/CBO9780511842863.
- É. Kiss, Katalin 2002. *The Syntax of Hungarian*. (Cambridge Syntax Guides) Cambridge: Cambridge University Press. doi:10.1017/CBO9780511755088.
- Fox, John – Sanford Weisberg 2019. *An R Companion to Applied Regression*. Third edition. Los Angeles, London: SAGE.
- Frazier, Lyn – Edward Gibson (szerk.) 2015. *Explicit and Implicit Prosody in Sentence Processing. Studies in Honor of Janet Dean Fodor*. (Studies in Theoretical Psycholinguistics 46) Cham: Springer.
- Gao, Na – Rosalind Thornton – Peng Zhou – Stephen Crain 2018. Differences in scope assignments for child and adult speakers of Mandarin. *Journal of Psycholinguistic Research* 47/6:1219–1241. doi:10.1007/s10936-018-9557-8.
- Geçkin, Vasfiye – Rosalind Thornton – Stephen Crain 2018. Children’s interpretation of disjunction in negative sentences: A comparison of Turkish and German. *Language Acquisition* 25/2:197–212. doi:10.1080/10489223.2017.1280796.
- Goro, Takuya 2004. Japanese disjunction and the locality of positive polarity. Előadás. Georgetown University Round Table.
- Goro, Takuya 2007. *Language-specific Constraints on Scope Interpretation in First Language Acquisition*. Disszertáció. College Park: University of Maryland. <https://drum.lib.umd.edu/handle/1903/7345>.
- Goro, Takuya 2017. Negation, uncertainty, and the Truth Value Judgment Task. In Mineharu Nakayama – Yi-ching Su – Aijun Huang (szerk.) *Studies in Chinese and Japanese Language Acquisition. In honor of Stephen Crain*. (Language Acquisition and Language Disorders 60) Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. 41–61. doi:10.1075/lald.60.03gor.

- Goro, Takuya – Sachie Akiba 2004a. Japanese disjunction and the acquisition of positive polarity. *Proceedings of the 5th Tokyo Conference on Psycholinguistics*. Tokyo: Hitsui Shobo. 137–162.
- Goro, Takuya – Sachie Akiba 2004b. The acquisition of disjunction and positive polarity in Japanese. In Vineeta Chand – Ann Kelleher – Angelo J. Rodríguez – Benjamin Schmeiser (szerk.) *WCCFL 23: Proceedings of the 23rd West Coast Conference on Formal Linguistics*. Summerville: Cascadilla Press. 251–264.
- Gračanin-Yukse, Martina 2016. Size matters: The syntax of disjunctive questions. *Linguistic Inquiry* 47/2:283–305. doi:10.1162/LING_a_00211.
- Han, Chung-hye – Maribel Romero 2004. The syntax of *whether/Q... or* questions: Ellipsis combined with movement. *Natural Language & Linguistic Theory* 22/3:527–564. doi:10.1023/B:NALA.0000027674.87552.71.
- Homer, Vincent 2021. Domains of polarity items. *Journal of Semantics* 38/1:1–48. doi:10.1093/jos/ffaa006.
- Hunyadi, László 1981. Remarks on the syntax and semantics of topic and focus in Hungarian. *Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae* 31/1/4:107–136.
- Hunyadi, László 1999. The outlines of a metrical syntax of Hungarian. *Acta Linguistica Hungarica* 46/1/2:69–93.
- Hunyadi, László 2002. *Hungarian Sentence Prosody and Universal Grammar. On the Phonology–Syntax Interface*. (MetaLinguistica 13) Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Ionin, Tania – Tatiana Luchkina 2018. Focus on Russian scope: An experimental investigation of the relationship between quantifier scope, prosody, and information structure. *Linguistic Inquiry* 49/4:741–779. doi:10.1162/ling_a_00288.
- Jackendoff, Ray 1972. *Semantic Interpretation in Generative Grammar*. Cambridge: The MIT Press.
- Jing, Chun-Yuan 2008. *Pragmatic Computation in Language Acquisition: Evidence from Disjunction and Conjunction in Negative Context*. Disszertáció. College Park: University of Maryland.
- Jing, Chun-Yuan – Stephen Crain – Ching-Fen Hsu 2005. The interpretation of focus in Chinese: Child vs. adult language. In Yukio Otsu (szerk.) *Proceedings of the 6th Tokyo Conference on Psycholinguistics*. Tokyo: Hituzi Publishing Company. 165–190.
- Larralde, Cécile – Alina Konradt – Kriszta Eszter Szendrői 2021. Information structure and scope interactions: Disjunction wide scope induced by focus. *Frontiers in Communication* 5:595799. doi:10.3389/fcomm.2020.595799.
- Larson, Richard K. 1985. On the syntax of disjunction scope. *Natural Language & Linguistic Theory* 3/2:217–264. doi:10.1007/BF00133841.
- Lenth, Russell V. 2016. Least-Squares Means: The R package lsmeans. *Journal of Statistical Software* 69/1:1–33. doi:10.18637/jss.v069.i01.
- Liu, Chin-Ting Jimbo – Li-mei Chen 2017. Processing conjunctive entailment of disjunction. *Language and Linguistics* 18/2:269–295. doi:10.1075/lali.18.2.05liu.
- Luchkina, Tatiana – Tania Ionin 2015. The effect of prosody on availability of inverse scope in Russian. *Formal Approaches to Slavic Linguistics* 23:418–437.

- Lungu, Oana – Anamaria Fălăuş – Francesca Panzeri 2021. Disjunction in negative contexts: A cross-linguistic experimental study. *Journal of Semantics* **38/2**:221–247. doi:10.1093/jos/ffab002.
- Nicolae, Andreea Cristina 2017. Deriving the positive polarity behavior of plain disjunction. *Semantics and Pragmatics* **10/5**:1–24. doi:10.3765/sp.10.5.
- Pagliarini, Elena – Stephen Crain – Maria Teresa Guasti 2018. The compositionality of logical connectives in child Italian. *Journal of Psycholinguistic Research* **47/6**:1243–1277. doi:10.1007/s10936-018-9596-1.
- Pagliarini, Elena – Oana Lungu – Angeliek van Hout – Lilla Pintér – Balázs Surányi – Stephen Crain – Maria Teresa Guasti 2022. How adults and children interpret disjunction under negation in Dutch, French, Hungarian and Italian: A cross-linguistic comparison. *Language Learning and Development* **18/1**:97–122. doi:10.1080/15475441.2021.1941966.
- Pruitt, Kathryn – Floris Roelofsen 2013. The interpretation of prosody in disjunctive questions. *Linguistic Inquiry* **44/4**:632–650. doi:10.1162/LING_a_00141.
- R Core Team 2021. *R: A Language and Environment for Statistical Computing*. Vienna: R Foundation for Statistical Computing. <https://www.R-project.org/>.
- Rooth, Mats – Barbara H. Partee 1982. Conjunction, type ambiguity and wide scope „or”. *Proceedings of the First West Coast Conference on Formal Linguistics*. Stanford: Stanford Linguistics Association.
- Spector, Benjamin 2014. Global positive polarity items and obligatory exhaustivity. *Semantics and Pragmatics* **7/11**:1–61. doi:10.3765/sp.7.11.
- Syrett, Kristen – Georgia Simon – Kirsten Nisula 2014. Prosodic disambiguation of scopally ambiguous quantificational sentences in a discourse context. *Journal of Linguistics* **50/2**:453–493. doi:10.1017/S0022226714000012.
- Szabolcsi, Anna 2002. Hungarian disjunctions and positive polarity. In István Kenesei – Péter Siptár (szerk.) *Approaches to Hungarian 8. Papers from the Budapest Conference*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 217–239.
- Uegaki, Wataru 2018. A unified semantics for the Japanese Q-particle *ka* in indefinites, questions and disjunctions. *Glossa: a journal of general linguistics* **3/1**:14. doi:10.5334/gjgl.238.
- Verbuk, Anna 2006. The acquisition of the Russian *or*. In Erin Bainbridge – Brian Agbayani (szerk.) *Proceedings of the thirty-fourth Western Conference on Linguistics*. Fresno: Department of Linguistics, California State University. 443–455.

Függelék

„A” – Az elfogadhatósági kísérlet stimulusai

A.1. Kritikus mondatok

1. A szomszéd faluban a termelőszövetkezet még nem vetette el a kukoricát vagy a búzát.
2. Péter nem szereti a mandarint vagy a banánt.
3. A festők nem viszik magukkal a létrát vagy a vödört.
4. A börtönlátogatás során a látogatók nem nézték meg a zárkákat vagy az udvart.
5. Zsolt nem küldte el a vázlatot vagy a tervet.
6. Mari nem hallgatja a Klasszik FM-et vagy a Mozart FM-et.
7. A Jegybank nem felügyeli a lakástakarékokat vagy a biztosítókat.
8. A tanár nem javította ki a dolgozatot vagy a házi feladatot.
9. A csatorna nem közvetíti az olimpiát vagy a világbajnokságot.
10. A ruhabolt nem értékelte le a kesztyűket vagy a sálakat.

A.2. Kontroll mondatok

A.2.1. Jó Kontroll (JK) mondatok

1. Feri nem látott tíz filmet.
2. Julcsi nem olvasott el tíz cikket.
3. Éva nem tört fel tíz tojást.
4. A tanár nem javított ki tíz dolgozatot.
5. A professzor nem vizsgáztatott le tíz diákot.

A.2.2. Rossz Kontroll (RK) mondatok

1. Péter nem mindegyik filmet nézte meg.
2. Gábor nem mindegyik lemezt hallgatta meg.
3. Réka nem mindegyik csokit ette meg.
4. Sári nem vette meg mindegyik cipőt.
5. Anita nem látogatta meg mindegyik barátját.
6. Anita egyik barátját sem látogatta meg.

„B” – A prozódiai kísérlet stimulusai

B.1. Kritikus mondatok

1. A malac nem ette meg a répát vagy a paprikát.
2. A zsiráf nem ette meg a répát vagy a paprikát.
3. A víziló nem ette meg a répát vagy a paprikát.
4. Az egér nem ette meg a répát vagy a paprikát.
5. Az elefánt nem ette meg a répát vagy a paprikát.
6. A béka nem ette meg a répát vagy a paprikát.
7. A cica nem ette meg a répát vagy a paprikát.
8. A szamár nem ette meg a répát vagy a paprikát.

B.2. Töltelék mondatok

B.2.1. Igaz töltelék mondatok

1. Az oroszlán mindent megevett.
2. A tigris mindent megevett.

B.2.2. Hamis töltelék mondatok

1. A majom nem evett meg semmit.
2. A kutya nem evett meg semmit.

A szerzőkről

Surányi Balázs a Nyelvtudományi Kutatóközpont tudományos tanácsadója és a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Karának egyetemi tanára. Érdeklődési területei a szintaxis és annak érintkezési felületei az információszerkezettel, a szemantikával és a prozódiával.

Elérhetősége: suranyi@nytud.hu

Gulás Máté a Nyelvtudományi Kutatóközpont tudományos segédmunkatársa és a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Nyelvtudományi Doktori Iskolájának hallgatója. Érdeklődési területei, melyek doktori disszertációs témájának gerincét is adják, a diszjunkció, a polarításelemek, a prozódia, valamint a nyelvelsajátítás.

Elérhetősége: gulas.mate@nytud.hu